T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
TÜRK VE İSLÂM SANATLARI BİLİM DALI

ÇANDARLI AİLESİNİN İZNİK'TEKİ ESERLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hasan KOYUNCU

BURSA - 2024

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
TÜRK VE İSLÂM SANATLARI BİLİM DALI

ÇANDARLI AİLESİNİN İZNİK'TEKİ ESERLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hasan KOYUNCU

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Doğan YAVAŞ

BURSA – 2024

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Türk ve İslam Sanatı Anabilim Dalı, Sanat Tarihi Bilim Dalı'nda 702146011 numaralı Hasan KOYUNCU'nun hazırladığı "Çandarlı Ailesi'nin İznik'teki Eserleri" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı 12/11/2024 – 10:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna **oyçokluğu** ile karar verilmiştir.

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Doğan YAVAŞ
Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Bülent Nuri KILAVUZ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Anar AZİZSOY
Karabük Üniversitesi

09.12.2024

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 17/10/2024

Tez Başlığı / Konusu: Çandarlı Ailesinin İznik'teki Eserleri

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 468sayfalık kısmına ilişkin, 17/10/2024 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %12 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç/dahil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı:	Hasan KOYUNCU
Öğrenci No:	702146011
Anabilim Dalı:	Sanat Tarihi
Programı:	Yüksek Lisans
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Doğan YAVAŞ

*** Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.**

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans olarak sunduğum "Çandarlı Ailesinin İznik'teki Eserleri" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımca yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

……/…../2024

Adı Soyadı: Hasan KOYUNCU

Öğrenci No: 702146011

Anabilim Dalı: Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Programı: Türk ve İslam Sanatları

Statüsü: **Yüksek Lisans** X

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Hasan KOYUNCU
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Sanat Tarihi
Bilim Dalı : Türk-İslâm Sanatı
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans
Sayfa Sayası : xxviii+468
Mezuniyet Tarihi : …/…./2024
Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Doğan YAVAŞ

ÇANDARLI AİLESİNİN İZNİK'TEKİ ESERLERİ

Erken Dönem Osmanlı mimarisinde İznik, Osmanlı Mimari üslubunun şekillendiği ve karakteristik gelişiminin temellerinin atıldığı bir merkez olması sebebiyle önemli bir yere sahiptir. İznik'in Osmanlı mimarisinin gelişimi açısından önemi ve bürokrasi içerisindeki etkin konumu her medeniyet döneminde vurgulanmıştır. Çandarlı Ailesi'nden yıllarca birçok mevkide Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş; Çandarlı Hayrettin Paşa, Ali Paşa, İbrahim Paşa ve Halil Paşa gibi devlet erkanında aktif roller almış yöneticiler çıkmıştır. Aile adı arşiv belgeleri ve kaynaklarda farklı isimlerde yazılmış olsa da Osmanlı'nın ilk müelliflerinden Ahmedî'nin eserinde Çandarlı Hayrettin Paşa ile ilgili *"Cenderi"* ismine yer verilmiş olması Karaman'ın Sivrihisar'daki Çendere köyü varsayımını güçlendirmektedir. Çalışmada; Başta Çandarlı ailesinin hizmetleri, kişisel vakfiyeleri, Çandarlı Ailesi'nin İznik ve İznik dışında inşa ettirdikleri eserlerden günümüze gelen ve günümüze ulaşamayan eserler incelenmiş ve yapıların konumu, kitâbesi, arşiv belgeleri, vakfiyesi, mimari özellikleri ile değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: İznik, Osmanlı, Çandarlı, Vakıf

ABSTRACT

Name and Surname	**:** Hasan KOYUNCU
University	**:** Uludağ University
Institution	**:** Social Science Institute
Field	**:** Art History
Branch	**:** Turkish – Islamic Arts
Degree Awarded	**:** Master
Page Number	**:** xxviii+468
Degree Date	**:** …/…./2024
Supervisor	**:** Dr. Faculty Member Dogan YAVAS

WORKS OF THE ÇANDARLI FAMILY IN IZNIK

In the Early Ottoman architecture, Iznik has an important place as it is a center where the Ottoman architectural style was shaped and the foundations of its characteristic development were laid. The importance of Iznik in terms of the development of Ottoman architecture and its effective position within the bureaucracy has been emphasized in every civilization period. The Çandarlı Family served the Ottoman Empire in many positions for many years and included administrators who took active roles in state officials such as Çandarlı Hayrettin Pasha, Ali Pasha, İbrahim Pasha and Halil Pasha. Although the family name is written with different names in archival documents and sources, the fact that Ahmedi, one of the first authors of the Ottoman Empire, included the name "Cenderi" in his work regarding Çandarlı Hayrettin Pasha strengthens the assumption that it was a Çendere village in Sivrihisar, Karaman. In the study; The services of the Çandarlı family, their personal foundations, the works built by the Çandarlı family in İznik and outside İznik, which have survived to the present day and those that have not, were examined and evaluated in terms of the location of the structures, their inscriptions, archive documents, foundations and architectural features.

Keywords: Iznik, Ottoman, Çandarlı, Foundation

ÖNSÖZ

2009 yılında adım attığım, karış karış fotoğrafladığım ve tutkuyla bağlandığım, Osmanlı Devleti'nin dibacesi Bursa'ya, medeniyetler şehri İznik'e ve Osmanlı bürokrasisinin en önemli isimlerinden biri olan Çandarlı Ailesine dair bir çalışma ürettiğim için çok mutluyum. Çalışmada İznik kentinin tarihsel gelişimi ve sosyo-kültürel unsurlarını, Çandarlı Ailesinin inşa ettirdiği yapılar ile Çandarlı Ailesinin vakıf faaliyetleri incelenmiştir. Kadim bir miras olan vakfiyeleri ve arşiv belgelerini irdelememe vesile olan Danışman Hocam Dr. Öğretim Üyesi Doğan Yavaş'a teşekkür etmek istiyorum.

Tez sürecinin başından sonuna kadar ki süreçte ilgi ve alakalarını eksik etmeyen; Karabük Üniversitesi Sanat Tarihi bölüm başkanı Prof. Dr. Anar Azizsoy'a, Bursa Uludağ Üniversitesi Sanat Tarihi bölüm başkanı Prof. Dr. Bülent Nuri Kılavuz'a, Bursa Büyükşehir Belediyesi Müzeler Şube Müdürlüğünde görevli Arkeolog Fikret Alkan'a; Çandarlı Ailesine ilişkin önceki senelerde birbirinden değerli çalışmalar gerçekleştiren rahmetli Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya ve rahmetli Prof. Dr. Semavi Eyice hocalarıma; çalışma sürecinde fazlasıyla ihmal ettiğim dostlarım Emrah Üçüncü, Sabri Gedikli, Emirhan Türk, Hakan Ötgüç ve Selimcan Yelseli'ye teşekkürlerimi belirtmek istiyorum.

Çalışmamın tamamlanma aşamasını en az benim kadar heyecanla bekleyen anneme, babama ve kardeşime çok teşekkür ediyorum.

Hasan KOYUNCU

Bursa-2024

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **ii**
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iii**
YEMİN METNİ ..... **iv**
ÖZET ..... **v**
ÖNSÖZ ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **viii**
HARİTALAR LİSTESİ ..... **xiv**
ÇİZİM LİSTESİ ..... **xv**
VAKFİYE LİSTESİ ..... **xv**
ARŞİV BELGELERİ LİSTESİ ..... **xvi**
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ ..... **xx**
KISALTMALAR ..... **xxvii**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
İZNİK'İN KONUMU VE TARİHİ

1.1. Konumu 2
1.2. Tarihi 3
1.2.1. Prehistorik Dönem 3
1.2.2. Helenistik Dönem ve Roma Dönemi 3
1.2.3. Bizans İmparatorluğu Dönemi 8
1.2.4. Anadolu Selçuklu Dönemi 14
1.2.5. Osmanlı Dönemi 18

İKİNCİ BÖLÜM
ÇANDARLI AİLESİ

2.1. Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa (ö. H. 789/M. 1387) 27
2.1.1. Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın Vakfiyesi 32
2.1.2. Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa'ya Ait Arşiv Belgeleri 33
2.2. Ali Paşa Bin Hayrettin Paşa (ö. H. 809/M. 1406) 36
2.2.1. Ali Paşa'nın Vakfiyesi 39

2.2.2. Ali Paşa'ya Ait Arşiv Belgeleri 43
2.3. İlyas Paşa Bin Hayreddin Paşa (ö. 1391 yılı sonrası) 44
2.4. İbrahim Paşa Bin Hayreddin Paşa (ö. H. 832/M. 1429) 45
2.4.1. İbrahim Paşa'nın Vakfiyesi 46
2.4.2. İbrahim Paşa'ya Ait Arşiv Belgeleri 48
2.5. Halil Paşa Bin İbrahim Paşa (ö. H. 857/M. 1453) 48
2.5.1. İstanbul Kuşatması 53
2.5.2. Halil Paşa'nın İdamı 54
2.5.3. Halil Paşa'nın Vakfiyesi 55
2.5.4. Halil Paşa'ya Ait Arşiv Belgeleri 58
2.6. Mahmut Çelebi Bin İbrahim Paşa 59
2.6.1. Mahmut Paşa'nın Vakfiyesi 60
2.7. Süleyman Çelebi 62
2.8. İbrahim Paşa 64
2.9. Esleme Hatun 65
2.10. İlaldı Hatun 65
2.11. II. İbrahim Paşa bin II. Halil Paşa 65
2.11.1. II. İbrahim Paşa'nın Çocukları 66
2.11.1.1. İsa Paşa 68
2.11.1.2. Halil bin İsa Paşa 69
2.11.2. II. İbrahim Paşa'nın Vakfiyesi 69
2.12. Çandarlı Ailesine Ait Arşiv Belgeleri 72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇANDARLI AİLESİNİN İZNİK'TEKİ ESERLERİ

3.1. İznik Yeşil Camii (1378-1392) 75
3.1.1. Konumu 75
3.1.2. Tarihi 75
3.1.3. Kitâbesi 75
3.1.4. Vakfiyesi 77
3.1.5. Arşiv Belgeleri 78
3.1.6. Mimarisi 78
3.2. İznik Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi (1387) 84
3.2.1. Konumu 84
3.2.2. Tarihi 84
3.2.3. Kitâbesi 84
3.2.4. Mimarisi 99
3.3. İznik İbrahim Paşa İmareti (1427) 100
3.3.1. Konumu 100
3.3.2. Tarihi 100
3.3.3. Kitâbesi 100

3.3.4. Vakfiyesi 101
3.3.5. Arşiv Belgeleri 102
3.3.6. Mimarisi 102
3.4. İznik Mahmut Çelebi Camii (1442-1443) 102
3.4.1. Konumu 102
3.4.2. Tarihi 102
3.4.3. Kitâbesi: 103
3.4.4. Vakfiyesi 104
3.4.5. Arşiv Belgeleri 104
3.4.6. Mimarisi 105
3.5. İznik Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi (15. yy'ın ilk yarısı) 108
3.5.1. Konumu 108
3.5.2. Tarihi 108
3.5.3. Kitâbesi 109
3.5.4. Mimarisi 115
3.6. İznik Çandarlı Halil Paşa Türbesi (15. yy'ın ilk yarısı) 115
3.6.1. Konumu 115
3.6.2. Tarihi 115
3.6.3. Kitâbesi 116
3.6.4. Mimarisi 120
3.7. İznik İbrahim Paşa Sarayı (15. yy'ın ilk yarısı) 121
3.7.1. Konumu 121
3.7.2. Tarihi 121
3.7.3. Kitâbesi 121
3.7.4. Vakfiyesi 121
3.7.5. Arşiv Belgeleri 121
3.7.6. Mimarisi 121
3.8. İznik Çandarlı Camii (15. yy'ın ilk çeyreği) 122
3.8.1. Konumu 122
3.8.2. Tarihi 122
3.8.3. Kitâbesi 122
3.8.4. Vakfiyesi 122
3.8.5. Arşiv Belgeleri 122
3.8.6. Mimarisi 122
3.9. İznik Şeyh Kutbüddin Camii ve Türbesi (15. yy'ın ilk yarısı) 123
3.9.1. Konumu 123
3.9.2. Tarihi 123
3.9.3. Kitâbesi 123
3.9.4. Vakfiyesi 124
3.9.5. Arşiv Belgeleri 124
3.9.6. Mimarisi 124

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇANDARLI BANİLİĞİNDE İNŞA EDİLEN DİĞER ESERLER

4.1. Serez Eski Camii (Atik/Kurşunlu Camii) (1385) 127
4.1.1. Konumu 127
4.1.2. Tarihi 127
4.1.3. Kitâbesi 127
4.1.4. Vakfiyesi 128
4.1.5. Arşiv Belgesi 128
4.1.6. Mimarisi 129
4.2. Serez Eski Hamamı (1385) 129
4.2.1. Konumu 129
4.2.2. Tarihi 129
4.2.3. Kitâbesi 129
4.2.4. Vakfiyesi 129
4.2.5. Mimarisi 130
4.3. Serez Eski Kervansarayı (1385) 130
4.4. Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii (1385) 130
4.4.1. Konumu 130
4.4.2. Tarihi 131
4.4.3. Kitâbesi 131
4.4.4. Vakfiyesi 135
4.4.5. Arşiv Belgeleri 135
4.4.6. Mimarisi 135
4.5. Bursa Ali Paşa Camii (1394) 137
4.5.1. Konumu 137
4.5.2. Tarihi 138
4.5.3. Kitâbesi 138
4.5.4. Vakfiyesi 138
4.5.5. Arşiv Belgeleri 140
4.5.6. Mimarisi 140
4.6. Bursa İbrahim Paşa Hamamı (Hoca Muslihiddin/Mahkeme) (1421) 144
4.6.1. Konumu 144
4.6.2. Tarihi 144
4.6.3. Kitâbesi 144
4.6.4. Vakfiyesi 145
4.6.5. Mimarisi 145
4.7. İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii (Atik İbrahim Paşa) (1478) 146
4.7.1. Konumu 146
4.7.2. Tarihi 146
4.7.3. Kitâbesi 146
4.7.4. Vakfiyesi 147

4.7.4. Arşiv Belgeleri 148
4.7.5. Mimarisi 149
4.8. Bursa Çandarlı İbrahim Paşa Camii (Hoca Muslihiddin/Mahkeme) (1493) 150
4.8.1. Konumu 150
4.8.2. Tarihi 150
4.8.3. Kitâbesi 151
4.8.4. Vakfiyesi 151
4.8.5. Arşiv Belgeleri 151
4.8.6. Mimarisi 151
4.9. Bursa Hayreddin Paşa Camii (14. yy'ın ilk yarısı) 153
4.9.1. Konumu 153
4.9.2. Tarihi 153
4.9.3. Kitâbesi 153
4.9.4. Vakfiyesi 154
4.9.5. Arşiv Belgeleri 154
4.9.6. Mimarisi 154
4.10. İzmir Çandarlı Kalesi (14. yy'ın ilk yarısı) 154
4.10.1. Konumu 154
4.10.2. Tarihi 154
4.10.3. Kitâbesi 155
4.10.4. Arşiv Belgeleri 155
4.10.5. Mimarisi 155
4.11. İzmir Tire Kara Hayreddin Paşa Camii (15. yy'ın ilk yarısı) 156
4.11.1. Konumu 156
4.11.2. Tarihi 156
4.11.3. Kitâbesi 156
4.11.4. Vakfiyesi 156
4.11.5. Arşiv Belgeleri 157
4.11.6. Mimarisi 157
4.12. İzmir Tire Kara Hayreddin Paşa Çeşmesi (Kütük/Kaplan Çeşmesi) (15. yy'ın ilk yarısı) 157
4.12.1. Konumu 157
4.12.2. Tarihi 158
4.12.3. Kitâbesi 158
4.12.4. Mimarisi 158
KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME 159
SONUÇ 162
İNTERNET KAYNAKLARI 170
EKLER 172
EK 1: HARİTALAR 172

EK 2: ÇİZİMLER.....188
EK 3: VAKFİYELER 199
EK 4: ARŞİV BELGELERİ.....221
EK 5: FOTOĞRAFLAR 332

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: İznik Tarihi Bölge Haritası (Bursa Büyükşehir Belediyesi).
Harita 2: İznik'in uydu görüntüsü (Google Earth Pro).
Harita 3: 476 yılında Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarını gösteren harita (Vikipedia.org, Erişim: 12.11.2024).
Harita 4: 1025 yılında Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarını gösteren harita (Vikipedia.org, Erişim: 12.11.2024).
Harita 5: 1095 yılında Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarını gösteren harita (Vikipedia.org, Erişim: 12.11.2024).
Harita 6: 1170 yılında Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarını gösteren harita (Vikipedia.org, Erişim: 12.11.2024).
Harita 7: 1400 yılında Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarını gösteren harita (Vikipedia.org, Erişim: 12.11.2024).
Harita 8: 1100-1243 yılları arasında Danişmentliler ve Bizanslıların Anadolu'da fethettiği toprakları gösteren bir harita, www.erhanuludag.com, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).
Harita 9: 1080-1097 yılları arasında Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olan İznik şehrinin haritası, www.erhanuludag.com, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).
Harita 10: 1302-1337 yılları arasında Bursa ve çevresinin coğrafi yapısını gösteren bir harita, www.erhanuludag.com, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).
Harita 11: Bapheus Savaşı döneminin coğrafi haritası, www.erhanuludag.com, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).
Harita 12: 1345 yılında Osmanlı Devleti'nin yaklaşık sınırlarını gösteren bir harita, www.erhanuludag.com, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).
Harita 13: 1919-1922 yılları arasındaki Yunan işgali sırasında Batı Anadolu'da yakılan şehirler, https://l24.im/DxsXP, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).
Harita 14: İznik Yeşil Camii'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).
Harita 15: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).
Harita 16: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).
Harita 17: İznik Çandarlı Hayrettin Paşa Türbesi'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).
Harita 18: İznik Çandarlı Hayrettin Paşa Türbesi'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).
Harita 19: İznik Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).
Harita 20: İznik Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).
Harita 21: İznik Halil Paşa Türbesi'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).
Harita 22: İznik Çandarlı Camii'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).
Harita 23: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).
Harita 24: Bursa Ali Paşa Camii'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).
Harita 25: Bursa İbrahim Paşa Camii'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).
Harita 26: Bursa İbrahim Paşa Hamamı'nın uydu görünümü (Google Earth Pro).
Harita 27: Bursa Hayrettin Paşa Camii'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).
Harita 28: İstanbul Atik İbrahim Paşa Camii'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).

Harita 29: İzmir ili, Dikili ilçesi, Çandarlı Mahallesinin uydu görünümü (Google Earth Pro).
Harita 30: İzmir ili, Dikili ilçesi, Çandarlı Kalesinin uydu görünümü (Google Earth Pro).
Harita 31: Tire Kara Hayrettin Paşa Camii'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1: İznik şehir planı (Semavi Eyice, 1991).
Çizim 2: Çandarlı ailesinin soy ağacı (Hasan Koyuncu, 2024).
Çizim 3: İznik Yeşil Camii'nin kuzey cephesinin kesit çizimi (Charles Texier, 1939-1949).
Çizim 4: İznik Yeşil Camii'nin batı cephesinin kesit çizimi (E. H. Ayverdi, 1966).
Çizim 5: İznik Yeşil Camii'nin planı (E. H. Ayverdi, 1966)
Çizim 6: İznik Yeşil Camii'nin minare süsleme programının kesit çizimi (Şahin, 1989).
Çizim 7: Rumeli Hisarı'nın vaziyet planı (Hasan Koyuncu, 2024).
Çizim 8: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin doğu cephesinin kesit çizimi (Otto-Dorn, 1941).
Çizim 9: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin planı (E. H. Ayverdi, 1972).
Çizim 10: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin planı (Otto-Dorn, 1941).
Çizim 11: Çandarlı Hayrettin Paşa Türbesi'nin mimari planı (E. H. Ayverdi).
Çizim 12: Çandarlı Hayrettin Paşa Türbesi'nin yerleşim planı (Hasan Koyuncu, 2024).
Çizim 13: Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi'nin yerleşim planı (Hasan Koyuncu, 2024).
Çizim 14: Çandarlı Halil Paşa Türbesi'nin yerleşim planı (Hasan Koyuncu, 2024).
Çizim 15: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin planı (Osman Ülkü).
Çizim 16: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin restitüsyon planı (Osman Ülkü).
Çizim 17: Bursa Ali Paşa Camii'nin batı cephesinin kesit çizimi (İ. Naci Zeyrek, 2002).
Çizim 18: Bursa Ali Paşa Camii'nin planı (E. H. Ayverdi).
Çizim 19: Bursa Ali Paşa Camii'nin 2002 yılı restorasyon durum planı (İ. Naci Zeyrek, 2002).
Çizim 20: Bursa Ali Paşa Camii'nin iç mekân batı duvarı bezeme programı restitüsyonu (İ. Naci Zeyrek, 2002).
Çizim 21: Bursa Ali Paşa Camii'nin iç mekân doğu duvarı bezeme programı restitüsyonu (İ. Naci Zeyrek, 2002).
Çizim 22: Bursa İbrahim Paşa Hamamı'nın planı (Glück).

VAKFİYE LİSTESİ

VAKFİYE 1: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın oğlu Ali Paşa Vakfı'na ait, (H. 796/21-30/Zilhicce) M. 1394/17-26 Ekim tarihli vakfiyesi, 1. Sayfası. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 734, Sayfa: 216, Sıra: 120.
VAKFİYE 2: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın oğlu Ali Paşa Vakfı'na ait, (H. 796/21-30/Zilhicce) M. 1394/17-26 Ekim tarihli vakfiyesi, 2. Sayfası. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 734, Sayfa: 216, Sıra: 120.
VAKFİYE 3: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın oğlu Ali Paşa Vakfı'na ait, (H. 796 / 21-30 / Zilhicce) M. 1394 senesi 17/26 Ekim tarihli vakfiyesi, 3. Sayfası. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 734, Sayfa: 216, Sıra: 120.

VAKFİYE 4: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın oğlu Ali Paşa Vakfı'na ait, (H. 796 / 21-30 / Zilhicce) M. 1394 senesi 17/26 Ekim tarihli vakfiyesi, 4. Sayfası. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 734, Sayfa: 216, Sıra: 120.

VAKFİYE 5: Çandarlı Hayreddin Paşa Oğlu Ali Paşa Vakıflarına Ait M. 30.09.1394 tarihli birinci vakfiyesi. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter: 734, Sayfa: 216, Sıra: 120.

VAKFİYE 6: Çandarlı Hayreddin Paşa oğlu Ali Paşa Vakfı'na ait (H. 796) M. 1394 tarihli birinci vakfiyesi. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 734, Sayfa: 216, Sıra: 120.

VAKFİYE 7-13: Çandarlı Ali Paşa Vakfına ait (H. 808/Recep) M. 1406/Ocak tarihli ikinci vakfiyesi. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter Numarası: 624, Sayfa: 587, Sıra: 485.

VAKFİYE 14: Çandarlı Hayreddin Paşa Oğlu Ali Paşa Vakıflarına ait M. 05.07.1427 tarihli üçüncü vakfiyesi. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter Numarası: 624, Sayfa: 587, Sıra: 485.

VAKFİYE 15: Çandarlı Halil Paşa'nın (H. 841) M. 1436/1437 tarihli vakfiyesi. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter Numarası: 588, Sayfa: 109, Sıra: 121.

VAKFİYE 16: Merhum Halil Paşa Kızı El-Aldı Hatun Vakfına Ait (H. 906) M. 1500 tarihli vakfiyesi. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter Numarası: 747, Sayfa: 174, Sıra: 147.

VAKFİYE 17-22: Halil Paşa oğlu İbrahim Paşa Vakfına ait (H. 899) M. 1494 tarihli vakfiyesi. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Defter Numarası: 575, Sayfa: 21-22.

ARŞİV BELGELERİ LİSTESİ

ARŞİV 1: İznik'teki Hayreddin Paşa Vakfı ve mülhakatı evkafı gelirinin evlat arasında bölüşülmesi, vakfın şartlarından olup olmadığına dair kaydın çıkarılmasında hakkında.

ARŞİV 2: Hayreddin Paşa'nın İznik'teki cami vakfı müezzin ve sairesinin tevcihi.

ARŞİV 3: Hayreddin Paşa'nın İznik'teki cami vakfı sermahfel ve muarrif cihetlerinin tevcihi.

ARŞİV 4: Müteveffa Hayreddin Paşa'nın Siroz Kazasındaki evkafının idaresi ile İznik'teki mezraa ve çiftliklerinin hasılat-ı öşriyyesire dair arzuhal hakkında mütalaa istenmesi.

ARŞİV 5: Çandarlı Hayreddin Paşa ve ahfadının İznik'teki hayratının tamir ve yenilenmesi.

ARŞİV 6: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa evladına meşruta vakf ile sair şahısar evkaf mütevellisi Nuh Bey'in vakıfları kötü idare ettiği, Evkaf 1.

ARŞİV 7-10: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Evkafı Mütevellisi Nuh Bey'in vefatıyla, yerine tayin olunan biraderi Hasan Bey'in, evkafı idareye muktedir olmadığına dair layiha.

ARŞİV 11: Hariciye Evrak Müdürü Mehmed Bey'in ceddi Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Vakfı hasılat-ı müterakimesinin parça parça tesviyesine dair karar üzerine yeddine suret verildiği halde bilahare kalme kararnamesine tevkikan tesviye istenildiğini havi bazı ifadat, Evkaf 2.

ARŞİV 12: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın Evkaf Nezâreti'nce haczedilmiş vâkıf köyleri hasılatından birikmiş olanların vâkıf evlâdından Hariciye Nezâreti Evrak Müdürü Mehmed Bey'e ödenmesi sureti hakkında.

ARŞİV 13: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın Siroz sancağında bulunan vakfının hasılât-ı müterâkimesinin tesviyesi hakkında.

ARŞİV 14-22: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Evkaf Hâziresi'ne olan atik metelik borcunun ne şekilde tahsil olunacağı (Arşiv, 14-22).

ARŞİV 23-27: Çandarlı Hayreddin Paşa Evkafı'yla evkaf-ı mülhakasının müstesna evkaf meyanında tefrik edilmiş olduğu beyanıyla bunların hususat-ı vakfiyesinin suret-i istisnaiyede idaresinin kendisine verilmesini istirham eden evkaf mütevellisi Hasan İhsan Efendi'nin arzuhali üzerine, Serkatibliğin emsali evkaf hakkında ne yolda muamele edildiğine dair tahririne Evkaf Nazırının cevabı (Arşiv, 23-27).

ARŞİV 28: Evkaf-ı mülhaka muamele edildiğinden şikayetle istisnai mütevellileri tarafından idare edilmesini istida eden Himmet Efendi, Zağnos Paşa, Bedreddin Pars Bey, Emir Ahmed el-Buhari ve Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Vakıfları hakkında yapılacak muamele, Evkaf, Defter-i Hakani, İD/64-10.

ARŞİV 29-39: Çandarlı Gazi Kara Halil Hayreddin Paşa Vakfı tevliyeti hakkında mütevelli Kaymakamı Mustafa Sıdkı mühürlü arzuhal, İstida 23.

ARŞİV 40-43: Çandarlı Hayreddin Paşa Vakfı mütevellisinin Siroz'da bulunan vekili Osman b. Hilmi Efendi'nin yerine güvenilir birinin tayini ile ilgili evrakın gönderildiğine dair Evkaf Nezareti'nin tahriratı.

ARŞİV 44-48: Mesleki incelemede bulunmak için Almanya'ya gitmek isteyen Çandarlı Kara Halil Paşa Mektebi resim muallimi Onnik Efendi'nin herhangi bir kötü halinin bulunmadığı.

ARŞİV 49-51: Çandarlı Kara Halil Efendi Zukür Mektebi'nin tamir edildiğinden talebelerin tatil edilmesi.

ARŞİV 52-54: Çandarlı Kara Halil Paşa Numune Mektebi müzik muallimi Mehmed Faik'in tayin talebi.

ARŞİV 55: Samanlı İskelesinde Vezir Ali Paşa'nın adamını katledenin ortaya çıkarılıp hapsedilmesi hakkında İznik ve Yalakabad Kadısına hüküm.

ARŞİV 56: İznik kazasına tabi Hediyeler ve Solur karyeleri, ecdatları evkafından olup sehimleri Ali Paşa'yı Cedid Vakfı ile muhtelit olduğundan sehimlerine mültezimler tarafından vukuban müdahalenin men'i hakkında evkaflarının mahlülünden derkenarına dair Osman Lütfullah ve Sunullah tarafından yazılan istida.

ARŞİV 57: Çandarlı Ali Paşa'nın Siroz'da inşa eylediği Mevlevihanelerinin vakıflarından şeyhe ve tekkenin taamiyesine dört seneden beri para verilmediğinden mütevelli Mehmed Bey'den tahsili ve itası.

ARŞİV 58: İstanbul'da vezîr-i âzam Ali Paşa vakfından İznik kazasına tabi Narlıca köyündeki Hasan Ağa Cami'sinde kayyum, müezzin ve mektep hocalığı cihetinin tevcihi.

ARŞİV 59: Siroz'da Çandarlı Ali Paşa Mevlevihane Zaviyesi vazifesine vaki müdahalenin men'i.

ARŞİV 60: Müteveffa İznikli Ali Paşa oğlu Mehmed Nuri Bey'le kızı Rabia Hanım'a ecdadı Hayreddin Paşa Vakfı'ndan muhassas maaşlarının üç bin beş yüz kuruşa iblağı hakkında.

ARŞİV 61: Şeyh Edebali'nin kızı ve Çandarlı Sadrazam İbrahim Paşa'nın zevcesi Bafehanşah Hanım nam-ı diğer Hanım Hatun'un Kudüs'ü Şerif'te yaptırdığı medrese umuruna tahsis edilmek üzere İznik, Gerede ve Hayrabolu nahiyelerindeki bazı köylerde vakf eylediği gayrimenkullerine müteallik üst tarafı kopmuş, alt tarafı yıpranmış bir vesika.

ARŞİV 62: İznik'teki Çandarlı İbrahim Paşa İmaretine pazara giden kâseşuy tayini.

ARŞİV 63-64: Kudüs'te Şeyh Edebali'nin kızı ve Çandarlı İbrahim Paşa'nın zevcesi İsfahan Şah Hatun Medresesi vakfı mütevellisinden Gerede'de tegalluben zapt eylediği bir timarın istirdadı.

ARŞİV 65: İznik'te İbrahim Paşa ibni Hayreddin Paşa Vakfı'ndan cüzhan cihetinin tevcihi.

ARŞİV 66: İbrahim Paşa ibn-i Hayreddin Paşa'nın İznik'te kain imareti vakfından olan cüzhan cihetinin tevcihi.

ARŞİV 67: Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın mahdumları, Mehmed, Abbas, Süleyman Çelebilerin Büyük Halil Paşa hanındaki hisselerini, Kapuağası Hüseyin Ağa'ya sattıkları Kazasker Müeyyedzade Abdurrahman bin Ali Hasanzade Kazasker Mehmed tarafından düzenlenmiş hüccet, TSMA, No: 2586/1.

ARŞİV 68: Edirne'de, Çandarlı Halil Paşa Hanı hasılatının bir kısmı hisselerinin İstanbul'da Küçük Ayasofya Evkafına meşruta iken, mütevelli kaymakamının bir hisseyi noksan verdiğine dair şikâyet üzerine Sultan II. Murad'ın Edirne hakimine fermanı, TSMA, No: 5488/2.

ARŞİV 69-71: İznik'teki Halil Paşa İmaretine şeyh tayini.

ARŞİV 72: Çandarlı Halil Paşa ve oğlu İbrahim Paşa merhumların Dersaadet ve İznik'te bulunan hayratının tamiri için belirlenmiş olan gelirlerin vakfın idarecisi Hacı Hüseyin'e verilmesi.

ARŞİV 73: İznik kadısına ve Orhan medresesi müderrisine: Hayreddin Paşa, İbrahim Paşa ve Ali Paşa vakıflarının mütevellisi olan Kocaeli sancakbeyi Süleyman'ın vakıfları kötü idaresi ile ilgili şikâyet.

ARŞİV 74: İznik kadısına İznik'te Hayreddin Paşa oğlu Mehmed Çelebi tarafından yaptırılan mescit ve zaviyenin vakfına ait gelirleri zimmetine geçiren mütevelliden vakıf malının tahsil edilmesi.

ARŞİV 75: Lazkiye (Denizli) kadısına: İznik'te Mahmut Çelebi İmareti ve biraderi Mehmed Çelebi Hemşiresi Fatma Hatun vakıflarının gelirlerini tahsil etmek için İbrahim'in görevlendirildiği.

ARŞİV 76: İznik'teki İbrahim Paşa Türbesi'nde cüzhan olan İbrahim Halife'nin fevtinden Ahmed Halife'ye vazife tevcihi.

ARŞİV 77: İznik'te İbrahim Paşa ve Mahmut Çelebi Vakfı'nın mütevellisi Halil'in ammizadesi müteveffa Mehmed Bey'in terekesinden haksız yere alacak dava eden Şeyh Salih, Mehmed, Mustafa ve Ahmed'in muhakemeleri.

ARŞİV 78: İznik'te Hayreddin Paşa, İbrahim Paşa, Mahmut Çelebi ve İstafan Şah Hatun evkafları kâtibi olan Mustafa'nın müstehak olduğu vazife ve gallesinin bir kısmına el koyan mütevelli Mehmed'in vefatı üzerine kayıtlar çerçevesinde vereselerinden tahsili.

ARŞİV 79: İznik kazasında Hayreddin, İlyas ve Ali Paşa'lar evkafı tevliyetinin tevcihi.

ARŞİV 80: İstanbul'da İbrahim, İznik'te Hayreddin ve Halil Paşaların evkafı mütevellisi olan efendinin yakışıksız halleri üzerine Bozcaada'ya nefyi.

ARŞİV 81: İznik'te Hayreddin Paşa, İlyas Paşa ve İbrahim Paşa Vakfı'nın Siroz Tahsildarlığı.

ARŞİV 82: İznik'te Hayreddin Paşa, Aslıhan Şah'ın, İlyas Paşa Ali Bey evkafından babalarından mahlul uhdelerine tevcihi.

ARŞİV 83: İznik'te Mahmut Çelebi ibni İbrahim Paşa Evkafından Karaca Hasan ve Canbazlar karyeleri cibayeti.

ARŞİV 84: İznik'te İbrahim Paşa oğlu Mahmut Çelebi Mescidi Vakfı'ndan cüzdan ve sairenin tevcihi.

ARŞİV 85: İznik'te İbrahim Paşa ve Mahmut Çelebi Vakfı Kitâbet cihetinin tevcihi.

ARŞİV 86: Rumeli ve Anadolu'daki Çandarlı ailesine mahsus vakıfların İznikli Ali Bey'e tevliyet ve nezaretinin ibkaen tevcihi.

ARŞİV 87: İznik'te medfun Hayreddin Paşa ve Mahmut Çelebi Evkafı köyleri ile Bursa kazasında Sole, Hasan ve sair köyler aşarlarını vermekten kaçındıklarından tahsili için Emr-i Ali isdarı.

ARŞİV 88-89: İznik'te Mahmut Çelebi ibni İbrahim Paşa Cami Vakfı'ndan cüzhanlık cihetinin tevcihi.

ARŞİV 90: Bursa ve İznik'te bulunan Hafsa Hatun Vakfı'ndan almak üzere yevmi iki akçe vazife ile cüzhan olan el-Hac Ahmed Muhammed pedereş fevt olup mahlul olan vazifenin merkumun oğlu Mehmed Halife'ye tevcihi.

ARŞİV 91-92: Siroz'da bulunan Hayreddin Paşa ve İbrahim Paşa Evkafı, Hayreddin Paşazade Ali Paşa Evkafı, Hayreddin Paşa, İlyas Paşa ve Ali Paşa'nın İznik'teki evkafının şart-ı vakıf üzere güzel şekilde idare etmek, hak sahiplerine haklarını ödemek, muhasebelerini marifet-i şerle görmek şartıyla Nuh Bey'e tevcihi.

ARŞİV 93: Çandarlı Hayreddin Paşa ve ahfadının İznik'teki hayratının tamir ve yenilenmesi.

ARŞİV 94: İznik kazasındaki Sultan Orhan Gazi neslinden Hayreddin Paşazade Hacı Ali Paşa Medresesi'nin tevliyeti hakkında mütevellisi Abdülkadir Ağa'nın arzuhali, 24. İstida.

ARŞİV 95: Hayreddin Paşa'nın İznik'teki cami vakfı müezzin ve sairesinin tevcihi.

ARŞİV 96: Hayreddin Paşa'nın İznik'teki cami vakfı sermahfel ve muarrif cihetlerinin tevcihi.

ARŞİV 97: Lazkiye kadısına: İznik'te Mahmut Çelebi İmareti ve birader Mehmed Çelebi Hemşiresi Fatma Hatun vakıflarının gelirlerini tahsil etmek için İbrahim'in görevlendirildiği.

ARŞİV 98: İznik'te vaki Mahmut Çelebi İmareti evkafından Talha karyesi cabiliğinin uhdesine tevcihi hakkında Hüseyin imzasıyla verilen ve Müftü Yahya Efendi tarafından tahşiye olunan istida.

ARŞİV 99: İbrahim Paşa oğlu Mahmut Çelebi'nin İznik'te cami ve hayrat-ı sairesi evkafının Ezine-i Lazkiye kazasına tabi köyleri rüsumatına vaki olan müdahalenin men'i.

ARŞİV 100: İznik'te kain İbrahim Paşa oğlu Mahmut Çelebi Cami Vakfı müezzin tevcihi.

ARŞİV 101: İznik'te Mahmut Çelebi İbni İbrahim Paşa Mescidi Vakfı cüzhan cihetinin tevcihi.

ARŞİV 102: Çandarlı İbrahim Paşa oğlu Mahmut Çelebi'nin İznik'teki cami ve imaretinin Simav'daki vakıf köprüleri.

ARŞİV 103: İznik'te Hayreddin Paşa ve Şeyh Kutbuddin Camileri evkafıyla, Halil Paşa İmareti Vakfı tevliyetinin tevcihi.
ARŞİV 104: İstanbul'da Uzunçarşı kurbunda vaki İbrahim Paşa'yı Atik Cami Evkafından almak üzere İznik'teki caminin imamet, hatibet, devirhanlık ve sermahfiliğinin Mehmed'in ferağından Ali İbni Ali Mehmed'e tevcihi, belgedeki mevcut tarih: 15.C.1169.
ARŞİV 105: Abdülhalim el-Haşimi mühriyle muhasebe defteri: İstanbul'da Uzunçarşı başında Çandarlızade Atik İbrahim Paşa Cami Vakfı varidat ve masraflarının, mezkûr vakıf mürtezikasından isimleri yazılı kimselerle, vakfın mütevelli kaymakamı Ahmed Efendi muvacehesinde görülen bir senelik hesaplarını havi.
ARŞİV 106: İznik'te Mahmut Çelebi İbni İbrahim Paşa Camii Vakfı'ndan cüzhanlık cihetinin tevcihi.
ARŞİV 107: İstanbul'da cami ve İznik'te hayratı bulunan Atik İbrahim Paşa Vakfı mütevelli kaymakamlığı.
ARŞİV 108-110: İstanbul'da Uzunçarşı'da ve İznik'te İbrahim Paşa'yı Atik Cami-i Şerifi Vakfı.
ARŞİV 111: Çandarlı Kalesi'nin termimi masrafının Biga Hasları Mukataası'ndan itası.

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1: İznik Gölü.
Fotoğraf 2: İstanbul Kapısı.
Fotoğraf 3: Yenişehir Kapısı.
Fotoğraf 4: Lefke Kapısı.
Fotoğraf 5: Göl Kapısı.
Fotoğraf 6: İznik Roma Tiyatrosu.
Fotoğraf 7: Rumeli Hisarı, Dennis G. Jarvis https://www.flickr.com/photos/archer10/2215822645/, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).
Fotoğraf 8: Bursa Yeşil Türbe.
Fotoğraf 9: Bursa Yeşil Türbe, Hafsa Hatun'un makam mezarı.
Fotoğraf 10: İznik Yeşil Camii'nin güneydoğusundaki Tarihi Hamam.
Fotoğraf 11: İznik Yeşil Camii'nin güneydoğusundaki Tarihi Hamam.
Fotoğraf 12: İznik Yeşil Camii'nin kuzeybatı cephesi.
Fotoğraf 13: İznik Yeşil Camii'nin batı cephesi.
Fotoğraf 14: İznik Yeşil Camii'nin dış kitâbesi.
Fotoğraf 15: İznik Yeşil Camii'nin dış kitâbesi.
Fotoğraf 16: İznik Yeşil Camii'nin dış kitâbesi detayı.
Fotoğraf 17: İznik Yeşil Camii'nin iç kitâbesi ve harim giriş kapısı.
Fotoğraf 18: İznik Yeşil Camii'nin iç kitâbesi detayı.
Fotoğraf 19: İznik Yeşil Camii'nin son cemaat yeri.
Fotoğraf 20: İznik Yeşil Camii'nin son cemaat yerinin kubbeyle örtülü orta kısmı.
Fotoğraf 21: İznik Yeşil Camii'nin son cemaat yerinin doğu cephesindeki mermer korkuluk şebekeleri.
Fotoğraf 22: İznik Yeşil Camii'nin son cemaat yerinin doğu tarafı.
Fotoğraf 23: İznik Yeşil Camii'nin son cemaat yerinin batı tarafı.

Fotoğraf 24: İznik Yeşil Camii son cemaat yerindeki korint sütun başlığı.
Fotoğraf 25: İznik Yeşil Camii son cemaat yerindeki mermer kabartmalardan biri.
Fotoğraf 26: İznik Yeşil Camii'nin iç portalı.
Fotoğraf 27: İznik Yeşil Camii'nin iç portalının detayı.
Fotoğraf 28: İznik Yeşil Camii'nin son cemaat yerinin pencere detayı.
Fotoğraf 29: İznik Yeşil Camii'nin doğu cephesi.
Fotoğraf 30: İznik Yeşil Camii'nin doğu cephesinin pencere detayı.
Fotoğraf 31: İznik Yeşil Camii'nin güney cephesi.
Fotoğraf 32: İznik Yeşil Camii'nin güney cephesinin pencere detayı.
Fotoğraf 33: İznik Yeşil Yeşil Camii'nin batı cephesi.
Fotoğraf 34: İznik Yeşil Camii'nin batı cephesinin pencere detayı.
Fotoğraf 35: İznik Yeşil Camii'nin batı cephesi.
Fotoğraf 36: İznik Yeşil Camii'nin batı cephesinin pencere detayı.
Fotoğraf 37: İznik Yeşil Camii'nin harim mekânı girişi.
Fotoğraf 38: İznik Yeşil Camii'nin harim mekânına giriş yapılan kubbenin iç kısmı.
Fotoğraf 39: İznik Yeşil Camii'nin harim mekânı.
Fotoğraf 40: İznik Yeşil Camii'nin harim mekânını örten kubbesi.
Fotoğraf 41: İznik Yeşil Camii hariminin kubbe içi kalem işi süslemeleri.
Fotoğraf 42: İznik Yeşil Camii'nin kubbe geçişinde kullanılan üçgenler.
Fotoğraf 43: İznik Yeşil Camii'nin harim mekânı.
Fotoğraf 44: İznik Yeşil Camii'nin harim mekânı.
Fotoğraf 45: İznik Yeşil Camii'nin harim mekânı.
Fotoğraf 46: İznik Yeşil Camii'nin mihrabı.
Fotoğraf 47: İznik Yeşil Camii'nin mihrap detayı.
Fotoğraf 48: İznik Yeşil Camii mihrabındaki geometrik ve bitkisel süslemeler.
Fotoğraf 49: İznik Yeşil Camii'nin minaresi.
Fotoğraf 50: İznik Yeşil Camii'nin minaresi.
Fotoğraf 51: İznik Yeşil Camii'nin minaresi.
Fotoğraf 52: İznik Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nde (İznik Nilüfer Hatun İmareti) sergilenen İznik Yeşil Camii'nin minaresinin sırlı tuğlaları.
Fotoğraf 53: İznik Yeşil Camii, salt arşiv.
Fotoğraf 54: İznik Yeşil Camii, salt arşiv.
Fotoğraf 55: İznik Yeşil Camii, salt arşiv.
Fotoğraf 56: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi.
Fotoğraf 57: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi.
Fotoğraf 58: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin bulunduğu mezarlıkta Çandarlı sülalesinden defnedilenler.
Fotoğraf 59: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi güneydoğu cephesi.
Fotoğraf 60: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin güney cephesi.
Fotoğraf 61: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin batı cephesi.
Fotoğraf 62: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin doğu bölümü, aydınlık feneri detayı.
Fotoğraf 63: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin doğu bölümü, Çandarlı Hayreddin Paşa'nın (sol) ve Çandarlı Ali Paşa'nın (sağ) sandukaları.
Fotoğraf 64: Çandarlı Hayreddin Paşa'nın (sol) ve Çandarlı Ali Paşa'nın (sağ) sandukaları.
Fotoğraf 65: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin doğu bölümü, kuzey cephesinden görünüm.
Fotoğraf 66: Çandarlı Hayreddin Paşa'nın baş taşının iç yüzü.

Fotoğraf 67: Çandarlı Hayreddin Paşa'nın baş taşının dış yüzü.
Fotoğraf 68: Çandarlı Hayreddin Paşa'nın ayak taşının iç yüzü.
Fotoğraf 69: Çandarlı Hayreddin Paşa'nın ayak taşının dış yüzü.
Fotoğraf 70: Çandarlı Hayreddin Paşa'nın sandukasının kuzey yönü.
Fotoğraf 71: Çandarlı Hayreddin Paşa'nın sandukasının güney yönü.
Fotoğraf 72: Çandarlı Ali Paşa'nın baş taşının iç yüzü.
Fotoğraf 73: Çandarlı Ali Paşa'nın baş taşının dış yüzü.
Fotoğraf 74: Çandarlı Ali Paşa'nın ayak taşının iç yüzü.
Fotoğraf 75: Çandarlı Ali Paşa'nın ayak taşının dış yüzü.
Fotoğraf 76: Çandarlı Ali Paşa'nın sandukasının kuzey yönü.
Fotoğraf 77: Çandarlı Ali Paşa'nın sandukasının güney yönü.
Fotoğraf 78: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin doğu bölümündeki aydınlık feneri.
Fotoğraf 79: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin girişi, güney cephesinden görünüm.
Fotoğraf 80: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin batı bölümü.
Fotoğraf 81: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin batı bölümü.
Fotoğraf 82: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin batı bölümü.
Fotoğraf 83: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin batı bölümü.
Fotoğraf 84: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin batı bölümü.
Fotoğraf 85: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin batı bölümü, Fatma Hatun'un kabri.
Fotoğraf 86: Fatma Hatun'un baş taşının dış yüzü.
Fotoğraf 87: Fatma Hatun'un ayak taşının dış yüzü.
Fotoğraf 88: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin batı bölümü, Davud Çelebi'nin baş taşının iç yüzü.
Fotoğraf 89: Davud Çelebi'nin kabrinin baş taşının dış yüzü.
Fotoğraf 90: Davud Çelebi ayak taşının dış yüzü.
Fotoğraf 91: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi batı bölümü, Sitti Hatun'un kabri.
Fotoğraf 92: Sitti Hatun'un baş taşının dış yüzü.
Fotoğraf 93: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi batı bölümü, Osmân Bey'in kabri.
Fotoğraf 94: Osmân Bey'in kabri sanduka detayı.
Fotoğraf 95: Osmân Bey'in baş taşının dış yüzü.
Fotoğraf 96: Osmân Bey'in ayak taşının dış yüzü.
Fotoğraf 97: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi batı bölümü, Abdü'l-Vehhâb'ın kabri.
Fotoğraf 98: Abdü'l-Vehhâb'ın baş taşının dış yüzü.
Fotoğraf 99: Abdü'l-Vehhâb'ın ayak taşının dış yüzü.
Fotoğraf 100: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi batı bölümü, Osmân Bey-zade Ali Bey'in baş taşının dış yüzü.
Fotoğraf 101: Ali Bey'in baş taşının başlık detayı.
Fotoğraf 102: Ali Bey'in ayak taşının dış yüzü.
Fotoğraf 103: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi batı bölümü, Azime Hatun'un baş taşının dış yüzü.
Fotoğraf 104: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi batı bölümündeki bazı kitâbesiz kabirler.
Fotoğraf 105: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi batı bölümündeki bazı kitâbesiz kabirler.
Fotoğraf 106: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi batı bölümündeki bazı kitâbesiz kabirler.
Fotoğraf 107: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi batı bölümündeki bazı kitâbesiz kabirler.
Fotoğraf 108: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi batı bölümü.
Fotoğraf 109: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi batı bölümündeki bazı kitâbesiz kabirler.
Fotoğraf 110: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin batı bölümü kubbe geçişindeki üçgenler.

Fotoğraf 111: İznik İbrahim Paşa İmareti Kitâbesi (İznik Türk ve İslâm Eserleri Müzesi).
Fotoğraf 112: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin iç portalı.
Fotoğraf 113: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin iç portal detayı.
Fotoğraf 114: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin kitâbesi.
Fotoğraf 115: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin kuzey cephesi.
Fotoğraf 116: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin doğu cephesi.
Fotoğraf 117: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin batı cephesi.
Fotoğraf 118: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin güney cephesi.
Fotoğraf 119: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin minaresi.
Fotoğraf 120: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin girişi kot farkı detayı.
Fotoğraf 121: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin son cemaat yerinin batı tarafı.
Fotoğraf 122: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin son cemaat yerinin mermer korkuluk şebekeleri.
Fotoğraf 123: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin son cemaat yerinin kubbe içi detayı.
Fotoğraf 124: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin son cemaat yerinin kubbe içi detayı.
Fotoğraf 125: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin son cemaat yerindeki ahşap gergiler.
Fotoğraf 126: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin son cemaat yerindeki ahşap gergiler.
Fotoğraf 127: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin son cemaat yerindeki sütun bileziği.
Fotoğraf 128: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin harim mekânı.
Fotoğraf 129: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin minberi.
Fotoğraf 130: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin harim mekânı yazı kuşağı.
Fotoğraf 131: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin harim mekânı yazı kuşağı.
Fotoğraf 132: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin harim mekânı yazı kuşağı.
Fotoğraf 133: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin kubbe iç yüzündeki edirnekâri süslemeler.
Fotoğraf 134: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin kubbe geçişinde kullanılan üçgenler.
Fotoğraf 135: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin mihrabı.
Fotoğraf 136: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin mihrabının taç bölümü detayı.
Fotoğraf 137: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin haziresi.
Fotoğraf 138: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin Restorasyonu, 2019.
Fotoğraf 139: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin Restorasyonu, 2019.
Fotoğraf 140: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin Restorasyonu, 2019.
Fotoğraf 141: Bursa Vakıf Müzesinde sergilenen Mahmut Çelebi Vakfı'na ait bronz Mevlevi külahları (www.bursahakimiyet.com.tr, Erişim Tarihi: 12.11.2024).
Fotoğraf 142: Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi'nin güneydoğu cephesi.
Fotoğraf 143: Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi'nin batı cephesi.
Fotoğraf 144: Çandarlı İbrahim Paşa'nın baş taşının iç yüzü.
Fotoğraf 145: Çandarlı İbrahim Paşa'nın baş taşının dış yüzü.
Fotoğraf 146: Çandarlı İbrahim Paşa'nın ayak taşının iç yüzü.
Fotoğraf 147: Çandarlı İbrahim Paşa'nın ayak taşının dış yüzü.
Fotoğraf 148: Çandarlı İbrahim Paşa'nın sandukasının kuzey yönü.
Fotoğraf 149: Çandarlı İbrahim Paşa'nın sandukasının güney yönü.
Fotoğraf 150: Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu Ahmet'in kabri.
Fotoğraf 151: Ahmet'in baş taşının iç yüzü.
Fotoğraf 152: Ahmet'in baş taşının dış yüzü.
Fotoğraf 153: Ahmet'in ayak taşının iç yüzü.
Fotoğraf 154: Ahmet'in ayak taşının dış yüzü.

Fotoğraf 155: Ahmet'in sandukasının kuzey yönü.
Fotoğraf 156: Ahmet'in sandukasının güney yönü.
Fotoğraf 157: Fatma Hatun'un baş taşının iç yüzü.
Fotoğraf 158: Fatma Hatun'un baş taşının dış yüzü.
Fotoğraf 159: Fatma Hatun'un ayak taşının iç yüzü.
Fotoğraf 160: Fatma Hatun'un ayak taşının dış yüzü.
Fotoğraf 161: Çandarlı İbrahim Paşa Türbesinde medfun olanlar.
Fotoğraf 162: Saide Hatun'un kabri.
Fotoğraf 163: Saide Hatun'un sandukasının kuzey yönü.
Fotoğraf 164: Saide Hatun'un sandukasının güney yönü.
Fotoğraf 165: Saide Hatun'un ayak taşının dış yüzü.
Fotoğraf 166: Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi'nin güney cephesindeki alan.
Fotoğraf 167: Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi'nin restorasyon süreci, 2015.
Fotoğraf 168: Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi'nin restorasyon süreci, 2015.
Fotoğraf 169: Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi, salt arşiv.
Fotoğraf 170: Çandarlı Halil Paşa Türbesi'nin güney cephesi.
Fotoğraf 171: Çandarlı Halil Paşa Türbesi'nin güneydoğu cepheden görünüm.
Fotoğraf 172: Çandarlı Halil Paşa'nın kabri, güneydoğu cepheden görünüm.
Fotoğraf 173: Çandarlı Halil Paşa'nın baş taşının iç yüzü.
Fotoğraf 174: Çandarlı Halil Paşa'nın baş taşının dış yüzü.
Fotoğraf 175: Çandarlı Halil Paşa'nın sandukasının kuzey yönü.
Fotoğraf 176: Çandarlı Halil Paşa'nın sandukasının güney yönü.
Fotoğraf 177: Çandarlı Halil Paşa'nın ayak taşının dış yüzü.
Fotoğraf 178: Çandarlı Halil Paşa'nın kabri, kuzey cepheden görünüm.
Fotoğraf 179: Yusuf'un baş taşının iç yüzü.
Fotoğraf 180: Yusuf'un ayak taşının iç yüzü.
Fotoğraf 181: Yusuf'un ayak taşının dış yüzü.
Fotoğraf 182: Yusuf'un kabri.
Fotoğraf 183: Süleyman Çelebi'nin baş taşının dış yüzü.
Fotoğraf 184: Süleyman Çelebi'nin ayak taşının dış yüzü.
Fotoğraf 185: II. İbrahim Paşa'nın baş taşının iç yüzü.
Fotoğraf 186: II. İbrahim Paşa'nın ayak taşının iç yüzü.
Fotoğraf 187: II. İbrahim Paşa'nın ayak taşının dış yüzü.
Fotoğraf 188: Çandarlı Halil Paşa Türbesi'ndeki kitâbesi olmayan bazı kabirler.
Fotoğraf 189: Çandarlı Halil Paşa Türbesi'nin kuzeydoğu cephesi.
Fotoğraf 190: Çandarlı Halil Paşa Türbesi (İznik Belediyesi Arşivi, 2012).
Fotoğraf 191: Çandarlı Halil Paşa Türbesi (İznik Belediyesi Arşivi, 2012).
Fotoğraf 192: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin kuzey cephesi.
Fotoğraf 193: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin kuzeydoğu cephesi.
Fotoğraf 194: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin doğu cephesi.
Fotoğraf 195: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin güney cephesi.
Fotoğraf 196: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin batı cephesi.
Fotoğraf 197: İznik Şeyh Kutbüddin Türbesi.
Fotoğraf 198: İznik Şeyh Kutbüddin Türbesi'nin girişi.
Fotoğraf 199: İznik Şeyh Kutbüddin Türbesi'nin iç görünümü.
Fotoğraf 200: İznik Şeyh Kutbüddin Türbesi'nin iç görünümü.
Fotoğraf 201: İznik Şeyh Kutbüddin Türbesi'nin kubbe detayı.
Fotoğraf 202: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin harim mekânı.

Fotoğraf 203: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin harim mekânı.
Fotoğraf 204: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin minaresi.
Fotoğraf 205: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin son cemaat yerinin sütun başlığı detayı.
Fotoğraf 206: İznik Şeyh Kutbüddin Camii son cemaat yerinin sütun detayı.
Fotoğraf 207: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin son cemaat yerindeki kompozit sütun başlığı.
Fotoğraf 208: İznik Şeyh Kutbüddin Camii minaresinin kaidesindeki İbranice kitâbe.
Fotoğraf 209: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin Yunan İşgali sonrası vaziyeti.
Fotoğraf 210: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin batı cephesi.
Fotoğraf 211: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin kuzeydoğu cephesi.
Fotoğraf 212: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin minaresi.
Fotoğraf 213: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin kuzey cephedeki kitâbesi.
Fotoğraf 214: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin kitâbesi.
Fotoğraf 215: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin çeşmesi.
Fotoğraf 216: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin çeşmesi.
Fotoğraf 217: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin harim mekânı.
Fotoğraf 218: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin harim mekânı.
Fotoğraf 219: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin mihrabı.
Fotoğraf 220: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin harim mekânının tavan süslemesi.
Fotoğraf 221: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin minberi.
Fotoğraf 222: Bursa Ali Paşa Camii'nin haziresi.
Fotoğraf 223: Bursa Ali Paşa Camii'nin kuzey cephesi.
Fotoğraf 224: Bursa Ali Paşa Camii'nin minaresi.
Fotoğraf 225: Bursa Ali Paşa Camii'nin iç portalı.
Fotoğraf 226: Bursa Ali Paşa Camii'nin son cemaat yerinin kubbe içi detayı.
Fotoğraf 227: Bursa Ali Paşa Camii'nin son cemaat yerinin kubbe içi detayı.
Fotoğraf 228: Bursa Ali Paşa Camii'nin son cemaat yeri.
Fotoğraf 229: Bursa Ali Paşa Camii'nin harim mekânı.
Fotoğraf 230: Bursa Ali Paşa Camii'nin harim mekânı.
Fotoğraf 231: Bursa Ali Paşa Camii'nin harim mekânı kubbe içi detayı.
Fotoğraf 232: Bursa Ali Paşa Camii'nin restorasyon süreci, 1999.
Fotoğraf 233: Bursa Ali Paşa Camii'nin restorasyon süreci, 1999.
Fotoğraf 234: Bursa Ali Paşa Camii'nin restorasyon süreci, 1999.
Fotoğraf 235: Bursa Ali Paşa Camii'nin restorasyon süreci, 1999.
Fotoğraf 236: Bursa Ali Paşa Camii'nin restorasyon süreci, 1999.
Fotoğraf 237: Bursa Ali Paşa Camii'nin restorasyon süreci, 1999.
Fotoğraf 238: Bursa Ali Paşa Camii'nin restorasyon süreci, 1999.
Fotoğraf 239: Bursa Ali Paşa Camii'nin restorasyon süreci, 1999.
Fotoğraf 240: Bursa Ali Paşa Camii'nin restorasyon süreci, 1999.
Fotoğraf 241: Bursa İbrahim Paşa Hamamı.
Fotoğraf 242: Bursa İbrahim Paşa Hamamı.
Fotoğraf 243: Bursa İbrahim Paşa Hamamı.
Fotoğraf 244: Bursa İbrahim Paşa Çeşmesi.
Fotoğraf 245: İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii'nin son cemaat yeri (www.mustafacambaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).
Fotoğraf 246: İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii'nin cümle kapısı. (www.mustafacambaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Fotoğraf 247: İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii'nin kitâbesi (www.mustafacambaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).
Fotoğraf 248: İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii'nin kuzeybatı cephesi (www.mustafacambaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).
Fotoğraf 249: İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii'nin avlu girişi (www.mustafacambaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).
Fotoğraf 250: İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii'nin son cemaat yerinin kuzey girişi (www.mustafacambaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).
Fotoğraf 251: İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii'nin son cemaat yeri (www.mustafacambaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).
Fotoğraf 252: İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii'nin harim mekânı (www.mustafacambaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).
Fotoğraf 253: İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii'nin harim mekânı (www.mustafacambaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).
Fotoğraf 254: İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii'nin haziresi (www.mustafacambaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).
Fotoğraf 255: Bursa İbrahim Paşa Camii'nin kuzey cephesi.
Fotoğraf 256: Bursa İbrahim Paşa Camii'nin doğu cephesi.
Fotoğraf 257: Bursa İbrahim Paşa Hamamı istikameti.
Fotoğraf 258: Bursa İbrahim Paşa Camii'nin son cemaat yerinin doğu tarafı.
Fotoğraf 259: Bursa İbrahim Paşa Camii'nin son cemaat yerinin batı tarafı.
Fotoğraf 260: Bursa İbrahim Paşa Camii'nin son cemaat yeri.
Fotoğraf 261: Bursa İbrahim Paşa Camii'nin mahfili.
Fotoğraf 262: Bursa İbrahim Paşa Camii'nin harim mekânının girişi.
Fotoğraf 263: Bursa İbrahim Paşa Camii'nin harim mekânı.
Fotoğraf 264: Bursa İbrahim Paşa Camii'nin mihrabı.
Fotoğraf 265: Bursa Hayreddin Paşa Camii'nin minaresi.
Fotoğraf 266: Bursa Hayreddin Paşa Camii'nin harim mekânı.
Fotoğraf 267: Bursa Hayreddin Paşa Camii'nin harim mekânını örten kubbesi.
Fotoğraf 268: Bursa Hayreddin Paşa Camii'nin mahfili.
Fotoğraf 269: Bursa Hayreddin Paşa Camii'nin son cemaat yeri.
Fotoğraf 270: Çandarlı Kalesi (Google Street View, 2024).
Fotoğraf 271: Tire Kara Hayreddin Paşa Camii'nin kuzeybatı cephesi (www.erolsasmaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).
Fotoğraf 272: Tire Kara Hayreddin Paşa Camii'nin minaresi (www.erolsasmaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).
Fotoğraf 273: Tire Kara Hayreddin Paşa Camii'nin harim mekânı (www.erolsasmaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).
Fotoğraf 274: Tire Kara Hayreddin Paşa Camii'nin harim mekânı (www.erolsasmaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).
Fotoğraf 275: Tire Kara Hayreddin Paşa Camii'nin kubbe geçişindeki üçgenler. (www.erolsasmaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).
Fotoğraf 276: Tire Kara Hayreddin Paşa Çeşmesi (www.erolsasmaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).

KISALTMALAR

180-9-0-0/GENEL	Genel Maarif Vekaleti
A.DVNSMHM.d.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Kalemi Defterleri
A.G.E.	Adı geçen eser
A.G.M.	Adı geçen makale
A.MKT.MHM.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı
A.MKT.NZD.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı
AE.SAMD.III.	Ali Emiri Ahmed III
AE.SMHD.I	Ali Emiri Mahmut I
AE.SMMD.IV.	Ali Emiri Mehmed IV
AE.SMRD.II.	Ali Emiri Murad II
AE.SSLM.III.	Ali Emiri Selim III
BEO.	Bâb-ı Âlî Evrak Odası
C.BLD.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Belediye
C.EV.	Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Cevdet Evkaf
C.MF.	Cevdet Maarif
C.ZB.	Cevdet Zabtiye
ÇEV.	Çeviren
ÇİZ.	Çizim
D.	Doğum
DH.EUM.2.Şb.	Dahiliye Nezareti Eminyet-i Umumiye 2. Şube
EV.D.	Evkaf Defterleri
FOT.	Fotoğraf
GÖ.	Görev Süresi
H.	Hicri
HAT	Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi

HÜ.	Hüküm Süresi
İE.EV.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Evkaf
M.	Miladi
MÖ	Milattan önce
MS	Milattan sonra
MV.	Meclis-i Vükelâ Mazbataları
MVL.	Meclis-i Vala Evrakı
Ö.	Ölüm
S.	Sayfa
SS.	Sayfalar arası
ŞD.	Şûra'yı Devlet
TFR.I.MKM.	Rumeli Müfettişliği Makamat Evrakı
TS.MA.d.	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
Y.	Yaklaşık
Y.MTV.	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
YY.	Yüzyıl

GİRİŞ

Erken Dönem Osmanlı mimarisi içerisinde İznik, Osmanlı Mimari üslubunun temellerinin atıldığı bir merkez olması sebebi ile önemli bir yere sahiptir. Çalışmada; üzerinde hassasiyetle durulan husus, Erken Dönem Osmanlı mimari üslubu içinde Çandarlı ailesinin rolünün belirlenmesi olup, bu bağlamda İznik örnekleri başta olmak üzere Erken Dönem Osmanlı Mimarisinin karakteristik özellikleri, mimari ve süsleme detayları üzerinden açıklanarak, İznik dışındaki örneklerden de benzer yapılar ile karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. İznik'in mimari zenginliğinin dönemlere göre değişimi ve gelişimi hakkındaki konu başlıklarına yer verilmiştir. Çalışmanın gerçekleştirilmesi için arşiv ve kütüphanelerden gerekli araştırma ve yayınlara ulaşılmış; saha araştırmaları kısmında ise yerlerinde incelenen yapıların mevcut durumları görsellerle (koordinat, çizim, harita ve fotoğraflar) belgelendirilerek, gerekli notlar alınmıştır.

Tez çalışması dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde İznik'in coğrafi konumu ve tarihçesi ele alınmıştır. İkinci bölümde Çandarlı Ailesi'nin bireyleri, vakfiyeleri ve arşiv belgelerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde Çandarlı Ailesi'nin İznik'teki eserleri incelenmiştir. Dördüncü ve son bölümde ise Çandarlı baniliğindeki diğer eserler hakkında bilgiler verilmiştir. Yüksek Lisans tezi olarak belirlenen çalışmada odak noktası olarak Çandarlı Ailesi'nin İznik ve İznik dışında inşa ettirdiği eserler ile vakıf faaliyetleri belirlenmiş olup, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi kayıtlarındaki arşiv belgeleri ile Çandarlı sülalesinin inşa ettirdiği ve vakfettiği varlıklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yararlanılan kaynaklar, harita görünümleri, çizimler, fotoğraflar, vakfiyeler ve arşiv belgeleri de çalışmanın ekler kısmında belirtilmiştir.

Tezin hedefi, Çandarlı Ailesinin İznik ve İznik dışındaki inşa faaliyetlerini incelemek, bu eserleri konumu, tarihi, kitâbesi, vakfiyesi, arşiv belgesi ve mimarisi konu başlıklarında değerlendirerek İznik ve Çandarlı ailesi literatürüne yeni kazanımlarda bulunmaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İZNİK'İN KONUMU VE TARİHİ

1.1. Konumu

Bursa iline bağlı İznik ilçesi, İznik gölünün doğusunda bulunmaktadır (Çizim, 1). İl merkezine uzaklığı 87 kilometredir (Foto. 1). Konumu itibarıyla bulunduğu vadiye hâkim bir durumda olmakla birlikte, İpek Yolu güzergâhı üzerine kurulmuştur. 40°25'48.3"N-29°43'11.5"E (40.430069-29.719864) koordinatlarındadır[1] (Harita, 1-2).

Kuzeyinde Kocaeli, kuzeydoğusunda Sakarya, doğusunda Bilecik, güneyinde Yenişehir, batısında İznik Gölü ve Orhangazi ilçesi bulunmaktadır. Yüzölçümü 754 km., deniz seviyesinden yüksekliği ise 85 metredir. Kentin kuzeyinde İstanbul Kapı, güneyinde Yenişehir Kapı, doğusunda Lefke Kapı, batısında ise Göl Kapı yer alır (Foto. 2-5) [2].

Verimli toprakları ve uygun iklim koşullarıyla İznik, tarım alanında öne çıkan bir şehirdir. Akdeniz iklimi özelliklerini gösterse de yazları sıcak, kışları yağışlı geçer. Bölge, tarih boyunca verimli topraklarıyla bilinmiş ve özellikle bağcılık için elverişli olmuştur. İznik'in meşhur müşküle üzümü hala yetiştirilmektedir. Tarihi kaynaklar, bu bölgenin verimli topraklarının Troya dönemine kadar uzandığını ve İlyada destanında da yer aldığını göstermektedir[3].

İmparator Diocletianus (d. MS 245–ö. 311) (hü. MS 284–286/286-305) devrinde yaşayan Nikaia'lı bir Hristiyan azizi olan Neophytos (ö. MS 303) Bizans devrine ait yaşam öyküsünde kentin özelliklerini coşkulu bir dille anlatmaktadır[4].

---

1 İznik, Koordinat, Google Earth, https://l24.im/ng9H, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).
2 http://www.iznik.gov.tr/iznikin-tarihcesi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).
3 Sencer Şahin, *Hellenistik ve Roma Çağlarında İznik / Nikaia*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, İznik Eğitim ve Öğretim Vakfı, 2004, ss. 3-7.
4 Sencer Şahin, a.g.e., s. 4.

1.2. Tarihi

1.2.1. Prehistorik Dönem

İznik çevresinde birçok höyük bulunmaktadır. Bu höyükler, bölgenin tarih öncesi dönemdeki yaşamı hakkında önemli ipuçları sunarak, zengin bir geçmişi işaret etmektedir. Özellikle Çakırca Höyüğündeki buluntular, bölgedeki insanların yaşam tarzı, ekonomisi ve kültürü hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Günümüzde surların bulunduğu yerleşim alanının dışında; kuzey, güney ve doğu yönünde bulunan Mekece, Öyücek ve Tepecik Höyük tarih öncesi dönem yerleşimleridir. Sölöz köyündeki Karacakaya ve Cangan höyüklerindeki kazılar, bölgenin Kalkolitik Dönemde yerleşim gördüğünü göstermekte ve bu dönemdeki yaşam hakkında bilgiler vermektedir. Nikaia'nın surlarla çevrili merkezi, prehistorik yerleşimlerin ağırlıklı olarak kuzey ve güney yönünde yoğunlaştığını göstermektedir. Kentin doğu yönündeki yerleşimlerin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı konusunda net bilgiler bulunmamaktadır[5].

1.2.2. Helenistik Dönem ve Roma Dönemi

İznik, antik çağlarda *"Nikaia"* (Askania) adıyla anılan tarihi bir şehirdir. Kent, tarihi boyunca Helikore, Antigonia, Eis Ten Nıkaiaon, Nıcea, Nicaea, Nikaia, Nıkea, Eİsnik, İsnik, İs Nıkean ve İznik gibi çeşitli isimlerle anılmıştır. Bağı ve bahçesi bol anlamına gelen *"Helikore"* adıyla bilinen bu kent, verimli toprakları ve doğal güzellikleriyle dikkat çekmiştir. Dört bir yanı surlarla çevrili İznik, yüzyıllar boyunca farklı kültürlere ev sahipliği yapmış ve bu süreçte birçok değişim yaşamıştır. Strabon, Nikaia'nın dikkat çeken dört kapısı olduğunu ve dört köşeli bir planda inşa edildiğini vurgulamaktadır[6].

---

5 Hasan Yılmazyaşar, "Orhan Gazi Döneminde (1326-1362) İznik Kenti", *Ankara, Osmanlı Dünyasında Kültürel Karşılaşmalar ve Sanatsal Yansımaları*, Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi, (2017), s. 33.

6 Strabon, *Geographika*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2021, ss. 59-101.

Günümüzde görülebilen sur kalıntıları, Geç Roma Dönemi'ne (MS 284-641) aittir. İznik, Helenistik dönemde ortaya çıkan ızgara planlı şehir modelinin en güzel örneklerinden biridir. Özellikle IV. yüzyılda bu planın şehirde kullanıldığı görülmektedir[7]. Strabon, Nikaia'nın dikkat çeken dört kapısı olduğunu ve dört köşeli bir planda inşa edildiğini vurgular[8].

Yüzyıllar boyunca bu sistem ana hatları ile bugün bulunduğu coğrafi konum içerisinde kalmıştır. Zaman içerisinde tahribata uğrayan şehir MÖ IV. yüzyılda Büyük İskender'in vefatı sonrasında generallerinden Antigonos Monophthalmos (d. MÖ 382-ö. 301) (hü. MÖ 306–301) tarafından ele geçirilerek *"Antigonia"* olarak değiştirilmiştir. MÖ 301 yılındaki İpsos Savaşı sonrası Mysialılar tarafından yıkılan kent, yeniden inşa edilerek Lysimachos'un eşi Nikaia adına MÖ 281 yılında Bithynia Krallığı'na katılmıştır[9].

İmparator Lysimachos (d. MÖ y. 360– ö. 281) (hü. MÖ 288-281) ve I. Seleukos (d. MÖ y. 358–ö. 281) (hü. MÖ 305-281) arasındaki Kurupedion (Kyropedion) Savaşı (MÖ 281) ile Lysimachos'un ve Seleukos'un ölümü Nikaia'nın Bithynia'ya bağlanmasında etkili olmuştur. Bithynia Krallığı hakimiyetinde olduğu süreçte de önemini koruyan Nikaia sonrasında krallık merkezi olmuştur. İlkçağdaki sikkelerde İznik şehri "*Altın Şehir (Knrysea Polis)"* şeklinde isimlendirilmiştir. Sikkelerde yer alan bazilika, mabet ve sur resimleri, şehrin dini ve sosyal yapısını yansıtmaktadır. Ayrıca, Yunan, Anadolu ve Mısır mitolojilerinden tanrılara adanan yapılar da bulunmaktaydı. Sonrasında İznik, Bithynia'nın krallarının başşehri haline gelmiştir. Fakat Kral I. Nikomedes (d. MÖ 300–ö. 255) (MÖ hü. 278-255) günümüzdeki adıyla İzmit'in bulunduğu yerde Nikomedia'yı kurmuş ve bu şehri başkent yaptıktan sonra mevcut konumunu kaybetmiştir. III. Nikomedes (hü. MÖ 127-y. 94) çocuğu olmadığı için krallığı Roma İmparatorluğuna vasiyet etmesi ile İznik Roma idaresinin olmuştur. İlkçağ döneminde İznikli birçok filozof ve dilbilimci yetiştiği bilinmektedir[10].

Parthenios, Nikias, Libanos ve Apollonides gibi Stoacı filozofların İznik'ten geldiği düşünülmektedir. Şehrin erken döneminden günümüze ulaşabilen tek eseri ise

---

7 Semavi Eyice, "İznik", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/iznik, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

8 Strabon, *Geographika*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2021, ss. 59-101.

9 Semavi Eyice, "İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri", *İstanbul, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (1988-1989), s. 3.

10 Anthony A. M. Bryer, *The Empire of Trebizond and the Pontos*, London: Variorum Reprints, 1980, s. 57.

doğu istikametinde bir tepede bulunan tek parça taş üzerinden yontulan lahittir. *"Berberkaya"* olarak isimlendirilen Kral mezarının mezar odasının yarısı önceleri kaçak kazılar ve defineciler sebebiyle parçalanmıştır. Kalan bölümü 4.50 x 4 m. ölçülerinde yaklaşık 5 metredir. Eser 1953 yılında tamamen parçalanmıştır[11].

Mezarın Bithynia Kralı II. Prusias'a (d. MÖ y. 220-149) (hü. MÖ 182-149) ait olduğu 149 yılında yapıldığı ve oğlundan kaçtığı sırada sığındığı şehirde öldürüldüğü düşünülmektedir. Pontus Kralı Mithridates (d. MÖ 132-63) (hü. MÖ 120-63) Küçük Asya ve Bithynia'yı ele geçirmesinin ardından Roma ile giriştiği savaşları (MÖ 88-63) kaybetmiştir. Roma Senatosu tarafından Anadolu'ya gönderilen komutanlar Gaius Valerius Flaccus (ö. MÖ y. 90) ve Gaius Flavius Fimbria (d. MÖ 115/114-ö. 85) İstanbul ve İzmit üzerinden Nikaia'ya ulaşmışlardır. Flaccus, kendi askerleri tarafından öldürülünce, Fimbria ile Pontus Kralı Mithridates arasında bir barış anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma ile Mithridates Bithynia'dan ve Nikaia'dan çekilmiştir. Böylece İznik şehri yeniden Roma hakimiyetine girmiştir[12].

MÖ 74 senesinde Bithynia Kralı IV. Nikomedes (d. MÖ y. 94–ö. 74) krallığı vasiyeti ile Roma İmparatorluğuna vermiştir. Kaynaklarda Nikaia Kenti'nin Roma zamanında *"Nikomedia"* (İzmit) olarak belirtilen kent ile rekabet halinde olduğu görülmektedir. İki kent arasındaki rekabet dâhilinde ünlü hatip Prusa'lı (Bursalı) Dion Khrysostomos (d. MS y. 40–ö. y. 120), Marcus Ulpius Nerva Trainanus (d. MS 53–ö. 117) (hü. MS 98-117) devrinde Nikomedia içerisinde vermiş olduğu söylevinde (38. Nutuk) kent hakkında önemli bilgiler verdikten sonra "*homonoia*" (dirlik) konusuna değinmekte ve iki kent arasındaki geçimsizliğin aslında kayda değer bir nedeninin olmadığını belirtmektedir. Nikaia'da düzenlenen dini ve imparatorluk şenlikleri, Got istilasına kadar sürmüş, kent surları ise tahribata uğrayıp yeniden inşa edilmiştir[13].

MS 111 yılında Bithynia Valisi Genç Plinius (d. MS 61–y. 113) İmparator Trainaus'a yolladığı bir mektupta burada yapımı yıllarca süren ve bir türlü bitmeyen hatta yapılan kısımlarında çatlamaların başladığı bir tiyatrodan bahsetmektedir. Tiyatro'nun yerinin göl kıyısı ile Yenişehir kapısı arasındaki alanda olduğu belirtilmektedir.

---

11 Şahin, *a.g.e.*, s. 7.
12 Şahin, a.g.e., s. 7.
13 Chronicon Paschale, *Translated Texts for Historians Volume 7 Chronicon Paschale*, United Kingdom: Liverpool University, 2007, ss. 284-628.

Araştırmalar, Tiyatronun taşlarının geç dönemlerde sökülerek çeşitli binalar ile surların inşasında kullanıldığını ortaya koymaktadır[14] (Foto. 6).

Roma döneminde İznik eski sınırlarını daha da büyütmüş ve yeni sur kapıları yapılmıştır. MS 123 senesinde depremde harap olan kenti imar ettiren İmparator Hadrianus (d. MS 76–ö. 138) (hü. MS 117-138) olmuştur. Lefke kapısında bulunan kitâbede Hadrianus tanrılardan Dionysos'un ailesinden gösterilerek şehrin ikinci kurucusu olarak görülmektedir. Hellen dostu bir imparator olarak anılmıştır. Yunanların tarih bilincini güçlendirmek amacıyla bir dizi tedbir alan Roma, en önemli adım olarak MS 124-125 yıllarında Atina'da *"Panellenia"* adıyla *"Tüm Hellen Bayramı"* anlamına gelen bir dizi bayram düzenlemiştir[15].

Commodus devrinde (d. MS 161–ö. 192) (hü. MS 177–180) bir Apollon tapınağının yapıldığı görülmektedir. MS 183 yılında, eyalet valisi Severus döneminde Nikaialılar, şehir surlarının dışında Apollon'a adanan bir tapınak inşa etmişlerdir. Ancak bu tapınaktan günümüze herhangi bir kalıntı ulaşmamıştır. Epigrafik süreç Nikaia'nın *"Apollon Theos Megas (Ulu Tanrı Apollon)"* kültünü tanıtmaktadır. MS 194 senesinde Roma'nın iki generali Septemus Severus (d. MS 145–ö. 211) (hü. MS 193-211) ve Gaius Pescennius Niger (d. MS c. 135/140–ö. 194) (hü. MS 193-194) imparatorlukta söz sahibi tek kişi olmak adına bir savaşa girişmiştir. Nikaia, Bithynia Savaşı'nda taraf tutmuş ve Septimius Severus'un zaferiyle birlikte diğer kentler gibi ona teslim olmuştur[16].

Hristiyanlıkta ortaya çıkan anlaşmazlıkları gidermek, dini birliği sağlamak ve kilise hakkında alınacak kararların görüşülmesi amacıyla İmparator I. Konstantinus (d. MS 272–ö. 337) (MS hü. 306-312) 325 yılında Nikaia'da ilk ekümenik (evrensel) konsili toplamıştır. Konsilde; dinin temel inançları ve uygulamalarıyla ilgili tartışmalar yapılmış ve bu tartışmalar sonucunda günümüzde de uygulanan temel kurallar belirlenmiştir. Oturumda resimlere yeniden dönüşe yönlendiren kararlar alınmıştır. Konsil neticesinde İskenderiye Piskoposu olan Arius'un fikirleri reddedilmiştir. İsa'nın hem insan hem de Tanrı olduğu kabul edilerek Hristiyan inancının temel doktrinlerinden biri tanımlanmıştır.

---

14 40°25'36.12"K-29°43'1.75"D (40.426700, 29.717153) koordinatlarında bulunmaktadır, *Google Earth*, https://l24.im/ytNGTdr, (Erişim Tarihi: 12.11.2024)

15 Clemens Emin Bosch, "Nikaia (İznik) Bayram Oyunları", *Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Belleten,* 12 (46), s. 325-349, https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1353859, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

16 Prokopios, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası, Çev. Orhan Duru, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, 2022, s. 5.

İncil metinleri arasından dördü (Matta, Markos, Luka, Yuhanna) İncil olarak tespit edilmiştir. Ayrıca kilise organizasyonu açısından Roma İmparatorluğu üç bölgeye ayrılarak bu bölgelerdeki kiliseleri yönetmek amacıyla apostolik kökenli (İsa'nın havarilerine ilişkin) Roma, İskenderiye ve Antakya kiliseleri ekümenik patriklik statüsüne yükseltilmiştir. Konsile ilişkin belgeler Eduart Schwartz (d. 1858-ö. 1940) tarafından "*Acta conciliorum oecumenicorum"* adlı eserinde yayımlanmıştır. Eusebios (d. MS. 263-ö. y. 339) 325 yılındaki İznik Konsilinde konsilin tarafını tutmadan önce Arius'u (d. MS 256-ö. 336) savunmuştur[17].

Valentinianus'un (d. MS 321–ö. 375) (hü. MS 364-375) Nikaia'da İmparator ilan edilmesi ile birlikte 364 yılında Flavius Claudius Iovianus (d. MS 332–ö. 364) (hü. MS 363-364) Ankyra'dan (Ankara) Konstantinopolis'e (İstanbul) gittiği sırada Dadastana'da[18] hayatını kaybetmiştir. Iovianus'un naaşı Konstantinopolis'e gönderilirken, ordu Nikaia'da toplanarak yeni bir imparator seçti. Valentinianus, askerlerin oybirliğiyle imparator ilan edildi [19].

Valentinianus, Konstantinopolis'e geldikten sonra kardeşi Valens'i ortak imparator yapmış ve Nikaialılar'ın Nikomedia'ya karşı *"Metropolis"* unvanı talebini değerlendirmiştir. Valentinianus ve Valens'in Latince kaleme alınmış olan cevap mektupları yüzyıl kadar sonra MS 451 yılı Kalkedon (Kadıköy) konsili sırasında tekrar gündeme gelmiştir[20].

Anadolu'da en çok inşa faaliyetinde bulunan lider ise Iustinianus'tur (d. MS 482–ö. 565) (hü. MS 527-565). Devrinde köprü, kamu binası vb. yapılar inşa edilmiştir. Beraberinde kraliyet sarayının onarımı, manastırlar, kiliseler ve hamam ile sel yatağı üzerinde görkemli bir köprü yapılmıştır. Devrin ünlü yazarı Prokopios (d. MS 500–ö. 565) bizzat Iustinianus tarafından *"Yapılar Hakkında"* anlamına gelen *"De aedificiis"* başlıklı eseri yazmakla görevlendirilmiştir[21].

---

17 David F. Wright, "Hristiyanlık Tarihi", İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004, s. 168.

18 Antik Bitinya Bölgesi'nde bulunan bir antik kenttir. Antik ve modern kaynaklara göre Geç Roma ve Bizans dönemlerinde haç yolu üzerinde kent aynı zamanda bir Bizans piskoposluk merkezidir, https://tr.wikipedia.org/wiki/Dadastana, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

19 Prokopios, a.g.e., ss. 5-7.

20 Prokopios, a.g.e., ss. 5-7.

21 Prokopios, a.g.e., s. 7.

1.2.3. Bizans İmparatorluğu Dönemi

I. Konstantinos'un Hristiyanlığı devlet dini olarak benimsemesi, farklı Hristiyan mezhepleri arasındaki birliği sağlamak için önemli bir adım olmuştur[22]. İznik günümüzde de Hristiyan dünyası için önemli bir haç merkezi olarak kabul edilmektedir. I. Ekümenik Konsilinin Nikaia'da gerçekleşmesi kent gelişimi açısından önemli bir gelişme olarak görülmüş, Bizans'ın hakimiyet süresi ve sonraki süreçte Hristiyanlık merkezi olarak anılmasını sağlamıştır[23].

Iustinianus zamanında kentte inşa faaliyetleri hızlanmıştır. 400 yıllık su sisteminin tamir ettirilerek şehrin su sıkıntısına çözüm getirilmeye çalışılmış, sarayın yeniden inşası, kilise ve manastırın kuruluşu olmak üzere birçok onarımın yapıldığı görülmektedir. 7. yüzyıl ile askeri ve idari alanda yapılandırma gerçekleştiren Bizans'ta Herakleois (d. MS c. 575-641) (hü. MS 610-641) *"thema"* olarak isimlendirilen askeri valilik sistemini başlatmıştır. 715 senesinde II. Anastasios (ö. MS 719) (hü. MS 713-715) ile III. Theodosius (ö. MS 717) (hü. MS 713-717) mücadelesindeki savaş esnasında Bizans'ın askeri temalarından biri olan İznik *"Opsikion Teması"*nın bir merkezi konumundaydı[24].

II. Anastasios, donanma ayaklanması sonrası İznik'e sığınmış, ancak şehri Araplara karşı koruyamamıştır. III. Theodosios tahta geçerek II. Anastasios'u affetmiştir. 726'da Araplar Kayseri'yi alarak İznik'i kuşatsa da başarılı olamamışlardır. 740'taki Akroinon zaferi, bu tehlikeyi ortadan kaldırmıştır. Bu istila kente zarar vermiştir. Bizans İmparatorluğu döneminin ilk zamanlarında 358, 362 ve 358 yıllarındaki depremler ve 420 yılına kadar devam eden kıtlık olmak üzere İznik'i harap duruma getirmiştir[25].

İmparator V. Konstantinos (d. 718-775) (hü. 741-775) döneminde tahtı ele geçirmek isteyen Ermeni asıllı Artavast 742 yılında İstanbul'dan kaçarak İznik'e sığınmıştır. Devşirdiği bir grupla Konstantinos'un ordusuna karşı gelme girişiminde bulunsa da yenilerek esir düşmüş ve gözlerine mil çekilerek cezalandırılmıştır[26].

---

22 Eyice, a.g.m., ss. 72-73.

23 Mehmed Aydın, "I. ve II. İznik Konsillerinin Hristiyanlık Açısından Önemi", *İznik, Uluslararası İznik I. Konsil Senato Sarayı'nın Lokalizasyonu Çalıştayı*, (2010), s. 23.

24 Eyice, a.g.m., s. 72.

25 Işın Demirkent, "Bizans Kaynaklarına Göre IV-XI. Yüzyıllarda İstanbul ve Çevresinde Depremler", *İstanbul, Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, Globus Dünya Basımevi, (2001), ss. 51-65.

26 Eyice, a.g.m., s. 73.

Çocuk denilecek yaşta tahta çıkarılan VI. Konstantinos (d. MS 771-797) (hü. MS 776-796) adına devlet işinin yürümesini sağlayan İmparatoriçe Eirene (İrini) (d. MS y. 752-ö. 803) (hü. MS 797-802) elli yıla yakın süren ikona karşıtlığını kaldırarak Patrik Tarasisos'un (d. MS y. 730-ö. 806) (gö. MS 784-806) başkanlığında 350'ye yakın birçok keşişin katılımı ile konsili bir araya getirmiştir[27].

İki farklı dönemde gerçekleşen İkonoklazma döneminin (İlk Dönem: MS 726-842) (İkinci Dönem: 814-843) ilk evresi 726 senesinde III. Leon'un (d. 685-ö. 741) (hü. 717-741) Halki Kapısı üzerindeki İsa heykelini indirmesi ile başlamıştır. İkonoklazma döneminde, İmparatoriçe İrene'nin çabalarıyla 787 yılında İznik'te düzenlenen İkinci İznik Konsili (veya Yedinci Ekümenik Konsil), ikonların ibadete uygun olduğunu kararlaştırmıştır. Bu konsil, daha önce III. Leon döneminde başlayan ikonoklazma hareketine karşı bir tepki olarak toplanmış ve yaklaşık 350 din adamının katılımıyla gerçekleşmiştir. İkinci İznik Konsilinin kararları, ikonoklazma tartışmalarına bir son vermiş ve Hristiyan dünyasında ikonların kullanımına yeniden izin vermiştir[28].

İkonoklazma tartışmaları, 787 yılındaki İznik Konsili ile sona ermiş, ancak 814 yılında V. Leon (ö. 820) (hü. MS 813-820) tarafından yeniden başlamıştır. Yaklaşık otuz yıl süren bu ikinci dönem, 843 yılında sona ermiş ve ikonların yeniden kabulüyle sonuçlanmıştır. II. Basileios (d. 958-ö. 1025) (hü. 976-1025) çocuk yaşta tahta geçtiğinde ayaklanan komutan Bardas Skleros (ö. 991) (gö. 976-979) yılları arasında kış aylarında, başkentin kapısı olan İznik'i kuşatarak ve şehri açlığa mahkûm ederek teslim olmaya zorlamıştır. Kale komutanı olan Manuel Erotikos (d. 955/960-ö. 1020) ise hile ile kendini ve çıkmak isteyenleri kurtararak şehri Skleros'a teslim etmiştir. İznik şehrini alarak Anadolu'yu ele geçiren Skleros sonrasında İstanbul'u alamamış ve İmparator olamamıştır[29].

Kaynaklarda X. yüzyıl ile Bizans'ın bir iç karışıklık dönemine girdiği görülmektedir. XI. yüzyılın ikinci yarısı Bizans içerisinde bir kaos ile uğraşırken, İmparator olan VI. Mikhael Stratiotikos'a (hü. 1056-1057) başkaldırıda bulunan

---

27 Eyice, a.g.m., ss. 72-73; Murat Keçiş, Cüneyt Güneş, "Bizans'ın Anadolu'daki Yeni Düzeni: Thema Sistemi'nin Ortaya Çıkışı ve Problemler", *Muğla, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 43, (2018), s. 2.

28 Eyice, a.g.m., s. 73.

29 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015, s. 277.

komutanlardan I. Isaakhios Komnenos (ö. 1061) (hü. 1057-1059) İznik'i ele geçirmiştir. 20 Ağustos 1057 tarihinde kentin iki mil kuzeyindeki İstanbul'dan gelen ordularla savaşan İsaakios bu mücadeleden zaferle çıkmış ve Patrik I. Mihail Kirularios'un da (gö. 1043-1059) katkısıyla 1 Eylül 1057 tarihinde İmparatorluk tacını giymiştir[30]. Keşiş Pierre I'Ermite'in (d. 1050-ö. 1115) komutasındaki ilk Haçlı kuvveti 1 Ağustos 1096 yılında İznik üzerine giderken Türklere saldırıda bulunmuş ve Türklerin karşı saldırısı ile etkisiz hale getirilmiştir. Sonraki sene Batı'dan gelen Godefroy de Bouillon (d. y. 1058-ö. 1100) (hü. 1089-1100) liderliğindeki esas Birinci Haçlı seferi ordusu Bizans'ın da yardımı ile 14 Mayıs 1097 tarihinde İznik'i kuşatmıştır[31].

İmparator I. Alexios Komnenos'un (d. 1048-ö. 1118) (hü. 1081-1118) göndermiş olduğu ve içerisinde Bizans'ın hizmetinde olan *"Turkopol"* adı verilen Türk asıllı paralı askerlerin olduğu gemiler Gemlik'ten arabalar ile taşınarak göle indirilmiş, Selçukluların yardım yolu kapatılarak şehir tamamen kuşatılmıştır. 51 gün süren kuşatma neticesinde Türkler anlaşarak şehri 26 Haziran 1097 tarihinde Bizanslılara bırakmıştır. İznik'i kurtarmak için yola çıkan I. Kılıç Arslan (d. 1079-ö. 1107) (hü. 1092-1107) komutasındaki Selçuklu kuvvetleri, 1 Temmuz'da Eskişehir ovasında Haçlılarla karşı karşıya gelmiş, çarpışmada galip gelen taraf Haçlılar olmuştur. İznik kuşatması ve Eskişehir savaşı Anadolu'da ilk kez Batılılar ve Türkleri karşı karşıya getirmiştir. Kısa süren Türk yönetiminin İznik'te bırakmış olduğu iz, kaba taştan İlkçağ lâhitleri biçiminde yontulmuş yüzlerinde birkaç satır yazı bulunan mezarlar olmuştur. Türklerin çekildiği süreçte bu kalıntılar Bizanslılar tarafından surların onarılmasında malzeme olarak kullanılmıştır. Malazgirt Savaşı'yla Türklere yenilen Bizans İmparatorluğu Selçuklu ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Selçukluların Nikaia'ya ilk girişi siyasi taktiklerle olmuştur[32].

Bizans İmparatoru VII. Mihail Ducas (d. y. 1050-ö. y. 1090) (hü. 1071-1078) aleyhine isyanda bulunan Anatolikon Theması Strategosu, Nikepheros Botanites'u (III. Nikephoros) (d. 1002-ö. 1078) (hü. 1078-1081) Selçuklular desteklemiştir. Botanites

30 Ostrogorsky, a.g.e., ss. 277-278.
31 Eyice, a.g.m., s. 11.
32 Ostrogorsky, a.g.e., ss. 277-279.

Selçuklu birliklerinden yardım alarak Nikaia'ya giriş yapmıştır. Süleymanşah Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkentini Nikaia olarak kurmuştur[33].

İç karışıklıkların hâkim olduğu dönemde Nikaia'da tekrar siyasi istikrar sağlanmış, böylelikle kent 1097 yılına kadar Selçukluların hakimiyeti altında kalmıştır. Tekrar Bizans topraklarına katılan İznik, en trajik olaylarından birini acımasızlığı ile bilinen I. Andronikos Komnenos (d. 1118-ö. 1185) (hü. 1183-1185) döneminde yaşamıştır. Kente I. Andronikos Komnenos dönemiyle bir nevi ceza verildiği görülmektedir. Andronikos II. Aleksios'la (d. 1169-ö. 1183) (hü. 1180-1183) girişilen taht mücadelesinde Nikaia halkının kendisine karşı tavır alması üzerine, şehre girerek büyük bir katliam gerçekleştirmiş ve intikam duygusuyla hareket ederek ölülerin toprağa verilmesine dahi engel olmuştur[34].

İznik, Selçuklu hakimiyeti altında 22 yıl kalmış, daha sonra Haçlı Seferleri sonucu Bizans'a geri verilmiştir. IV. Haçlı seferine katılan Latinler Anadolu'nun içlerinde kan dökmek yerine Konstantinopolis'i yağmalamış ve burayı işgal ederek Latin İmparatorluğunu kurmuştur. 1204 yılında IV. Haçlı Seferi ordusu İstanbul'u alarak Bizans Devletini ortadan kaldırmış, Fransızların *"İznik Dükalığı"* dedikleri İznik'te bulunan Haçlı şövalyelerinden Louis de Blois'in payının peşine düşmüştür. Bizans devletini yeniden ayaklandırmaya çalışan saltanat soyu I. Theodoros Laskaris (d. y. 1174/1175-ö. 1221/1222) (hü. 1205-1222) şehrin direnişini kırmış ve İznik'e sahip olarak imparatorluğunu ilan etmiştir. Böylece Latin işgali altında 57 yıl geçiren İznik yeniden Bizans'ın yönetim merkezi olmuştur[35].

1204 yılında Theodoros Laskaris'in kuvvetlerini Poimanenon'da (Manyas) yenmesi ile Lopadion (Uluabat) ve Apollonias'ı (Apolyont) alan Lâtinler Bursa'da başarısızlığa uğramış olsalar da ikinci bir Lâtin kuvveti ile Adramyttion (Edremit) ve çevresini, üçüncü bir kuvvet ile Nikomedeia'yı (İzmit) işgal etmiştir. Theodoros Laskaris'in elinde ise İznik ve Bursa bulunmaktaydı. Lâtinler bu şehirlere yerleşmeye

33 Casim Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri (610-847)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015, s. 94.
34 Donald Edgar Pıtcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 49.
35 Avcı, a.g.e., s. 94.

çalışırken batıdan Bulgar ve Kumanlar saldırıya geçmişler tarihler 15 Nisan 1205'i gösterdiğinde Edirne civarındaki savaşta kaybeden taraf Lâtinler olmuştur[36].

Tehlikeyi atlatan Theodoros Laskaris konumunu sağlamlaştırmak için Bizans İmparatoru ünvanı ile taç giymeyi istiyordu. Fakat Patrik X. Ioannes Kamateros (hü. 1198-1206) Patrikhaneyi İznik'te kurma teklifini reddetmiş ve Trakya'da ihtimal dâhilinde Edirne'de kalmayı tercih etmiştir. Dördüncü Haçlı Seferi sonrasında Konstantinopolis'in Latinler tarafından işgali üzerine, Mikhael Autoreinotos İznik'te Ortodoks Patriği olarak görevlendirilmiş ve böylece İznik'te yeni bir Ortodoks patriği merkezi kurulmuştur. I. Theodoros Laskaris, 1204 yılında İznik'te Bizans İmparatoru olarak taç giymiş ve İznik İmparatorluğu'nu kurmuştur. Bu netice ile İstanbul'u kaybeden Bizans, İznik'te bir nebze yeniden hayat bulmuştur. Başarısız idaresi nedeniyle İstanbul'u ve Bizans'ı Latinlere bırakmak zorunda kalan İmparator III. Alexios (d. 1153-ö. 1211) (hü. 1195-1203) öncesinde Makedonya'ya kaçmış daha sonra Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'in (d. 1221-ö. 1246) (hü. 1237-1246) yanına sığınmıştır[37].

Theodoros Laskaris kayınbabası olan III. Alexsios'un kendisine teslimini talep etmiştir. Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev ise onun Bizans'ın gerçek İmparatoru olduğunu söyleyerek Laskaris'in çekilmesi gerektiğini söylemiştir. Bizanslılar ve Selçuklular arasında 1210 yılında Yalvaç'ta çetin bir mücadele yaşanmıştır. Bu karşılaşmada Gıyasettin şehit olmuş, damadına esir olan III. Alexios da İznik'e getirilerek gözleri kör edilmiş ve keşiş yapılarak şehirdeki Hagios Hykinthos manastırına[38] kapatılmıştır. İznik din adamlarının, alimlerin ve sanatkarların da ikamet merkezi olmuştur. Ortodoks Patrik'in kentte görevlendirilmesi ile Nikaia hem devlet ve hem de kilise merkeziyeti konumuna ulaşmış, tarihinin en parlak dönemini geçirmiştir[39].

Felsefeye olan ilgisiyle bilinen II. Theodoros (d. y. 1221-ö. 1258) (hü. 1254-1258), hükümdarlığı döneminde felsefe çalışmalarını desteklemiş ve bu sayede kentin entelektüel seviyesinin yükselmesine katkı sağlamıştır. Tarih yazılarının haricinde 1261-1308 tarihleri arasındaki gelişmeleri de anlatan Giorgios Pakhymeres (d. 1242-ö. y. 1310)

---

36 Eyice, a.g.m., s. 13.

37 Avcı, a.g.e., s. 979.

38 İznik Böcek Ayazması ve İznik Koimesis Kilisesi'nin Hyakinthos Manastırı'nın bir bölümü olduğu düşünülmektedir, İznik Koimesis Kilisesi Piskopos Hyakinthos tarafından VIII. yüzyılda yaptırılmıştır, https://tanitma.ktb.gov.tr/TR-22799/gezilecek-yerler.html, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

39 Eyice, a.g.m., s. 76.

1242 yılında burada dünyaya gelmiştir. İstanbul'da Khora Manastırı Kilisesi'ni (Kariye Cami) onaran, mozaiklerle süsleyen devlet adamı Theodoros Metokhites'te (d. 1270-ö. 1332) (hü. 1305-1328) İznik'te doğmuştur[40].

VIII. Mikhael 1261 yılında Constantinopolis'i yeniden ele geçirerek Latin imparatorluğunun hakimiyetine son vermiştir. III. Ionnes Dukas Vatatzes (d. y. 1192-ö. 1254) (hü. 1222-1254) 1222 senesinde Thedor Laskaris'in yerine başa geçerek Latin ordularını uzaklaştırmayı başarmıştır. Nikaia'daki tehdit unsurlarından biri de 1242 senesinde Selçuklu topraklarını işgal ederek sınırların güvenliğini tehdit eden Moğollardır[41]. Bizans İmparatorluğu Moğol istilası için önlem almış olsa da Türkmen uç beylerinin güç kazanmasını göz ardı etmiştir. Bizans, Osman Gazi'nin[42] (d. 1254/1258 arası-ö. 1324) tehdit unsuru oluşturabileceğini tahmin edememiştir. Latin İmparatorluğunun kısa zamanda yıkılmamasının sebebi, Nikaia ile Epiros İmparatorlarının Roma İmparatorluğu ünvanı adına yaptığı mücadele olarak görülmektedir[43].

Bu durum Epiros'un Konstantinopolis'i ele geçirme mücadelesine dönüşmüştür (Harita, 3-9). Konstantinopolis 1261 senesinde Bizanslılar tarafından tekrar geri alınsa da birçok soruna sebep olmuştur. Latin istilası ile başlayan ve Nikaia İmparatorluğunun hakimiyeti süresince devam eden sıkıntılar neticesinde Türk aşiretleri fethettikleri sınır bölgesindeki halka ağır vergiler uygulamıştır. Bizanslı köylüler şartların zorluğundan sebep egemenliğin değişmesi isteğinde bulunmuşlardır. Andronikos'un İmparatorluk süresi boyunca Nikaia adına yaptığı en büyük yaklaşım ise 1290 senesinde Bithynia'ya gitme kararıdır. 1293 yılı sonunda sınır birlikleri tekrar oluşturulmuştur[44].

İznik Şehri'nin 1265 senesinde VIII. Mihail'e karşı gerçekleşen halk ayaklanması sonucu geri çekildiği ve 14. yüzyıl başında Moğol istilası karşısında savunmasız hale geldiği anlaşılmaktadır. 1299 yılındaki Moğol baskınından kaçarak Bizans'a sığınan *"Alanlar"* Andronikos'un çözümüyle doğu sınırı savunmasında görevlendirilmiştir. 1304

---

40 Eyice, a.g.m., ss. 74-76.

41 Ostrogorsky, a.g.e., s. 200.

42 Hüküm Süresi: Anadolu Selçuklu Devleti'nin Söğüt Uç Beyi (y. 1281-199), Kayı Boyu Bey: (y. 1281-1299), Osmanlı Padişahı (1299-1324), Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, İstanbul: Oğlak Yayınları, 1999, ss. 23-32.

43 Halil İnalcık, *Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Meselesi, Söğüt'ten İstanbul'a*, İstanbul: İmge Kitâbevi Yayınları, 2000, s. 308.

44 Yılmazyaşar, a.g.m., s. 27.

senesinde kiralanan Katalan ordusu Bizans adına büyük sorunlar çıkarmış, Bithynia bölgesindeki Bizans yerleşimlerinden bazıları Türklerin elinden geri alınmıştır. 1308 yılına kadar Anadolu'da kalan Katalanlar Atina'yı alarak *"Atina Katalan Dükalığı"* kurmuş, 1388 yılına kadar varlıklarını burada sürdürmeye devam etmişlerdir. Moğol istilasından kaçan Türkmenlerin 1299-1301 yıllarında Batı Anadolu'ya göçü, zayıflamış Bizans'ın elindeki toprakları ele geçirerek Anadolu beyliklerinin güçlenmesine ve bölgede Türk hakimiyetinin genişlemesine zemin hazırlamış, özellikle Aşağı Sakarya vadisi başlangıcından Efesos'a kadar olan bölgelerde Türkmenlerin hakimiyeti görülmüştür[45].

1.2.4. Anadolu Selçuklu Dönemi

Malazgirt Zaferi (1071) sonrası Anadolu'da hakimiyetini ilan eden Selçuklular, 1078 yılında İznik'i fethederek bölgedeki hakimiyetlerini genişletmişlerdir[46] (Harita, 10). Malazgirt Savaşı'nda yenilen Romanos Diogenes'in (d. 1030-ö. 1072) (hü. 1068-1071) yerine geçen VII. Mihail Ducas, Selçuklu Sultanı Alparslan (d. y. 1029-ö. 1072)[47] ile yaptığı antlaşmayla Anadolu'daki Bizans topraklarını Selçuklu hakimiyetine bırakmış ve bu durum, bölgedeki siyasi dengeleri kökten değiştirmiştir. Bu gelişme Sultan Alparslan'ı Anadolu'nun fethi hedefine yöneltmiştir[48].

Malazgirt zaferi sonrası Türkler Anadolu topraklarındaki hakimiyetini genişletebilmek adına akınlarını arttırmıştır. Sultan Alparslan'ın 1072 senesindeki vefatıyla Büyük Selçuklu Devleti'nin (1037-1157) tahtına geçen isim Melikşah (d. 1055-ö. 1092) (hü. 1072-1092) olmuştur[49]. Tahttaki değişiklik kısa süreli siyasi istikrarsızlığı da beraberinde getirmiştir. Alparslan ile aralarında, babasının idam edilmesi sebebi ile aile husumetinin olduğu Kutalmış Bey'in (ö. H. 455/M. 1063) oğlu Süleyman Şah (1075-

---

45 Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yılları (1261-1453)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s. 139.

46 Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür,* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 422.

47 Hüküm Süresi: Horasan Selçuklu Sultanı (1060-1063), Büyük Selçuklu Devleti Sultanı (1063-1072), Mehmed Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: 3, 2001, ss. 7-14.

48 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1993, s. 50.

49 Faruk Sümer, Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1971, s. 64.

1086) Anadolu'nun batısında fetihler gerçekleştirmeye başlamıştır. Suriye'deki Şam emirleri Yabgulu Türklerinin karşısında bir ittifak düşünmesinden ötürü bölgedeki Türklerin desteğiyle Süleyman Şah Anadolu'da Konya ve Gavele Kalesi'ni alarak batı ilerleyişini devam ettirmiş ve İznik kapılarına dayanmıştır[50].

İmparator VII. Mikhail Dukas'a karşı ayaklanarak Süleyman Şah'tan yardım talep eden Nikephoros Botaneiates Süleyman Şah'ın önderliğini yaptığı Türklerin desteğini alarak 1078 tarihinde kendisini İmparator ilan ettirmiş, Süleyman Şah ve heyetindeki diğer Türkler ile İznik kentine giriş yapmışlardır. Süleyman Şah ise 1075 senesinde İznik'i merkez belirleyerek burada Anadolu Selçuklu Devleti'ni (1077-1308) kurmuştur. Bu dönemde Selçuklu Devleti'nin Bizans'ın iç işlerinde etkili olduğu görülmektedir. Süleyman Şah ve I. Aleksios Komnenos 1081 senesinde *"Dragus Suyu*" anlaşmasını imzalamış ve Selçuklu hakimiyeti kararı alınmıştır. Anlaşma ile Anadolu Selçuklu Devleti'nin Abbasi halifesi tarafından resmen tanınması, Selçukluların doğuya yönelik politikalarını güçlendirmiştir[51].

1085 yılında Bizanslılara karşı düzenlenen Antakya seferine çıkan Süleyman Şah, yokluğunda İznik'in yönetim görevini başkomutanı Ebu'l Kasım'a (ö. 1092) devretmiştir. Süleyman Şah'ın vefatıyla Selçuklu hakimiyetinin genişlemesini isteyen Ebu'l-Kasım Bizans bölgesine akınlar başlatmıştır. İznik'teki güçlü Türk garnizonu, Bizanslıların şehri kuşatması sırasında dışarı çıkmadan, Bizanslı komutan Tatikios'un (ö. 1099) askerlerini gölün güneyine çekmeyi başarmıştır. Bizanslı komutan Tatikios, Büyük Selçuklu komutanı Emir Porsuk'un 50.000 kişilik ordusuyla İznik'e yaklaştığını öğrenince kuşatmayı bırakıp İstanbul'a çekilmiştir. Tatikios'un kuşatmayı kaldırması ile İznik'ten gelen Ebu'l-Kasım Bizans'a karşı İzmit civarında başarılı bir siyaset sergilemiştir[52].

Süleyman Şah, 1086 yılındaki Ayn Seylem Savaşı'nda Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş'a (I. Tutuş/Tacüddevle Ebu Said Tutuş) (ö. 1095) (hü. 1079-1095) yenilerek hayatını kaybetmiş, oğulları Kılıç Arslan ve Kulan Arslan ise Tutuş tarafından esir edilerek Antakya'ya götürülmüştür. Süleyman Şah'ın ölümü ve oğullarının esir edilmesi ile Ebu'l Kasım Anadolu Selçuklu tahtına geçerek ülkeyi bir sultan gibi yönetmeye

---

50 Mustafa Demir, "Selçuklu Hakimiyetinde İznik Kenti", *İznik, Uluslararası İznik Sempozyumu Bildirileri*, (2006), s. 238.

51 Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956, s. 3.

52 Demirkent, a.g.e., s. 3.

başlamıştır. Kayseri civarına da kardeşi Ebu'l Gazi'yi Emir tayin etmiştir. Bu dönem Anadolu Selçuklu Devleti'nin fetret dönemi olarak adlandırılmaktadır[53].

Kent halkının sevinçle karşıladığı bu gelişmeyle, Ebu'l-Kasım, devletin kurucusu olan ailenin haklı mirasına saygı göstererek yönetimi Kılıç Arslan'a devretmiş ve böylece Kılıç Arslan herhangi bir sorun yaşamadan Anadolu Selçuklu Devleti'nin yeni sultanı olmuştur. Babası Süleyman Şah'ın ölümüyle dağılan devletin birliğini yeniden sağlamak amacıyla Kılıç Arslan, Bizans'a karşı mücadeleye kararlılıkla devam etmiştir. Bizans İmparatorluğuna karşı savaşarak İzmir ve çevresine hâkim olan Çaka Bey'in (ö. 488/1095) kızıyla 1092 yılında diplomatik amaçlı bir evlilik gerçekleştirmiştir. Akrabalıkla Ege ve Marmara kıyılarında kolaylıkla hareket imkânına sahip olmuştur. 1093 senesinde Çaka Bey, Çanakkale ve İzmir'i ele geçirerek Bizans'ın doğu gümrüğü sayılan Abydos'u kuşatınca Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos, tehlike karşısında Kılıç Arslan'la anlaşmak zorunda kalmıştır[54].

I. Alexios, Çaka Bey'in yükselişinden endişelenen Kılıç Arslan'ı kışkırtarak onunla ittifak kurmuş ve birlikte Çaka Bey'e karşı harekete geçmiştir. Çaka Bey'in Kılıç Arslan ile yaptığı görüşme, Bizans'ın kışkırtmasıyla bir tuzağa dönüşmüş ve Çaka Bey öldürülmüştür. Böylece Bizans hem Çaka Bey'i hem de Kılıç Arslan'ı zayıflatarak bölgedeki etkisini artırmıştır[55]. 1089 senesinde yıllardır Türklerin ilerleyişini durdurmak adına papadan destek isteyen Aleksious'un isteği karşılık bulmuştur. Papa II. Urbanus (d. 1042-ö. 1099) (gö. 1088-1099) Clermont Konsilinde (1095) bu durumu dile getirerek Avrupa'nın birçok milletinden oluşan Haçlı ordularını toplamaya başlamıştır. Keşiş Pierre L'Ermite komutasındaki kuvvetler 1096 senesinde İstanbul'a varmış ve Boğazın Anadolu yakasından Yalova yakınındaki Kibotos karargahına yerleştirilmiştir. Bölgede yağmalar gerçekleştiren Haçlılar, 6000 kişilik ordu ile ilerleyerek İznik yakınlarındaki Kserigordon Kalesi'ni ele geçirmiştir[56].

Bunun üzerine kaleyi geri alması adına Kılıç Arslan tarafından gönderilen ve *"İlhan"* ünvanını sahip olan bir komutan görevlendirilmiştir. Kalenin su kuyuları ve

---

53 Mevlüt Güner, *Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri ve Devlet ile Toplum Üzerindeki Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, 2011, s. 9.

54 Demirkent, a.g.e., s. 16.

55 Hatice Aksoy, "Komnenos Hanedanı'nın Doğu Siyaseti ve Myriokephalon Savaşı", *Konya, Konya Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 7, (2017), ss. 247-260.

56 Demir, a.g.m. s. 238.

kaynaklarının ele geçirilmesiyle susuz kalan haçlılar, bu duruma dayanamayarak teslim olmuşlardır. Selçukluların kaleyi geri almasının ardından Haçlılar intikam almak amacıyla 20.000'i aşan bir ordu ile 21 Ekim sabahında Kibotos (Afyonkarahisar/Dinar) karargahından yola çıkmıştır. İznik'ten 17 Ekim'de hareket eden Selçuklu kuvvetleri, Drakon (Anamur) yakınlarında Haçlıları bekleyerek pusu kurmuştu. 21 Ekim 1096 tarihinde Drakon vadisindeki muharebe Selçukluların zaferi ile sonuçlanmıştır (Nikea Drakon Deresi/Kırkgeçit Muharebesi). Kılıç Arslan 1097 senesi kış aylarında ordusunun büyük bir bölümüyle İznik'ten ayrılarak Ermeni Gabriel'in elindeki Malatya'ya sefere çıkmıştır. Kılıç Arslan, İznik'i kuşatırken Avrupa'dan gelen güçlü bir Haçlı ordusunun İstanbul'dan geçerek Palekanon'da toplandığını ve İznik'i ele geçirmek üzere olduğunu öğrenmiştir. Malatya kuşatmasını yarıda bırakarak İznik'e yetişmeye çalışan Kılıç Arslan, İznik'i Haçlıların kuşatmasına engel olamamış ve şehri terk etmek zorunda kalmıştır[57].

Haçlılar şehri kuşatma altına almışlar Kılıç Arslan'ın göndermiş olduğu öncü birlikler başarısız olmuştur. Kılıç Arslan, şehri kuşatan Haçlılara karşı beklenmedik bir gece baskını düzenleyerek Kont Raymond de Saint-Gilles (d. 1042-ö. 1105) (hü. 1085-1105) komutasındaki güney surlarını hedef aldı. Sayıca üstün olan Haçlıların direnci karşısında kuşatmayı kaldıran Türkler, Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'un Haçlılarla iş birliği yaptığını ve şehre yardım gelmeyeceğini öğrenince, 19 Haziran'da planlanan Haçlı saldırısından bir gece önce İznik'i Bizanslı komutan Manuel Butumites'e (d. 1086-ö. 1112) teslim etti. Böylece şehir, 19 Haziran 1097 tarihinde yeniden Bizanslıların eline geçmiştir. Kılıç Arslan da ordusuyla birlikte İznik'ten ayrılmıştır. Haçlılar 1097 senesinde İznik'ten çıkarak ve iki kola ayrılarak harekata devam etmiştir[58].

Sonrasında Anadolu Selçuklu Devleti de başkentini İznik'ten Konya'ya taşımıştır. İznik'te yirmi yıl kadar süren Selçuklu hakimiyeti böylece sona ermiştir. Kılıç Arslan dönemi ile İznik'in devlet yapısı oluşturma çabaları dikkat çekmektedir. Kılıç Arslan, muhtemelen Bizanslılardan kalma olan sarayda Selçuklu saray teşkilatını kurarak İznik'teki Türk şehir yaşamının temellerini atmıştır. Türklerin aileleriyle birlikte buraya yerleşmesi, İznik'teki Türk nüfusunu güçlendirerek Türk kültürünün yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur[59].

---

57 Avcı, a.g.e., ss. 90-95.
58 Eyice, a.g.e., s. 43.
59 Demir, a.g.e., s. 245.

1.2.5. Osmanlı Dönemi

13. yüzyılda Bizans ekonomik, siyasi, toplumsal ve askeri alanlardaki sıkıntılarla uğraşırken, Osman Gazi yönetimindeki Türk birliği Bitinya'nın doğu sınırlarında istikrarlı ve başarılı bir fetih politikası uygulamıştır. 1299-1302 yıllarında Yenişehir, Bilecik, İnegöl ve Yarhisar'ın fethi, Osmanlıların Bitinya'daki hakimiyetini genişleterek İznik ve Bursa'yı fethetmelerine zemin hazırlamıştır. Nikaia'nın Osman Gazi tarafından kuşatılmasından önce çevresindeki yerleşimler ele geçirilmiş önemli mevkilerde bulunan kalelere askerler yerleştirilerek kentin giriş çıkışları kontrol altında tutulmuştur[60].

Osman Gazi kentin kuşatılmasıyla kontrolü ilk iş olarak Yenişehir yoluna Nikaia'ya hâkim bir konumda bulunan *"Targan Hisarı, Taz Ali ve Dıraz Ali"* olarak adlandırılan hisara vermiştir. Osman Gazi Nikaia'yı kuşattığında kentin dışarısıyla olan bütün bağlantısını da bitirmiş destek alamayan Tekfur Konstantinopolis'teki İmparatordan yardım istemiştir[61].

Osman Bey liderliğindeki kuvvetler ile Bizans ordusu arasında gerçekleşen Bafeus Muharebesi, 27 Temmuz 1302 tarihinde, günümüzde Bursa'nın Yenişehir ilçesi yakınlarında yer alan Koyunhisar'da yapılmıştır. Sayıca üstün olmalarına rağmen Bizans kuvvetleri bozguna uğramış ve kaçmak zorunda kalmıştır. İnalcık'a göre Bafeus Muharebesi, Osman Gazi'nin İznik kuşatmasının bir sonucudur (Harita, 11-12). Osman Gazi'nin Bizans ile gerçekleştirdiği bu ilk karşılaşma, daha sonraki yıllarda Bizans ve Balkan devletleri karşısında elde edeceği zaferlerin habercisi niteliğindedir. Savaşın sonuçlarından en çok etkilenen ise Bitinya'da bulunan Bizans Tekfurları olmuştur. Tekfurlar kendi aralarındaki bir ittifakla savaştan bir yıl sonra Osmanlı'ya yeniden saldırmışlardır. Bursa valisi Adrenos ile Kestel ve Kite tekfurlarından oluşturulan birlik Osmanlı birliklerinin karşısında başarısız olmuştur[62].

Dıraz Ali Hisarı[63], Nikaia kuşatmasında Türklerin şehri kuşatma altına alarak kontrolü ele geçirmesine imkân tanıyan önemli bir üs olmuştur. Dıraz Ali Hisarı'nın

---

60 İnalcık, *Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Meselesi*, ss. 318-319.

61 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998, s. 102; Joseph V. Hammer, *Hammer Seyahatnamesi: İstanbul'dan Bursa ve Uludağ'a Gidiş İznik-İzmit Üzerinden Dönüş,* İstanbul: Timaş Tarih Yayınları, 2020, s. 8.

62 İnalcık, *Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Meselesi*, s. 323.

63 *"Biliyorsunuz Osman Gazi İznik'i düşürmek için Draz Ali kulesini yapıp 100 kişiyi o kuleye koydu. Gittik baktık öyle bir yer var mı diye. Hakikaten bugün Drazali köyü var. Aşıkpaşazâde ve İdris-i*

savunması için Konur Alp (ö. 1328) ve Samsa Çavuş (ö. 1330) gibi deneyimli komutanlar görevlendirilmiştir. Nikaia kuşatmasıyla birlikte, bölgedeki birçok kale ve yerleşim yeri Türk hakimiyetine girmiştir. Kara Tekin Kalesi'nin kuşatılması esnasında Orhan Gazi'nin Hisar Tekfuruna haber göndererek asıl hedefinin Nikaia'yı almak olduğunu belirtmesi kentin fethedilmesi yönündeki kararlılığını göstermektedir. Bursa kalesinin alınması aşamasında da benzeri bir durum yaşanmıştır[64].

Kaynaklarda Osman Gazi'nin Bursa Kalesi'nin savaşarak alınamayacağı kanaatine varması ve sabırla beklemek gerektiğini söylemesi ile kentin doğu ve batı yönüne hâkim noktalara Akdemir Hisarı ile Balabancık Hisarını yaptırdığı belirtilmektedir. Bu hisarların yardımıyla Bursa'nın dışarı ile olan tüm bağlantıları kesilmiş ve kent güvende tutulmuştur[65].

Bursa'nın 1326 senesinde Osmanlılara geçmesiyle III. Andronikos (d. 1296-ö. 1341) (hü. 1321-1341) büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır. Bizans'ın Bitinya bölgesindeki en önemli kalelerinden birisinin alınması Bitinya'daki ilk büyük kent kaybı olmuştur. Türklerin saldırılarıyla zayıf düşen Bizans, Türk ilerleyişini engellemek için çeşitli yollara başvurmuştur. Hristiyan kökenli olan iki Türk'ü Koutzibaxes ve Isaak Melek'i İzmit'le Biga'ya yerleştirmesi bu duruma örnektir. Askeri çabalar da dahil olmak üzere özellikle Nikaia'nın kaybedilmemesi için yoğun çaba harcayan Bizans İmparatoru'nun durumu çaresizliğinin bir göstergesidir. Bursa'nın alınmasıyla Orhan Gazi (d. y. 1281-1362) (hü. 1324-1362) dışarı ile bağlantısı kesilen İznik ve İzmit'i fethetmek için tekrar yola çıkmıştır[66].

İstanbul'a doğru ilerleyen Türkleri durdurmak amacıyla III. Andronikos ve VI. Ioannes Kantakuzenos (d. y. 1292-ö. 1383)[67] ortak bir ordu kurmuş ve Palekanon ovasında Türklerle karşı karşıya gelmiştir. 10-11 Haziran 1329 tarihlerinde gerçekleşen Palekanon Muharebesi (Maltepe Savaşı) olarak bilinen çarpışmada Bizans yenilgiye

---

Bitlisî diyor ki köyün arkasında bir de Drazali Pınarı vardır.", Yusuf Oğuzoğlu, "Halil İnalcık'ın Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunu Aydınlatan Bilimsel Araştırmaları", *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalcık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu*, I. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu, (2022), s. 49.

64 Aşıkpaşaoğlu, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s. 32.

65 Aşıkpaşaoğlu, a.g.e., s. 28.

66 Elizabeth Zachariadou, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, çev. Gül Güven-İsmail Terguz-Tülin Altınova, İstanbul: Türk Tarih Vakfı, 2000, ss. 373-374.

67 Hüküm Süresi: (1347-1353) V. Ioannis ile (1353-1357) Oğlu Matheos Kantakuzinos ile, Taç Giymesi (1347), https://tr.wikipedia.org/wiki/VI._%C4%B0oannis, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

uğramıştır. Bu muharebe, Osmanlı Beyi Orhan Gazi ile Bizans İmparatoru Andronikos arasındaki ilk karşılaşma olarak tarihe geçmiştir. 1329 senesinde III. Andronikos ile Saray Nazırı ve Ordu Komutanı olarak görev yapan Kantakuzenos Osmanlı'ya karşı bir sefer gerçekleştirmiş olsa da 2000 kadar eğitimli asker sayısı ve ordunun geri kalanının niteliksizliği neticesinde Osmanlı ordusunun ilerleyişini durduramamış ve bu durum halkta güvensizlik ortamı oluşturmuştur. Çekilmek zorunda kalan Bizans birliklerinin bir bölümü Phisoklane kalesinde sığınak aramıştır[68].

Fakat Hisar halkı anahtarın kaybolduğunu söyleyerek Türklerin gelip Bizans askerlerini katledeceği kanaatine vardıktan sonra anahtarı vererek içeri almışlardır. 30 yıl süren kuşatmanın ardından Nikaia kenti 2 Mart 1331 tarihinde Yenişehir kapısından şehre giren Orhan Gazi'ye teslim edilmiştir. Tekfur Nikaia'nın teslim olması ile İstanbul'a giderek kentteki halkın kalmasını sağlamıştır. İznik'in fethi, Bizans'a alternatif bir güç merkezi olması, geçmişteki önemi, Hristiyanlık merkezi olması ve stratejik konumu nedeniyle Osmanlı için hem siyasi hem de kültürel açıdan büyük önem taşımaktadır. Orhan Gazi kentin alınması sonrasında devletin merkezini Yenişehir'den İznik'e taşımıştır[69].

Fetih sonrasında Orhan Gazi'nin bir kiliseyi camiye (İznik Ayasofya Camii-1331) ve bir manastırı da medreseye çevirdiği Yenişehir kapısı yakınlarında bir imaret inşa ettiği ifade edilmektedir[70]. Daha önce Bizans topraklarına yapılan akınlarda üs olarak kullanılan İznik, Osmanlıların fethiyle birlikte imar edilerek yeni bir döneme girmiştir[71] (Harita, 13). Kentin eğitim merkezleri ise Orhan Gazi ve Süleyman Paşa Medreseleri olmuştur[72]. Dönemin alimlerinden Dâvûd'i Kayserî'nin (d. 1260-ö. H. 751/M. 1350) müderrisliğe getirilmesi mevcut ortamın oluşturulmasındaki etkenlerden biridir[73].

---

68 Elizabeth Zachariadou, *İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler, Söğüt'ten İstanbul'a*, İstanbul: İmge Kitâbevi, 2000, ss. 341-396.

69 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih Cilt I-II.*, Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları,1974, s. 73.

70 Aşıkpaşaoğlu, a.g.e., s. 42.

71 Efendi, a.g.e., s. 73.

72 Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984, s. 66.

73 Manastırdan çevrilen yapı Manastır Medresesi olarak da bilinir yapının diğer isimleri İznik Medresesi ya da İznik Orhaniyesi'dir. Medresede Taceddin-i Kürdi, Alaeddin Ali Esved gibi alimlerde eğitim vermiştir. Orhan Gazi medrese adına vakıflar kurmuştur. Sonrasında Orhan Gazi Medresesi kurulmuştur. Günümüzde iki medresenin de yeri bilinmemektedir, Nebi Bozkurt, "Medrese", *TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, 2003, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/medrese, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Orhan Gazi döneminden sonra İznik'te imar faaliyetleri hız kazanmış kazaskerlik, beylerbeylik ve vezîr-i âzamlık görevlerini ifa etmiş olan Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa (d. y. 1330-ö. 1387) (gö. 1364-1387) başta üzere Çandarlı Ailesi tarafından birçok eser inşa edilmiştir. Özellikle İznik olmak üzere, Bursa, Serez ve Gelibolu gibi önemli merkezlerde yoğun bir imar faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Ankara Savaşı'nın etkisinden payını alan kentlerden biri de Bursa ve İznik olmuştur. Anadolu'nun birçok şehrinde olduğu gibi tahrip edilmiş ve yağmalanmıştır[74].

Timur istilası sonrası başlayan fetret devrinde (1402-1413) Çelebi Mehmet (d. y. 1386-ö. H. 824/M. 1421) (hü. 1413-1421) özellikle Bursa'da başlattığı kapsamlı imar çalışmalarıyla devleti yeniden ayağa kaldırma çabası içerisinde olmuştur. [75]. İpek Yolu üzerindeki konumu ve Osmanlı Devleti'nin başkentliğiyle Bursa'nın hızla gelişmesi, tarih ve kültür bakımından zengin bir geçmişe sahip olan İznik'in bölgedeki etkinliğini zamanla gölgede bırakmıştır. İstanbul'un fethi sonrası başkent olarak belirlenmesi, İznik gibi diğer şehirlerin önemini azaltmıştır. 16. ve 17. yüzyıllarda çini üretimiyle ünlenen İznik, daha sonraki dönemlerde yaşanan salgın hastalıklar, savaşlar ve ekonomik durgunluk gibi nedenlerle gerilemeye başlamıştır. 19. ve 20. yüzyıllarda nüfus kaybeden şehir, 1920'lerde (8 Temmuz 1920-11 Eylül 1922) Yunan işgali altında kalarak daha da kötü bir duruma düşmüştür[76] (Harita, 13).

---

74 İnalcık, *Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Meselesi*, s. 329; Herbert Adams Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara: Altınordu Yayınları, 2017, s. 27.

75 Sencer Divitçioğlu, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 98.

76 İsmail Yaşayanlar, *Bursa'da Yunan İşgalinin Bilançosu (Menhubat Komisyonu'nun Bursa Tutanakları*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür A.Ş., 2022, s. 13.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇANDARLI AİLESİ

Ailenin adının vesikalarda *"Cenderî, Candarlu, Candarlı, Çandarlı, Çandarlu ve Cendereli* olarak yazıldığı görülmektedir. Çandarlı ifadesinin kabul edilmesi ile bu şekilde tanınmışlardır. Şecereleri sayesinde nesilden nesile aktarılan köklü bir geçmişe sahip olan bu aile, özellikle Osmanlı döneminde İznik'te mutasarrıf ve ayanlık gibi önemli idari görevlerde bulunarak şehre önemli hizmetlerde bulunmuştur. Ailenin en büyük üyesi olan Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın İznik'teki Yeşil Camii ve Serez Eski Camii kitâbelerinde *"Cenderî"* olarak anılması ve Gazi Evrenos Bey'e verilen 1390 tarihli beratında oğlunun adının *"İlyas bin Halil el-Cenderî"* şeklinde geçmesi, Cenderî ifadesinin bu aile için daha doğru bir tanımlama olduğunu göstermektedir. Osmanlı'nın ilk müelliflerinden biri olan Ahmedî'nin (d. 1334-ö. 1413) Hayreddin Paşa'yı *"Cenderî"* olarak belirtmesi ailenin Karaman'ın Sivrihisar kazasının Cendere köyünden olma fikrini akıllara getirmektedir[77].

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın oğulları Ali ve İbrahim Paşa ile torunları II. Halil ve II. İbrahim Paşa da babaları gibi devlet adamı olmuş, hatta vezirliğe kadar yükselmiştir. Üçüncü oğlu İlyas Paşa ise askeri alanda başarılı olarak beylerbeyi olmuştur (Çizim, 2). Yıldırım Bayezid (d. y. 1360-ö. 1403) (hü. 1389-1402) döneminde yaşamını yitiren İlyas Paşa'nın mezarının kesin yeri bilinmemekle birlikte, ailesinin Serez kolunun devam ettiği bilinmektedir. İznik'te eserleri bulunan İlyas Paşa'nın oğlu Davud Çelebi, 1482 yılında vefat ederek İznik'e Hayreddin Paşa Türbesine defnedilmiştir. Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, medrese eğitimi sonrası Edirne kadısı oldu. Diğer oğlu İsa Çelebi ise medresede görev yaptıktan sonra Filibe kadısı olarak hizmet verdi[78].

---

77 Ahmedi, *İskendername*, Hasan Ali Yücel Klasikleri, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 44-52.

78 Mehmed Münir Aktepe, "Çandarlı", *TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi,* 1993, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/candarli, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Yavuz Sultan Selim (d. 1470-ö. 1520)[79] döneminde nişancılık görevinde bulunan İsa Paşa, daha sonra Anadolu kazaskeri olmuş ve Kanuni Sultan Süleyman (d. 1494-ö. 1566)[80] döneminde vezir Makbul İbrahim Paşa'nın (ö. 942/1536) desteğiyle Şam Beylerbeyi görevine getirilmiştir. Bu görevi 1549 yılındaki vefatına kadar sürdürmüştür. İsa Paşa'nın evlatlarından sadece Halil Çelebi, 1546 senesinde İstanbul Atik Ali Paşa Medresesindeki görevinden kendi isteğiyle ayrılarak ailesi gibi askeri ve idari görevlere devam etme kararı almıştır. Düzenlediği *"Defter-i Halîl"* adlı tahrir defteri, Avusturya görüşmelerinde öncelikli konulardan biri olmuştur. Halil Bey'in "*Muhlisi ve Defterî"* mahlasları ile yazdığı şiirleri de vardır[81].

Hem Türkiye Selçuklularında Mühezzibüddin Ali[82] (ö. 1244/1245) ve Muinüddin Süleyman Pervane[83] (ö. 1277) gibi, hem de Osmanlı'da Çandarlılar gibi, bazı vezir aileleri nesilden nesile bu görevi devretmişlerdir. Örneğin, Çandarlı Halil Paşa 13, Çandarlı Ali Paşa 19, Bayezid Paşa 8, Koca Mehmed Paşa ise 14 yıl görev yapmışlardır. Fetret Devri vezirlerinden: Ramazan Paşa 4, Şah Melik Paşa 1 yıl görev yapmıştır. Görevden ayrılma ve akıbet bakımından Osmanlı vezîriâzamları Selçuklu vezirlerine nazaran daha şanslıdırlar. Zira Çandarlı Halil Paşa hariç hiçbiri azledilmediği gibi sultan tarafından idam edilmek gibi acı bir son yaşamamışlardır. Chalkokondyles'in (ö. 1470 yılından önce) tarihinde vezirlerin Bizans ile olan ilişkileri ve kişiliklerine dair bilgiler bulunmaktadır. Haricinde Giovanni Maria Angiolello'nun (d. 1451-ö. 1525) Türk Tarihi'nde Çandarlı Halil'in muhalefeti konusundan bahsedilmektedir. Bu eserde *"Halil"* ve *"Ali"* olarak zikredilmektedir. Eserde Osmanlı vezirleri ve hanedan üyelerine ait vakfiyeler de yer almaktadır. İncelenen vakfiyeler arasında İsporçe Hatun (H. 723/M.

---

79 Hüküm Süresi: 11. Trabzon Sancakbeyi (1487-1510), 88. İslâm Hâlifesi (1517-1520), 9. Osmanlı Padişahı (1512-1520), https://tr.wikipedia.org/wiki/I._Selim, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

80 Hüküm Süresi: 10. Osmanlı Padişahı ve 89. İslâm Halifesi (1520-1566), https://tr.wikipedia.org/wiki/I._S%C3%BCleyman, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

81 Mehmet Münir Aktepe, "Çandarlı", 1993, https://islamansiklopedisi.org.tr/candarli, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

82 Turan, a.g.e., s. 444.

83 Melek Göksü Erdeğer, "Muinüddin Süleyman Pervane", https://www.konyapedia.com/makale/3143/muinuddin-suleyman-pervane, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

1323)[84], Orhan Gazi (1324) [85], I. Murat (1385) ve Ali Paşa (H. 794/M. 1396)[86] vakfiyeleri bulunmaktadır[87].

Devrin vezîriâzamlarına ait pek çok kitâbe de bulunmaktadır. Çandarlı soyuna dair İznik'te tetkikler yapan Franz Taeschner (d. 1888-ö. 1967) ve Paul Wittek (d. 1894-ö. 1978) bu konuda ayrıntılı bir araştırma yapmışlar ve mezar taşlarındaki bilgileri kroniklerdekiler ile karşılaştırmışlardır. Fetret Devri'nde Çelebi Mehmed'e hizmet eden Bayezit Paşa'nın ölümüyle ortaya çıkan boşluğu Çandarlılar doldurmuştur. II. Murat'ın (d. 1404-ö. 1451) (hü. 1421-1444) (hü. 1446-1451) 1421 yılında tahta çıkmasıyla birlikte, ailesinin tecrübesine güvenerek Çandarlı İbrahim Paşa'yı vezir olarak atadı. Çandarlı İbrahim Paşa (ö. H. 832/M. 1429), vezîriâzam Hacı İvaz Paşa (ö. 831/1428) ve Yörgüç Paşa (ö. 845/1442) geniş yetkilerle Amasya (Rum) valiliğine gönderilmişlerdir. İbrahim Paşa'nın vefatından sonra vezir olan Koca Mehmed Nizamüddin Paşa (ö. 1439) (gö. 1429-1438) döneminde, Saruca Paşa (ö. H. 858/M. 1454) ve Çandarlı Halil Paşa (ö. H. 857/M. 1453) (gö. 1439-1453) sırasıyla ikinci ve üçüncü vezir olmuşlardır. İbrahim Paşa'nın vefatıyla Koca Mehmed Nizamüddin Paşa (ö. 1439) (gö. 1429-1438) ve İbrahim Paşa'nın oğlu Halil Paşa vezârete getirilmiştir. Bir süre Kadı Fazlullah'ın da divanda görev yaptığı düşünülmektedir. [88].

II. Murat'ın tahtı II. Mehmed'e (d. 1432-ö. 1481) (hü. 1444-1446) (hü. 1451-1481) devretmesiyle başlayan yeni dönemde, Çandarlı Halil Paşa siyasi geleceği konusunda endişelenmeye başlamıştır. Genç padişahın tahta çıkmasıyla Halil Paşa'nın siyasi rakipleri güçlenirken, II. Mehmed deneyimli paşayı sadrazam olarak tutmuştur.[89]. Çandarlı Halil Paşa'nın vezirliği sırasında ise Kadı Fazlullah'ın ardından Şehâbeddin Paşa (ö. H. 857/M. 1453 yılından sonra) ve tekrar Saruca Paşa'nın divana dahil olduğu görülmektedir[90]. 1448 yılında Osmanlı Devleti'nde Çandarlı Halil, Saruca ve İshak Paşa (ö. H. 892/M. 1487) gibi önemli devlet adamları görev yapmıştır[91]. Osmanlı Devleti'nde

---

84 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015, s. 126

85 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *İstanbul, Belleten*, V, (1941), ss. 1-14

86 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çandarlızade Ali Paşa Vakfiyesi", *İstanbul, Belleten*, VI, (1942), ss. 1-30.

87 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998, ss. 1-7.

88 *"II. Murat saltanatında 1421-1429 yılları arasındad başvezirlik yapmış olan Çandarlı Birinci İbrahim Paşa, II. Bayezit saltanatında 1498-1499 yılları arasında sadrazamlık yapmış olan ise Çandarlı Ailesi'nin tarihe geçmiş son ismi Çandarlı İkinci İbrahim Paşa'dır"*, Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihannüma II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s. 558.

89 Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, İstanbul: Kronik Kitap, 2021, s. 3.

90 İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I* , s. 3.

91 Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", s. 72.

padişahın en yetkili vekili olan vezîriâzam, devlet işlerinin yürütülmesinden sorumluydu. Yeni bir vezîriâzam, padişahın onayıyla göreve başlardı[92].

Osmanlı vezirleri hem devlet işleriyle ilgilenir hem de orduyu yönetirdi. Orhan Gazi döneminden itibaren devlet hizmetinde bulunan Çandarlı Hayreddin Paşa, I. Murat döneminde (d. 1326-ö. 1389) (hü. 1362-1389) vezir olarak görev almıştır. Hayreddin Paşa, Osmanlı ordusunu *"yaya-müsellem"* adlı birliği kurarak güçlendirmiş, mali sistemi sağlamlaştırarak devletin yükselişine katkı sağlamıştır. Bu ordu, Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşuna kadar temel düzenli kuvvet olmuştur. Çandarlı Hayreddin Paşa gibi bazı vezirler, Orhan Bey döneminde olduğu gibi, yeni asker toplamak için çeşitli yöntemler denemişlerdir. Halil Hayreddin Paşa, Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunda ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Esirleri Türk örf ve adetlerine uygun yetiştirerek Yeniçeri yapmayı amaçlamış, aynı zamanda idari işlerin yanı sıra askeri seferlere de katılmıştır[93].

I. Murat döneminde, Evrenos Bey (d. 1288-ö. 1417) gibi deneyimli komutanlar önderliğinde Balkanlarda geniş çaplı fetihler gerçekleştirilmiştir. Fetihler sonucu sınır bölgesi olarak belirlenen Serez, Evrenos Bey'in yönetimine bırakılmış ve buraya Anadolu'dan aşiretler yerleştirilmiştir. Selânik Despotu Manuel'in (d. 1350-ö. 1425) Serez'deki isyanı, Çandarlı Halil Paşa komutasındaki Osmanlı güçleri tarafından bastırılmış ve ardından hem Serez hem de Selânik Osmanlı topraklarına katılmıştır[94].

Osmanlı tarihinde sultanların, vezîriâzamlarına *"lala"* şeklinde hitap etmeleri yaygın bir uygulamaydı. Bu durumun bir örneği olarak, II. Murat'ın bir divân toplantısında Bayezit Paşa'ya hitaben *"lalam"* demesi gösterilebilir. Benzer şekilde, Fatih Sultan Mehmed de İstanbul'un fethi için yapılan hazırlıklar sırasında Akçahisar mevkiinde durarak vezîriâzamı Halil Paşa'ya dönerek, *"Lala, burada bir hisar gerek"* demiştir[95]. Yıldırım Bayezid döneminde padişahların vezirlere hitap şekli ilginçtir. Padişah Bayezid, vezîriâzam Ali Paşa ile samimi bir sohbette ona hitaben *"Ali"* demiş, ancak resmi durumlarda *"sultanım"* diye hitap etmiştir[96].

---

92 İnalcık, *Fatih Devri*, s. 35.
93 Halil İnalcık, *Gazavat-ı Sultan Murad B. Mehemmed Han,* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 600.
94 Halil İnalcık, *Adaletnâmeler,* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1967, ss. 50-51.
95 İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, s. 120.
96 Neşri, a.g.e., s. 338.

Osmanlı vezîriâzamının düzenlemiş olduğu ziyafetler ve bunların şekli hakkındaki kaynaklarımızda Ali Paşa ile ilişkin olarak *"onun muaveneti ile şarap ve kebap meclisi kuruldu ve "ârâm etti"* gibi bilgiler vardır. Çandarlı Ali Paşa *"ehl-i seyf ve kalem"* olarak nitelendirilmiştir. [97] Vezîriâzam Çandarlı Ali Paşa *"ak kaftan"*a kırmızı düğme konulmasını da âdet yapmıştır[98]. İbn-i Kemal (ö. H. 940/M. 1534) Çandarlı Halil Paşa'nın idamının ulemâ ve asker arasında teessür ve etki yarattığını belirtir[99].

Fatih Sultan Mehmet, sadrazamların gelirlerini yıllık 1-1,2 milyon akçe ile sınırlayarak toprak mülkiyetlerini kısıtlamış, böylece devlet adamlarının servetlerini kontrol altına almayı amaçlamıştır. Bu sayede, devlet adamlarının gücü dengelenmiş ve merkezi otorite güçlendirilmiştir. Çandarlı Halil Paşa'ya ait Edirne'de bulunan bu kervansaray, Fatih'in kararından önce inşa edilmiş olup, o dönemde güçlü bir sadrazamın sahip olduğu imkanları göstermektedir. Edirne'de bulunan Halil Paşa Hanı'nın yıllık kira bedeli, 1478 yılından itibaren 55.000 akçe olarak belirlenmiş (İcâre-i Muaccele/Peşin Bedel) ve bu han, Hamza Sipahveled-i İlyas isimli bir kişiye kiralanmıştır. Kira bedelleri genellikle peşin ödenirdi ve vezirler, miras yoluyla da mülk sahibi olabilirlerdi. II. Mehmed döneminde Çandarlı Halil Paşa'ya bağışlanan Filibe mülkleri (H. 935/M. 1528) II. İbrahim Paşa tarafından miras alınarak İstanbul'da inşa ettiği cami ve medreseye vakfedilmiştir [100].

Âşık Paşazâde (d. 1400-ö. 1484) gibi tarihçiler, Osmanlı vezirlerinin sık sık rüşvet aldığını ve bu durumun devlet işlerine zarar verdiğini belirtmiştir. Özellikle Çandarlı Halil Paşa, İstanbul'un fethi konusundaki tutumu nedeniyle eleştirilmiş ve Bizans'tan rüşvet aldığı iddia edilmiştir. Ancak, Çandarlı ailesi tarihçisi Neşrî bu iddialara karşı çıkarak farklı bir bakış açısı sunmuştur[101]. Mikhael Kritovulos (d. y. 1410-ö. y. 1470) Çandarlı Halil Paşa'nın idamından sonra büyük bir serveti olduğunu ve bu servetin devlete geçtiğini, ancak daha sonra oğullarına geri verildiğini belirtir. Ducas (d. y. 1400-ö. y. 1462), Georgios Frantzis (d. 1401-ö. y. 1478) ve Zorzo Dolfin (İstanbul'un fethi

---

97 Neşri, a.g.e., s. 254.
98 Uzunçarşılı, "Çandarlızade Ali Paşa Vakfiyesi", s. 572.
99 İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, s. 135.
100 M. Tayyip Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası XV. VE XVI. Asırlarda / Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2007, s. 424.
101 Kritovulos, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019, s. 112.

esnasında şehirde bulunan bir Venedikli) gibi tarihçilerin kayıtlarında İstanbul kuşatması detaylı olarak anlatılmaktadır[102].

Osmanlı vezirlerinin birçoğu, gelirlerinin bir kısmını cami, medrese ve zaviye gibi yapılara aktararak hayır işlerine yöneltmişlerdir. Örneğin, Çandarlı Hayrettin Paşa'nın İznik'te, Ali Paşa'nın ise Bursa'da banileri oldukları yapılar bulunmaktadır. Ali Paşa, yaptırdığı zaviyeyi Ebu İshak Karzunî (ö. H. 426/M. 1035) adına vakfetmiş ve bu vakfiye için üç ayrı belge düzenlemiştir. Bu belgelerden birinin hazırlanmasında Emir Süleyman Çelebi (d. 1377-ö. H. 813/M. 1411) (hü. y. 1402-1411) ve Bursa kadısı Çandarlı İbrahim Paşa (İbrahim Çelebi) gibi önemli isimler görev almıştır[103]. Çandarlı ailesinden gelen Selçuk Hatun, (H. 915) M. 1509 yılında babası Mehmed Çelebi'nin yaptırdığı mescide bazı arsalarını vakfetmiştir[104]. Osmanlı vezirleri, büyük servetleriyle genellikle görkemli saraylar inşa eder ve vakıflar kurarak hayır işlerine destek olurlardı. İbrahim Paşa da İznik'te böyle bir saraya sahipti[105].

2.1. Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa (ö. H. 789/M. 1387)

Osmanlı'nın ileri gelen ailelerinden Çandarlı ailesinin tanınmış üyesi Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın doğum yeri kesin olarak bilinmemekle beraber, genel kanıya göre Karamanoğulları Beyliği sınırlarındaki Çendere köyüdür[106]. Vezîriâzamların lakap edindikleri de malumdur. Örnek olarak Çandarlı Hayreddin'in lakabı *"hayrü'l-mille ve'd-din"* idi. Esasen *"Hayreddin"* ünvanının I. Murat tarafından *"Paşa"* ünvanı ile beraber verildiği bilinmektedir. Asıl adı Halil'dir. [107] Orhan Gazi zamanında ilk düzenli askeri kurumların nizamı içerisinde önemli görevler yapmıştır. *"Yaya"* ve *"Müsellem"* kuvvetlerini kanun ile kurmuştur[108]. Müstakimzâde, "*Mecelletü'n-nisâb"* adlı eserinde Hayreddin Paşa'nın Karaman'ın Sivrihisar kazası, Cendere köyünden geldiğini belirtmiştir. Günümüzde Sivrihisar kazası içerisinde Cendere adında bir yer

---

102 https://yabgunizampasha.com/sultan-fatihi-boyle-anlattilar.html, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).
103 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, s. 543.
104 Gökbilgin, a.g.e., s. 467.
105 Von Franz Taeschner, Paul Wittek, "Die Vezirfamile der Gandarlyzâde und hre Denkmäler", Leipzig, Der İslâm, Sayı: 18, (1929), s. 80.
106 Taeschner-Wittek, a.g.e., s. 96.
107 İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, s. 219.
108 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1971, s. 332.

bulunmamaktadır. Hayreddin Paşa'nın günümüzde Ankara'nın ilçesi olan Nallıhan kazası Cendere köyünden[109] olması da ihtimal dâhilindedir[110].

Rumeli'de Serez Kasabası'ndaki Eski Cami kitâbesinden baba adının *"Ali"* olduğu öğrenilmektedir[111]. İznik medresesinin müderrislerinden biri olan Tâceddün Kürdî'nin (ö. 1350 yılı sonrası) kızıyla evlenerek Şeyh Edebâli (d. 1206-ö. 1326) ile bacanak ve beraberinde Osman Gazi ile akraba olmuştur[112].

"*Eş-Şekâiku'n Nu'mâniye"* metni ile tercümesinde Hayreddin Paşa'nın *"Kara Hoca"* Alâeddin-i Esved talebesinden olduğu belirtilmiştir. Mehmed bin Hacı Halil Konevi'nin (ö. H. 930/M. 1524) Farsça tarihinde Kadirî tarikatı ulularından Mudurnu'lu Şeyh Fahreddin'in (ö. 1460) müritlerinden olduğu bahsedilmektedir. Hayreddin Paşa'nın, Vezir Alâeddin Paşa'nın (ö. H. 733/M. 1333) tavsiyesi ile Orhan Gazi zamanında Bilecik kadısı ve onu müteakip İznik kadılığına getirildiği görülmektedir. Kayserili Sinanüddin Fakih Yusuf Paşa (gö. 1349-1364) bir süre vezirlik yaptıktan sonra Bursa kadısı olmuştur. Tarihi kayıtlar da bu sıralamanın doğru olduğunu göstermektedir[113].

Hayreddin Paşa'nın Bursa Kadılığı Gazi Murat Hüdavendigâr'ın hükümdarlığı sürecinde devam etmiş, I. Murat döneminde yeni kurulan ordunun düzenlenmesinde önemli rol oynamıştır[114]. 1380'lerden itibaren Rumeli'nin fethi sürecinde etkin bir rol Paşa, hayatının son yıllarını da bu bölgenin güvenliğini sağlamakla geçirmiştir. I. Murat, kazaskerlerin seferlere katılma zorunluluğunu getirerek, deneyimli bürokratların askeri işlere de hâkim olmasını sağlamıştır. Bu sayede kazaskerler, padişaha daha yakın danışmanlar haline gelmiştir. [115].

Bazı kaynaklarda hiçbir esasa dayanmayarak Osmanlılarda ilk vezirin Hayrettin Paşa *"Çandarlı Kara Halil"* olduğunu yazsa da bugün elde edilen bazı yeni vesikalarla bunun doğru olmadığı görülmektedir[116]. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde

---

109 Günümüzde Nallıhan ilçesine bağlı bir mahalledir.

110 Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi, *Mecelletü'n-nisâb*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000, s. 628.

111 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 2.

112 Mehmed Münir Aktepe, "Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, (1993), https://İslâmansiklopedisi.org.tr/candarli-kara-halil-hayreddin-pasa, (Erişim Tarihi: 29.08.2024).

113 Neşrî, a.g.e., s. 154; Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 40.

114 Taeschner-Wittek, a.g.e., s. 71.

115 Neşrî, a.g.e., s. 190.

116 Hoca Sâdettin Efendi, a.g.e., s. 69.

vezîriâzamlık makamına genellikle ulema sınıfından kişiler getirilmiştir. Alâeddin Paşa, Ahmed Paşa bin Mahmut, Hacı Paşa ve Sinanüddin Fakih Yusuf Paşa gibi önemli alimler bu görevi üstlenmiştir[117].

Sinanüddin Yusuf Paşa'nın I. Murat dönemindeki vezirliği hakkında kesin tarihsel bilgiler bulunmamakla birlikte, yerine geçen Hayreddin Paşa ile ilgili geçiş süreci de netlik kazanmamıştır. Neşri Tarihi'ne göre, Sultan Murat Edirne'yi fethettikten sonra bir süre bu şehirde kaldıktan sonra Bursa'ya yerleşmiştir[118].

Bu esnada Rumeli beylerbeyliğini Lala Şâhin Paşa'ya (d. 1330/ö. 1389) ve uç beyliğini Evrenos Bey'e verip, Gelibolu'ya gelerek burada Kara Halil'i vezir yaparak Anadolu üzerinden Bursa'ya gelmiştir. Neşrî'nin ifadesinden Hayreddin Paşa'nın H. 765/M. 1364 senesi sonlarında vezir olduğu anlaşılmaktadır ki *Oruç Bey Tarihi*'de bu durumu desteklemektedir. İznik Yeşil Camii'nin (H. 780) 1378 tarihli kitâbesinde *"Hayreddin"* ünvanıyla anılan Çandarlı, bu camiyi yaptırdığına göre en azından bu tarihten önce vezirlik görevine gelmiştir. Bu durum, Çandarlı'nın vezirlik kariyerinin 1378 yılından daha önce başladığını göstermektedir[119].

Cemâleddin Aksarâyî'nin (ö. H. 791/M. 1388/1389) (H. 783) M. 1381 yılında kaleme aldığı *"Keşşaf Tefsiri"* üzerine yazdığı haşiye[120], Halil Hayreddin Paşa'ya ithaf edilmiştir. Bu durum, Çandarlı'nın 1381 yılından önce vezirlik görevini üstlenmiş olduğunu gösterir. Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın (H. 787) M. 1385 yılında Serez'de yaptırdığı Eski Cami'nin kitâbesini Evliya Çelebi kaydetmiştir. Gelibolu camisi kitâbesindeki *"Hayreddin"* ünvanı ve Çandarlı'nın geçmişteki vezirliği, İznik Yeşil Cami'nin de onun eseri olduğuna işaret eder. Gelibolu kitâbesindeki "*Seyyid'l-ulema"* ibaresi kendisinin yüksek ilmî ve vezirlik hüviyetini göstermektedir[121].

Sultan Murat döneminde, Selanik Valisi Manuel'in isyan teşviki üzerine Çandarlı Hayreddin Paşa, (H. 776) 1374 yılında vezirliğe getirilmiştir. Osmanlı Beyliği'nin

---

117 Neşrî, a.g.e., s. 242.

118 İsmail Hakkı Uzunçarşılı "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve bu münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa", *Ankara, Belleten*, C. III/S. (1939), s. 99.

119 Joseph Von Hammer, *Hammer Seyahatnamesi: İstanbul'dan Bursa ve Uludağ'a Gidiş İznik-İzmit Üzerinden Dönüş,* İstanbul: Timaş Tarih Yayınları, 2020, s. 206.

120 *"Kitapların sayfa boşluklarına yazılan çoğu kısa açıklamalar için kullanılan terim.",* Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Hâşiye", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/hasiye, (Erişim Tarihi: 29.08.2024).

121 Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi V. Cilt: Akkirman, Belgrad, Gelibolu, Manastır, Özü, Saraybosna, Slovenya, Tokat, Üsküp*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 130.

merkezi bir devlet olma yolunda ilerleyişiyle birlikte düzenli bir gelir kaynağına duyulan ihtiyaç artmıştır. Hayreddin Paşa ve Molla Rüstem'in önderliğinde yapılan mali düzenlemeler sayesinde seferler ve Yeniçeri ocağı gibi önemli harcamalar karşılanmaya çalışılmıştır. Gazi Evrenos Bey önderliğindeki Batı Trakya seferlerinde Serez, Drama ve Kavala gibi şehirlerin fethedilmesi sürecinde, Çandarlı Hayreddin Paşa, devletin veziri olarak bu seferlere siyasi ve mali destek sağlamıştır. Bu fetihler, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki hakimiyetini güçlendirmiştir[122]. Türklerin güçlü bir garnizon ile ele geçirdiği Marolya, muhâfızının kadın olmasından dolayı *"Avrathisar"* [123] olarak adlandırılmış ve buraya kuşatma düzenlenmiştir (H. 773/M. 1371)[124].

Karaman seferine hazırlanan Sultan I. Murat, vezir Çandarlı Hayreddin Paşa'nın Serez'de hayatını kaybettiği haberini alınca, oğlu Ali Paşa'ya naaşını İznik'e getirme görevini vermiştir. Hayreddin Paşa'nın naaşı İznik'e nakil olunarak Lefke (Osmaneli) kapısı su yolu tarafının kuzey yönündeki sonradan mezarlık olan mahaldeki türbesine defnedilmiştir. Türbede Hayrettin Paşa ile oğlu Ali Paşa da medfundur[125]. *"Şekâik Tercümesi"* yazarı Taşköprüzâde Ahmed Efendi, Çandarlı Hayreddin Paşa'nın vefat tarihini (H. 780) M. 1378 olarak kaydederken, günümüzde yapılan incelemelerde mezar taşındaki kitâbenin (H. 789) 1387 tarihini gösterdiği görülmüştür. Bu farklılık, o dönemdeki tarih tutma yöntemlerinin günümüzdeki kadar kesin olmaması, kitâbenin zamanla tahrip olması veya daha sonra yapılan bir düzeltme gibi çeşitli nedenlere bağlanabilir[126].

Hayreddin Paşa'nın kabir taşı, Osmanlı taş oymacılığının ustalığını gösteren bir eserdir. Hayreddin Paşa, savaşlardan elde edilen ganimetleri devlet hazinesine aktararak Osmanlı ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır. Bu yenilikçi uygulaması, dönemin bazı kesimlerinden muhalefetle karşılaşsa da devletin mali durumunu güçlendirmede etkili

---

122 I. Murad zamanında (1362-1389) yılları arasında Kazasker Çandarlı Kara Halil ile Molla Rüstem'in yönlendirmesi ile kurulduğu düşünülmektedir, Kemal Beydilli, "Yeniçeri", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/yeniceri, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

123 Avrathisar (Avrethisar) kazası Orta Makedonya Bölgesi'nin sınırları içindeki Kılkış iline bağlıdır, https://www.pikovamubadilleri.com/?Syf=26&Syz=493811&/KILKI%C5%9E-AVRETHISAR, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

124 Gibbons, a.g.e., s. 125.

125 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisînin İlk Devri I*, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 1989, ss. 319-320.

126 Mehmed Arslan, *Hadâkatü'l-Vüzera*, İstanbul: Kitâbevi Yayınları, 2013, s. 47.

olmuştur[127]. Şair Ahmedî gibi klasik medrese eğitimi almamış olsa da dönemin şartlarına göre iyi bir eğitim almış olan Paşa, Sultan I. Murat'ın güvenini kazanmış ve devlet yönetiminde önemli görevler üstlenmiştir. Bu güçlü bağ, daha sonra oğlu Çandarlı Ali Paşa'nın da siyasi hayatta yükselmesine zemin hazırlamıştır. Anadolu Ahi teşkilatı ve hocası Alâeddin Paşa'nın desteğiyle yetişen Çandarlı Halil Hayreddin Paşa, ilmi birikimi ve Edebali ile olan akrabalık bağı sayesinde Osmanlı'ya hizmet etmiştir[128].

XVII. yüzyılda Evliya Çelebi İznik'in kale içerisinde 26 caminin ve mescit'in bulunduğunu ifade etmiş olsa da ziyaret ettiği dönemde Çandarlı Hayreddin Paşa'nın inşa ettirdiği medrese hakkında kesin bir bilgi vermemiştir. İznik Medreseleri konu başlığında yedi medresenin varlığından bahsetse de *"özellikle Dâru'l-Hadis ve Dârul-Kurra'nın"* olmadığı ifadesine yer vermiştir. Evliya Çelebi'ye göre, İznik'teki medresenin, şehrin Türk nüfusunun yoğun olduğu Yeşil Cami çevresinde bulunması muhtemeldir [129].

Nitekim İznik Yeşil Camii'nin yanında Çandarlı Hayreddin'e ait *"Dâru'l-Hadis"* adında bir medresenin yer aldığı zaman içerisinde harap duruma geldiği belirtilmiştir. Orhan Gazi ve Çandarlı Hayreddin Paşa'nın İznik'te yaptırdığı medreselerin kalıntılarına, Yeşil Cami ve Nilüfer Hatun İmareti çevresinde yoğunlaşan araştırmalara rağmen ulaşılamamıştır. Evliya Çelebi'nin aktardığına göre, İznik'te Çandarlı Hayreddin Paşa'ya ait *"eski ve yeni imaret"* isimli bir yapı bulunmakta ve bu yapıda her kesimden insana her gün bol miktarda çorba ikram edilmektedir[130].

Tam karşısındaki imaretin ise İbrahim Paşa'nın oğlu tarafından yaptırıldığını belirtmektedir. Kitâbesinde günde iki öğün, sabah ve akşam olmak üzere yemek verildiği belirtilmektedir. [131]. Ayverdi'nin ifadesinde de geçtiği gibi imaret oğlu Çandarlı İbrahim Paşa tarafından (H. 830) M. 1426 yılında inşa edilmiştir. Kitâbesi günümüzde İznik Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde (İznik Nilüfer Hatun İmareti) sergilenmektedir. Tahrir defterlerinde bu müesseselerin tahsisini Çandarlı Hayreddin Paşa'nın oğullarının vakıflara verdiği görülmektedir[132].

---

127 Ali Saim Ülgen, "İznik'te Türk Eserleri", Vakıflar Dergisi I, (1989), ss. 53-70.

128 Âşık Paşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi Tevarih-i Al-i Osman*, İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2020, s. 73.

129 Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi III. Cilt: Konya, Kayseri, Antakya, Şam, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, s. 5.

130 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, a.g.e., s. 22.

131 Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi III,* s. 6.

132 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisînin İlk Devri I*, s. 320.

2.1.1. Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın Vakfiyesi

İyiliği ve paylaşma duygusunu esas alan İslâm dini, iyiliklerin ölümsüzlüğü inancıyla vakfetmeyi teşvik eder. Vakfetmenin önemine birçok ayet ve hadiste değinilmiştir[133]. Çandarlı Hayreddin Paşa da inşa ettirdiği eserlerin ve hizmetlerin işlerliği adına vakıflar kurmuş oğulları da vakıflar kurarak hizmetlerin daimiliğini sağlamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda 19 köy vakfedilmiştir ve XVI. yüzyılın ilk yarısındaki vakfın yıllık geliri olan 197.676 akçe ile İznik'teki Hesbekli köyü ve Hayrabolu nahiyesindeki Yorselim ve Şalgamlı köyleri vakfedilenlerdendir. 12 Şubat 1301 tarihini gösteren mazbata Çandarlı Hayreddin Paşa'nın Serez Sancağındaki köylerinin gelirinden *"Kâime Kararnamesi"* ile dört kaime ve bir lira olarak *"Tasfiye-i Düyun Kararnamesi"* gereğince vakfa ödenmesini bildirmiştir[134].

Gazi Murad-ı Hüdavendigâr H. 787 Cemaziyelâhir ortaları tarihi M. 1385 yılı temmuz ayının sonlarında kurduğu Bursa Çekirge'deki vakıfların vakfiyesinde evkafının vakıf mallarına bakma görevini ve nezaretini veziri Hayreddin Paşa'ya vermiştir. Bu vakfiye Yıldırım Bayezid zamanında yenilenmiştir. Molla Fenarî (ö. H. 834/M. 1431) tarafından tasdik olunan vakfiye kaydından Hayreddin Paşa'nın 1385 yılından önce vezir bulunduğu anlaşılmaktadır[135].

Celâlüddin Dede Bâlî tarafından tertip edilmiş olan bu vakfiyede geçen Hayreddin Paşa ibareleri Kara Halil Efendi'nin 1385 yılı temmuz ayında vezir bulunduğunu göstermektedir. Vakfiyede ayrıca *"Allah'ın adı geçenlere izzetini bahşetmesini, ilim ve fazilet sahibi Hayreddin Paşa'nın günlerini daimî kılmasını, törenleri ve fermanlarını gerçekleştirmesi"* hakkında temennide bulunmaktadır[136].

---

133 Mehmed Münir Aktepe, "Çandarlı", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/candarli, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

134 Vakıflar Genel Müdürlüğü İbrahim Hakkı Konyalı Vakıf Kütüphanesi ve Arşivi, No: 164.

135 İstanbul Defterdarlığından Başvekalet Arşivine devredilen vesikalardan A kısmı No. 162/5.

136 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 12.

Adı Geçen Vakfiyede Hayreddin Paşa Hakkındaki Metin:

وجعل الواقف المذكور يديم الله عزه و تقبل الله منه التولية والنظر فى امر الاوقاف المذكوره للمولى المعظم الدستور الاعظم علم الهدى اعلم الورى مربى العلما والفضلا ملجاء المساكين خير الدين پاشا يديم الله ايامه و انفذ مراسمه واحكامه

Adı Geçen Vakfiyede Hayreddin Paşa Hakkındaki Metinin Okunuşu:

1. Ve ce'ale el-vakıf el-mezkûr yedîmu'llâhu 'ızzehu ve tekabbele'llâhu minhu't-tevliyete ve'n-nazara fî emri'l-evkâfi'l-mezkûre lil-mevlâ'l-muazzam ed-düstûr el-a'zam 'Alimü'l-hüdâ a'lemü'l-verâ mürabbî'l-ulemâ ve'l-fudalâ melce'e'l-mesâkîn Hayrü'd-Dîn Paşa yedîmu'llâhu eyyâmehu ve enfaza merâsimehu ve ahkâmehu.

2.1.2. Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa'ya Ait Arşiv Belgeleri

Osmanlı Devlet Arşivlerinde Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'ya İlişkin Belgeler:		
1. İznik'teki Hayreddin Paşa Vakfı ve mülhakatı evkafı gelirinin evlat arasında bölüşülmesi, vakfın şartlarından olup olmadığına dair kaydın çıkarılmasında hakkında.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 1)		
Tarih: H. 03.12.1181	**Tarih: M. 30.07.1767**	**Yer Bilgisi: 252-12768**
2. Hayreddin Paşa'nın İznik'teki cami vakfı müezzin ve sairesinin tevcihi.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 2)		
Tarih: H. 12.08.1211	**Tarih: M. 10.02.1797**	**Yer Bilgisi: 62-3088**
3. Hayreddin Paşa'nın İznik'teki cami vakfı sermahfel ve muarrif cihetlerinin tevcihi.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 3)		
Tarih: H. 14.08.1211	**Tarih: M. 14.02.1797**	**Yer Bilgisi: 75-3738**

4. Müteveffa Hayreddin Paşa'nın Siroz Kazasındaki evkafının idaresi ile İznik'teki mezraa ve çiftliklerinin hasılat-ı öşriyyesire dair arzuhal hakkında mütalaa istenmesi.		
Kurum: A. MKT.NZD. / (Arşiv, 4)		
Tarih: H. 03.02.1269	**Tarih: M. 16.11.1852**	**Yer Bilgisi: 65-13**
5. Çandarlı Hayreddin Paşa ve ahfadının İznik'teki hayratının tamir ve yenilenmesi.		
Kurum: A.MKT.MHM. / (Arşiv, 5)		
Tarih: H. 16.04.1280	**Tarih: 30.09.1863**	**Yer Bilgisi: 278-82**
6. Çandarlı Halil Hayreddin Paşa evladına meşruta vakf ile sair şahısar evkaf mütevellisi Nuh Bey'in vakıfları kötü idare ettiği.		
Kurum: ŞD. / (Arşiv, 6)		
Tarih: H. 15.05.1288	**Tarih: M. 02.08.1871**	**Yer Bilgisi: 93-16**
7. Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Evkafı Mütevellisi Nuh Bey'in vefatıyla, yerine tayin olunan biraderi Hasan Bey'in, evkafı idareye muktedir olmadığına dair layiha.		
Kurum: EV.d. / (Arşiv, 7-10)		
Tarih: H. 13.05.1292	**Tarih: M. 17.06.1875**	**Yer Bilgisi: 40544**
8. Hariciye Evrak Müdürü Mehmed Bey'in ceddi Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Vakfı hasılat-ı müterakimesinin parça parça tesviyesine dair karar üzerine yeddine suret verildiği halde bilahare kalme kararnamesine tevkikan tesviye istenildiğini havi bazı ifadat, Evkaf 2		
Kurum: ŞD. / (Arşiv, 11)		
Tarih: H. 24.05.1301	**Tarih: 22.03.1884**	**Yer Bilgisi: 106-55**
9. Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın Evkaf Nezâreti'nce haczedilmiş vakıf köyleri hasılatından birikmiş olanların vâkıf evlâdından Hariciye Nezâreti Evrak Müdürü Mehmed Bey'e ödenmesi sureti hakkında.		
Kurum: MV. / (Arşiv, 12)		
Tarih: H. 27.03.1303	**Tarih: M. 03.01.1886**	**Yer Bilgisi: 6-91**
10. Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın Siroz sancağında bulunan vakfının hasılât-ı müterâkimesinin tesviyesi hakkında.		
Kurum: MV. / (Arşiv, 13)		
Tarih: H. 06.05.1303	**Tarih: M. 09.02.1886**	**Yer Bilgisi: 7-67**

11. Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Evkaf Haziresi'ne olan atik metelik borcunun ne şekilde tahsil olunacağı.		
Kurum: A.MKT.MHM. / (Arşiv, 14-22)		
Tarih: H. 12.05.1303	**Tarih: M. 16.02.1886**	**Yer Bilgisi: 488-21**
12. Çandarlı Hayreddin Paşa Evkafı'yla evkaf-ı mülhakasının müstesna evkaf meyanında tefrik edilmiş olduğu beyanıyla bunların hususat-ı vakfiyesinin suret-i istisnaiyede idaresinin kendisine verilmesini istirham eden evkaf mütevellisi Hasan İhsan Efendi'nin arzuhali üzerine, Serkatibliğin emsali evkaf hakkında ne yolda muamele edildiğine dair tahririne Evkaf Nazırı'nın cevabı.		
Kurum: Y.MTV. / (Arşiv, 23-27)		
Tarih: H. 23.07.1309	**Tarih: M. 22.02.1892**	**Yer Bilgisi: 59-56**
13. Evkaf-ı mülhaka muamele edildiğinden şikayetle istisnai mütevellileri tarafından idare edilmesini istida eden Himmet Efendi, Zağnos Paşa, Bedreddin Pars Bey, Emir Ahmed el-Buhari ve Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Vakıfları hakkında yapılacak muamele, Evkaf, Defter-i Hakani, İD/64-10.		
Kurum: BEO. / (Arşiv, 28)		
Tarih: H. 01.12.1316	**Tarih: M. 12.04.1899**	**Yer Bilgisi: 1294-97034**
14. Çandarlı Gazi Kara Halil Hayreddin Paşa Vakfı tevliyeti hakkında mütevelli Kaymakamı Mustafa Sıdkı mühürlü arzuhal, İstida 23.		
Kurum: ŞD. / (Arşiv, 29-39)		
Tarih: H. 22.03.1321	**Tarih: M. 10.08.1898**	**Yer Bilgisi: 3019-27**
15. Çandarlı Hayreddin Paşa Vakfı mütevellisinin Siroz'da bulunan vekili Osman b. Hilmi Efendi'nin yerine güvenilir birinin tayini ile ilgili evrakın gönderildiğine dair Evkaf Nezareti'nin tahriratı.		
Kurum: TFR.I.MKM. / (Arşiv, 40-43)		
Tarih: H. 21.01.1326	**Tarih: M. 24.02.1908**	**Yer Bilgisi: 26-2592**
16. Almanya'ya mesleki bir inceleme sebebiyle gitmek isteyen Çandarlı Hayreddin Paşa mektebinin resim muallimi olan Onnik Efendi'nin zaruri bir durumunun olmadığı.		
Kurum: DH.EUM.2.Şb. / (Arşiv, 44-48)		
Tarih: H. 02.10.1335	**Tarih: M. 22.05.1917**	**Yer Bilgisi: 40-2**

17. Çandarlı Kara Halil Efendi Zukür Mektebi'nin tamir edildiğinden talebelerin tatil edilmesi.		
Kurum: 180-9-0-0/GENEL. / (Arşiv, 49-51)		
Tarih: 11.12.1923		**Yer Bilgisi: 92-451-2**
18. Çandarlı Kara Halil Paşa Numune Mektebi müzik muallimi Mehmed Faik'in tayin talebi.		
Kurum: 180-9-0-0/GENEL. / (Arşiv, 52-54)		
Tarih: 22.08.1925		**Yer Bilgisi: 198-980-54**

2.2. Ali Paşa Bin Hayrettin Paşa (ö. H. 809/M. 1406)

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın oğullarından en büyüğüdür. Tahsilinin derecesi ve ne suretle kazasker olduğu hakkında kesin bir bilgi yoktur. Babası vezir olduğu zaman yaşı itibarıyla henüz kazasker olmadığı tahmin edilmektedir[137]. Fakat (H. 788) M. 1381 tarihinde Sultan Murat'ın veziri Hayreddin Paşa'yı Rumeli'de bırakarak Anadolu'ya Karamanoğlu üzerine gittiği zaman Ali Paşa'nın kazasker olduğu bilgisi bulunmaktadır. Diğer bir bilgi ise Sultan Murat'ın Karaman seferinde Ali Paşa'yı vezir yaparak beraberinde götürdüğüdür. Çandarlı Ali Paşa babasının yerine 1387 yılında I. Murat'a vezir olmuştur. 1406 yılında Ankara'da eceli ile vefat etmiştir[138].

I. Bayezid döneminde yaklaşık on beş yıl vezirlik yapan Ali Paşa, Ankara Savaşı'ndan sonra da Emîr Süleyman döneminde yaklaşık on dokuz yıl bu göreve devam etmiştir. Çandarlı Ali Paşa, babası gibi kazaskerlik yapmış ve ardından vezir olmuştur. Bulgaristan seferi, onun askeri stratejisini gözler önüne sermiştir. Osmanlılara karşı bir ittifak kurulmak üzere olan Bulgaristan'ı ele geçirerek, bu tehdidi bertaraf etmiştir. 1388 yılında Çandarlı Ali Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Aydos'un kuzeyindeki Nâdir geçidini aşarak Bulgaristan'a girdi (H. 790/M. 1388). Pravadi, Şumnu ve Tırnova gibi önemli merkezleri ele geçiren Osmanlılar, müstahkem bir kaleye dönüştürdükleri Niğbolu'nda direnen Bulgar Kralı Sisman'a karşı mücadeleye başladı[139].

137 Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 188.
138 Efendi, a.g.e., s. 103; Neşrî, a.g.e., s. 216.
139 Gibbons, a.g.e., s. 149.

(H. 792) M. 1389 yılı haziran ayında yapılan Birinci Kosova Muharebesi'nde (28 Haziran 1389) Ali Paşa ordu merkezinde Padişah'ın yanında yer almıştır. Vezîriâzam Ali Paşa, Yıldırım Bayezid Han zamanında da mevkiini muhafaza etmiştir. Devlet teşkilatında mühim hizmetleri görülmüştür. Ali Paşa Niğbolu Muharebesi'nde (1393) Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman ile beraber Osmanlı ordusunun sağ kolunda bulunmuştur. Niğbolu zaferinden sonra İstanbul muhasarasının sıkı denetimi sonucunda İmparator'un yeğeni ve saltanat şeriki Yuvannis, Ali Paşa'nın tavsiyesiyle barış taraftarı olmuştur[140].

Bu sırada Doğu Anadolu'da Timur tehlikesi baş gösterdiğinden Osmanlı hükümeti bu barışı kabul etmiştir[141]. Timur ile yapılan bu harpte Ali Paşa'nın tavsiyesi ile ilk defa Rumeli'den "*cerehor"* ismiyle yardımcı ücretli asker alınmıştır. Ankara Muharebesi'nden sonra devlet idaresi sarsılmış, Yıldırım'ın şehzâdelerinden her biri hükümdarlıklarını ilan etmişlerdir. Timur kendisine tabi olmak üzere bu şehzadelere hükümdarlık alametleri göndermiştir. Timur'un Anadolu'dan çekilmesinin ardından güçlenen Mehmed Çelebi'yi durdurmak isteyen Ali Paşa, Emîr Süleyman'ı bölgeye göndererek Çelebi Mehmed'e karşı harekete geçmiştir. Bursa'yı ele geçiren Emîr Süleyman, daha sonra Ankara'yı kuşatsa da başarılı olamamıştır[142].

Sonuç olarak, Ankara Kalesi Emîr Süleyman'ın eline geçmiştir. Hammer'a göre hem yetenekli bir komutan hem de kurnaz bir siyasetçi olan Ali Paşa, iki tarafın karşı karşıya geldiği sırada Çelebi Mehmed'e bir mektup yazarak sadakatini belirtmiş ve Çelebi Mehmed'e karşı bir komplo kurulduğunu iddia etmiştir. Çelebi Mehmed ve veziri, Çandarlı Ali Paşa'nın uyarılarını daha önceki gibi önemsememişlerdir. Ancak Şarabdar İlyas'ın düşman saflarına geçmesi üzerine Çelebi Mehmed, Ali Paşa'nın uyarılarının doğru olduğunu anlayarak muharebeden çekilmiş ve Amasya'ya geri dönmüştür[143].

Karamanoğlu Mehmed Bey, Çelebi Mehmed ile ittifak kurarak Emîr Süleyman'a karşı savaşmaya karar vermiştir. Bu ittifak üzerine, vezîriâzam Çandarlı Ali Paşa, Osmanlı ordusunun Ankara'ya hareket etmesini ve burada düşmana karşı direnmesini önermiştir. Ancak bu karar alındıktan kısa bir süre sonra Ali Paşa vefat etmiştir (H. 809,

---

140 Efendi, a.g.e., s. 139; Âşık paşazâde, a.g.e., s. 70; Joseph V. Hammer I, a.g.e., s. 286.
141 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 39.
142 Paşazâde, a.g.e., s. 77.
143 Behişti Ahmed Çelebi, *Tarih-i Behişti 2: Varidat-i Sübhani ve Fütuhat-ı Osmani (791-907/1389-1502),* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016, s. 39.

7 Recep/M. 18 Aralık 1406). Tarihçiler, onun hem devlet yönetimi konusunda büyük bir yeteneğe sahip olduğunu hem de ordusunu başarılı bir şekilde örgütlediğini, fakat aynı zamanda aşırı içki tüketimi nedeniyle eleştirildiğini yazarlar[144].

İdris-i Bitlisî "*Heşt Behişt"* adlı eserinde ilmi, fazileti ve akıllıca davranışlarından bahsederken içkiye düşkünlüğü ile Yıldırım Bayezid'i sefahete alıştırdığını yazmaktadır. Bu durumla ilgili Anonim Tevarih'te, *"Ali Paşa vezir oldu, fisk-u fücur ziyade oldu"* ifadesinde bir tepki de geçmektedir. Müverrih Ali ise Ali Paşa'nın dünyalık hırslardan uzak ve dürüst bir devlet adamı olduğunu belirtmektedir[145].

Âşık Paşazâde'ye göre Yıldırım Bayezid'i içkiye alıştıran Ali Paşa ile Bayezit'in zevcesi ve Sırp Despotu'nun kızı Marya'dır. Üç padişaha aralıksız 18 sene vezîriâzamlık hizmetinde bulunan Çandarlı Ali Paşa'nın evladı olmamıştır. Yetiştirdiği kölelerin bazıları vezirliğe kadar yükselmiştir. Kendisinin (H. 796/Zilhicce) M. 1394/Ekim, (H. 808/Recep) ve M. 1406/Aralık ve M. 1427/Temmuz tarihlerine ait Bursa'daki mescit ve zaviyesi adına vakıfları bulunmaktadır[146].

Ali Paşa, vakfiyelerinde Bursa kadılarını hem vakıf malının yönetimiyle görevli mütevelli hem de vakfın işleriyle ilgilenen nazır olarak atamıştır. İlk vakfiyesinde bu görevi Molla Fenarî, ikinci vakfiyesinde ise kardeşi İbrahim Çelebi üstlenmiştir. (H. 808/Recep) M. 1405/Aralık tarihli vakfiyesi İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından Ali Paşa'nın tercümesi ise birlikte neşredilmiştir[147]. I. Murat, Ali Paşa'yı genellikle Rumeli'de görevlendirmiştir. Kaynakların deyimi ile *"Rumeli aserine Ali Paşa'yı baş dikmiştir"*. Çandarlı Ali Paşa, I. Bayezid devrinde de geniş askerî faaliyetlerde bulunmuştur. Ali Paşa, Bayezid'in Dulkadiroğulları'na yaptığı sefere iştirak etmiştir. Bayezid 1399 yılında Elbistan'a yürüyerek Dulkadiroğulları'ndan Sulıoğlu Sadaka Bey'i (hü. 1398-1399) oradan kaçmaya zorlamıştır. I. Bayezid döneminde Elbistan, Ali Paşa tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. Ankara Savaşı sonrası Emir Süleyman'ın vezîriâzamlığına getirilen Ali Paşa, bu önemli fethi gerçekleştirmiştir[148].

---

144 Necdet Öztürk, *Anonim Osmanlı Kroniği Osmanlı Tarihi (1299-1512)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015, s. 35.
145 Ahmed Çelebi, a.g.e., s. 100.
146 Paşazâde, a.g.e., ss. 69-71.
147 Paşazâde, a.g.e., s. 188.
148 *Başvekâlet Arşivi, No. 453, Tahrir Defteri*, s. 261.

Hali hazırdaki kaynaklar Ali Paşa'nın *"âlim, kâmil, müdebbir, âkil"* ve aynı zamanda hem iyi bir diplomat hem de iyi bir komutan olduğu konusunda fikir birliği halindedirler. 1403 yılında elçilik göreviyle Edirne'ye gelen Venedik asilzâdelerinden Amiral Pietro Zeno (ö. 1427) (gö. 1384-1427) *"Vezîriâzam Ali Paşa'nın bütün yetkileri elinde bulundurduğunu"* söylemiştir. Ancak Çandarlı Ali Paşa'nın bütün gayretlerine rağmen Emîr Süleyman Osmanlı Devleti'ni birleştirecek bir harekette bulunamamıştır[149].

Prof. Mükrimin Halil Yinanç (d. 1900-ö. 22.12.1961), Osmanlı vakanüvislerinin vezir-i azam Ali Paşa'nın ve bir Sırp prensesinin Bayezid'i içki ve sefahate alıştırdığı hakkında kayıtların olduğunu belirtmektedir. Yinanç, bu konuda biraz mübalağa edildiğini ve Bayezid'in çağdaşı olan bütün İslâm hükümdarlarının *"bezm"*ler düzenlendiğinin bir gerçek olduğunu ancak zamanının büyük bir kısmını zevk, sefa ve içkiye ayırmasının, faaliyetleri ve icraatları göz önünde bulundurulursa imkânsız olduğunu söylemektedir[150]. Çandarlı Ali Paşa başta olmak üzere bazı vezîriâzamların *"zevvak kişiydi, arkadaşları dahi zevvak oldular"* ifadesi ile nitelendirilmesi, Osmanlı devlet adamlarının eğlence hayatlarına dair önemli ipuçları sunmaktadır[151].

Vezir-i azam askerî harekât sırasında fethedilen yerlerin ileri gelenlerini kabul ederek *"kale kilidi"*ni de teslim alırdı[152]. Vezir-i azam Çandarlı Ali Paşa Bulgaristan'daki faaliyeti sırasında Vençeh'e geldiğinde kale halkı tarafından görülünce kalenin kilidi getirilmiştir. Neşrî'nin tabiri ile *"Madara'nın ve Şumnu'nun dahi kilidi"* açılmıştır. Ali Paşa Şumnu'da birkaç gün bulunduktan sonra Sisman'ın tahtgâh'ı Tırnova'ya gelerek oranın da kilidini teslim almıştır[153].

2.2.1. Ali Paşa'nın Vakfiyesi

Hayreddin Paşa'nın oğlu Ali Paşa'nın Vakfına ait (21-30/Zilhicce/H. 796) M. 1394 senesi 17/26 Ekim tarihli, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan defterde; üç

149 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, a.g.e., s. 73.
150 Mükremin Halil Yinanç, *Bayezid I*, İslâm Ansiklopedisi II, İstanbul: Meb Basımevi, 1997, ss. 369-392.
151 Aydın Taneri, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Vezîr-i âzamlık (199-1453)*, İstanbul: Bilge Kültür-Sanat, 2019, s. 33.
152 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, s. 176.
153 Neşrî, a.g.e., s. 254.

sayfa, altmış sekiz satır olarak kopyası yazılmış olan; Defter Numarası: 734, Sayfa: 216, Sıra: 120'de kayıtlı birinci vakfiyede vakfın kurucusunun Ali Paşa olduğu belirtilmiştir. Vakfiye dili Arapçadır. Bursa Kadısı olan Mehmed bin Hamza bin Mehmed el-Kürdî vakfiyeyi tasdik eden, kâtip ise Mevlânâ Kutbeddin Hanefi'dir (Vakfiye, 1-6). 1394 tarihli vakfiyeye göre, vakfın kurucusu olan Ali Paşa tarafından Bursa ve çevresinden toplanan çeşitli mülkler vakfa bağlanmıştır. Bu mülkler arasında, Bursa'da Hristiyan tebaadan satın alınan bir köy, şehrin dışında bulunan bir bağ, Yenişehir'de bir köy ve Araplar Mahallesi'ndeki Ali Paşa Hamamı ile bu hamamın hizasında yer alan altı dükkân bulunmaktadır[154].

Vakfın gelirini artırmak amacıyla Bursa Buğday Pazarı'nda on beş adet dükkân da vakfa dahil edilmiştir. Ayrıca, Bursa'nın kırsal bölgelerinde yer alan Lekdere nahiyesindeki bağ, bahçe ve iki değirmen ile Gökdere Bucağı'ndaki iki değirmen de vakfın mülkiyetindedir. Yenişehir'de *"dolab"* olarak adlandırılan bir değirmen ile Debbağlar Mahallesi'ndeki bir değirmen de vakfa bağlanan diğer mülkler arasındadır. Bursa'nın önemli ticaret merkezlerinden olan Tuz Pazarı'ndaki bir kasap dükkânı da vakfın gelir kaynaklarından biri olmuştur. Vakfiyede kurucusunun şartlarına göre, vakfa bağlanan tüm mülkler, Bursa'da bulunan Kâzerûnî dervişlerinin zaviyesi için ayrılmıştır. Vakıf gelirleri, öncelikle zaviyeye gelen alim, fakir ve misafirlerin konaklama ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılacaktır. Ayrıca, zaviyeye mensup fakir ve yetimler ile misafirlerin hayvanlarına yem (saman ve arpa) verilmesi ve zaviyenin onarımı için belirli miktarlarda (3 dirhem) harcama yapılması gerekmektedir. Vakfiyede, zaviyede konaklayan misafirler için elbise, yatak ve yorgan gibi ihtiyaçların karşılanması da (2 dirhem) öngörülmüştür. Vakıf gelirlerinden elde edilen gelirle günde iki öğün yemek yapılması ve vakfa ait kiralık yerlerin aynı kişiye üç yıldan fazla verilmemesi şartı da konulmuştur[155].

Vakfiyede belirtilen görevlere göre, vakfın yönetimi ve denetimi Bursa kadısına verilmiştir. Kadı, hem vakfa ait malların yönetimi konusunda yetkili olup hem de vakıf gelirlerinden pay alarak mütevelli ve nazır olarak görev yapacaktır. Ayrıca, vakfın zarar görmemesi için Kadı Nabi adında bir görevlisinin atanması kararlaştırılmıştır. Vakıfta dini hizmetler de büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda, vakfa bağlı bir camide beş

---

154 Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, *Bursa Vakfiyeleri I*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Kültür A.Ş, 2013, ss. 182-189.

155 Öcalan vd., a.g.e., ss. 182-189.

vakit namaz kıldıracak bir imamın görevlendirilmesi kararlaştırılmış ve imamın günlük ücreti üç dirhem olarak belirlenmiştir. Ezan okuma görevi ise müezzine verilmiş ve müezzinin günlük ücreti bir dirhem olarak belirlenmiştir. Vakıf, medresede eğitim verecek bir şeyh ve Kur'an-ı Kerim okutacak on hâfız istihdam ederek eğitim faaliyetlerine başlamış, bu görevlilerin ücretlerini sırasıyla beş ve bir dirhem olarak belirlemiştir[156].

Bursa'da Kâzerûni dervişleri adına kurulan ilk vakfiye olma özelliğine sahiptir. Zaviyeli plana sahip olan Bursa Ali Paşa Camii, günümüzde ibadete açıktır. Çandarlı Ali Paşa'nın vakfına ait Defter Numarası: 624, Sayfa: 587, Sıra: 485'de kayıtlı olan (H. 808/Recep) M. 1406/Ocak tarihli ikinci vakfiyesinde vakfın kurucusunun Ali Paşa olduğu belirtilmiştir (Vakfiye, 7-13). Vakfiyeyi tasdik eden kişi de kardeşi Bursa Kadısı İbrahim Paşa vakfın mütevellisi ve nâzırı olarak görevlendirilmiştir. Vakfiyede aynı zamanda Emir Süleyman bin Bayezid'in tuğrası bulunmaktadır[157].

Vakfa bağlanan mülkler arasında; Yenişehir'e bağlı ve *"Kral Yolu"* olarak da bilinen Ayas ve Dere köyleri ile bu köylerde yaşayan köleler, eşleri ve çocukları bulunmaktadır. Bu vakfiye, o dönemdeki kölelik uygulamasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir ve kölelerin bir mal gibi alınıp satılabildiğini göstermektedir. Köylerin Kral Yolu olarak adlandırılması ise bu bölgenin stratejik bir konumda olduğunu ve muhtemelen önemli ticaret yolları üzerinde bulunduğunu düşündürmektedir. Vakfiyede belirtilen şartlara göre, vakfa bağlanan mülklerin gelirleri öncelikle zaviyenin ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılacaktır. Zaviyede âlim, hâfız ve ihtiyaç sahibi kişilerin üç güne kadar ücretsiz konaklamasına izin verilecektir[158].

Ayrıca, zaviyeye gelen misafirlerin hayvanlarının da bakımı ve beslenmesi sağlanacaktır. Vakfa bağlanan köylerin gelirleri ise tamamıyla zaviyenin giderlerini karşılamak için kullanılacaktır. Vakıf malları, üç yıllık bir süreyle kiraya verilebilse de bu malların rehin veya hediye edilmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Vakfiyede belirtilenlere göre, vakfın mütevelliliği Bursa kadısına verilmiştir. Kadı, vakfın tüm işleriyle ilgilenmek ve vakfa ait malları korumakla yükümlü olacaktır. Bu görevi karşılığında, vakıf gelirlerinin onda üçü (3/10) kadıya hem vakfa bakma görevi hem de nazırlık ücreti

156 Öcalan vd., a.g.e., ss. 276-277.

157 İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, İstanbul Kitaplığı Bölümü, Muallim Cevdet, Fermanlar, No: 32'de bulunan orijinal belgedir, Arapça yazılmış belge 61 satırdır.

158 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 33-49.

olarak verilecektir. Vakıf, günde iki öğün yemek vermekle yükümlü tutulmuştur. Vakfın nazırı olarak da Bursa kadısının görev yapacağı ve kadının vakfiyede belirtilen ücreti alacağı belirtilmiştir. Vakfiyenin şahitleri arasında Mevlânâ Küçük bin Mecnun, Balaban bin Abdullah, Hamza bin Abdullah, Süleyman bin Abdullah ve Hoca İbrahim bin Hoca Yunus gibi dönemin önemli isimleri yer almaktadır. Bu şahitlerin vakfiyede imza veya mühürleriyle bulunması, söz konusu vakfiyenin hukuki geçerliliğini güçlendirmekte ve tarihsel bir belge olarak önemini artırmaktadır[159].

Çandarlı Ali Paşa'nın Bursa'daki zaviyesine ait olan üçüncü vakfiye, (H. 830/Ramazan) M. 1427 Temmuz tarihinin Ramazan ayında düzenlenmiştir. Türkçe, siyâkat yazı ile yazılan vakfiyenin giriş satırı Osmanlı dönemi vakfiyelerinde olduğu gibi Allah'a hamd ve Peygamber Efendimize salavat ile başlamakta, dünya hayatının fani olduğunu hatırlatarak hayır işlerine teşvik etmektedir. Vakıf sahibi, topluma faydalı olmak amacıyla bir zaviye inşa ettiğini belirtmiştir. Dünya hayatını hayırlarla geçiren kişiyi *"Dünyanın efendisi"* teşbihinde belirtmektedir[160].

Zaviye giderlerini karşılamak üzere vakfedilen malların geliriyle, zaviyede çalışanlar maaş alacak ve diğer ihtiyaçlar karşılanacaktır. Vakfiye, bu şartlara uyulmasını emredip şeriata aykırı davranışları yasaklayarak tamamlanmıştır. (Vakfiye, 14). (H. 830/Ramazan-M. 1427/Temmuz) tarihinde düzenlenen Ali Paşa Zaviyesi'nin gelir kaynağı, vakfiyeye göre Bursa'daki ticari yapıların (han, hamam, dükkân) kira gelirlerinden oluşmaktadır. Bu gelirler zaviyenin devamlılığı için kullanılmak üzere ayrılmıştır. Vakfiyede harcama planı; vakıf gelirlerinin kullanımıyla ilgili detaylı bir plan belirtilmiştir. Bu plana göre, vakıf mülklerinden elde edilen gelirler, paşanın inşa ettirdiği yapının bakım ve onarım masraflarının karşılanması ve burada çalışan kişilere ödeme yapılması için kullanılacaktır. Kalan gelirler ise mütevelli tarafından yönetilecek ve vakfın mülkiyetinde olan binaların gelecekteki bakım ve onarım ihtiyaçları için saklanacaktır. Vakfın envanterinde bulunan tabhanenin gıda giderleri için ise yıllık 25 akçe tutarında bir ödenek ayrılmıştır. Vakfiyeye göre görevli ücretleri; Bursa'da ikamet eden vakıf yöneticisi Emrullahzade Şeyhi'ne aylık beş akçe, vakfın muhasebesinden

159 Öcalan vd., a.g.e., ss. 182-189.
160 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 33-49.

sorumlu kişiye üç akçe, aşçıya üç akçe ve vakfın inşaat işlerini takip eden kişiye dört akçe ücret ödeneceği belirtilmiştir[161].

Vakfiyeye göre vakfın mütevelli düzeni; vakfın mütevelliliği ilk olarak Emrullahzâde şeyhine verilmiştir. Şeyhin vefatı durumunda, kardeşi Behramlı Paşa vakfın yönetimine geçecektir. Paşa'nın vefatından sonra ise, oğlu Mahmut Çelebi vakfa vekil olacaktır. Mahmut Çelebi'nin vefatı halinde, mütevellilik görevi, oğullarından en büyük ve ergin olana devredilecek ve bu düzen böylece devam edecektir[162].

2.2.2. Ali Paşa'ya Ait Arşiv Belgeleri

Osmanlı Devlet Arşivlerinde Çandarlı Ali Paşa'ya İlişkin Belgeler:		
1. Samanlı İskelesinde vezîriâzam Ali Paşa'nın adamını katleden kişinin ortaya çıkarılarak hapsedilmesi hususunda İznik ve Yalakabad (Yalova/Yalıova) kadısına hüküm.		
Kurum: A.DVNSMHM.d. / (Arşiv, 55)		
Tarih: H. 08.12.966	**Tarih: M. 11.09.1559**	**Yer Bilgisi: 3-313**
2. İznik kazasına tabi Hediyeler ve Solur karyeleri, ecdatları evkafından olup sehimleri Ali Paşa'yı Cedid Vakfı ile muhtelit olduğundan sehimlerine mültezimler tarafından vukuban müdahalenin men'i hakkında evkaflarının mahlülünden derkenarına dair Osman Lütfullah ve Sunullah tarafından yazılan istida.		
Kurum: İE.EV. / (Arşiv, 56)		
Tarih: H. 06.07.1120	**Tarih: M. 21.09.1708**	**Yer Bilgisi: 50-5531**
3. Ali Paşa'nın Siroz'da inşa ettiği Mevlevihanelerin şeyh ve tekke taamiyesine vakıftan dört seneden beri ücret verilmemesi sebebiyle mütevelli Mehmed Bey'den tahsili talebi.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 57)		
Tarih: H. 29.09.1155	**Tarih: M. 27.11.1742**	**Yer Bilgisi: 362-18371**
4. İstanbul'da vezîriâzam Ali Paşa vakfından İznik kazasına tabi Narlıca köyündeki Hasan Ağa Camii'nde kayyum, müezzin ve mektep hocalığı cihetinin tevcihi.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 58)		

[161] Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 33-49.
[162] Uzunçarşılı, "Çandarlızade Ali Paşa Vakfiyesi", ss. 559-566; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 35.

Tarih: H. 15.04.1182	**Tarih: M. 29.08.1768**	**Yer Bilgisi: 70-3479**
5. Siroz'da bulunan Çandarlı Ali Paşa Mevlevihane Zaviyesi'nin vazifesine vaki müdahalenin men'i.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 59)		
Tarih: H. 25.01.1211	**Tarih: M. 31.08.1796**	**Yer Bilgisi: 566-28560**
6. Müteveffa İznikli Ali Paşa oğlu Mehmed Nuri Bey'le kızı Rabia Hanım'a ecdadı Hayreddin Paşa Vakfı'ndan muhassas maaşlarının üç bin beş yüz kuruşa iblağı hakkında.		
Kurum: HAT / (Arşiv, 60)		
Tarih: H. 29.12.1215	**Tarih: M. 13.05.1801**	**Yer Bilgisi: 262-15132**

2.3. İlyas Paşa Bin Hayreddin Paşa (ö. 1391 yılı sonrası)

Halil Hayrettin Paşa'nın vefatı sonrasında üç oğlu kalmıştır. Bunlar Ali, İlyas ve İbrahim'dir. İlyas Paşa ikinci oğludur. İlyas Paşa evlatları Çandarlı ailesinin Serez kolunu teşkil etmektedir. İlyas Paşa, Serez'de vefat ederek ailesinin bu bölgeye yerleşmesine vesile olmuş, devlet hizmetinde yükselerek sancak ve beylerbeyi mertebelerine ulaşmıştır. Yıldırım Bayezid döneminde vefat eden İlyas Paşa, dedesi Halil Hayreddin Paşa'nın türbesinde yatmaktadır[163].

İlyas Paşa'nın İznik'te bir zaviye yaptırdığı ve bu zaviyenin masraflarına karşılık yine orada bir hamam ile bahçe ve bostan vakfetmiş olduğu XVI. yüzyıla ait tahrir defterinde görülmektedir. Zaviyesi sonradan harap olarak yeri mukaataya verilmiştir. Murad-ı Hüdavendigâr kendisine vakıf olarak vermiş olduğu Sivrihisar'a tabi Ayvalu geçit köyünü Sinan Şeyh'e vakfetmiştir[164].

Yine aynı tahrir defterinde İlyas Paşa vakfıyla vakıf mütevellilerinden şu suretle bahsedilmektedir: *"Vak-ı İlyas Paşahîş (kendisi) el'an mutasarrıf oğlu Davud Çelebi elinde sultanımızdan mukarrernamesi vardır, deyu köhne defterde mukayyed. Haliya vakf-ı evlâtlık üzerinde merhum Davud Çelebi ebnasından İbrahim Çelebi oğlu Mahmut*

163 Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmâni V. Cilt*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, ss. 76-98.

164 Başvekâlet Arşivi 733 numaralı tapu defteri varak 317 b. Bundan başka 630 numaralı tapu defterinde de İlyas Paşa ahfadından Hüsrev Çelebi'nin oğullarından Mustafa, Arslan ve Mehmed Çelebilerin vakfa mutasarrıf oldukları kaydedilmiştir.

Çelebi mutasarrıftır. Padişahımız beraatiyle ber-mucib-i defter-i atîk. Haliya ebnasından Hüsrev Çelebi mutasarrıftır, hariçten ekerler"[165].

Tapu kaydında da görüldüğü üzere İlyas Paşa'nın Davud ismindeki oğlu (H. 898) M. 1492 tarihinde vefat ederek İznik'te ceddi Hayreddin Paşa'nın türbesinde medfundur. İlyas Paşa ahfadı, zamanımıza kadar gelmiştir. İznik'te Süleyman Paşa Camii yakınında Davud Çelebi'nin bir çeşmesi olup bu çeşme için Debbağlar Kapısı dışında bir bahçe vakfetmiştir. Bu ailenin şeceresi dâhilinde günümüze kadar gelen kol, İlyas Paşa'nın oğlu Mahmut Çelebi'den yürümüştür. Yukarıda bahsettiğimiz H. 733 numaralı tahrir defterinde ise Hüsrev Çelebi ve Davud Çelebi kolundan geldiği belirtilmektedir[166].

2.4. İbrahim Paşa Bin Hayreddin Paşa (ö. H. 832/M. 1429)

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın en küçük oğlu Ali ve İlyas Paşaların kardeşidir. Medrese tahsili görmüş ve kadı olmuştur. Ağabeyi Ali Paşa'nın (H. 808) M. 1405 yılı vakfiyesinde Bursa kadısı bulunduğuna göre, Bursa kadılığında bulunması bu tarihten evvel, ihtimal ki Yıldırım Bayezid zamanındadır[167]. Çandarlı İbrahim Paşa, Bayezid Paşa'nın halefi olarak vezârete gelmiştir. 1421 yılından 1429 yılına kadar sekiz yıl müddetle vezîriâzamlıkta bulunmuştur. İznik'teki türbesinde medfundur[168].

Çandarlı İbrahim Paşa da diğer Çandarlı Ailesi mensupları gibi ulemâdandır. Onlar gibi kazaskerlik makamında bulunmakla birlikte sonrasında ikinci vezirliğe atanmıştır. İbrahim Paşa'nın halefi Koca Mehmed Nizamüddin Paşa da ulemadandır. Hüseyin Hüsameddin Bey onun I. Mehmed devrinde Hoca Mehmed Çelebi adı ile şöhret olduğunu yazar[169].

Vezîriâzam Ali Paşa'nın büyük nüfuzu göz önüne alınacak olursa, İbrahim Paşa'nın belki de bu tarihte (H. 804/M. 1402) Bursa Kadılığında bulunduğu muhtemeldir. Osmanlı tarihçilerine göre Musa Çelebi'nin (d. 1388-ö. 1413) (hü. 1411-1413) Rumeli'de hükümdar bulunduğu sırada İbrahim Paşa'yı görülmektedir. Bu kayıt doğru ise biraderi Ali Paşa'nın vefatından sonra Süleyman Çelebi ile birlikte Edirne'ye giderek kadı veya

165 733 numaralı tahrir defteri.
166 733 numaralı tahrir defteri.
167 Paşazâde, a.g.e., s. 188
168 Uzunçarşılı, "Çandarlızâde Ali Paşa Vakfiyesi", ss. 549-576.
169 İnalcık, *Gazavat-ı Sultan Murad B. Mehemmed Han*, s. 612.

kazasker olmuştur fakat tarihler kendisini Musa Çelebi zamanında vezir göstermektedir[170].

İbrahim Paşa Bizans'ın her yıl düzenli olarak Osmanlı'ya verdiği verginin tahsili için Musa Çelebi tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. Edirne'ye geri dönmeyen İbrahim Paşa Bursa'da Çelebi Sultan Mehmed'in yanına gitmiştir. İbrahim Paşa'nın İstanbul'a gittiği süreçte Bursa'da bulunan Çelebi Mehmed'e bu vaziyet aktarılmış ve Paşa'ya hilat yollayarak Bursa'ya davet etmiştir. İbrahim Paşa da Bursa'ya gelerek vezir olmuştur. Şehzadelerin saltanat mücadelelerinde ve Emir Süleyman zamanında 1405 senesinde Bursa kadılığı ifa ettiği Ali Paşa'nın vakfiyesiyle sabittir. Çandarlı İbrahim Paşa Sultan II. Murat tarafından 1421 senesinde vezîriâzam yapılmıştır[171].

Vefatına kadar Sultan II. Murat'ın itimadını kazanarak bir hükümdar nüfuzu ile işleri idare etmiş ve harpten başka zamanlar müstesna olmak üzere Padişah'ın hususi eğlence ve istişareleri ile meşgul olmuştur. Bazı tarihlerde vefatı Selânik'in zaptından sonra olduğu yazılmakta ise de Selânik, İbrahim Paşa'nın vefatından sekiz ay sonra (H. 832) M. 1430 yılı mart ayında alınmıştır. İbrahim Paşa (H. 24/Zilkade/ 832) M. 25 Ağustos 1429 Perşembe günü bir rivayete göre veba'dan vefat ederek İznik'teki türbesine defnedilmiştir[172].

2.4.1. İbrahim Paşa'nın Vakfiyesi

Çandarlı İbrahim Paşa'da ceddi gibi halkın faydalanması, ihtiyaç sahiplerinin sebeplenmesi adına inşa faaliyetlerinde bulunarak cami ve hamam gibi yapılar inşa ettirmiş, ihtiyaç sahipleri için imaret yaptırmıştır. İmaretinde fakirlere sabah ve akşam günde iki öğün yemek dağıtılmasına vesile olmuştur. Ahiret hayatı adına Allah Teâlâ'nın rızasını elde etmek, yoksula, fakire ve yolcuya ekmek gayesi ile hayır ve haseneta önem vermiştir. İnşa ettirdiği cami, hamam, saray ve imaretin harcamaları adına vakıflar kurmuştur. Vakıflar Genel Müdürlüğünün arşivinde bulunan; Numarası: 1760, Defter: 230. Sayfa ve 168. sırada yer alan kayıtta Çandarlı İbrahim Paşa Vakfı'na ait vakfiye

---

170 Uzunçarşılı, "Çandarlızâde Ali Paşa Vakfiyesi", ss. 549-576.
171 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, ss. 50-61.
172 Necdet Öztürk, *Oruç Bey Tarihi Osmanlı Tarihi (1288-1502)*, İstanbul: Bilge Kültür-Sanat, 2014, s. 114.

Allah'a hamd ve Resûlüne salavat getirerek hayır ile hasenatın faziletinden ayet ve hadis çerçevesindeki örnekleri ile başlamaktadır[173].

Çandarlı İbrahim Paşa vakfın hizmetlerinin yürütülebilmesi adına şunları vakfetmiştir; Vakfın gelirlerini sağlamak amacıyla, Bursa'nın Mahkeme Mahallesi'nde bulunan bir hamamın yanı sıra Akhisar ve Geyve kazalarındaki Dana, Akçaşar, Mürselli ve Altıntaş köyleri ile İznik Kazasının Gürmüzlü köyü ve Orhangazi Kazası'na bağlı Nazırlı ve Akköy'ün gelirleri vakfa tahsis edilmiştir. Vakfın yönetimi için belirlenen mütevelliler, vakfın gelirlerinin düzenli olarak toplanması ve vakıf hizmetlerinin kesintisiz olarak sürdürülmesinden sorumlu tutulmuştur. Vakfa ait taşınmazların aynı kişiye üç yıldan fazla süreyle kiraya verilmesi yasaklanmıştır. Vakıf hizmetlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesi amacıyla bir kâtip görevlendirilerek vakfın yazı işleri takip edilmiştir. Vakfın günlük işleyişi için kilerci erzakı yönetirken, aşçı yemekleri hazırlamış, bulaşıkçı da yemek kaplarının temizlenmesini sağlamıştır. Buğday dövücünün görevi ise vakfın ihtiyaç duyduğu tahılları öğütmek olmuştur [174].

Ayrıca, on beş hâfız her gün Kur'an-ı Kerim'i tecvit ve tertil üzere okuyarak Peygamber Efendimizin ruhuna hediye etmiştir. Vakfedilen mülklerden elde edilen gelirler öncelikle imaret ve türbenin bakım ve onarım giderlerini karşılamak için kullanılmıştır. Kalan gelirlerle de vakıf çalışanlarına ücret verilmiştir. Kâtip beş akçe, temizlik görevlisi iki akçe, bulaşıkçı ve buğday dövücü birer akçe, kapıcı ise iki akçe günlük ücret almıştır. Ayrıca çalışanlara ek olarak buğday ve hınta da verilmiştir. Vakfın gelirlerini toplayan câbilere ise günlük iki akçe ve belirli miktarda buğday ve hınta verilmiştir. Vakfiye içerisinde pişirilmesi gereken yemeklere ve malzemelerinin detaylarına kadar yer verilmiştir. Vakfiyenin son satırında *"vakıfla ilgili bir değişiklikte bulunacak kişiye beddua edilerek sonrasında şahit olan yirmi bir kişinin imzasıyla tasdik edildiği"* ifadesi bulunmaktadır[175].

---

173 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi,* ss. 50-61.
174 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi,* ss. 50-61.
175 Öcalan vd., a.g.e., ss. 15-16.

2.4.2. İbrahim Paşa'ya Ait Arşiv Belgeleri

Osmanlı Devlet Arşivlerinde İbrahim Paşa'ya İlişkin Belgeler:		
1. Şeyh Edebali'nin kızı ve Çandarlı Sadrazam İbrahim Paşa'nın zevcesi Bafehanşah Hanım nam-ı diğer Hanım Hatun'un Kudüs'ü Şerif'te yaptırdığı medrese umuruna tahsis edilmek üzere İznik, Gerede ve Hayrabolu nahiyelerindeki bazı köylerde vakf eylediği gayrimenkullerine müteallik üst tarafı kopmuş, alt tarafı yıpranmış bir vesika.		
Kurum: AE.SMRD.II. / (Arşiv, 61)		
Tarih: H. 29.12.830	**Tarih: M. 21.10.1427**	**Yer Bilgisi: 1-9**
2. İznik'teki Çandarlı İbrahim Paşa İmaretine pazara giden kâseşuy tayini.		
Kurum: C.BLD. / (Arşiv, 62)		
Tarih: H: 18.03.1199	**Tarih: M. 29.01.1785**	**Yer Bilgisi: 77-3816**
3. Kudüs'te Şeyh Edebali'nin kızı ve Çandarlı İbrahim Paşa'nın zevcesi İsfahan Şah Hatun Medresesi vakfı mütevellisinden Gerede'de tegalluben zapt eylediği bir tımarın istirdadı.		
Kurum: C.MF. / (Arşiv, 63-64)		
Tarih: H. 29.10.1208	**Tarih: M. 30.05.1794**	**Yer Bilgisi: 160-7974**
4. İznik'te İbrahim Paşa ibni Hayrettin Paşa Vakfı'ndan cüzhan cihetinin tevcihi.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 65)		
Tarih: 12.08.1211	**Tarih: M. 10.02.1797**	**Yer Bilgisi: 62-3099**
5. İbrahim Paşa ibn-i Hayreddin Paşa'nın İznik'te kain imareti vakfından olan cüzhan cihetlerinin tevcihi.		
Kurum: C.BLD. / (Arşiv, 66)		
Tarih: H. 14.08.1211	**Tarih: M. 12.02.1797**	**Yer Bilgisi: 22-1054**

2.5. Halil Paşa Bin İbrahim Paşa (ö. H. 857/M. 1453)

Çandarlı Halil Paşa ailenin en çok tanınan ismidir. Babası vefat ettikten sonra (H. 833) M. 1430 yılında II. Murat tarafından kazaskerlikten üçüncü vezirliğe atanmıştır. İstanbul'un fethinden sonra 1453 yılında II. Mehmed tarafından görevinden

uzaklaştırılmıştır. Halil Paşa, Koca Mehmed Nizamüddin Paşa'nın halefidir ve onun vefatı üzerine vezîriâzamlığa getirilmiştir[176].

1453 yılına kadar Osmanlı Tarihi'nde sultanın emri ile öldürülen tek vezîriâzam olan Halil Paşa'nın akıbeti hakkında kaynaklarımızda geniş bilgiler olduğu gibi araştırmacılarda bu konuyu kaynaklara dayanarak geniş bir şekilde tahlil etmişlerdir. Örnek olarak Prof. Dr. Şerafettin Turan (d. 1925-ö. 15.10.2015) yerli ve yabancı kaynakları karşılaştırarak Halil Paşa'nın akıbetini hazırlayan nedenleri açıklamaktadır. Turan, İbn-i Kemal'in eserini derinlemesine inceleyerek Çandarlı Halil Paşa'nın İstanbul kuşatmasındaki tutumunu farklı bir açıdan değerlendirmektedir. Paşa'nın Bizans'tan rüşvet aldığı iddialarını, Âşık Paşazâde gibi tarihçilerin aksine, Çandarlı ailesi ile Bizans arasında var olan bir dostluk ilişkisi bağlamında ele alır. Turan'a göre, Paşa'nın *"mucib-i siyaset"* olarak gördüğü bu yaklaşım, devletin bekası için mücadele etmekten kaynaklanmaktadır. Paşa, Fatih Sultan Mehmed'in tahta çıkmasından sonra da II. Murat'ı tekrar tahta geçirmek için çaba harcamış ve bu durum, Fatih'in İstanbul'un fethi sonrası Halil Paşa'ya duyduğu kızgınlığın temel nedenlerinden biri olmuştur[177].

Fatih Sultan Mehmed 30 Mayıs 1453 günü Çandarlı Halil Paşa'yı Yedikule'de *"Burgazi"* adı ile anılan zindanda hapis ettirdi ve kırk gün sonra da katlettirdi. Böylece Osmanlı hükümdarı tarafından öldürülen ilk vezîriâzam olma bahtsızlığına uğramıştır. Çandarlı Halil Paşa'nın cesedi oğlu İbrahim (II. Bayezid devrinde vezîriâzamlık yapacak olan II. İbrahim Paşa) tarafından İznik'e nakledildi ve burada defnedildi. Orhan Bey zamanından 1453 yılına kadar geçen sürede on iki vezîriâzam görev almıştır[178] (Foto. 7) (Çizim, 7). Bunlardan altı vezîriâzamın görevden uzaklaşma türü veya akıbeti hakkında kesin yargılara ulaşılamamaktadır. Diğer altı vezîriâzamın dördü *(Hayrettin Paşa, İbrahim Paşa, Koca Mehmed Paşa ve Ali Paşa)* ecelleri ile vefat etmişlerdir. Bir vezîriâzam *(Bayezit Paşa)* taht mücadeleleri sırasında Mustafa Çelebi tarafından katledilmiştir[179].

Çandarlı Halil Paşa'nın idamından sonra Fatih Sultan Mehmed'in lalası ve kayınpederi Zağanos Paşa (ö. 1464) ve Hadım Şahabeddin Paşa (ö. H. 857/M. 1453

176 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi,* ss. 61-71.
177 Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I,* ss. 12-46.
178 Bu tarihte Rumeli Hisarı'nın burçlarından biri, Çandarlı Halil Paşa tarafından yaptırılmıştır (22 Metre), Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi,* ss. 61-71.
179 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I,* a.g.e., s. 559.

yılından sonra)[180] rakipsiz bir şekilde iktidara hâkim oldular. Ancak Halil Paşa'nın idamından bir süre sonra onun ortadan kaldırılması için var gücüyle çalışmış olan siyasî hasımlarının hepsi azledildi ve her biri bir tarafa sürüldüler. Halil Paşa'nın halefi ikinci Vezir Zağanos Paşa'dır. İbn-i Kemal 1456 yılı Belgrad muhasarası esnasında Mahmut Paşa'nın vezir, İshak Paşa'nın da Anadolu beylerbeyi ve Zaganos Paşa'nın vezîriâzam bulunduğunu belirtir. Babasının vefatı üzerine kazaskerlikten vezîriâzamlık makamına getirilmiştir[181].

Sonraki süreçte Zaganos Paşa'nın yerine Mahmut Paşa vezârete getirilmiştir[182]. Yirmi sene boyunca Sultan Murat'ın vefatına kadar Padişah'ın vekili olarak devlet işlerini akıllıca idare etmiştir. Çandarlı Halil Paşa'nın Osmanlı ordularını komuta ettiği de bilinmektedir. II. Murat'ın 1444 yılında Boğaziçi'ni gemi ile geçişi sırasında Çandarlı Halil Paşa'ya *"yeniçeri, topçu, cebeci ve Rumeli askeri ile İnceğiz'de bekle"* demiştir. Padişahın geldiğini öğrenince bugün Rumelihisarı'nın bulunduğu yere gelmiştir[183].

Bu sırada Çandarlı'nın getirdiği toplarla Güzelhisar'dakiler Boğaz'ı iki taraftan ateş sahası içine aldılar. Çandarlı Halil Paşa'nın heyetteki ağırlığı ve itimatı İstanbul Muhasarasından vazgeçirecek kadar etkili olmuştur. II. Murad, yaşadığı bazı yenilgiler üzerine tahttan feragat etmiş ancak daha sonra üçüncü defa tahta geçmiştir. Edirne-Segedin Antlaşmasını (1444) imzalayan Sultan Murad bunun Macar Kralı tarafından tasdikini tabi görerek saltanattan çekilmeye karar verdiğinden bu kararını vezîriâzam Halil Paşa'ya açmıştır[184].

Halil Paşa Padişah'ı bu fikrinden caydırmaya çalıştı ise de muvaffak olamadı. Bir defa da beraberce Vezir Hadım Şehabeddin ve Saruca Paşalarla müzakere edilmiştir. Fakat Sultan Murad kararında ısrar ettiğinden o tarihte (H. 848/M. 1444) henüz on üç yaşında bulunan Şehzade Manisa Sancak Beyi Mehmed Edirne'ye getirtilerek hükümdar ilan edilmiştir. Halil Paşa yine vezîriâzamlıkta kalmış, Molla Hüsrev'de (ö. 1480)

---

180 Feridun Emecen, "Şehâbeddin Paşa", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2019, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/sehabeddin-pasa, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

181 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 62.

182 İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, s. 134.

183 İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, s. 110.

184 İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, ss. 71-72.

kazasker olmuştur. Çocuk yaşta olan Sultan II. Mehmed, Lalası Zağanos Paşa'nın telkin ve tesiri ile emirler vermeye başlamıştır[185].

Memleket idaresinde istiklâl ile harekete alışmış olan vezîriâzam Halil Paşa bu müdahalelerden sıkılmaya başlamıştır. İsyan eden Yeniçeriler Edirne haricinde toplanmışlar, ortalığı telaş ve korku içinde bırakmışlardır. Bunların yevmiyelerine yarımşar akçe terakki zam yapılarak isyan yatıştırılmıştır. Bu hâdise üzerine devletin tecrübeli bir elde bulunmasını zaruri gören Çandarlı Halil Paşa ve Vezir İshak Paşa ile Beylerbeyi Oğuzoğlu İsa Bey (ö. H. 881/M. 1476) istişare ederek Sultan Murad'ı tekrardan hükümdarlığa davet kararı almıştır. Vaziyeti Sultan'a anlatmak için Saruca Paşa'yı Manisa'ya göndermişlerdir. Sultan Murad bu defaki saltanata daveti kabulde tereddüt etmemiştir[186].

Edirne'ye gelerek av bahanesiyle Buçuktepe'ye indi ve yeniçeriler tarafından sevinçle karşılandı ve hemen Sultan Mehmed hal edilerek Manisa'ya yollandı. Sultan Murat Edirne'ye girip üçüncü defa hükümdar oldu (H. 849 sonları/M. 1446). Vezîriâzam Halil Paşa ile İshak Paşa, devletin istikrarsızlaştığını ve çöküşe doğru gittiğini tespit ederek, müttefikleri Saruca Paşa vasıtasıyla Sultan Murat'ı tahtı devralmaya davet etmişlerdir. Genç yaşta olan oğlu devleti yönetemeyeceği gerekçesiyle Sultan Murat bu daveti kabul etmiş, ancak henüz çocuk yaşta olduğu için kendisinden resmen tahta çıkması istenememiştir. Bu sebeple Halil Paşa, Sultan Murat'ı Edirne'ye getirterek tahta çıkışını sağlamıştır. Sultan Murat hükümdar olur olmaz, II. Mehmed'in lalası ve akıl hocası olan Zağanos Paşa azlolunarak Balıkesir'de ikamete memur edilmiştir. Yerine Saruca Paşa (ö. H. 818/M. 1415'ten önce) lala oldu. Zağanos Paşa'nın bu ikameti II. Mehmed'in üçüncü defaki cülusuna kadar devam etmiştir[187].

II. Kosova Muharebesi'nin tehlikeli anlarında Halil Paşa, Ján Hunyadi'nin (d. 1406-ö. 1456) müttefiki olan Eflak Prensi Drakola'yı (d. y. 1428/1431-ö. y. 1476/1477)[188] birtakım vaatlerle harpten çekmeye muvaffak oldu. Bu suretle muharebenin ikinci günü savaş meydanını terk etmiş olan Eflak kuvvetlerinin bu çekilişi düşmanı sarstı ve neticede

185 Yınanç, a.g.e., s. 385.
186 Hayrullah Efendi, C. VII, s. 80.
187 Hammer, a.g.e., s. 225.
188 Görev Süresi: Eflak Prensi (Ekim 1448-Kasım 1448), Eflak Prensi (1456-1462), Eflak Voyvodası (1476-1477), https://tr.wikipedia.org/wiki/III._Vlad, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

düşman mağlup, Osmanlı kuvvetleri ise galip geldi. Vezîriâzamın padişah hakkındaki hususlarda tanık olarak da zikredildiği bilinmektedir[189].

II. Murat'ın vasiyetnâmesinde Çandarlı Halil Paşa şahit olarak geçmektedir. M. 3 Ağustos 1446 tarihli (H. 9/Cemaziyülevvel/850) vasiyetnamede vasînin emriyle yazdırılmasına başlanmış ve 1446 senesi Eylül sonunda (H. 850/Recep) tasdik edilmiştir. Osmanlılara gelen elçileri önce vezîriâzam kabul ediyor, gerektiğinde elçi padişahın huzuruna çıkarılıyordu. Çandarlı Halil Paşa da Bizans elçilerini kabul etmiştir. II. Mehmed'in Karaman seferine çıkmasından yararlanmak isteyen Bizans İmparatoru XI. Konstantin Paleologos gönderdiği elçileriyle İstanbul'da bulunan Şehzade Orhan'a verilen tahsisatın arttırılmasını istemiştir. Vezîriâzam Halil Paşa tarafından kabul edilen elçiler tahsisat arttırılmadığı taktirde Orhan'ın Rumeli'ye salıverileceği tehdidinde bulundular[190].

Çandarlı Halil Paşa, II. Murad devrinde Macar elçilerini kabul etmiştir[191]. Sultan II. Murad (H. 855) M. 1451 yılında vefat ettiğinde Manisa Sancak Beyi olan Sultan Mehmed ve süt emecek yaştaki Ahmet olmak üzere iki oğlu kalmıştı. Halil Paşa Sultan II. Muradın vefatını haber vererek Mehmed'i Edirne'ye davet etti ve Sultan Mehmed süratle gelip hükümdar ilan edildi. Bizans vekayinâmesini yazan Ducas'tan aktaran Hammer'e göre Çandarlı Halil Paşa Sultan Mehmed'in tahta geçtiği gün geçmişteki anlaşmazlıklarını hatırlayarak vezîriâzama mahsus mevkide bulunmayarak İshak Paşa ile uzakta durmuşlardır. Vezîriâzam Halil Paşa ile olan husumetini geride bırakmış gibi davranan II. Mehmed onu vezîriâzamın durduğu makamına davet etmiş ve Halil Paşa Padişah'ın elini öperek vezîriâzamlıkta kalmıştır. Sultan Mehmed, Çandarlı Halil Paşa'yı ödüllendirmek ve onun şüphesini gidermek adına kendisine Filibe Sancağında mülk olarak köy vermiştir[192].

Sebeplerini zikrederek muhasaraya taraftar olmayanların başında Vezîriâzam Halil Paşa, muhasara ve zapta taraftar olanların başında Zağanos Paşa vardı. Padişahın fermanı üzerine İstanbul muhasarası başlatılmıştır[193].

189 Hammer, a.g.e., s. 225.
190 İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, ss. 102-103.
191 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, ss. 456-457
192 İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, ss. 102-103.
193 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 75.

2.5.1. İstanbul Kuşatması

Kuşatma hazırlıkları tamamlandığında Osmanlı ordusu, İstanbul'u kuşatma altına aldı. Vezîriâzam Halil Paşa da padişahın yanında bulunarak sefere katılmıştır[194]. 18 Nisan'da (Kritovulos'a göre 19 Nisan) yapılan ilk saldırıda Osmanlılar surlara ulaşmayı başarsa da Rum ateşiyle büyük kayıplar verdi. Denizde ise 20 Nisan'da gelen Ceneviz ve Bizans gemileri Osmanlı donanmasını mağlup ederek Haliç'e girmiştir. Bu durum, Bizanslıların moralini yükseltti ve Avrupa'dan gelecek daha büyük bir yardım kuvvetini beklemelerine neden oldu. Kritovulos'a göre Papa, Bizans'a otuz gemilik bir yardım gücü göndereceğini bildirmiştir[195].

Varna (1444) ve II. Kosova (1448) yenilgilerinden sonra yükselen Haçlı tehdidi karşısında, vezîriâzam Halil Paşa, İstanbul'un fethi yerine barış görüşmelerinin sürdürülmesini savunmuştur. Batı'dan yardım geleceği endişesi taşıyan Halil Paşa ve destekçileri, Bizans'ın teklifini kabul etmeye hazırken, Zağanos Paşa ve diğerleri kuşatmaya devam edilmesi gerektiği görüşündeydi. Uzun süren kuşatmadan sonuç alınamaması üzerine Halil Paşa, yeni bir Haçlı seferi ihtimali nedeniyle kuşatmanın kaldırılmasını önermiştir[196]. Muhasaranın başlangıcından beri Garp Hristiyanlarının yeni bir Haçlı Seferi tertip etmelerinden endişe eden ve bu yüzden İstanbul muhasarasına karşı görünen Halil Paşa uzun kuşatmadan sonuç alınamadığını ve hücumun bir netice getirmediğini belirtmiştir. Konstantinopolis'e Venedik ve Papa'dan yardım geleceği umuduyla kuşatmanın kaldırılması önerildi[197].

Ancak Venedik ve Papa donanmalarının Sakız'a yaklaştığı haberi üzerine, şehir düşmeden önce taarruz kararı alındı ve bu karar derhal uygulandı. Padişahın emriyle Halil Paşa ve Saruca Paşa, padişahın güvenliğini sağlamakla görevlendirildi[198].

---

194 Feridun Dirimtekin, *İstanbul'un Fethi*, İstanbul: Gaye Kitâbevi Dağıtım, 1949, s. 135.

195 Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni,* İstanbul: Kapı Yayınları, 2013, ss. 60-87.

196 Hammer, a.g.e., s. 281.

197 "*Artık yaşı ilerlemiş olan Halil Paşa muhasarasının ibtidasıyla beraber garbin müdahalesi korkusuyla İstanbul'un muhasarasına daima muarız görünmüştü"*, Gustave Schlumberger, *İstanbul'un Muhasarası ve Zaptı*, İstanbul: Tüccarzade İbrahim Hilm, 1914, s. 240.

198 Kritovulos, *Târih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sanî,* s. 76.

2.5.2. Halil Paşa'nın İdamı

İstanbul, salı günü 29 Mayıs 1453 tarihinde fethedilmiştir. Fetih sonrası Fatih Topkapı'dan (Saint Romain) şehre girerek önce Ayasofya Kilisesine daha sonra İmparator'un sarayına gitmiştir. İmparatordan sonra Bizans'taki en büyük isim olan Lukas Notaras'ı (d. 1402-ö. 1453) huzuruna çağırarak iltifat etti. Bizans İmparatoru II. Konstantinos'un sadık danışmanı Georgios Notaras, Rum ve Latin kiliselerinin birleşmesine şiddetle karşı çıkan bir Ortodoksçu idi. Öte yandan, Fatih Sultan Mehmed, daha önce kendisini iki kez tahttan indirip babası II. Murad'ı tahta geçirerek aralarında husumet yaratan vezîriâzam Çandarlı Halil Paşa'dan intikam almak istemekteydi. Bu konuda Halil Paşa'nın rakibi Zağanos Paşa'nın da kışkırtmasıyla hareket eden Fatih, İstanbul'un fethinden hemen sonra Halil Paşa'yı hapse atarak idam ettirmiştir. Tarihçi İbn-i Kemal, bu olayı Sultan II. Mehmed'in uzun süredir beslediği bir kini tatmin etme çabası olarak değerlendirmiştir. [199].

Başlıca kaynaklar vezîriâzam Halil Paşa'nın muhasarada sebat etmesi için İmparatorla gizli muharebede bulunduğunu (Chalondyle hariç) ve bundan dolayı katledildiğini yazmaktadır. Fakat Osmanlı kaynakları muhasara müddetince Padişah'ın yanında bulunan Halil Paşa'nın İmparatorla mektuplaşmasından hiç bahsetmeyerek onun katlinin sebebini II. Mehmed'i tahtından indirmiş olmasına atfederler. Halil Paşa'nın öldürülmesi hem yeniçeri ocağında hem de ulema ve devlet erkanında büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Sultan II. Mehmed, Halil Paşa'nın rakibi olan ve katline iştirak eden Zağanos ve Hadım Şehabettin Paşaları görevden alarak eşini de boşamıştır. Fatih Sultan Mehmed'in emriyle tutuklanan Halil Paşa, Edirne'ye gönderilerek burada işkence gördü ve büyük bir serveti olan hazinesine el konuldu[200].

Kırk gün sonra öldürülen Halil Paşa'nın vakıf ve mülkleri, daha sonra tahta geçen II. Bayezid döneminde varislerine iade edildi. Çocukları Ahmet, Yusuf, Mehmed, Süleyman, Mustafa ve İbrahim isimlerinde altı oğluyla İlaldı ve Esleme adlarında iki kızı olmuştur[201]. Bunlardan Ahmet (H. 832/Şevval) M. 1429 yılı Temmuz'unda vefat ederek

---

199 İbn Kemal, *Tevârih-i âl-i Osman*, IV. Defter, Sayı 7, Haz. Kojı Imazawa, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, ss. 210-270.

200 Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa, *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan, C. I, 1327, s. 88.

201 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 92.

büyük babası İbrahim Paşa'nın İznik'teki türbesine defnedilmiştir[202]. Halil Paşa'nın diğer oğlu Yusuf, babasının sadrazamlık görevinin başlarında hayatını kaybetmiş ve daha sonra babasının türbesi için satın alınan araziye defnedilmiştir (H. 834/Rebiyülevvel-M. 1430).

2.5.3. Halil Paşa'nın Vakfiyesi

Vakıf kurucusunun Halil Paşa bin İbrahim Paşa olduğu (H. 841) M. 1436-1437 tarihli Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan defter yedi sayfa olarak yazılmış; Defter Numarası: 588, Sayfa: 109, Sıra: 121'de kayıtlı olan belge *"Çandarlı Halil Paşa Vakfiyesi"* olarak geçmektedir. Vakfiye dili Arapçadır. Vakfiyeyi tasdik eden Molla Hüsrev (Kadı Asker) (ö. 1480) kâtip ise Yakub olarak geçmektedir. Çandarlı Halil Paşa tarafından M. 1436-1437 tarihinde düzenlenen vakfiyenin aslı kaybolmuş olup, oğlu İbrahim Paşa tarafından (H. 903/Zilhicce) M. 1498/Temmuz tarihinde yeniden düzenlenmiştir. Şahitler arasında Molla Yegân'ın (ö. H. 865/M. 1461) oğlu Mehmed Şah da bulunmaktadır[203] (Vakfiye, 15).

Vakfa bağlanan (vakfedilen) mallar arasında Beypazarı'nda bulunan, biri kadınlar diğeri erkekler için olmak üzere iki hamam ve bu hamamın yanında yer alan bir oda ile mezbaha bulunmaktadır. Ayrıca, Beypazarı'na bağlı Ulucak köyünün tamamı ve Küşi köyünün yarısı da vakfa dahil edilmiştir. Vakfın mülkiyeti altında bulunan diğer yerleşim yerleri arasında Kütahya Saznoz nahiyesine bağlı Çalça, Armudçuk, Bölcek, Eylik Viran, Yenice, Şeyhler köyleri ile Timurtaş Viran, Tarakçı ve Yaylak Gücük mezraları, Yaylak Tepe Fındık mevkii ve değirmeni sayılabilir. Vakıf sınırları içerisinde yer alan diğer bir önemli bölge ise Denizli'ye (Lâzkiye) bağlı Seydiler, Acısu, Hoyvan, Kirilu, Debbağlar, Şeyhler, Haydarlar, İkizler ve Balıncıklar köylerinin tamamıdır. Gürle nahiyesindeki Çeltikçi (Demirci) köyü de vakfa ait diğer bir yerleşim yeridir. Vakfa bağlanan diğer mülkler arasında Yalova'ya bağlı Çukur ve Bayat köylerinin tamamı, İznik'e bağlı Otaz, Küpnü, Çavuşlar, Mengimere ve Ak Elek köyleri ile bu köylere ait ek tarım arazileri bulunmaktadır[204].

---

202 Neşrî, a.g.e., s. 706-707.
203 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, ss. 100-102.
204 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, ss. 100-102.

Ayrıca, Akhisar'da Tesine köyündeki Kat yolu mezrası, İsa Bey (Örenler Köyü) mezrası ve Pelidlik köyüne bağlı İn Kilisa, Kurt Beleni, Gök Göz, Aragize ve Şah Melik köylerinin tamamı da vakfa dahil edilmiştir. Vakfın mülkiyetinde bulunan diğer bir taşınmaz ise Bursa'nın Şehreküstü Mahallesi'nde yer alan bir bahçedir. Vakfa bağlanan diğer mülkler arasında Bursa'nın canlı ticaret merkezlerinden olan Çıra Pazarı yakınlarındaki bir kasap dükkânı, Attarlar Çarşısı'ndaki bir altın atölyesi (zerkûb), Bakırcılar Çarşısı'ndaki iki dükkân ve Hüsrev Çarşısı'ndaki bir dükkân bulunmaktadır[205].

Bursa'nın kırsal kesiminde ise, Kayabaşı mevkiindeki harap bir değirmen yeri vakfa dahil edilmiştir. İznik'te ise, şehrin ekonomik merkezi konumundaki Tahıl Pazarı'nda bir nalbant, bir bezzaz ve bir çıkrıkçı dükkânı ile Hacı Hamza Çarşısı'nda üç bezzaz ve bir macuncu dükkânı, bir de papuççu dükkânı bulunmaktadır. Çanakçılar Çarşısı'ndaki iki dükkân da vakfın mülkiyetindedir. Şehir merkezinde Ahi Mahmut Çarşısı'nda iş yeri olarak kullanılan bir ev ile şehir dışındaki Sultan Bağı'nda silahhane ve şarabhane olarak kullanılan eski evler de vakfa bağlanmıştır. İznik'e bağlı Kuş Çalı köyü yakınlarındaki Karasu'da bulunan iki değirmen de vakfın mülkiyetindedir. Vakıf sınırları içerisinde yer alan diğer önemli yapılar arasında Gelibolu'daki Halil Paşa Hamamı, Babaeski'deki Halil Paşa Hamamı ve Edirne'deki Köprübaşı'nda bulunan Halil Paşa Kervansarayı sayılabilir. Bahsedilen hamamlar, su yolları, su kuyuları, odunlukları, gölgelikleri içerisinde ve dışarısında olmak üzere içindedir. Köy ve mezraaların hakları, gelirleri, yolları, ekim yapılan yerler ve kuyuları, dağları, tepeleri, nehirleri, girintili ve çıkıntı mahalleri ile hayvan meraları evler, bağlar ve dükkânlar olmak üzere hepsi dahildir. Evlerin bahçeleri, değirmen yerleri, her türlü hakları ve yolları, kapıları ve sürgüleri de içerisindedir[206].

Vakfiye şartlarına göre, vakfedilen yerler en fazla üç yıl süreyle kiraya verilebilecektir. Halil Paşa, bu yerleri İznik'te misafir, fakir ve yolculara hizmet vermek amacıyla inşa ettiği imarete vakfetmiştir. İmaret, üç oda, bir odunluk, bir depo, bir yemekhane ve çevresinde bir avlu olmak üzere oldukça kapsamlı bir yapıya sahiptir. İmarette kalan âlim ve fakirlerin binek hayvanlarının yem ihtiyacı, vakfın mütevellisi tarafından belirlenecektir[207].

---

205 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, ss. 100-102.
206 Öcalan, a.g.e, ss. 464-469.
207 Öcalan, a.g.e, ss. 464-469.

Vakfiyede geçen para birimi İznik dirhemi olup, vakıf gelirlerinde artış olması durumunda mütevelli bu gelirleri vakfın menfaatine olacak şekilde kullanabilecektir. Eğer imaret yıkılırsa, dört kez tamir edilecektir. Tamirin mümkün olmaması durumunda ise vakfın gelirleri fakir ve kimsesizlere dağıtılacaktır. Vakfedilen diğer mülkler de en iyi şartlarda kiraya verilerek, gelirlerin tamamı öncelikle imaretin devamlılığı için kullanılacaktır. Vakıf kurucusu, imaretteki hizmetlerin sürekliliği için detaylı bir bütçe belirlemiştir. Buna göre, imarette günlük olarak pişirilecek et için 30 dirhem, yakacak odun için 8 dirhem, tuz için 1 dirhem, yemek için kullanılan çanak çömlek gibi eşyaların tamiri veya yenilenmesi için 1 dirhem, kandil yağı ve hasır döşeme gibi sarf malzemeleri için yarım dirhem, pazara gelen misafirlere ikram edilecek yiyecekler için 10 dirhem, ekşi mayası ve reçel yapımı için 3 dirhem, buğday çorbası için günlük bir kile üç çeyrek buğday, ekmek için beş kile buğday, Cuma akşamları pilav için altı kile pirinç ve diğer gerekli malzemeler, Ramazan ayında üç günde bir pişirilecek pilav için altı kile pirinç, Regaip, Berat ve Kadir geceleri ile bayram zamanlarında pişirilecek beyaz pirinç için altı kile, zerde için iki kile sarı pirinç ve diğer malzemeler mütevelli tarafından temin edilecektir[208].

Vakıf kurucusu, vakfın yönetimi için öncelikle kendisini mütevelli ve nâzır olarak belirlemiş, ardından bu görevi en büyük ve dindar oğlu devralacak şekilde bir nesil devamlılığı öngörmüştür. Soyu tükendiğinde ise dönemin yöneticisi tarafından uygun görülen bir kişi bu görevlere getirilecektir. Mütevelli, vakfın tüm giderlerini karşıladıktan sonra kalan gelirin onda birini (1/10) kendisine ücret olarak ayıracaktır. Vakfın dini işleriyle ilgilenecek olan şeyh ise, dindar, ahlaklı ve vakfın azatlı kölelerinden veya onun soyundan biri olacaktır. Eğer bu soy tükenirse, dönemin kadısı uygun bir kişiyi şeyh olarak tayin edecektir. Şeyh, günlük altı dirhem nakit, yıllık altı müd buğday ve altı müd arpa alacaktır. Vakfın gelir ve giderlerini kaydedecek olan kâtip ise, günlük dört dirhem ücretle çalışacaktır. Vakıf hizmetlerinin aksamadan yürütülmesi için çeşitli görevliler belirlenmiştir. Vekilharç, imaretin tüm alışveriş işlemlerini yürütecek ve karşılığında günlük bir dirhem ile yıllık altı müd buğday alacaktır[209].

Hâzin ise, imaretin yiyecek ve diğer ihtiyaçlarını muhafaza etmekten sorumlu olacak ve günlük dört dirhem ücretle çalışacaktır. İmaret mescidinde beş vakit namaz

---

208 Öcalan, a.g.e, ss. 464-469.
209 Öcalan, a.g.e, ss. 464-469.

kıldıracak olan imam, bilgili ve dindar bir kimse olacak ve günlük iki dirhem ücretle görev yapacaktır. Müezzin, beş vakit ezan okuyacak ve cemaate imamlık edecek, günlük yarım dirhem ücret alacaktır. Nakib, belirlenen kurallara göre imaretin işleyişini denetleyecek ve günlük üç dirhem ücretle çalışacaktır. Aşçı, lezzetli yemekler pişirerek imarete gelenlere hizmet edecek ve günlük üç dirhem ücret alacaktır. Ekmekçi, kaliteli ekmekler yapacak ve günlük iki buçuk dirhem ücretle çalışacaktır. Ferrâş, imaretin temizliğini yapacak ve günlük bir dirhem ücret alacaktır. Bevvab, imaretin kapısını güvende tutmakla görevli olacak ve günlük bir dirhem ücretle çalışacaktır. Bulaşıkçı, yemeklerin ardından kapları yıkayacak ve günlük bir dirhem ücret alacaktır. Su yolcusu ise, imaretin su ihtiyacını karşılamak için su yollarını tamir edecek ve günlük yarım dirhem ücretle çalışacaktır[210].

Vakfiyenin şahitleri arasında Mevlânâ soyu mensupları olan Mevlânâ Alaaddin Ali Çelebi, Mevlânâ Muslihuddin Mustafa Çelebi, Mevlânâ Seyyid Mehmed Çelebi, Mevlânâ Lütfullah Çelebi, Mevlânâ Ebu Ali Çelebi gibi isimlerin yer alması, vakfiyenin Mevlevî bir bağlamda hazırlandığını göstermektedir. Ayrıca, Alemî Bey, Sinaneddin, Ayas Ağa, Muhyiddin Ağa gibi dönemin etkili isimlerinin de şahitler arasında bulunması, vakfiyenin sosyal ve siyasi önemini vurgulamaktadır. Şucâ' bin Abdullah, Yusuf bin Hacı Mustafa gibi daha sıradan isimlerin de şahit olarak belirtilmesi ise, vakfiyenin hazırlanış sürecinde geniş bir kesimin görüşünün alındığını göstermektedir[211].

2.5.4. Halil Paşa'ya Ait Arşiv Belgeleri

Osmanlı Devlet Arşivlerinde Halil Paşa'ya İlişkin Belgeler:		
1. Çandarlı Hayreddin Paşa oğlu İbrahim Paşa'nın mahdumları, Mehmed, Abbas, Süleyman Çelebilerin Büyük Halil Paşa hanındaki hisselerini, Kapuağası Hüseyin Ağa'ya sattıkları Kazasker Müeyyedzade Abdurrahman bin Ali Hasanzade Kazasker Mehmed tarafından düzenlenmiş hüccet, TSMA, No: 2586/1.		
Kurum: TS.MA.e. / (Arşiv, 67)		
Tarih: H. 29.09.907	**Tarih: M. 07.04.1502**	**Yer Bilgisi: 535-32**

[210] Öcalan, a.g.e, ss. 464-469.
[211] Öcalan, a.g.e, ss. 464-469.

2. Edirne'de, Çandarlı Halil Paşa Hanı hasılatının bir kısmı hisselerinin İstanbul'da Küçük Ayasofya Evkafına meşruta iken, mütevelli kaymakamının bir hisseyi noksan verdiğine dair şikâyet üzerine Sultan II. Murat'ın Edirne hakimine fermanı, TSMA, No: 5488/2.		
Kurum: TS.MA.e. / (Arşiv, 68)		
Tarih: H. 10.05.988	**Tarih: M. 23.06.1580**	**Yer Bilgisi: 745-78**
3. İznik'teki Halil Paşa İmaretine şeyh tayini.		
Kurum: C.BLD. / (Arşiv, 69-71)		
Tarih: H. 17.11.1258	**Tarih: M. 20.12.1842**	**Yer Bilgisi: 116-5798**
4. Çandarlı Halil Paşa ve oğlu Çandarlı İbrahim Paşa merhumların Dersaadet ve İznik'te bulunan hayratının tamiri için belirlenmiş olan gelirlerin vakfın idarecisi Hacı Hüseyin'e verilmesi.		
Kurum: A.MKT.MHM. / (Arşiv, 72)		
Tarih: H. 23.04.1280	**Tarih: M. 07.10.1863**	**Yer Bilgisi: 279-82**

2.6. Mahmut Çelebi Bin İbrahim Paşa

Halil Paşa'nın küçük kardeşidir. Validesi İsfahanşah Hatun (Hanım Hatun) Dedebâlî'nin kızıdır. İsfahanşâh Hatun'un Kudüs'teki medresesi münasebetiyle tertip edilen vakfiyesinde bu hanımın Dedebâli kızı olup bir adının da *"Hanım Hatun"* olduğu görülmektedir. İbrahim Paşa, biraderi Ali Paşa'dan kendisine intikal eden Bursa'ya tabi Kırcahasan Köyü'nü Hanım Hatun'a mülk olarak vermiştir[212].

Osmanlı Sancakbeylerinden Mahmut Bey, Sultan Murat'ın kız kardeşlerini evlendirdiği dönemde Çelebi Mehmed'in kızlarından Hafsa Hatun ile izdivaç yapmıştır[213]. Mahmut Bey Bolu Sancakbeyliği yaptığı sırada Macar Kralı egemenliğindeki Haçlılarla karşılaştığı muharebede düşmanı takip ederken Niş de (Şehirköy) Jan Hunyadi'nin pususuna düşmüş ve esir olmuştur (1444). Çandarlı Mahmut Paşa, Sırp Despotu'nun esiri olup iyi muamele görmüş, Edirne'de yapılan barış görüşmelerinde (Sultan Murad'ın Haçlılarla Edirne–Segedin Muharebesi'ni imzaladığı)

212 Efendi, a.g.e., s. 210.

213 *"H. 1420 M. tarihinde Mahmut Bey'in zevcesinin adının Hafsa olduğu Başvekâlet Arşivi 733 numaralı tahrir defterinde görülmektedir"*, Efendi, a.g.e., ss. 297-301.

fidyesi karşılığında serbest bırakılmıştır. İznik'te (H. 846) M. 1442 tarihli bir camisi vardır. Vefatından sonra caminin mihrabı önüne defnedilmiştir. Kabri demir parmaklıklarla çevrilmiştir. Vefat tarihi belli değildir. Zevcesi Hafsa Sultan, Mahmut Bey'in vefatı sonrasında Hacca giderek orada vefat etmiştir[214] (Foto. 8-9).

Bursa'nın Tahtakale mahallesinde bir mescit yaptıran Hafsa Sultan'ın (H. 847/Ramazan) 1444 yılı ocak ayına tarihlendirilen bir vakfiyesi bulunmaktadır. Mahmut Çelebi'nin İznik'te inşa ettirdiği cami, Orhan Gazi'nin İznik'in fethi ile camiye çevirdiği Ayasofya Camii ile Yenişehir kapısı arasındadır. Mahmut Çelebi Camii de ceddi Çandarlı Hayreddin Paşa'nın inşa ettirdiği İznik Yeşil Camii'nin bir örneği gibidir[215].

2.6.1. Mahmut Paşa'nın Vakfiyesi

Mahmut Çelebi bin İbrahim Paşa'nın vakfın kurucusu olarak geçtiği (H. 850/Evail-i Zilhicce) M. 1447/Şubat tarihli; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki, Defter Numarası: 619, Sayfa Numarası: 82, Sıra Numarası: 42 olan vakfiyenin dili Türkçedir. Türkçe tercümesi iki sayfa halindedir. Kâtip Muhyiddin bin Cüneyd olarak geçmektedir. Vakfiyenin eski harfli nüshası ilgili arşivden istenilmiş ancak arşivde olmadığı cevabı üzerine Türkçe'ye yapılan tercümesinden mevcut özet çıkarılmıştır. Yapılan tercüme 13 Nisan 1939 tarih ve 39081/28 sayılı yazısıyla *"Kuyud-ı Kadime"de saklı olan Vakıflar arşivi nüshasından"* alınmıştır[216].

Vakıf kurucusu, İznik'te kendi mal varlığıyla inşa ettirdiği bir zaviye kompleksini fakir ve düşkünlere vakfetmiştir. Bu kompleks, bir mescit, iki konuk evi, mutfak, kiler, yemekhane, odunluk ve bir de sema törenlerinin yapıldığı bir buka'dan oluşmaktadır. Vakfın gelirlerini sağlamak amacıyla ise; Göl nahiyesindeki Şeyhlu mezrası, Kuzköy, Dımışk ve Bozöyük köyleri; Sultanönü nahiyesindeki Ürküd, Kızılköy ve Gömec köyleri; Lazkiye Vilayeti'ndeki Taviclu, Sükne, İsrayillu, Karaahmedlu ve Köbec köyleri; Menteşe Vilayeti'ndeki Talme köyü; Simav kazasındaki Eynel ve Nureddinlu köyleri; Bursa'da babasından miras kalan Karacahasan köyü, Tahıl Pazarı'ndaki dükkânlar ve

---

214 *"Bursa'da Çelebi Mehmed'in türbesinde ayak ucunda isimleri levhalarla, sonradan kabirlerinin üzerine yazılmış. Sitti Hatun, Ayşe Hatun ve Hafsa Hatun isimleri görülüyor. Hafsa Hatun, Mekke'de vefat ettiğine göre kabir olarak gösterilen mezar belki makamdır",* Neşrî, a.g.e., s. 582; Efendi, a.g.e., s. 321.

215 *"Mahmut Çelebi, İznik'teki mülkünü hayır işleri için bağışlamış, böylece ailesinin mirasını devam ettirmiştir.",* Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 106.

216 Öcalan vd., a.g.e., s. 182-189.

Kurşunlu Mahallesi'ndeki arazi; ve vilâyet-i rûm'da miras aldığı Cender köyü tümüyle vakfa bağışlanmıştır[217].

Vakıf kurucusu, inşa ettiği imareti, yani buraya gelen misafir, düşkün ve fakirlere hizmet veren hayır yerini vakfetmiştir. Vakıf mallarının en fazla üç yıllığına kiraya verilmesi şart koşulmuştur. Vakfın diğer giderleri ve tamir masrafları karşılandıktan sonra kalan gelirle görevlilerin ücretleri ödenecektir. İmarette belirli günlerde pişirilecek çorba için günlük iki vukiye et, otuz akçelik ekmek, bir kile buğday, on akçelik odun ve tuz ayrılmıştır. Berat, Regaip ve Ramazan'ın şerif geceleri ile Kadir gecesi ve bayramlarda ise beş kile pirinç pilav, bir kile pirinç zerde, on iki vukiye etli pilav, beş vukiye sade yağ ve üç vukiye bal ayrılması kararlaştırılmıştır. Mescit minaresine belirli gecelerde kandil yakılması için zeytinyağı, bal mumu ve hasır için belirli miktarlarda harcama yapılması şart koşulmuştur. Vakıf gelirlerinde artış olması durumunda, bu gelirlerin kullanımı mütevelliye bırakılmıştır. İmaretin harap olması durumunda yeniden inşa edilmesi şartı konulmuştur[218].

Vakıf kurucusu, vakfın yönetimi için özenle bir yapı oluşturmuştur. Kendisi ömrü boyunca mütevelli ve nazır olarak görev yapacak, ardından bu görevler nesilden nesile, azat ettiği kölelere ve onların soyuna geçecektir. Soyun tükenmesi durumunda ise, dönemin kadısı uygun bir kişiyi bu göreve atayacaktır. Vakfın gelirlerinden artan kısım, mütevelli ve nazıra ücret olarak verilecek ve imaret ile zaviyenin çalışanlarının atanması da mütevellinin yetkisinde olacaktır. İmaretin şeyhi olarak Seyyid Abdürrahîm bin Alaaddin belirlenmiş, vefatı halinde de bu göreve layık görülen başka birisi getirilecektir. Şeyh, günlük beş akçe ücretin yanı sıra belirli miktarda tahıl alacaktır[219].

Vakfın tüm mülklerinin kaydını tutacak olan kâtip ise, günlük üç akçe ve yıllık belirli miktarda tahıl ile ödüllendirilecektir. Vakfın diğer görevlilerine ise şu şekilde ücretler belirlenmiştir: Dımışk köyü çavuşu ve Talme çavuşu, günlük farklı miktarlarda akçe ve yıllık olarak belirli miktarlarda arpa ve buğday alacaklardır. Simav çavuşu ve Karacahasan çavuşu da benzer şekilde ücretlendirilecektir[220].

Kilerci, imaretin yiyecek ve diğer eşyalarını koruyacak ve günlük iki akçe ile yıllık üç müd buğday alacaktır. İmam, beş vakit namaz kıldıracak ve ilim ehli olacak,

---

217 Öcalan vd., a.g.e., s. 182-189.
218 Öcalan vd., a.g.e., s. 182-189.
219 Öcalan vd., a.g.e., s. 182-189.
220 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 106.

karşılığında günlük altı akçe alacaktır. Müezzin ve kayyım ise günlük ikişer akçe ücretle çalışacaklardır. Nakib-i nân, ekmek dağıtımı gibi görevleri yerine getirecek ve günlük iki akçe ile yıllık üç müd buğday alacaktır. Vakfın diğer görevlileri arasında yemekleri hazırlayan tabbah, imareti temizleyen ve koruyan ferrâş, kapıları açıp kapatan bevvab, kapları yıkayan gassal, buğday dövme işiyle uğraşan buğday dövücü, mescitte Kur'an okuyan hâfızlar, eczayı ve noktaları takip eden hâfız-ı eczâ ve noktacı bulunmaktadır. Bu görevlilerin her biri, yaptıkları işin önemine ve sorumluluğuna göre günlük belirli miktarlarda para ve tahıl ile ödüllendirilecektir. Özellikle hâfızlara, mescitte düzenli olarak Kur'an okumaları için ek ödemeler yapılacaktır[221].

2.7. Süleyman Çelebi

Çandarlı Halil Paşa'nın en büyük oğludur. Babası ve ceddi gibi medrese eğitimi alarak yetiştirilmiş, kadılık yapmış ve babasının vezîriâzamlığı döneminde kazaskerlik görevlerini yerine getirmiştir. Bayezit Paşa'nın oğlu İsa Bey'in Bursa'daki mescit, medrese ve imaretinin (H. 869/Ramazan) M. 1436 Mart tarihli vakfiyesinin (H. 846) M. 1442 tarihli suretinde kazasker olduğu görülmektedir. Süleyman Çelebi bu vakfiyenin usule uygun olarak tertip edildiğini beyan ettiğine göre kazaskerliğinin bu tarihten evvel veya o tarihte olması icap etmektedir. Vakfiyede imzası görülenlerden Mustafa bin Yusuf (ö. H.893/1488) ile Şemsüddin Ahmet bin İsmâil bin Osman Gürânî (Molla Gürânî) (d. 1410-ö. 1488) Fatih Sultan Mehmed zamanında kazasker olmuşlardır[222].

Süleyman Çelebi'nin Tasdik ve İmzasının Metni:

طالعته من اوله الى اخره أمضيت ونفذته حرره الفقير سليمان بن خليل القاضى بالعسكر المنصور غفرلهما

Süleyman Çelebi'nin Tasdik ve İmza Metninin Okunuşu:

221 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 106.
222 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 106.

1. Tala'tuhu min evvelihi ila ahirihi emdaytu ve neffeztuhu harrarahu'l-fakir Süleyman bin Halil el-kadi bil-askeril mansur ğaferalehuma.

(H. 849/Cemazielâhir) M. 1445 Eylül tarihli Bursa'da Pars Bey vakfiyesinde de Süleyman Çelebi kazasker olarak görülmektedir[223].

Vakfiyenin Kenarında Geçen El Yazısının Metni:

عرض على مقبلته حرره الفقير سليمان بن خليل القاضى با لعسكر المنصور غفر لهما

Vakfiyesinin Kenarında Geçen El Yazısı Metninin Okunuşu:

1. Urida ala mukbiletih harrarahu'l-fakir Süleyman bin Halil el-kadi bil-askeril mansur ğaferalehuma.

Şekâik mütercimi Mecdî Mehmed Efendi (ö. H. 999/M. 1591) Süleyman Çelebi'nin (H. 851) M. 1447 yılında kazasker bulunduğunu ve Edirne'nin Karmıklu köyünün vakıfnamesinde imzasının geçtiğini beyan etmektedir. Süleyman Çelebi, babası Halil Paşa'nın katli üzerine azledilmiştir. Tura Han bin Paşayiğit'in (ö. 1455) (gö. y. 1413-1455) Malkara'daki mescit, medrese ve zaviyesi dolayısıyla tertip ettirdiği (H. 859/Muharrem) M. 1454 yılı sonu ve 1455 yılı tarihli vakfiyesinde şahitler arasında Süleyman Çelebi'yi görmekteyiz. (H. 857/Safer) M. 1453 Şubat tarihli bir hukuki evrakta, Süleyman Çelebi bin Halil Paşa'nın kazasker olarak imzası bulunmaktadır. Bu evrakta, Sekîne adlı bir kadının miras davasıyla ilgili bir kararın alındığı görülmektedir[224].

İbrahim Çelebi'nin İmza Metni:

223 Topkapı Sarayı Arşivi No: 3300.

224 Muhtesibzade Mehmed Hâkî, *Mecma'ul-Eşraf Haki'nin Şakaik Tercümesi*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021, s. 210.

جرى ما وقع عندى حرره ابراهيم بن خليل القاضى بادرنه المحميه عفى عنهم

İbrahim Çelebi'nin İmza Metninin Okunuşu:

1. Cera ma vaka'a indi harrarahu İbrahim bin Halil el-kadi bi-Edirneti'l-mahmiyye ufiye anhum.

Kardeşi Süleyman Çelebi ile İlgili İfadelere Yer Verdiği Metin:

عرض على فقبلته نمقه الفقير سليمان بن خليل القاضى بالعسكر المنصور غفر لهما

Kardeşi Süleyman Çelebi ile İlgili İfadelere Yer Verdiği Metinin Okunuşu:

1. *Urida aleyye fekabiltuhu nemmekahu'l-fakir Süleyman bin Halil el-kadi bil-askeril mansur ğaferalehuma.*

İsmi geçen son vesikaya göre Süleyman Çelebi'nin vefat tarihi 1455 senesi veya daha sonrası şeklinde geçmektedir. İznik'te babasının türbesinde medfundur. Hayreddin ve Mehmed adlarında iki oğlu vardı. Hayreddin Çelebi (H. 891/Zilhicce) 1486 Aralık tarihli Emîr-i Kebîr Lala Hayreddin vakfiyesinde şahitler arasında görülmektedir. Vakfiyede imzası *"Hayreddin Çelebi bin Süleyman Çelebi bin Halil Paşa"* olarak geçmektedir. Diğer oğlu Mehmed Çelebi de (H. 895/Recep) 21 Mayıs 1490 tarihinde vefat etmiştir[225].

2.8. İbrahim Paşa

Çandarlı ailesinden gelen II. İbrahim Paşa, babası Halil Paşa'nın en küçük oğlu olup, II. Bayezid devrinde önemli devlet görevlerinde bulunmuştur. Metnin geri kalanında kısaca *"II. İbrahim Paşa"* olarak anılacaktır.

[225] Gökbilgin, a.g.e., s. 100.

2.9. Esleme Hatun

Çandarlı Halil Paşa'nın kızlarından Esleme Hatun, Yahşi bin Hamza Bey'in (ö. 1460) (gö. 1453-1456) zevcesidir. Ümeradan Sofu Ali Bey (gö. 1469-1470) adında bir oğlu ile Hâfize ve Ayşe isimlerinde iki kızı vardır.

Bursa ve Mudanya'da bulunan mülklerini ceddi Hayreddin Paşa'nın Serez'deki camisine vakfetmiştir. Vakfiyesi vefatından sonra (H. 903/Muharrem) 1497 yılı Eylül ayında hazırlanmıştır. Oğlu Ali Bey'in de (H. 894) M. 1489 M. yılı vakfiyesi vardır. Vakfiyesinde Sofu Ali Bey'in Hasan ve Hüseyin isimlerinde iki oğlu olduğu görülmektedir[226].

2.10. İlaldı Hatun

Halil Paşa'nın kızı olan zevci Malkoçoğlu Bâlî Bey'den Hatice isminde bir kızı olmuştur. İlaldı Hatun (H. 906) M. 1500 senesindeki vakfiyesiyle Bursa'da Zeyniler'de Şeyh Abdüllatif zaviyesinin yer aldığı mahalledeki mülkünü çocukların ve yetimlerin okumaları adına vakfetmiştir (Arşiv, 16). Eşi Bâlî Bey'in ruhu için Hacı Ramazan Camii'nde tesbih çekilerek cüz okunması adına vakıf kurmuştur. Vakfa kızı Hatice Hanım ve ondan sonra dünyaya gelecek çocuklarını mütevelli tayin etmiştir. Nesli kesilecek olursa, biraderi İbrahim Paşa'nın evladının mütevelli tayin edilmesini istemiştir. İlaldı Hatun ile kızı Hatice hanımın vakfiyeleri Bursa'da Vakıflar Müdürlüğünde mahfuzdur. İlaldı Hatun'un H. 917 Zilhicce tarihinden evvel Bursa'da vefat ettiği 917-918 Bursa Mahkeme-i Şer'iyesi vrk. 105, 2/Zilhicce/917 tarihli sicilinde görülmektedir[227].

2.11. II. İbrahim Paşa bin II. Halil Paşa

Çandarlı Halil Paşa'nın en küçük oğludur. 1459 yılında Edirne'de doğmuştur[228]. Ailesinin diğer üyeleri gibi medreseden yetişmiştir[229]. Şekâik Tercümesindeki ifadeye

---

226 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, ss. 101-105.

227 917-918 tarihli Bursa Mahkeme-i Şer'iyesi sicili, vrk. 105, 2 Zilhicce 917.

228 *"Halil Paşa oğlu İbrahim Çelebi ki Sultan Bayezid devletinde vezîriâzam olmuştur. Sene-i mezburede (833) vücuda gelmiştir"* Efendi, a.g.e., s. 347; Öztürk, a.g.e., s. 49-114.

229 Hâkî, a.g.e., s. 220.

göre (H. 855) M. 1451 yılında Edirne kadısı olmuştur. Kritovulos'un kaydına göre Halil Paşa'nın katlinden sonra bütün emlakı ve hazinesine el koyulmuş ve varislerine de cüzi bir şey bırakılmış ise de sonra bunlar iade olunmuştur[230].

Şekâik Tercümesinde Halil Paşa'nın katledilmesinden sonra İbrahim Çelebi'nin de Edirne kadılığından azledildiği yazmaktadır. Fatih Sultan Mehmed, Halil Paşa'ya olan husumetini oğluna yansıtmamaya çalışarak eski vazifesine iade etmiş (H. 869/Cemaziyülahır ortalarında) M. 1465 yılına kadar on dört sene Edirne kadılığında bırakılmıştır. İbrahim Paşa (H. 902/Safer) M. 1487 yılı ocak ayında ikinci vezirken kendisinden önce adı geçen vezîriâzam Hersekzâde Ahmet Paşa'dır[231].

II. Bayezid (d. 1447-ö. 1512) (hü. 1491-1512) Edirne'de yaptırmış olduğu tesislerine İbrahim Paşa'yı mütevelli yapmıştır. (H. 895/Cemaziülevvel) M. 1490 yılı mart ayında divanda Davud, İbrahim, Ali ve İskender Paşalar bulunuyorlardı. Vezîriâzam Davud Paşa birinci, İbrahim Paşa ikinci, Hadım Ali Paşa (ö. 1511) (gö. 1506-1511) üçüncü vezir olup İskender Paşa ise Rumeli Beylerbeyi olarak görev yapmaktaydı. İbrahim Paşa (H. 904/Muharrem) M. 1498 yılı ağustos ayında Hersekzâde Ahmet Paşa'nın (d. 1459/ö. 1517) (gö. 1497-1511) yerine vezîriâzam olmuştur[232].

1499 yılında Padişahla birlikte İnebahtı Seferi'ne gitmiştir. Muhasara edilen İnebahtı kalesiyle etrafı mevsim münasebeti ile pek sıcak olduğundan II. Bayezid karargâhını İnebahtı'ya yakın yaylaya kurdurmuştur. Tâcüt Tevârih'te geçen ifadeye göre aynı günde İbrahim Paşa vefat etmiştir. İnebahtı'da medfundur (H. 905/Muharrem - M. 1499/Ağustos). Yerine Mesih Paşa (ö. 1501) (gö. 1499-1501) vezîriâzamlığa getirilmiştir. Şekâik'in anlatımına göre, sofrasında düzenli olarak fakir ve muhtaç insanlara yemek ikram edermiş. Bu cömertliği nedeniyle vefat ettiğinde üzerinde sadece sekiz bin akçe gibi mütevazı bir miktar bulunmuş [233].

2.11.1. II. İbrahim Paşa'nın Çocukları

230 Kritovulos, "*Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni",* s. 91.
231 Gökbilgin, a.g.e., s. 333.
232 Abdülkadir Özcan, Zeki Sönmez, "Hacı İvaz Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, 1996, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/haci-ivaz-pasa--mimar, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).
233 Hâkî, a.g.e., s. 223.

II. İbrahim Paşa'nın İshak, Muhiddin Mehmed, Süleyman ve İsa isimlerini taşıyan dört oğlu bulunmaktaydı. Ayrıca, Bursa'da vefat eden ve Hatice Hûban (Şah-ı Hubân) adında bir kızı ve ismi kayıtlara geçmemiş başka bir kızı daha vardı. İbrahim Paşa'nın iki zevcesi olduğu bilinmektedir. Bunların ikisinin adı da Hundi'dir[234].

Bu Hundi Hatunlardan birisinin babası Belgrad kuşatmasında şehit olan Dayı Karaca Paşa[235] diğerinin babası Hızır Bey'dir. İbrahim Paşa vezirlikten önce kazaskerlik döneminde Edirne'de yaptırmış olduğu vakıflarına Hızır Bey kızı Hundi Hatun'dan doğan İshak Bey adındaki oğlunu mütevelli koymuştur. İbrahim Paşa'nın yine bu hanımdan Hatice isminde bir kızı doğmuştur[236].

İshak Bey validesinin Edirne'de yaptırmış olduğu caminin de mütevellisidir[237]. İshak Beyden sonra mütevelli oğlu Ali Bey'dir. İbrahim Paşa'nın diğer zevcesi Karaca Paşa kızı Hundi Hatun'dan (d. 1465-ö. 1511) Şah Hûban, diğer ismiyle Hatice adında bir kızı vardır. Hundi Hatun, Bursa'da Ulu Cami yanında bir muallimhane yaptırarak (H. 899/Zilkade) M. 1494 Ağustos ayında vakfiyesini tertip ettirmiş ve kızı Şah Hûban'ı vakfına mütevelli koymuştur[238]. (H. 908) M. 1502 yılına ait ikinci bir vakfiye ile emlakını vakfetmiştir. İbrahim Paşa'nın çocukları arasında Hüseyin adında bir oğlu daha bulunmaktaydı. Ancak bu çocukların anneleri birbirinden farklıydı. Bu oğullarından Hüseyin, Konya, Halep, Diyarbekir Beylerbeyi olup (H. 940) M. 1533 yılında vefat etmiştir. İbrahim Paşa'nın İstanbul'daki vakfı münasebetiyle verilmiş olan (H. 909/Zilhicce) M. 1504 Mayıs tarihli hüccette oğullarından Muhyiddin Mehmed, Süleyman ve İsa Çelebilerle Şah Hûban'ın adları geçmektedir. Çoban Mustafa Paşa'nın (d. 1478-ö. 1529) Eskişehir'deki tesisleri dolayısıyla tertip ettiği (H. 934) M. 1527 yılı

---

234 Bursa'da Emir Sultan Cami önündeki küçük kabristanda oraya sonradan getirilmiş olan bir mezar taşında isim yeri olmayarak kitâbesine göre bunun İbrahim Paşa'nın kızlarından olduğu baş taşının olmamasıyla isminin bilinemediği anlaşılmaktadır.

235 *"Dayı Karaca Paşa, Rumeli Beylerbeyisi iken Belgrad muhasarasında H. 860/M. 1456 senesinde şehit olmuştur. Mihalıç'da evkafı vardır. Karaca Bey kızı Hundi Hatun'un Bursa'da Ulu Camii avlusunda bir mektebi olup H. 893/M. 1488 senesinde yapılmıştır. Mektep kapısındaki manzum kitâbenin birinci mısrasında (binti Karaca Bey Dilhand Hatun) mısraı adının Dilahand olduğunu gösterir. Vakfiyesinde Şahzade Hundi Hatun binti Karabeydir",* Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, s. 383.

236 Gökbilgin, a.g.e., s. 420.

237 Gökbilgin, a.g.e., ss. 338, 432.

238 Gökbilgin, a.g.e., s. 387.

vakfiyesinde İsa Çelebi ile Süleyman Bey ve oğlu Mustafa Çelebi'den aldığı evlerden bahsedilmektedir[239].

İbrahim Paşa'nın evlatlarından Muhyiddin Mehmed Bey'in (H. 909/Zilhicce) M. 1504 Mayıs tarihli vakfiyesinde Fatma adında bir kızı olduğu görülüyor. Yine İbrahim Paşa oğullarından Süleyman Çelebi'nin Mustafa, İsa Paşa'nın da Ahmed, İbrahim, Halil ve Mehmed adlarında dört oğlu vardır[240].

2.11.1.1. İsa Paşa

Çandarlı II. İbrahim Paşa'nın oğullarındandır. Ailesi ve babası gibi medrese eğitimiyle yetişmiş İstanbul Davud Paşa Medresesinde (1485) ilk önce müderris sonra Edirne'de üç şerefeli medreselerinden birinde kadı olmuştur. Filibe'de kadılık etmiş (H. 917) M. 1914 yılında Tâcizâde Cafer Çelebi'nin (ö. H. 921/M. 1515) yerine nişancılık yapmıştır. Yavuz Sultan Selim'in cülusu döneminde (H. 7, Safer, 918) M. 14 Nisan 1512 tarihinde Rumeli kazaskeri Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin (ö. H. 922/M. 1516) azlolması ile Anadolu kazaskeri Rumeli kazaskerliğine tayin edilerek Anadolu kazaskerliğinde nişancılık adına İsa Çelebi tayin edilmiştir. İsa Çelebi (H. 929) M. 1523 yılından evvel Menteşe Sancakbeyliğinde bulunmuştur. Aynı sene Yavuz Sultan Selim'in fethetmesi neticesinde Şam Beylerbeyliği idaresinde olan Halep Sancağına tayin edilmiştir. İkinci defa Şam Valiliğine tayin olunarak vefatına kadar Şam'da kalmıştır. (H. 956/M. 1549) yılında vefat etmiştir[241].

Şekâik Tercümesi'nde, şahsın ilim ve fazilet sahibi olduğu, sancak beyliği ve valilik gibi idari görevlerde başarılı bir yönetim sergilediği, bunun yanı sıra terbiyeli ve ahlaklı bir kişiliğe sahip olduğu ifade edilmektedir. İsa Paşa'nın Ahmed, İbrahim, Halil, Mehmed adlarındaki oğullarından sadece Halil ile İbrahim hakkında bilgi bulunmaktadır[242].

---

239 İbrahim Paşa zevcesi ve Karaca Paşa kızı olan Hundî Hatun'un 899 (1494 M.) ve 908 (1502 M.) senelerinde tertip edilmiş olan vakfiyeleri *Edirne ve Paşa Livası* isimli eserde s. 293, 297'de görülmektedir.

240 Gökbilgin, a.g.e., s. 525.

241 *"Candaroğullarından olup dirliği dolayısıyla Filibe'de vakıf yapmış olan İsmail Bey'in vakfı dolayısıyla Filibe Kadısı İsa bin İbrahim'in tasdik etmiş olduğu H. 872/Muharrem-M. 1467/Ağustos ve H. 884/M. 1475 Cemazielâhir tarihli vakfiyelerden İsa Çelebi'nin XVI. Asır başlarında Filibe kadılığında bulunmuş olduğu görülmektedir"*, Gökbilgin, a.g.e, ss. 268-269.

242 Hâkî, a.g.e., ss. 420, 421.

2.11.1.2. Halil bin İsa Paşa

(H. 914) M. 1508 senesinde doğmuştur. Medrese tahsili görmüş, sonrasında otuz akçe yevmiyesi ile büyükbabası Çandarlı İbrahim Paşa'nın Uzunçarşı'nın başındaki medresesinde müderris olmuştur. (H. 953) M. 1546 senesinde Divan yolunda bulunan Atik Ali Paşa Medresesinin Müderrisliğine tayin edildiği esnada müderrislikten vazgeçmiş ve babası gibi ümera'ya girerek Maraş eyaletine defterdar olmuştur. Sonrasında Kanûnî Sultan Süleyman'ın torunu aynı zamanda Kütahya Valisi olan Şehzade Bayezid'in (d. y. 1525/1526- ö. 1561) (hü. 1553-1558) oğlu Orhan Çelebi'ye *"lala ve Afyonkarahisar Sancakbeyi"* olmuştur. (H. 972) M. 1565 senesinde vazifesinden affını istediğinden alakasının kesilerek İstanbul'a gönderilmesi adına Budin Beylerbeyine (H. 13/Safer/973) M. 9 Eylül 1565 tarihli bir ferman gönderilmiştir[243].

Fermandan iki ay sonra hesabını görmüş, zimmetindeki tutarı deftere yazmış ve İstanbul'a gönderilmesi bildirilmiştir. Başka bir vazife verileceğinden İstanbul'a gelmiş olan Halil Bey'in herhangi bir vazifeye görevlendirildiğine dair bir kayıt görülmemektedir. Ataî ile Müstakimzâde (H. 978) M. 1568 senesinde Budin Defterdarlığı'ndan azledildikten sonra vefat ettiğini yazmaktadır. Halil Bey'in Budin Eyaleti'nin on iki sancağına ait tertip ettiği tahrir defteri ise bu eyaletin yüz elli sene yegâne kanun-ı mâlisi olmuştur. Avusturya ile yapılan sulh müzakerelerinde *"Defter-i Halil"* denilen bu tahrir defteri esas olarak kabul edilmiştir. Halil Bey'in aynı zamanda şair olduğunu "*Muhlisî, Defterî"* mahlaslarıyla şiirler yazdığını Şekâik Mütercimi Muhtesibzâde Belgradlı Mehmed (ö. 1567'den sonra), Ataî (ö. 1045/1635) ve onlardan naklen Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin (ö. H. 1202/M. 1788) yazmakta hatta Muhtesibzâde divanı ile güzel şiirlerinden bahsetmektedir[244].

2.11.2. II. İbrahim Paşa'nın Vakfiyesi

İbrahim Paşa'nın İstanbul, Edirne, Kastamonu ve İznik'te tesisleri ve bunlara ait vakfiyeleri vardır. Edirne Kadısı ve kazasker bulunduğu tarihlerde Edirne'deki ilk

---

243 *"Macaristanın fethinden sonra orada dördüncü bir defterdarlık teşkil edilerek Halil Bey tayin olunup vergiler için yeni bir kayıt usulü koydu"*, Hammer, a.g.e., s. 155.

244 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 121.

tesislerini Fatih Sultan Mehmed döneminde inşa ettirmiştir. Fatih Camii, medrese, imaret, muallimhane, çilehane ve çeşme gibi eserlerin vakfiyelerini (H. 859) M. 1455, (H. 862) M. 1458, (H. 866) M. 1461, (H. 868) M. 1464 ve (H. 870) M. 1465 senelerinde tespit ettirmiştir. Kastamonu, İstanbul, Bursa ve İznik'teki vakıflarını vezir olarak görev yaptığı tarihlerde inşa ettirmiştir[245].

İstanbul'da mercan yokuşunda cami ve medrese, İznik'te cami, Kastamonu'da medrese ve Bursa'da (H. 893) M. 1488 yılında mektep vakfetmiştir. Bunların vakfiyelerini (H. 899 Recep) M. 1494 Nisan ayı ve (H. 904) M. 1498 senelerinde tertip ettirmiştir. Vakfetmiş olduğu dükkân, hamam, değirmen, han, köy, bekar odaları vesairenin senelik gelirleri gösterilmiş ve buna göre masraf kısmı tespit olunmuştur (Arşiv, 17-22)[246].

İbrahim Paşa'nın bu vakfı Uzunçarşı'nın başında kendi ismine mensup mahalledeydi. Kendisinin sarayı da orada bulunuyordu. Biri erkek diğeri kadınlara mahsus İbrahim Paşa Hamamı Saraçhane başında, Mimar Ayaz mahallesindeki Şehzade Camii'ne giderken yol üzerinde bulunmaktaydı. Hamam sonradan yıkılarak yola dahil edilmiştir[247]. İbrahim Paşa'nın Edirne'deki vakıflarına oğullarından İshak Bey'i ve sonrasında oğullarını ve İstanbul'daki vakıflarına Muhyiddin Çelebi'yi mütevelli tayin etmiştir. Muhyiddin Mehmed Çelebi, Çelebi Sultan Mehmed'in kızı olan Selçuk Sultan'ın kerimesi Hanzâde Hanım Sultan'ın da oğludur[248].

İstanbul vakfiyesinde Muhyiddin Mehmed Çelebi'den sonra oğullarından Süleyman ve İsa Çelebilerle kızı Şahhuban Hatunların isimleri geçmektedir. İbrahim Paşa, dedesi Çandarlı Hayreddin Paşa'nın Serez'deki camisine de vakıf katkısında bulunmuş[249] ve babası Halil Paşa'dan kalan Filibe'deki köyleri de İstanbul'daki vakfına tahsis eylemiştir[250]. İbrahim Paşa'nın vakıfları arasında Edirne'de Kazasker Hamamı denilen bir hamamı varsa da bu sonradan yıkılarak kaybolmuştur[251].

---

245 Gökbilgin, a.g.e., ss. 417-423.
246 Gökbilgin, a.g.e., s. 421.
247 Vakıflar Umum Müdürlüğü (Sâdis İstanbul, s. 21) ve Başbakanlık Arşivi Tahrir Defteri numara 251 numaralı defter.
248 Gökbilgin, a.g.e., s. 421.
249 Gökbilgin, a.g.e., s. 42.
250 Başvekâlet Arşivindeki 77 ve 470 numaralı tahrir defterleri ve Maliye'den arşive devredilen vakfiye numara 80.
251 Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul: Yeni Zamanlar Sahaf, 2019, s. 98; Gökbilgin, a.g.e., s. 387.

Edirne'de vakfettiği kitaplardan fıkıh, kelam, tasavvuf, tefsir, hadis, lügat ve edebiyata dair kıymetli eserler görülmektedir. İbrahim Paşa'nın zevcelerinden Hundi Hatun binti Dayı Karaca Paşa'dan (ö. 1456) doğan kızı Şah Huban, Hatice Hatun adına Edirne'de Yıldırım İmareti tarafında bir mescit yaptırmıştır. İbrahim Paşa'nın zevcesi Hundi Hatun'un da (H. 897) M. 1492 yılında Edirne'de vakıfları vardır. Bu vakfına kendisinden sonra kızı Hatice Şah Huban Hatun mütevelli olmuştur. İbrahim Paşa'nın diğer zevcesi Hundi Hatun binti Hızır Bey'in de Edirne'de mescit vakfı olup, vefatı dâhilinde ise vakıfına oğlu İshak Bey'i mütevelli tayin etmiştir[252].

1494 tarihli Halil Paşa Oğlu İbrahim Paşa Vakfiyesi'ne göre; İstanbul Yeni Cami'nin kıble tarafındaki bir bölüm, müderrisin ikameti olarak belirlenmiştir. Bu bölümde birden fazla oda, sofa, helâ ve bir bodrum bulunmaktadır. Camiye yakın, Yeni Cami Mahallesi'nde bulunan diğer evler ise sırasıyla imam, kayyım ve müezzin için tahsis edilmiştir. Çelebioğlu Mahallesi'nde bulunan mektebin arkasındaki ev de Yeni Cami'nin müezzinine verilmiştir. Vakıf, Yeni Cami'ye yakın konumdaki bu taşınmazlarla, caminin hizmetinde görevli kişilerin barınma ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamıştır. Vakıf, Ebû Eyyûb el-Ensârî Türbesi çevresindeki dükkânlar, Filibe'deki Karaca köyünün büyük bir kısmı, Filibe'ye bağlı Ali Fakih köyündeki su değirmeni ve Edirne'ye bağlı Sarı Danişmend köyü gibi çeşitli taşınmaz mallara sahiptir[253].

Ayrıca, vakfa ait olan mektebin yanında, üzerinde yedi oda ve bir fırın bulunan bir yapı, hayvanların bağlanacağı bir ahır ve çok sayıda odaya sahip başka bir bina bulunmaktadır. Vakıf, Edirne'deki taşçılar ve pabuççular çarşılarında bulunan dükkânlar, Aydın, Balat, Kastamonu ve Çankırı'da yer alan köylerde tarım arazileri ve çeşitli yapılar (hamam, değirmen gibi) gibi geniş bir mülk ağına sahiptir. Bu mülkler arasında, Edirne'deki taşçılar çarşısında Bayezid Han tarafından yaptırılan yedi dükkân, Edirne'deki pabuççular çarşısında Halil Paşa Hanı yakınındaki üç dükkân ve Filibe'deki Karaca köyünün büyük bir kısmı da bulunmaktadır. Vakıf, Serez şehrinde bulunan Bezzâzistan adı verilen çarşı içindeki dükkânların yanı sıra, Karasu üzerindeki su değirmenleri, şehir surlarının yakınındaki Hisarardı suyu üzerindeki değirmenler ve

252 Gökbilgin, a.g.e., s. 421.
253 Gökbilgin, a.g.e., s. 388.

ahşap-kamıştan inşa edilmiş çeşitli binalara sahiptir. Bu mülkler, vakfın gelirini sağlamak amacıyla inşa edilmiş ve işletilmiştir[254].

2.12. Çandarlı Ailesine Ait Arşiv Belgeleri

<table>
<tr><th colspan="3">Osmanlı Devlet Arşivlerinde Çandarlı Ailesine İlişkin Belgeler:</th></tr>
<tr><td colspan="3">1. Hayreddin Paşa, İbrahim Paşa ve Ali Paşa vakıflarının mütevellisi olan Kocaeli sancakbeyi Süleyman'ın vakıfları kötü idaresi ile ilgili İznik kadısı ve Orhan müderrisine şikâyeti.</td></tr>
<tr><td colspan="3">Kurum: A.DVNSMHM.d. / (Arşiv, 73)</td></tr>
<tr><td>Tarih: H. 01.01.1047</td><td>Tarih: M. 26.05.1637</td><td>Yer Bilgisi: 88-83</td></tr>
<tr><td colspan="3">2. İznik kadısına İznik'te Hayreddin Paşa oğlu Mehmed Çelebi tarafından yaptırılan mescid ve zaviyenin vakfına ait gelirleri zimmetine geçiren mütevelliden vakıf malının tahsil edilmesi.</td></tr>
<tr><td colspan="3">Kurum: A. DVNSMHM.d. / (Arşiv, 74)</td></tr>
<tr><td>Tarih: H. 20.05.1070</td><td>Tarih: M. 02.02.1660</td><td>Yer Bilgisi: 93-231</td></tr>
<tr><td colspan="3">3. Lazkiye kadısına: İznik'te Mahmut Çelebi İmareti ve biraderi Mehmed Çelebi Hemşiresi Fatma Hatun vakıflarının gelirlerini tahsil etmek için İbrahim'in görevlendirildiği.</td></tr>
<tr><td colspan="3">Kurum: A. DVNSMHM.d. / (Arşiv, 75)</td></tr>
<tr><td>Tarih: H. 10.05.1075</td><td>Tarih: M. 29.11.1664</td><td>Yer Bilgisi: 95-204</td></tr>
<tr><td colspan="3">4. İznik'teki İbrahim Paşa Türbesi'nde cüzhan olan İbrahim Halife'nin fevtinden Ahmed Halife'ye vazife tevcihi.</td></tr>
<tr><td colspan="3">Kurum: AE.SMMD.IV. / (Arşiv, 76)</td></tr>
<tr><td>Tarih: H. 01.04.1086</td><td>Tarih: M. 25.06.1675</td><td>Yer Bilgisi: 93-11002</td></tr>
<tr><td colspan="3">5. İznik'te İbrahim Paşa ve Mahmut Çelebi Vakfı'nın mütevellisi Halil'in ammizadesi müteveffa Mehmed Bey'in terekesinden haksız yere alacak dava eden Şeyh Salih, Mehmed, Mustafa ve Ahmed'in muhakemeleri.</td></tr>
<tr><td colspan="3">Kurum: AE.SAMD.III. / (Arşiv, 77)</td></tr>
<tr><td>Tarih: 29.11.1121</td><td>Tarih: M. 30.01.1710</td><td>Yer Bilgisi: 32-3018</td></tr>
</table>

[254] Gökbilgin, a.g.e., s. 421.

6. İznik'te Hayreddin Paşa, İbrahim Paşa, Mahmut Çelebi ve İstafan Şah Hatun evkafları kâtibi olan Mustafa'nın müstehak olduğu vazife ve gallesinin bir kısmına el koyan mütevelli Mehmed'in vefatı üzerine kayıtlar çerçevesinde vereselerinden tahsili.		
Kurum: AE.SAMD.III. / (Arşiv, 78)		
Tarih: 28.11.1121	**Tarih: M. 29.01.1710**	**Yer Bilgisi: 126-12370**
7. İznik kazasında Hayreddin, İlyas ve Ali Paşa'lar evkafı tevliyetinin tevcihi.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 79)		
Tarih: H. 05.12.1130	**Tarih: M. 30.10.1718**	**Yer Bilgisi: 352-17898**
8. İstanbul'da İbrahim, İznik'te Hayreddin ve Halil Paşaların evkafı mütevellisi olan efendinin yakışıksız halleri üzerine Bozcaada'ya nefyi.		
Kurum: C.ZB. / (Arşiv, 80)		
Tarih: H. 25.08.1137	**Tarih: M. 09.05.1725**	**Yer Bilgisi: 11-528**
9. İznik'te Hayreddin Paşa, İlyas Paşa ve İbrahim Paşa Vakfı'nın Siroz Tahsildarlığı.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 81)		
Tarih: H. 16.08.1141	**Tarih: M. 17.03.1729**	**Yer Bilgisi: 77-3806**
10. İznik'te Hayreddin Paşa, Aslıhan Şah'ın, İlyas Paşa Ali Bey evkafından babalarından mahlul uhdelerine tevcihi.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 82)		
Tarih: H. 29.12.1158	**Tarih: M. 22.01.1746**	**Yer Bilgisi: 659-33213**
11. İznik'te Mahmut Çelebi ibni İbrahim Paşa Evkafı'ndan Karaca Hasan ve Canbazlar karyeleri cibayeti.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 83)		
Tarih: H. 05.09.1180	**Tarih: 04.02.1767**	**Yer Bilgisi: 36-1796**
12. İznik'te İbrahim Paşa oğlu Mahmut Çelebi Mescidi Vakfı'ndan cüzdan ve sairenin tevcihi.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 84)		
Tarih: H. 06.05.1183	**Tarih: M. 06.09.1769**	**Yer Bilgisi: 35-1711**
13. İznik'te İbrahim Paşa ve Mahmut Çelebi Vakfı kitâbet cihetinin tevcihi.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 85)		
Tarih: 19.03.1184	**Tarih: M. 13.07.1770**	**Yer Bilgisi: 40-1966**

14. Rumeli ve Anadolu'daki Çandarlı ailesine mahsus vakıfların İznikli Ali Bey'e tevliyet ve nezaretinin ibkaen tevcihi.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 86)		
Tarih: H. 14.11.1192	**Tarih: M. 04.12.1778**	**Yer Bilgisi: 275-14048**
15. İznik'te medfun Hayreddin Paşa ve Mahmut Çelebi Evkafı köyleri ile Bursa kazasında Sole, Hasan ve sair köyler aşarlarını vermekten kaçındıklarından tahsili için Emr-i Ali isdarı.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 87)		
Tarih: H. 13.10.1206	**Tarih: M. 04.06.1792**	**Yer Bilgisi: 61-3048**
16. İznik'te Mahmut Çelebi ibni İbrahim Paşa Camii Vakfı'ndan cüzhanlık cihetinin tevcihi.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 88-89)		
Tarih: H. 15.08.1211	**Tarih: M. 13.02.1797**	**Yer Bilgisi: 74.3686**
17. Bursa ve İznik'te bulunan Hafsa Hatun Vakfı'ndan tahsil edilmek üzere yevmi iki akçe vazife ile cüzhan olan el-Hac Ahmed Muhammed pedereş fevt olub mahlul olan vazifenin merkumun oğlu Mehmed Halife'ye tevcihi.		
Kurum: AE.SSLM.III. / (Arşiv, 90)		
Tarih: 26.10.1214	**Tarih: M. 23.03.1800**	**Yer Bilgisi: 34-1939**
18. Siroz'da bulunan Hayreddin Paşa ve İbrahim Paşa Evkafı, Hayreddin Paşazade Ali Paşa Evkafı, Hayreddin Paşa, İlyas Paşa ve Ali Paşa'nın İznik'teki evkafının şart-ı vakıf üzere güzel şekilde idare etmek, hak sahiplerine haklarını ödemek, muhasebelerini marifet-i şerle görmek şartıyla Nuh Bey'e tevcihi.		
Kurum: HAT. / (Arşiv, 91-92)		
Tarih: H. 04.02.1251	**Tarih: M. 01.06.1835**	**Yer Bilgisi: 1592-47**
19. Çandarlı Hayreddin Paşa ve ahfadının İznik'teki hayratının tamir ve yenilenmesi.		
Kurum: A.MKT.MHM. / (Arşiv, 93)		
Tarih: H. 16.04.1280	**Tarih: M. 30.09.1863**	**Yer Bilgisi: 278-82**
20. İznik kazasındaki Sultan Orhan Gazi neslinden Hayreddin Paşazade Hacı Ali Paşa Medresesi'nin tevliyeti hakkında mütevellisi Abdülkadir Ağa'nın arzuhali, 24. İstida.		
Kurum: MVL. / (Arşiv, 94)		
Tarih: H. 28.07.1281	**Tarih: M. 27.12.1864**	**Yer Bilgisi: 462-5**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇANDARLI AİLESİNİN İZNİK'TEKİ ESERLERİ

3.1. İznik Yeşil Camii (1378-1392)

3.1.1. Konumu

Cami, Bursa iline bağlı İznik ilçesinde bulunan İznik surlarının iç kısmında, Lefke Kapısı ile İstanbul Kapısı arasında, Yeşil Cami mahallesinde bulunmaktadır[255]. 40°25'47.3"N-29°43'37.9"E (40.430026-9.727170) koordinatlarındadır[256] (Harita, 14-15).

3.1.2. Tarihi

I. Murad döneminde, Çandarlı Hayreddin Paşa tarafından 1378 yılında yapımına başlanan bu eser, Paşa'nın 1387 yılındaki vefatından sonra oğlu Çandarlı Ali Paşa tarafından, I. Beyazıt döneminde 1392 yılında tamamlanmıştır. Caminin kuzeyinde, aynı avluyu paylaştığı söylenen bir darü'l-hadis medresesi bulunmaktaydı. Ancak bu medresenin günümüze herhangi bir kalıntısı ulaşamamıştır. Güneydoğusundaki günümüzde harap bir durumda olan hamamı ile birlikte bir külliye olarak inşa edilmiştir (Foto. 10-13) [257].

3.1.3. Kitâbesi

Kuzey cephesindeki giriş kapısının üzerindeki üç satırlık, celi sülüs hatla yazılmış mermer kitâbesinde *"imaret"*'in Sultan I. Murad döneminde, *"Cendereli Ali bin Halil'in*

---

255 Emel Emine Naza Dönmez, "İznik Yeşil Camii ve Türk Mimarisindeki Yeri", *Antalya, Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na*, II. Cilt, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, (2008), ss. 808-813.

256 Google Earth, https://l24.im/8Cbt, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

257 Oktay Aslanapa, *Tarih Boyunca İznik, İznik'te Türk Mimari Eserleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004, ss. 229.

izni ile, H. 780/M. 1378-1379 yılında inşa ve imar eylediği" belirtilmektedir. Kitâbenin yazı zemini ve kenar cetvelleri mavi renk ile boyanmıştır[258].

Kitâbesinde mimarı olarak *"Musa oğlu Hacı"* ismi geçen bu yapı, mimarı bilinen ikinci Osmanlı eseri özelliği taşımaktadır[259]. Mimarı bilinen ilk yapı olan İznik Hacı Hamza Camii ve Türbesinin (14. yy.'ın ilk yarısı) yıkılmış olması İznik Yeşil Camisini günümüze ulaşabilen ve mimarı bilinen ilk Osmanlı dönemi eseri yapmaktadır[260].

İznik Yeşil Camii'nin Dış Kapısındaki Kitâbenin Metni:

امر ببناء هذا المسجد ملك الامرا والوزراء خير الدين پاشا نور مرقده سنة ثمانين وسبعماية و وقع ا تمامه سنة اربع و تسعين و سبعماية

(Foto. 14-16).

İznik Yeşil Camii'nin Dış Kapısındaki Kitâbenin Okunuşu:

1. Bânîhi Hâcî bin Mûsâ / Emera bi-binâi hâze'l-mescid melikü'l-ulemâ ve'l-vüzerâ Hayru'ddîn Paşa nuvvira merkaduhû senete semânîne ve seb'imâ-yeh ve vaka'a itmâmuhû

2. senete erba'in ve tis'îne ve seb'imâyeh[261].

Kitâbede *"mescidin"* inşasına vezirlerin meliki olan Hayreddin Paşa'nın emri ile başlandığı ve inşaatın H. 794/M. 1391-1392 yılında tamamlandığı yazılıdır. Yapının mimarı olarak da Musa Oğlu Hacı'nın adı geçmektedir[262].

258 Emel Emine Naza Dönmez, a.g.e., ss. 808-813.
259 Celal Esat Arseven, *Türk Sanatı*, İstanbul: Cem Yayınevi, s. 243.
260 Abdülhamit Tüfekçioğlu, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayımlar Dairesi Başkanlığı, 2001, s. 42-47.
261 Emel Emine Naza Dönmez, a.g.e., ss. 808-813.
262 Taeschner, Wittek, a.g.e., s. 65.

İznik Yeşil Camii'nin İç Kapısındaki Kitâbenin Metni:

١– بسم اللّه الرحمن الرحيم الحمد لوليه الحمد بتى و عمر هذه العمارة الشريفه خالصاً للّه تعالى فىزمن الملك الكبير

٢– شهاب الدنيا والدين مراد بك بنمرحوم اورخان بك عفا اللّه عنهما وبي اجازته مولى الكرمالمعظم مولانا

٣– خير اللّه و الدين خليل بن على الجندى غفر اللّه لهما و لمن يصلى فيها وذلك فى سنة ثمأنين و سبعمايه و الحمد للّه و حده

(Foto. 17-18).

İznik Yeşil Camii'nin İç Kapısındaki Kitâbenin Okunuşu:

1. Bi'smil'lâhi'rrahmâni'r-rahîm el-hamdü li-veliyyihi'l-hamd benâ ve'amera hâzihi'l-'imârete's-serîfete hâlisan li'llâhi te'âlâ fi zemeni'l-meliki'l-kebîr,

2. Sihâbu'd-dünyâ ve'd-dîn Murâd Bey bin merhûm Orhân Bey 'afa'llâhu 'anhümâ ve bi-icâzetihî mevle'l-mükerremi'l-mu'azzam Mevlânâ,

3. Hayru'l-milleti ve'ddîn Halîl bin Alî el-Cenderî gafara'llâhü lehumâ ve li-men yusallî fîhâ ve zâlika fî seneti semânîne ve seb' imâyeh ve'l-hamdü li'llâhi vahdeh[263].

Yapının ikinci kitâbesi son cemaat yerine girişin sağlandığı revak eksenindeki kapı lentosu üzerinde bulunmaktadır[264].

3.1.4. Vakfiyesi

Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın belge tarama sisteminde yapıya özel vakfiye bulunmamış olup, İznik Yeşil Camii'nin adının geçtiği, vakfiye niteliğindeki arşiv belgelerine ise; ikinci bölümdeki *"2.12. Çandarlı Ailesi'ne Ait Arşiv Belgeleri ve 3.1.5. Arşiv Belgeleri"* başlığında yer verilmiştir.

263 Emel Emine Naza Dönmez, a.g.e., ss. 808-813.
264 Emel Emine Naza Dönmez, a.g.e., ss. 808-813.

3.1.5. Arşiv Belgeleri

Osmanlı Devlet Arşivlerinde İznik Yeşil Camii'ne İlişkin Belgeler:		
1. Hayreddin Paşa'nın İznik'teki cami vakfı müezzin ve sairesinin tevcihi.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 95)		
Tarih: H. 12.08.1211	**Tarih: M. 10.02.1797**	**Yer Bilgisi: 62.3088**
2. Hayreddin Paşa'nın İznik'teki cami vakfı sermahfel ve muarrif cihetlerinin tevcihi.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 96)		
Tarih: H. 14.08.1211	**Tarih: M. 12.02.1797**	**Yer Bilgisi: 75-3738**

3.1.6. Mimarisi

Yapı tek kubbeli camiler grubundadır. Kare planlı harim mekânına sahiptir. (Çiz. 3-5). Caminin harim mekânı, on iki köşeli bir kasnak üzerine oturan merkezi bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbe geçişleri Türk üçgeni ile sağlanmıştır[265].

Son cemaat yerinin ortası, yan kısımlara göre daha geniş tutularak öne çıkarılmıştır. Yan kemerler, daha çok süsleme amaçlı olup yekpare taştan yapılmıştır. (Foto. 19-36). Revaklarda ahşap kirişler kullanılmış, yan bölümler beşik tonozla örtülmüş ve orta kubbedeki geçişler mukarnaslarla oluşturulmuştur. Son cemaat yerinin orta kemer açıklığı, sütunlarla birleşik olarak tasarlanmış ve söve ile lento elemanlarının kullanımıyla kapıya dönüştürülmüştür. Lento üzerine yerleştirilen kitâbe, yapının tarihçesi ve mimarı hakkında bilgi vermektedir[266].

Revak, köşe noktalarında L şeklinde iki ayak, dört orta ve iki yan olmak üzere altı sütun üzerine oturtulmuştur. Giriş kısmındaki sütunların ikişer katlı düzenlenmesiyle elde edilen derinlik ve yan açıklıklardaki çift kemerli sistem, bu revaka özgün bir karakter kazandırmıştır. Orta eksende yer alan dikdörtgen kapı, revaka simetrik bir kompozisyon

[265] Suut Kemal Yetkin, *İslâm Mimarisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitü Yayınları, 1959, ss. 365-368.

[266] Yetkin, a.g.e., ss. 365-368.

oluştururken, kolonlar ve ayaklar arasındaki korkuluklar, mekânı yarı açık bir galeriye dönüştürerek hem görsel bir bütünlük hem de işlevsel bir çözüm sunmaktadır[267].

Son cemaat yerinin tekrarı niteliğinde bir ara mekân ile yapıya girilmektedir. Koyu renkten taş malzemenin kullanıldığı bölümün revak kısmı sivri kemerli ve ortası sekiz dilimli geniş bir kubbeyle örtülmüştür. Kubbeye geçişte kullanılan mukarnaslar, küfeki taşındandır. Yapıda iç mekânın alt kısmında mermer kaplama tercih edilmiştir. Yaklaşık 3,20 metre yüksekliğindeki bu mermer kaplama, mekâna zarif bir görsel derinlik kazandırmaktadır. Yapının dış cephesindeki taş işçiliği, pencere alınlıkları, saçak altı, son cemaat yeri sütun başlıkları ve korkuluk levhaları gibi unsurlarda bitkisel ve geometrik motiflerin bir araya getirilmesiyle zenginleştirilmiştir[268].

İç mekânda ise duvarların gri damarlı mermerle kaplanmasıyla dış cepheye göre daha sade bir süsleme tarzını benimsenmiş, ancak mermerin dokusuyla hareketlilik sağlanmıştır. Katharina Otto-Dorn'a (d. 1908-ö. 1999) göre, yapının dış cephesindeki sarımtırak kaba taşlar antik bir yapıdan sökülerek yeniden kullanılmıştır. Caminin son cemaat yeri revakının sol ve sağ kısmında 1'er adet olmak üzere toplam 2 adet sütun tespit edilmiştir. Kaynaklarda sütunlarla ilgili devşirme olduğuna dair bilgiye rastlanmasa da sütunların farklı yapı özellikleri sebebi ile devşirme olabileceği ifade edilmektedir[269]. Sütunlar kırmızı kırçıllı renkte, granit malzemelidir ve gövdeleri mono bloktur. Sütun kaideleri bulunmamaktadır ve sütun başlıkları devşirme değil Osmanlı dönemi sütun başlığı özelliğindedir[270].

Yapının harim mekânına giriş, kuzey cephesindeki kapıdan sağlanmaktadır. Giriş holü, üçlü bir revak şeklinde tasarlanmıştır (Foto. 37-45). Üçlü uygulama sonrasında kare planlı harim mekânına geçilmektedir. Son cemaat yerinin kuzey cephesindeki kapının iki yanında, alt seviyede yer alan pencereler, iç ve dış cephelerindeki farklı geometrik şekillerle dikkat çekmektedir[271].

---

267 Aptullah Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1964, s. 13.

268 Yetkin, a.g.e., ss. 365-368.

269 Katharina Otto-Dorn, *Das İslâmische İznik,* Berlin, 1941.

270 Büke Yosunkaya, *Bursa ve İznik'teki Erken Dönem Osmanlı Yapılarında Devşirme Malzeme Kullanımı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2007, s. 60.

271 Kuran, a.g.e., s. 13.

Son cemaat yerinde, bitkisel motiflerle süslü mermer kabartmalar kullanılmıştır. sütun başlıklarında ise, mukarnaslı ve bitkisel motiflerle bezemeler görülmektedir. Köşe ayakları üzerinde yer alan ince işçilikle bezenmiş mermer sütun başlığı saçakları, yapının süsleme programını ortaya koymaktadır. Ortadaki iki sütun arasında, dikdörtgen şeklinde ve mukarnaslarla süslü bir kapı sövesi bulunmaktadır. Yapının harim mekânını örten kurşunla kaplı kubbenin kasnağı, yüksek bir seviyeye çıkarılarak bir vurgu oluşturulmuştur. Kasnağın sivri kemerli dört penceresi, silme ile çevrelenerek görsel bir bütünlük sağlanmıştır. Mekânın kuzey yönündeki genişleme, tek kubbeli bir yapıdaki hacimsel artışın yeni bir örneğini sunarak, dönemin mimari deneyimlerine katkı sağlamıştır[272].

Kubbe içerisinde Cumhuriyet döneminde eklenen kalem işi süslemeler kullanılmıştır. Kubbe göbeğindeki bu süsleme, sadece caminin iç mekânına görsel bir zenginlik katmıştır[273].

Harim mekânının saçak hattı, dışarı taşan kabartmalarla bölümlenen ve küçük nişleri olan bir friz ile çevrilidir. Harim mekânını kuzeye doğru genişleterek tek kubbeli cami planına yeni bir boyut kazandıran bu yapı, bu plan tipinin ilk örnekleri arasında yerini alır. Harim, iki sütun ve üç sivri kemerle üç bölmeye ayrılmıştır. Kemerler, sütun başlıkları ve duvardaki mukarnaslı konsollar üzerinde yükselerek, mekâna ritmik bir yapı kazandırmıştır. Kubbenin altındaki 45 cm'lik yükselti, bu kısmın cemaat için ayrılan ibadet alanını belirginleştirmektedir[274].

Üç basamaklı bir merdivenden çıkarak harim mekânına geçilir. Bölüm 11 metre çapında, *"badem"* denilen prizmatik Türk üçgenler üzerine yarım kubbe biçimindedir. Harim mekânının çevresi pencerelerini de dahil edecek şekilde, renkli damarlı mermer kaplıdır. Harim mekânının dış cephesindeki alt kat pencerelerinde çeşitli süslemeler kullanılmıştır. Batı cephesindeki iki pencerenin alınlıklarında rumilerden oluşan bir bordürle süsleme yapılmıştır. Yapıda yer alan pencere alınlıkları, geometrik örgü motifli madalyonlarla ve stilize bitkisel motifli bordürlerle farklılaşan bir süsleme çeşitliliği sunmaktadır. Cami, alçı şebekeli üst kat pencereleri, hareketli bir friz ve mukarnaslı kapı

---

272 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I (Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler, Hüdavendigâr ve Yıldırım Bayezid 630-805 (1230-1402)*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1989, ss. 312-317.

273 Kuran, a.g.e., s. 13.

274 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I,* ss. 312-317.

söveleriyle süslenmiştir. Mukarnasların yüzeyleri rumilerle zenginleştirilmiştir. Sövenin üzerinde yapının bitiş kitâbesi bulunmaktadır[275].

Bursa'da cami duvarlarının düzenlenişinde yeni bir mimari üsluba işaret eden bu yapıda, güney, doğu ve batı cephelerde, üst üste iki sıra halinde yer alan dörtlü pencere grupları dikkat çekmektedir [276].

Rumî ve palmet motifleriyle süslü mihrap, dönemin taş işçiliği ve süsleme sanatının özgün örneklerinden biri olarak kabul edilir. Alınlık bölümü rumilerle süslenmiştir. Mihrap gri damarlı mermer malzeme ile yapılmıştır. Selçuklu mimarisinin klasik mihrap tipolojisini takip eden bu örnek, beşgen planı ve mukarnaslı bezemeleriyle dikkat çekmektedir. Mihrap nişinin iç yüzeyi, tabanından dış sütunların başlıklarına kadar kesintisiz bir mermer kaplama ile döşenmiştir. Bu kaplama, başlık seviyesinden itibaren yatay sıralı, dikdörtgen mermer levhalarla devam etmektedir. Levhaların yüzeylerinde, alçak kabartma ve oyma teknikleri kullanılarak geometrik desenler, bitkisel motifler içeren bir süsleme programı uygulanmıştır (Foto. 46-48).

Mihrabın dış köşelerinde yer alan sütunlu çerçeve, düz bir silme, kavsarayı takip eden bir bordür, bu iki eleman arasındaki oluk ve bir kaval silmesi olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Silindirik gövdeli sütunlar, yaklaşık 14 cm çapında ve 179 cm yüksekliğindedir. Sütun gövdeleri, alt ve üst kısımlarda yer alan yarım sarmal yivlerle hareketlendirilmiştir. İki sıra mukarnaslı başlık ve prizmatik üçgen dolgulu kaideye oturtulmuş sütunlar, zengin bir görünüm sunmaktadır. Başlık üzerindeki düz tablada, lotus palmet motifiyle süslü bir sıra yer alır[277].

Ortadaki panel, merkezinde dairesel bir madalyon ve bu madalyonun üzerinde üçlü bir kompozisyon barındırır. Üçlü kompozisyonda, üç dilimli kemer ve gelişkin bir kurs motifi yer alır. Madalyon, ortadaki silmeyle oluşturulmuş dairesel bir çerçeve içindedir ve içi on kollu yıldızdan türetilmiş geometrik bir örüntüyle doldurulmuştur. Diğer kompozisyonlarda ise köşeleri rumilerle dolgulu dilimli bir çerçeve içinde, üç dilimli kemer ve bir palmetle bağlanmış kurs motifi yer alır. Kurs motifi, merkezinde bir

---

275 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I,* ss. 312-317.

276 Ayverdi, a.g.e., s. 319.

277 S. Yıldız Ötüken, vd., *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1986, ss. 261-263.

gülbezek ve çevresinde dokuz adet daha küçük gülbezekten oluşur. Bu gülbezeklerin içleri çarkıfelek dilimli ve altı köşeli yıldızlarla doldurulmuştur[278].

Mihrabın köşelikleri, içte kavsaraların oluşturduğu üçgen biçimindeki alanlardan ibarettir. Bu üçgen alanlar, dışta bir bordürle sınırlandırılmış ve üzerine dikdörtgen bir kitâbelik yerleştirilmiştir. Yaklaşık 26 cm x 116 cm boyutlarındaki kitâbelik, alt kısmında üç sıralı mukarnaslarla desteklenen 8 cm genişliğinde bir taşıntıya sahiptir. Kitâbelik üzerine, Kûfi hat ile *"Bis'mi'l-meliki'l-aliyyi'l âlî el-mütealî"* (Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla) yazılıdır. Kitâbeliğin zemini, Rumî motiflerle doldurulmuştur. Mihrabın üst kısmında ise, biri tam, ikisi yarım olmak üzere üç adet zülfe motifiyle oluşturulmuş bir taç yer almaktadır [279].

Harim ve son cemaat yeri arasındaki batı yönündeki minare kaidesi, mermerden inşa edilmiş olup, dışa taşan ve mukarnaslarla zenginleştirilmiş bir palmet motifli kuşak ile bezenmiştir. Bu kuşak, hem yapıya görsel bir derinlik katmış hem de dönem işçiliğindeki ustalığı ortaya koymuştur. Minare, harim duvarının kuzeybatı köşesinde, beden duvarıyla bütünleşik bir şekilde yükselen, tek şerefeli silindirik bir gövdeye sahiptir. Pabuç kısmı, prizmatik kesitli elemanların üst üste yerleştirilmesiyle oluşturulan bir geometrik kompozisyona sahiptir[280].

On iki köşeli yıldız şeklinde bir geometrik örgü ile başlayan minare gövdesi, iki sıra mukarnaslı bir korniş ile daha geniş gövde kısmına geçiş yapmaktadır. Minare gövdesi, beş yatay kuşakla bölünmüş olup, en alt kuşak mermer kaplama ile, üst kuşaklar ise sırlı tuğla ve çini süslemelerle zenginleştirilmiştir (Foto. 49-52). Minareye adını veren firuze, yeşil, sarı ve mor renkli çinilerle kaplanan dış yüzey, Selçuklu mimarisinin karakteristik geometrik motiflerini yansıtan sekizgen düğüm ve yıldız desenleriyle bezeli geniş bir kuşakla tamamlanmıştır. Çini süslemeye sadece minarede yer verilmiş, minare gövdesinin tamamının çini olması ile birlikte büyük bir kısmı restorasyon aşamasında yenilenmiştir. Alt bölümleri orijinaldir. İlk kuşakta kullanılan kalıpla üretim ve halat örgüsü motifi, Selçuklu dönemi çini süslemelerinde sıkça görülen motifler arasındadır.

278 Ötüken, a.g.e., ss. 261-263.

279 Mehmed Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrapları (XIV-XV. yy)*, (Doktora Tezi), Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, 1997, s. 47.

280 Top, a.g.e., s. 47.

İkinci kuşakta kullanılan mozaik tekniği ve geometrik desenler ise Osmanlı dönemi çini süslemelerindeki geometrik soyutlama eğilimini göstermektedir[281].

Üçüncü ve dördüncü kuşaklardaki rölyefli zincirek motifi ve geometrik süslemeler ise Türk ve İslâm sanatının geometrik motifler ve bitkisel süslemeler üzerine kurulu zengin görsel diline örnek teşkil etmektedir. Minarenin dış yüzeyi, kırmızı renkli pişmiş toprak tuğla ve firuze ile kobalt mavisi renkli sırlı tuğlaların yatay ve zikzaklı düzenlenmesiyle oluşturulmuş geometrik bir desenle kaplanmıştır. Beşinci kuşakta, kobalt mavisi renkli bir zemin üzerine firuze renkli sırlı tuğla ve kesme mozaik tekniği kullanılarak oluşturulmuş altıgen çinilerden bir zincirek bordürü yer almaktadır. Altıncı kuşakta ise, kesme tuğla ve mozaik tekniğiyle üretilmiş çiniler, kobalt mavisi renkli bir zemin üzerinde geometrik bir bordür oluşturmaktadır. İznik Yeşil Camii minaresi, günümüze ulaşan özgün şerefe örneklerinden biri olarak, Selçuklu mimarisinin karakteristik özelliklerinden olan mukarnaslı şerefe kornişini taşımaktadır [282].

Yapının iç portalı, sütunceler ve mukarnaslı başlıklar ile desteklenen sivri kemerli bir açıklığa sahiptir. Alınlık kısmında palmet motifli bir başlık ve düz bir çerçeve içindeki sivri kemerli bir alınlık dikkat çeker. İki renkli kesme taştan yapılmış iç kemer, sağ yanındaki pencerenin üst kemeriyle birleşerek dikdörtgen bir çerçeve oluşturur. Bu çerçeve içinde süslemeli bir madalyon yer alır. Kitâbenin yer aldığı alınlık, köşelerinde simetrik palmet başlıkları ile zenginleştirilerek bir portal oluşturmuştur. Girişin solundaki pencerede sivri kemerli bir alınlık kullanılmış, çerçevesi rumilerle örülmüştür. Hem iç hem de dış yüzeylerde lotus ve palmet motifli frizler ile girift bitkisel süslemeler yer almaktadır. Alt kısmında Selçuklu geleneğinde örgülü kufi bir Besmele yazılıdır[283].

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren bakımsız bir vaziyette olan yapı, zamanla tahribata uğramış ve Kurtuluş Savaşı sırasında yaşanan 1920 senesindeki Yunan işgali ile bu durum daha da kötüleşmiştir. Özellikle, camiyi süsleyen mermer kabartmalar ve son cemaat yeri korkuluk şebekeleri gibi dekoratif elemanlar büyük zarar görmüştür. Bu sanat eserleri üzerindeki fiziksel hasarlar, işgal döneminde yaşanan vandallık eylemlerinin bir

281 Şahin, a.g.e., ss. 48-54.
282 Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I*, İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1979, s. 599.
283 Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul: İnkılâp Kitâbevi, 2004, ss. 4-5.

sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yapının statik bütünlüğü de savaşın etkisiyle zarar görmüş, çatlaklar ve taş kayıpları gibi sorunlar meydana gelmiştir[284].

Ayrıca, camiden kültür varlıkları niteliğindeki süsleme parçaları ve diğer tarihi objeler çalınmıştır. Kurtuluş Savaşı sonrasında başlatılan restorasyon çalışmaları ile cami, büyük ölçüde eski haline kavuşturulmaya çalışılmış, ancak bazı orijinallik kayıpları yaşanmıştır. Sonrasında Çandarlı Ailesi soyundan geldiği belirtilen Nuh Necmettin Bey tarafından onarılmıştır. Cami, 1956-1969 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarımdan geçmiştir. 2016 yılında 1 yılda bitirilen restorasyon çalışmaları ile; kubbe kurşunları değiştirilmiş, iç ve dış raspaları ile minaresindeki çinilerde onarım yapılmıştır (Foto. 53-55) [285].

3.2. İznik Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi (1387)

3.2.1. Konumu

Türbe, Bursa ili, İznik ilçesinde, İznik surlarına yaklaşık 200 metre mesafede, Lefke Kapısı'nın hemen dışında, antik su yolunun yanındaki mezarlıkta bulunmaktadır. 40°25'44.5"N-29°43'54.0"E (40.429017-29.731664) koordinatlarındadır[286] (Foto. 56-65) (Harita, 18-19).

3.2.2. Tarihi

Türbe, Hayreddin Paşa'nın vefatı sonrasında (H. 789/M. 1387) türbede medfun olan oğlu Çandarlı Ali Paşa (H. 809/M. 1406) tarafından yaptırılmıştır[287].

3.2.3. Kitâbesi

---

284 H. Çetin Arslan, *Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları (1300-1451)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2001, s. 136.

285 Ahmet Vefa Çobanoğlu, "YeşilCami Külliyesi", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/yesilcami-kulliyesi--iznik, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

286 Google Earth, https://l24.im/lRp2F, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

287 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, ss. 332-333.

Doğu bölümündeki türbenin kuzey kısmındaki kabir, Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'ya, güney kısmındaki kabir ise oğlu Çandarlı Ali Paşa'ya aittir. (Foto. 66-67). Çandarlı Hayreddin Paşa'nın kabir taşlarından baş taşı 54 x 155 cm. ölçülerindedir (Foto. 130)[288].

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Metni:

كأن لم يُخلقوا اولم يكونوا
وهل احدٌ يُصانعن البَوار
وزيرمشرق ومغرب
بزر گوار جهان
خير الملة وراع الامر.

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Ke'en lem yuhleku ev lem yekûnû,
2. Ve hel ehadun yusâni'un el-bevâr,
3. Vezîru meşrıkın ve mağribin,
4. Buzurgvâr-i cihân,
5. Hayru'l-milleti ve râ'i'l-emr.

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

[288] Şebnem Akalın Eryavuz, "Çandarlı Türbesi", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/candarli-turbesi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

هل الدنيا وما فيها جميعا سوى ظلٍّ يزول مع النهار
تفكَّر أين أصحاب السَرايا وأرباب الصَّوافِن و العِشار
و اين الأعظمون يداً و بأساً و اين السّابقون لِذي الفخَّار
و اين القَرْنُ بعدَ القرنِ منهم من الخُلفاء و الشُمِّ الكِبار
كأَنْ لم يُخلَقوا أو لم يكونوا و هل اَحَدٌ يُصانُ من البَوارِ

(Foto. 131).

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Heli'd-dünya ve ma fiha cemi'an / siva zillin yezûlu ma'an-nehâr,
2. Tefekker eyne ashâbu's-serâyâ / ve erbâbu's-savâfini ve'l-'işâr,
3. Ve eyne'l-a'zamûne yeden ve be'sen / ve eyne's-sâbikûne lizi'l-fahâr,
4. Ve eyne'l-karnu ba'de'l-karni minhum / mine'l-hulefâi ve'ş-şummi'l-kibâr,
5. Ke'en lem yuhlekû ev lem yekûnû / ve hel ehadun yusânu mine'l-bevâr.

Hayreddin Paşa'nın kabir taşlarından ayak taşı 46 x 135 cm. ölçülerindedir (Foto. 68-69) [289].

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın Ayak Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Metni:

خیرالدین پاشا
درسال هفتصدو هشتاد
ونه در شهر سرز
دار فنا بدار بقا رحیل کرد

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın Ayak Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Hayruddin Paşa,

289 Ülgen, a.g.m., ss. 63-64.

2. Der sal-i heftsad u heştad,

3. Ve noh der şehr-i Serez,

4. Dar-ı fena be dar-ı beka rahil kerd.

Ayak taşı iç kısmında *"Hayreddin Paşa'nın 789 senesinde Serez şehrinde baki olan aleme göç ettiği"* yazılmıştır[290].

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

بوَقْت صُبْح چَهارشَنبه سَادِس مَاه
كِه نَقلْ كَرْد بَحَضْرَت محمد مَولى
ربيع الاول من اول ربيع الفصول
كه خُون گِريستْ بَراى وَيأهل أرض وسماء
وإنّ له جنت و مَأوَاهُ ميگُــفت .

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Bevakt-i subh-i çeharşenbe sâdis-i mâh,

2. Ki nakl kerd be hazret-i Muhammed mevlâ,

3. Rebîu'l-evvel min evvel-i rebîi'l-fusûl,

4. Ki hûn girist berây-i vey ehl-i arz u semâ,

5. Ve inne lehu cennet u me'vâhu mîgüft.

Hayreddin Paşa'nın kabri *"2.65x0.55 cm."* ölçülerindedir. Sandukasının kuzey ve güney yönünde de yazı kuşağı bulunmaktadır (Foto. 70-71)[291].

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın Sandukasının, Kuzey Yönüne Doğru Hafif Eğimli Olan Kısmında Yer Alan Kitâbenin Metni:

290 Ülgen, a.g.m., ss. 63-64.
291 Ülgen, a.g.m., ss. 63-64.

الهى انت جبار ا لسماء حقيق بالمحامد والثناء وقد اذ نبت جهلا فعف عنى فعفوك عن عبادك غيرناءى الهى كم عصيتك فى امورى

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın Sandukasının, Kuzey Yönüne Doğru Hafif Eğimli Olan Kısmında Yer Alan Kitâbenin Okunuşu:

1. İlâhî ente cebbâru's-semâi hakîkun bi'l-mehâmidi ve's-senâi ve kad eznebtu cehlen fa'fu annî fe'afvuke an ibâdike ğayru nâî İlâhî kem asaytuke fî umûrî.

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın Sandukasının Güney Yönüne Doğru Hafif Eğimli Olan Kısmında Yer Alan Kitâbenin Metni:

عليك نطلب نفسك عن هواها فما تبنى الدم الصالح تاهب للمنيه حين تعدوا كانك لاتعيش الى الرواح

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın Sandukasının Güney Yönüne Doğru Hafif Eğimli Olan Kısmında Yer Alan Kitâbenin Okunuşu:

1. Aleyke natlubu nefseke an hevâhâ femâ tebnî Ed-demu's-sâlihu te'ehheb li'l-meniyyeti hîne ta'dû Ke'enneke lâ ta'îşu ile'r-revâhi.

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın kabir sandukasının güney kısmından kuzey kısmına doğru uzanan bir metin bulunmaktadır.

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın Sandukasının Eğimli Tarafındaki Kitâbenin Metni:

ولا تمسك بهاعلى سورى زدت فى الاحسان فضلا كذلك فعل منان غفور هو الملك الغفورالشكور

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın Sandukasının Eğimli Tarafındaki Kitâbenin Okunuşu:

1. Ve lâ tumsiku bihâ alâ sûrî Zidte fi'l-ihsâni fadlen kezâlike fi'lu mennânin ğafûrin Huve'l-meliku'l-ğafûru'ş-şekûr.

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın kabrinin güneyinde oğlu Ali Paşa'nın kabri bulunmaktadır. Baş ve ayak ucu taşlarının üst kısımlarında nişlere ve mukarnas süslemelere yer verilmiştir. Kabrinin tamamı sülüs yazı ile bezenmiştir (Foto. 72-73)[292].

Çandarlı Ali Paşa'nın Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Metni:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ كَانَ
لِي أَمَلٌ قَصُرَ بِي عَنْ بُلُوغِهِ الْأَجَلُ
فَلْيَتَّقِ اللهَ رَبَّهُ رَجُلٌ
أَمْكَنَهُ فِي حَيَاتِهِ الْعَمَلُ

Çandarlı Ali Paşa'nın Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. *Yâ eyyühe'n-nâsu kad kâne,*
2. *Li emelün kasure bî an bulûğihi'l-ecelü,*
3. *Fe'l-yettakillahe Rabbehu reculün,*
4. *Emkenehu fi hayâtihi'l-amele.*

Çandarlı Ali Paşa'nın Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ
اَلْمُؤْمِنُونَ لَا يَمُوتُونَ
وَلَكِنْ يُنْقَلُونَ مِنْ دَارٍ إِلَى دَارٍ
صَدَقَ رَسُولُ اللهِ الْكَرِيمُ

[292] İsmail Naci Zeyrek, "İznik Şehrinin Osmanlı Erken Dönemindeki İmarında Çandarlı Ailesi Faktörü", *İznik, Uluslararası İznik Sempozyumu Bildirileri*, (2005), ss. 252-253.

Çandarlı Ali Paşa'nın Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. *Kâle'n-nebiyyü aleyhi's-selâm,*
2. *El-müminûne lâ yemûtûne,*
3. *Ve lâkin yünkalûne min dârin ilâ dârin.*
4. *Sadaka, Resûlullâhi'l-kerîm.*

Çandarlı Ali Paşa'nın Ayak Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Metni:

إِلَهِي أَنْتَ تَعْلَمُ مَا فِي مُرَادَتِي
وَتَعْلَمُ مَا فِي ضَمِيرِ فُؤَادِي
إِلَهِي لَيْسَ لِي عَمَلٌ جَمِيلٌ
سِوَى ضَبِّي لِعَفْوِكَ الْعِبَادَةَ
اِغْفِرْ اللّٰهُمَّ الْعِبَادَةَ

Çandarlı Ali Paşa'nın Ayak Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. *İlâhî ente talemü mâ fî murâdetî,*
2. *Ve talemu mâ fî zamiri fuâdî,*
3. *İlâhî leyse lî amelün cemîlün,*
4. *Sivâ zabi li-afvike'l-ibâde,*
5. *İğfir Allahümme'l-ibâde.*

Çandarlı Ali Paşa'nın ayak taşının dış yüzünde *"Vezirlerin efendisi ve en şereflilerin merci Hayreddin Paşa ve Ali Paşa'nın -Allah o ikisini de cennetine koysun- duası ile fâni dünyadan bâki olan âleme intikalinin H. 809 yılı Recep ayının yedinci cumartesi gecesi"* gerçekleştiği yazmaktadır (Foto. 74-75)[293].

[293] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I,* ss. 312-317.

Çandarlı Ali Paşa'nın Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

ارتحل سيد الوزرا مرجع
اشراف الوراء على پاشا
بن خيرالدين پاشا جعل الله
الجنة مثواهما دار
الفنا الى دار البقا فى ليلة
السبت السابع شهر رجب
لسنة تسع وثما نمائه هجرية

Çandarlı Ali Paşa'nın Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. *İrtahale Seyyidü'l-verâ min reca-i,*
2. *Eşrâfi'l-verâ Ali Paşa,*
3. *Bin Hayrullah Paşa cealellâhu'l-,*
4. *Cennete mesvâhümâ min dâri'l-,*
5. *Fenâ-i ilâ dâri'l-bekâ fi leyleti's-,*
6. *Sebti es-sâbi şehr-i recebi,*
7. *Li-sene tisin ve semânemietin mine'l-hicreti.*

Ali Paşa'nın kabir taşındaki ifadeden vefat tarihinin (H. 7/Recep/809/Cumartesi) M. 12/Kanun-u Evvel/1406 olduğu anlaşılmaktadır. Ali Paşa'nın mezar taşı da babasının mezar taşı gibi özenle işlenmiş ve güzel yazılarla süslenmiştir (Foto. 76-84) [294].

Fatma Hatun'un Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

[294] Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, ss. 332-333.

هوالباقی

حمیت پاک صادق فاطمه خاتونڭ

الهی صبر ایله اجر جزیل ایله اڭا اعطا که بالغ عمرنڭ

ایکن بو عالمده

پریشان ایتدی برق و بارانی باد اجل حیفا

ایاقلره عمر طویل ایله ویروب صبری

ایتدی یارین شفاعت

سنه ٨٤٣

Fatma Hatun'un Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Hüve'l-bâki.

2. Hamiyyet-pâk-ı sâdık fatıma hatunun,

3. İlahi sabr ile ecr-i cezîl eyle ana i'tâ , ki bâliğ 'ömrünün.

4. İken bu âlemde,

5. Perişân etti berk ve baranı bâd-ı ecel hayfâ,

6. Ayaklara ömr-i tavîl ile virüb sabrı,

7. Etti yarın şefaat.

8. Sene-i 843[295]

Davud Çelebi'nin Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Metni:[296]

داود چلبی ابن الیاس پاشا ابن خیرالدین پاشا

توفی فی تاریخه فی شهر المحرم الحرم سنة ثمان وتسعین وثمانمایة [297]

Davud Çelebi'nin Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

295 Fatma Hatun'un baş taşı iç yüzünde, ayak taşı ve iç ve dış yüzünde kitâbe bulunmamaktadır.

296 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 32.

297 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 32.

1. Davud Çelebi ibn İlyas Paşa bin Hayruddin Paşa,

2. Tüvuffiye fi tarihihi fi şehril muharremil haram senete semanin ve tis'ine ve semanimie[298].

Davud Çelebi'nin Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

خير الدين پاشا سلاله سندن داود چلبى ابن الياس پاشا

ذى القعده آينك دردنجى پنجشنبه كونى

٨٣٢ سنه سنده محرم آينده

دنيادن كوچدى

روحى ايچون فاتحه

Davud Çelebi'nin Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. *Hayreddin Paşa sülalesinden Davud Çelebi ibn İlyas Paşa,*
2. *Zilkade ayının dördüncü Perşembe günü,*
3. *832 senesinde muharrem ayında,*
4. *Dünyadan göçtü / 5. Ruhu için fatiha.*

Kitâbede Davud Çelebi'nin vefat tarihi *"H. 898 yılı Muharrem ayı"* olarak belirtilmiştir[299].

Sitti Hatun'un Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

[298] Uzunçarşılı, Çandarlı Vezir Ailesi, eserinin 32. Sayfasında metne yer vermiştir.

[299] Davud Çelebinin ayak taşı iç ve dış yüzünde kitâbe yerine bitkisel süsleme unsurlarına yer verilmiştir.

هو حیّ الباقی اللهم اغفرلی
باقی چون اجل هر شیی ایچره
آه ایله زار قیله لاکن
دنیا فانی آخرت باقیدر
جانده طول عمر سورمدم
آه ایله زار قیلارم گنجلگمه طویمدم
مرحومه ستی خاتونڭ روحنه فاتحه

Sitti Hatun'un Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Hüve hayyü'l-baki Allahümmeğfirli,
2. Baki çün ecel her şeyi içere,
3. Ah ile zar kıla, lakin,
4. Dünya fani, ahiret bakidir,
5. Canda tul ömr sürmedim,
6. Ah ile zar kılarım gençliğime doymadım,
7. Merhume sitti hatun'un ruhuna fatiha[300].

Osman Bey'in Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

[300] Sitti Hatun'un baş taşı iç yüzünde, ayak taşının iç ve dış yüzünde kitâbe bulunmamaktadır.

هو الباقی الهی مصطفی قولکه قیل خیرینی احسان

که ویرمشدك فلك آکا کویا بر مه تابان

ضیا بخش جهان ایکن ایروب تار اجل جفا

شب یلدا نار حسرتیله ایلدك سوزان

و رخت عمرنك بر منزلی بو عالمده

شفا ایچره آچوب کویا کل کبی خندان باغچه سنده

آکا نوروز رحلت کلمیوب باد خزان کبی

اجل جفا که ایتدی خاك ایله یکسان

ددسی نسل خیر الدین پاشا عثمان بك حضرت کندی حقدن ایمش فرمان

اوتوز اوچ یاشنده ایکن مرامم سکا آچلمدن بنم دورانم

بویله ایمش روز محشر

Osman Bey'in Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Hüve'l-bâkî, İlahi Mustafa kuluna kıl hayrını ihsân,

2. ki virmişdin felek ana güya bir meh-i tâbân,

4. Ziyâ-bahş-ı cihân iken irüb târ-ı ecel cefâ,

5. Şeb-i yeldâ nâr haretiyle eyledin süzân,

6. ve raht-ı ömrünin bir menzili bu âlemde,

7. şifâ içre açub güyâ gül gibi handân bahçesinde,

8. ana nevruz-ı rıhlet gelmeyüb bâd-ı hazân gibi,

9. ecel-i cefâ ki itdi hâk ile yeksân,

10. Dedesi nesl-i Hayreddin Paşa Osman Bey hazret kendi hakdan imiş fermân,

11. otuz üç yaşında iken merâmım sana açılmadın benim devranım,

12. böyle imiş rûz-ı mahşer.

Abdü'l-Vehhâb'ın Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

هوالباقی
خیرالدین پاشا
سلالەلرندن عثمان بیك زاده
مرحوم عبدالوهاب
روحه اچون الفاتحه سنه ۱۲۰۰

Abdü'l-Vehhâb'ın Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Hüve'l-bâki,
2. Hayreddin Paşa,
3. sülâlelerinden Osman Beyzâde,
4. merhûm Abdülvehhâb,
5. rûhu içün elfâtiha, Sene-i 1200[301].

Abdü'l-Vehhâb'ın Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

جانانه اوغلی ایلدی رحلت
ایده قبرینی حق روضەی جنت
خیرالدین پاشا زادەلرندن
عثمان بكك زادسی مرحوم عبدالوهاب بك
روحنه فاتحه

[301] Abdü'l-Vehhâb'ın baş taşının ve ayak taşının iç yüzünde kitâbe bulunmamaktadır.

Abdü'l-Vehhâb'ın Ayak Taşı'nın Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Cânâna oğlu eyledi rıhlet,

2. ede kabrini hakk ravza-i cennet,

3. Hayreddin Paşazadelerinden,

4. Osman Bey'in zadesi merhum Abdulvehhâb Bey,

5. ruhuna fâtiha.

Ali Bey'in Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

هوالباقی
خیرالدین پاشا
سلالەلرندن عثمان بك
زاده مرحوم علی بك
روحه اچون الفاتحه
سنه ١٢٠٤

Ali Bey'in Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Hüve'l-bâki,

2. Hayreddin Paşa,

3. Sülâlelerinden 'Osmân Bey,

4. zade merhûm Ali Bey,

5. Rûhiçün el-fâtiha,

6. Sene-i 1204[302].

[302] Ali Bey'in baş taşı iç yüzünde kitâbe bulunmamaktadır. Ayak taşı iç ve dış yüzünde bitkisel süsleme unsurlarına yer verilmiştir.

Azime Hatun'un Baş Taşı'nın Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

هوالباقی
اول مبارك اسم پاكڭ عزتی
هم رسولڭ فخر عالم شاه كونين حرمتی
ايله قبرم روضهء جنت يا اله العالمين
گيجه گوندز ايلسون حور غلمان خدمتی
عبدالله بكڭ كريمهسی مرحومه
و مغفوره عظيمه خاتون روحه اچون فاتحه

Azime Hatun'un Baş Taşı Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Hüve'l-bâki,
2. Ol mübârek ism-i pâkin 'izzeti,
3. Hem resûlün fahr-ı 'âlem şâh-ı kevneyn hürmeti,
4. Eyle kabrim ravza-i cennet yâ ilehe'l-'âlemin,
5. Gece gündüz eylesin hûr-ı gılmân hıdmeti,
6. Abdullah Bey'in kerimesi merhûme,
7. Ve mağfûre Azime Hatun rûhuiçün fâtiha[303].

Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin Batı Bölümündeki Mezar Taşlarının Epigrafik Durumu: (Foto. 85-110)		
1.	**Medfun:** Davud Çelebi	(H. 898/M.1493)
2.	**Medfun:** Fatma Hatun	(H. 843/M. 1439)
3.	**Medfun:** Sitti Hatun	(H. 969/M. 1561)
4.	**Medfun:** Osman Bey	
5.	**Medfun:** Abdü'l-Vehhâb	(H. 1200/M. 1785)
6.	**Medfun:** Ali Bey	(H. 1204/M. 1789)
7.	**Medfun:** Azime Hatun	(H. 1251/M. 1835)

[303] Azime Hatun'un baş taşı iç yüzünde kitâbe bulunmamaktadır. Ayak taşı da yoktur.

3.2.4. Mimarisi

Yapı yan yana yerleştirilmiş iki bölümden oluşmaktadır. Kare planlıdır (Çizim, 10). Doğu bölümünde Çandarlı Hayreddin Paşa ve oğlu Ali Paşa, batı bölümünde Çandarlı eşrafından diğer isimler yatmaktadır. Bu bölümde ismi kesin olarak bilinmeyen bir kadına ait kabir de bulunduğu yönünde bir bilgi olsa da Hayreddin Paşa ve Ali Paşa'nın sandukaları haricinde bir mezar bulunmamaktadır [304].

Batıdaki büyük türbede, mezar taşı üzerinde yazısı bulunmayan bir kişinin kabri, biri büyük biri küçük iki erkek kabri, sekiz kadın kabri ile altı çocuk olmak üzere toplam on altı kişinin mezarı bulunmaktadır. Ayrı dönemlerde inşa edilmesi sebebiyle iki bölümden oluşan türbenin duvar kalınlıkları ve aradaki bağlantı noktaları birbirinden farklıdır. Doğu yönündeki eski bölüm daha alçakta ve küçüktür. Bu bölümde aydınlık kubbe kullanılmıştır. Hayreddin Paşa'nın kabrinin baş ve ayakta yer alan mezar taşı, zengin bir ikonografik programla bezenmiştir. Taş işçiliğindeki ustalık, Selçuklu sanatının etkilerini yansıtan geometrik ve bitkisel motiflerle bir araya getirilerek, dönemin mezarlık mimarisinde önemli bir örnek teşkil etmektedir. Ali Paşa'nın kabir taşı, Hayrettin Paşa'nınkine kıyasla hem yazılar hem de süslemeler açısından daha zengin bir işçiliğe sahiptir. Doğu yönündeki türbede yer alan her iki paşanın mermer sandukaları, yüksek mermer sekiler üzerine yerleştirilmiştir[305].

Yapının batı kısmına sonradan eklenen bölüm, doğu bölümüne açılan bir kapı ve pencere ile irtibatlandırılmıştır. Batı kubbesi, on iki köşeli bir kaide üzerine oturtulmuş olup, dört köşesindeki prizmatik üçgenler sayesinde kubbe geçişi sağlanmıştır. Batı tarafında deforme olmamış, okunabilecek durumda ve yazısı olan mezar taşlarından biri kâtibi bir başlığı olan bükülmüş bir gül motifinin bulunduğu erken yaşta vefat eden *"Hayruddin Paşa sülalerinden Osman Bey zade'nin oğlu merhum Ali Bey'e"* aittir.

Türbe, 15. yüzyıldan itibaren tarih boyunca farklı dönemlerde tahribata uğramış, özellikle (1919-1922) yılları arasındaki Yunan işgali sırasında büyük hasar görmüş ve daha sonraki yıllarda restore edilerek günümüze kadar ulaşmıştır[306].

---

304 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s. 332-334.
305 Zeyrek, a.g.m., ss. 252-253.
306 Ötüken, vd., a.g.e., s. 212.

3.3. İznik İbrahim Paşa İmareti (1427)

3.3.1. Konumu

İbrahim Paşa'nın türbesinin doğu kısmına bitişik olarak inşa edilen imaret günümüze ulaşamamıştır[307].

3.3.2. Tarihi

Âşıkpaşazâde'nin İstanbul tab'ında, İbrahim Paşa'ya atfedilen İznik'teki vakıf yapısının bir zaviye olarak nitelendirildiği görülmektedir. Ancak, daha güvenilir kabul edilen Codex Gayol nüshası, bu yapının bir imaret olduğunu belirtmektedir.

Evliya Çelebi'nin İznik'te *"eski ve yeni imaret"* olarak adlandırdığı ve Hayreddin Paşa'ya ait olduğunu belirttiği 'yeni imaret'in, aslında İbrahim Paşa tarafından yaptırılmış olma ihtimali bulunmaktadır[308].

3.3.3. Kitâbesi

Kitâbesinde geçen ifadeye göre (H. 925/Cemaziye'l-evvel) M. 22 Nisan 1425 tarihinde yapımına başlanmış ve (H. 830) M. 1427 senesinde tamamlanmıştır. Mermer kitâbe 0,45 x 0,84 m. ölçülerinde, üç satır halinde ve celî sülüs hat ile yazılmıştır. Yalnız imaret kitâbesi sonradan İbrahim Paşa Türbesinin duvarına konularak kaybolmaktan kurtarılmıştır. İnşa kitâbesi günümüzde İznik Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde sergilenmektedir (Foto. 111) [309].

---

307 Burasını daha evvel görmüş olan Profesör Taeschner ve Profesör Paul Wittek imaretin bakıyyesi olan temelleri, ocak yer ve eski bir yalağı mevcut olduğunu beyan etmişlerdir.

308 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, a.g.e., s. 85.

309 Mehmed Memiş, "İbrahim Paşa İmareti", *İstanbul, Uluslararası İznik Sempozyumu 5-7 Eylül 2005*, (2005), ss. 361-362; Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, a.g.e., s. 53.

İznik İbrahim Paşa İmaretinin Kitâbesinin Metni:

بسم الله الرحمن الرحيم امر ببناء هذه العمارة الشريفة المباركة
الوزير الاعلم الاعدل ابراهيم پاشا ابن المرحوم خيرالدين پاشا دام ظله
فى يوم الاثنين الثالث جماذى الاخرةسنة ثمان وعشرين وثمانماية وتمامهافى سنة ثلاثين وثمانماية

İznik İbrahim Paşa İmaretinin Kitâbesinin Okunuşu:

1. Bismillahirrahmanirrahim. Emer abi-binâi hâzihi'l-imâret'ş-şerifeti'l-mübâreketi

2. El veziru'l-a'lemü'l-a'delü İbrahim Paşa ibnü'l-merhûmi Hayriddin Paşa dâme zıllıhû fi

3. Yevmi'l-isneyni es-salîsi min cemâziyye'l-âhireti sene semânin ve ışrîne ve semâni mietin ve temâmühâ fi selâsine ve semâni mietin[310].

3.3.4. Vakfiyesi

İbrahim Paşa'nın imaretine ait vakıf yerleri tapu (tahrir) defterlerinde görülmektedir:
*"**Karye-î Görmez:** İkinci Murad'dan hüküm vardır. Elhaletü hâzihi Pâdişâhımız (Kanûnî Sultan Süleyman) azze nasruhudan mukarrername vardır."* [311]
*"**Kaye-î Fâtıma:** Nam-ı diğer Ferraş Bali tâbi-i Gürle. Sultan Murad İbrahim Paşa'ya mülklüğe vermiş. Mezkûr İbrahim Paşa dahi İznik'te olan imaretine vakfetmiştir."* [312]
*"**Kariye-i Akköy:** Tâbi-i Gürle nam-ı diğer Çeltükci: Merhum İbrahim Paşa, Süleyman Paşa mirâsharlarından satın alıp İznik'te olan imâretine vakfetmiştir. Akhisar'da karye-i Akçaşehirde,"* İbrahim Paşa'nın imaretine tahsis ettiği vakıflardandır[313].

310 Kitâbe yazısının okunuşu İznik Türk ve İslâm Eserleri Müzesinden alınmıştır.

311 Görmez, İznik'in köylerindendir. *Kanûni Devrine ait Tahrir Defteri*, No. 733, s. 297.

312 Görüle, Orhangazi kazası köylerinden olup Görüle-i Cedîd ve Görüle-i Müslim isimlerinde iki köydür, *Kanûni Devrine ait Tahrir Defteri*, No. 733, s. 300.

313 Akköy, nam-ı diğer Çeltikçi köyü, Orhangazi kazası Merkez nahiyesi köylerindendir, *Kanûni Devrine ait Tahrir Defteri*, No. 733. S. 300.

3.3.5. Arşiv Belgeleri

Günümüze ulaşan arşiv belgesi bulunmamaktadır.

3.3.6. Mimarisi

Yapının mimari özellikleri konusunda ise günümüze ulaşan net bilgiler mevcut değildir[314].

3.4. İznik Mahmut Çelebi Camii (1442-1443)

3.4.1. Konumu

Cami, Bursa ili, İznik ilçesinin tarihi merkezinde, Ayasofya Kilisesi'nin güneyinde yer almaktadır. 40°25'41.2"N-29°43'11.7"E (40.428108-29.719914) koordinatlarındadır (Harita, 16)[315].

3.4.2. Tarihi

Çandarlı İbrahim Paşa'nın oğlu vezir Mahmut Çelebi tarafından yaptırılan cami, onun adıyla anılır. II. Murat döneminde inşa edilmiştir. Goltz Paşa caminin yanında bir imaretten söz etsede bu yapı günümüze ulaşamamıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, *"Yenişehir kapısı dışında Yakub Ece Zâde'den (Mahmut Çelebi Mescidi) "kurşunla örtülü bir mamûr mescit"* olarak söz eder. Ancak Ekrem Hakkı Ayverdi, bu mescidin bugün mevcut olmadığını ve sur içinde incelediğimiz Mahmut Çelebi Camii ile bir ilişkisi bulunmadığını belirtmektedir. Mahmut Çelebi, camisinin haziresinin güney tarafına defnedilmiştir [316].

314 Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi III. Cilt,* s. 8.
315 Google Earth, https://l24.im/8CF4Ie6, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).
316 Eyice, a.g.m., ss. 1-4.

3.4.3. Kitâbesi:

Caminin kuzey giriş kapısının üzerinde bir kitâbe bulunmaktadır. Kitâbesine göre Mahmut Çelebi tarafından (H. 846) M. 1442-1443 yılında II. Murat döneminde inşa edilmiştir. İç kapısının üzerindeki üç satırlık mermer kitâbesinin boyutları 45 x 180 cm'dir (Foto. 112-114) [317].

İznik Mahmut Çelebi Camii'nin Kitâbesinin Metni:

بنى هذا المسجد قرة عين الامارة وثمرة دوحة الوزارة صاحب الخيرات والمبرات و صاحب الموائد
والمسرات چلب محمود لازالت خيراته متوالية ودولته متعالية ابن الصاحب الاعظم والناصب الافخم المرحوم
السعيد المغفور الشهيد ابراهيم پاشا نورالله مضجعه فى زمان دولة الملك واوان السلطان
ناصب رايات الهدى والايمان خافض منات الكفر والطغيان حافظ البلاد باسط الامن والامان مراد بن
محمد خان خلد مملكته وابد دولته فى سنة ست واربعين وسمانماية هجرية الحمد لله وحده

İznik Mahmut Çelebi Camii'nin Kitâbesinin Okunuşu:

1. Benâ hâzel-mescide kurret'u aynil-emâreti ve semret'u devhati'l-ve-zâreti sâhibu'l-harât ve'l-meberrât ve sâbihu'l-mevâid ve'l-meserrât Mahmut Çelebi lâ zâlet hayrâtuhü metevâliyeten

2. ve devletuhû müte'âliyeten bin es-sahibu'l-a'zam ve'n-nasıbu'l-efham el-merhûm es-sa'id el-mağfûr ve-ş-şehid İbrahim Bâşâ nevverallâhu mazca'ahü zemâne devleti'l-melik ve evâni's-sultân

3. nâsıb'u râyâti'l-hüdâ ve'l-imân hâfidu menâbiri'l-küfr-i ve't-tuğyân hâfizu'l-bilâd Basit-ül-emni ve-i emân Murâd bin Muhammed Hân hullide memleketuhû ve übbide devletuhû fi senet'i sittin ve erba'ine ve semâni mi'a el-hicriyye el-hamdü lillâhi vahdeh (846)[318].

317 Ötüken, a.g.e., s. 235.
318 Aslanapa, *Tarih Boyunca İznik*., ss. 223-234.

3.4.4. Vakfiyesi

Mahmut Çelebi'nin İznik'teki *"imareti"* için düzenlediği vakfiyesi (H. 840/Zilhicce) M. 1447/Şubat tarihlidir. Vakfiyede imaretin, *"buka-i meymûne ile mescidi şerif'e yakın iki ev, matbah, yemekhane ve avlu'dan"* meydana geldiği belirtilmektedir. Üçü tarihli altı vakıf kaydı Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün arşivinde tespit edilmiştir[319].

3.4.5. Arşiv Belgeleri

Osmanlı Devlet Arşivlerinde İznik Mahmut Çelebi Camii'ne İlişkin Belgeler:		
1. Lazkiye (Denizli) kadısına: İznik'te Mahmut Çelebi İmareti ve birader Mehmed Çelebi Hemşiresi Fatma Hatun vakıflarının gelirlerini tahsil etmek için İbrahim'in görevlendirildiği.		
Kurum: A.DVNSMHM.d. / (Arşiv, 97)		
Tarih: H. 10.05.1075	**Tarih: M. 29.11.1664**	**Yer Bilgisi: 95.204**
2. İznik'te vaki Mahmut Çelebi İmareti evkafından Talha karyesi cabiliğinin uhdesine tevcihi hakkında Hüseyin imzasıyla verilen ve Müftü Yahya Efendi tarafından tahşiye olunan istida.		
Kurum: İE.EV. / (Arşiv, 98)		
Tarih: H. 16.11.1083	**Tarih: M. 05.03.1673**	**Yer Bilgisi: 16-1851**
3. İbrahim Paşa oğlu Mahmut Çelebi'nin İznik'te cami ve hayrat-ı sairesi evkafının Ezine-i Lazkiye kazasına tabi köyleri rüsumatına vaki olan müdahalenin men'i.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 99)		
Tarih: H. 01.08.1118	**Tarih: M. 08.11.1706**	**Yer Bilgisi: 87-4321**
4. İznik'te kain İbrahim Paşa oğlu Mahmut Çelebi Camii Vakfı müezzin tevcihi.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 100)		
Tarih: H. 12.03.1210	**Tarih: M. 26.09.1795**	**Yer Bilgisi: 110-5461**
5. İznik'te Mahmut Çelebi İbni İbrahim Paşa Mescidi Vakfı cüzhan cihetinin tevcihi.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 101)		
Tarih: H. 12.08.1211	**Tarih: M. 10.02.1797**	**Yer Bilgisi: 62-3089**

[319] Bursa Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi; Merhum İbrahim Paşa ve Mahmut Çelebi Vakfı, Vak. No. 468, Vakfiye defteri sıra no. 925.

6. Çandarlı İbrahim Paşa oğlu Mahmut Çelebi'nin İznik'teki cami ve imaretinin Simav'daki vakıf köprüleri.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 102)		
Tarih: H. 05.08.1234	**Tarih: M. 30.05.1819**	**Yer Bilgisi: 139-6927**

3.4.6. Mimarisi

Cami, kare planlı bir ibadet mekânına ve kuzeyde dikdörtgen planlı bir son cemaat yerine sahiptir. İbadet mekânı, tek bir kubbe ile örtülüdür. (Çizim, 7-8). Camiye giriş, Bursa tipi kemerli bir eyvandan yapılır. Kuzey girişinde simetrik pencere ve nişler bulunur[320] (Foto. 115-119).

Son cemaat yerinin kuzey cephesindeki giriş, ahşap bir kapı kanatıyla sağlanmıştır. Kapı, basit bir çerçeveye oturtulmuş, dikdörtgen panelli olup, üstünde yuvarlak kemerli, stilize bir konsol frizi yer almaktadır. Konsol frizi, ahşap bir taşıyıcı üzerinde taşınmakta olup, plastik bir görünüm vermektedir. Son cemaat yeri, köşelerinde yer alan paye ve merkezi bölümü çevreleyen sütunlu revak ile geometrik bir düzen içinde organize edilmiştir. Sivri kemerli açıklık, mekânı üç bölüme ayırırken, orta bölümde yer alan sekiz parçalı kubbe, mekâna dinamizm kazandırmıştır. Kubbe, tromplarla desteklenen bir pandantif üzerine oturtulmuştur. Yan bölümlerdeki kubbe biçimli nişler, mekânın iç ritmini güçlendirerek bir bütünlük sağlamıştır (Foto. 120-127). Kubbe, sekizgen bir kasnak üzerine oturtularak, üçgen kuşaklarla desteklenmiştir[321].

Camiye enlemesine eklenmiş, yaklaşık 4.50 x 10.95 m. boyutlarındaki son cemaat yeri, dört ayaklı bir revak sistemiyle düzenlenmiştir. Kare ve silindir biçimli ayaklar üzerinde yükselen kemerler, mekânı üç nefe ayırmaktadır. Zemin seviyesinin yaklaşık 75 cm. altında kalan son cemaat yerine, ahşap bir köprü ile ulaşılabilmektedir. Her iki yan duvar boyunca uzanan yaklaşık 60 cm. yüksekliğindeki podyumlar üzerinde, sivri kemerli geçişler yer almaktadır. Ön cephede, ayaklar ve duvar arasında toplam yedi adet sivri kemerli açıklık bulunmaktadır. Bu açıklıkların üzerindeki orijinal ahşap gergiler, günümüzde betonarme olarak yeniden inşa edilmiştir[322].

---

320 Celal Esat Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1984, s. 269.

321 Arseven, a.g.e., s. 269.

322 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murat Devri II*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1989, ss. 503-504.

Son cemaat yeri, merkezde sekiz kollu bir kubbeyle örtülürken, yan mekânlar tonozlarla kapanmıştır. Mekânın taşıyıcı elemanları olan sütunlar, ayaklar ve korkuluklar mermerden, nişler kesme taştan, kemerler ise tuğladan inşa edilmiştir. Sütun aralıklarında mermerden yapılmış kapı çerçeveleri yer almaktadır. Revak çevresindeki beden duvarı ve caminin tüm dış cephesi, üç sıra tuğla bir sıra taştan oluşan almaşık örgü tekniğiyle inşa edilmiştir. Kalkan duvarın bulunmaması dikkat çekicidir[323].

Caminin güney duvarında, beş cepheli ve mukarnaslı bir mihrap yer alır. Mihrabın köşelerinde sütunçeler bulunur. Pencereler, altta dikdörtgen, üstte sivri kemerlidir. İç mekân, palmet ve kalem işi süslemelerle zenginleştirilmiştir. Tüm altlık pencereler, dikdörtgen söveli, mermer lentolu ve demir parmaklıklı olup, basit bir çerçeve içinde yer almaktadır. Pencerelerin alt kısımlarındaki mermer söveler, pencerelere klasik bir görünüm kazandırmaktadır. Yapının dış duvarları ise almaşık teknikte, bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla ile örülmüştür[324].

Minare ise tuğladandır. Yapının kuzeybatı köşesinde yer alan minare, beden duvarıyla yekpare bir kompozisyon oluşturur. Pahlanmış pabuç üzerinde yükselen silindirik gövde, tek bir şerefe ile kesintiye uğratılır ve sivri bir külahla tamamlanır. Kuzeybatı köşesindeki minare merdiveni, duvara oturtulmuştur. Minarenin gövdesindeki firuze ve lacivert renkli sırlı tuğla süslemeler, Selçuklu dönemi süsleme sanatına özgü geometrik motiflerle birleşerek görsel bir bütünlük oluşturur. Minarenin geçirdiği onarımlar neticesinde orijinalliğini yitirdiği ve kalan parçaların da yapılan onarımlarda yerleştirildiği düşünülmektedir. Kuzeybatı köşesinde yer alan minare merdiveni, yapının iç düzenlemesindeki işlevselliği vurgular[325].

Mihrap nişi, beş köşeli bir planla oluşturulmuş ve mekânın odak noktası haline getirilmiştir. Güney duvarındaki mihrap nişi, beş kenarlı bir apsisi andırır ve kavsarası beş sıralı mukarnaslarla zenginleştirilmiştir. Kavsara altlığı zencirek motifli bir friz ile bezenmiş, nişin iki köşesi ise silindirik pilastrlarla desteklenmiştir. Kavsara, dikdörtgen bir çerçeve içinde yer alır[326].

---

323 Özlem Çuhadar, *Bursa Camilerinde Revak*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür A.Ş, 2021, s. 120.

324 Eyice, a.g.m., ss. 1-4.

325 Çuhadar, a.g.e., s. 120.

326 Çuhadar, a.g.e., s. 120.

Doğu ve batı duvarlarındaki simetrik pencere ve nişler, mekâna ritmik bir hareketlilik kazandırırken, kasnak seviyesindeki pencereler, mekânı aydınlatmakla birlikte dış dünyayla görsel bir bağlantı kurar. Harim mekânının doğu duvarı, kırmızı renkli palmet motifli bir friz ile süslü olup, tepelik kısmında palmet kompozisyonu ile zenginleştirilmiştir. Altlık pencereler dikdörtgen, üstlük ve kasnak pencereleri ise sivri kemerlidir. Kuzey duvarındaki giriş, yan duvarlardaki simetrik elemanlarla birlikte bir giriş portalı oluşturur[327].

Harimin kuzey cephesindeki basık kemerli kapı, iç içe geçmiş iki sivri kemerin oluşturduğu bir çerçeve içindeki aynalı kemerle vurgulanarak, bir portal nişi şeklinde tasarlanmıştır (Foto. 128-136). Harim mekânı, üzeri üçgen pandantiflerle desteklenen sekizgen kasnak üzerine oturtulmuş bir kubbe ile örtülmüştür. Kapının yanındaki dikdörtgen çerçevedeki dilimli kemerler, nişlerden daha yüksekte yer alan bir kemer sırası oluşturur. Üst kısımdaki ayrı bölmelerde yer alan on adet yazı ise burayı bir yazı taşı gibi gösterir[328].

Üçgen kuşakla geçilmiş sekizgen kasnak üzerine oturtulan kubbe hem estetik bir görünüm sunar hem de mekâna sağlamlık kazandırır. Sekizgen kasnak, kubbenin yükünü daha geniş bir alana dağıtarak yapının statik dengesini sağlar. Üçgen kuşak ise kubbe ile duvar arasında görsel bir geçiş oluşturur ve mekâna derinlik katmaktadır.

İznik Mahmut Çelebi Camii'nin sırlı tuğla işçiliği, Osmanlı dönemi sır üretiminin en önemli merkezlerinden biri olan İznik'in bu alandaki ustalığını gözler önüne seren bir örnektir. Camide kullanılan sırlı tuğlalar, geometrik desenler, bitkisel motifler ve hat sanatı örnekleriyle zenginleştirilmiş, özgün bir süsleme programı oluşturmaktadır. Bu süslemeler hem yapının iç mekânında hem de dış cephesinde kullanılmış, camiye görsel bir zenginlik kazandırmıştır. Bu sırlı tuğla işçiliği, sadece yapıya estetik bir değer katmakla kalmamış, aynı zamanda Türk ve İslâm sanatının geometrik ve bitkisel motifler üzerine yoğunlaşan üslubunu yansıtmıştır[329].

Mimari üsluba uygun olarak, kemer altında yer alan frizlerde kartuşlar ve kubbe iç yüzünde makili hatla bezenmiş İhlâs Suresi, ayna tekniğiyle ters yazı olarak işlenmiştir. Tüm epigrafik unsurların kalem işi tekniğiyle oluşturulduğu yapı, Arapça hat sanatının

327 Demiriz, a.g.e., 2001.
328 Ötüken, a.g.e., s. 235.
329 Çuhadar, a.g.e., s. 121.

çeşitli örneklerini barındırır. Pencereler arası kuşaklarda yer alan Esmâ-ül Hüsnâ motifleri, celi sülüs hatla müsenna kompozisyon şeklinde düzenlenerek, mekâna ilâhi bir atmosfer katılmıştır[330].

Aynı kuşağın orta alanında yer alan, daha açık kırmızı tonlu zeminde siyah renkli hatla yazılmış kitâbe, Haşr sûresinin 10. ayetinden 18. ayetine kadar olan bölümü içermektedir. Mahmut Çelebi Camii kubbesinin iç süslemesinde, Edirne'de köken bulan ve Osmanlı mimarisinde önemli bir yer tutan Edirnekâri üslubuna rastlanmaktadır. Bu üslup, geometrik ve bitkisel motifler ile karakteristik bir görsellik sunar. Kubbe merkezindeki büyük çember içerisinde yer alan motifler, estetik bir bütünlük oluşturmuştur[331].

Cami'nin süsleme sistemleri içerisinde önemli bir yer tutan kalem işleri, restorasyon sürecinde konservasyon ilkeleri doğrultusunda onarılmış ve orijinal dokusu korunarak günümüze taşınmıştır. 2019 yılında başlatılan restorasyon projesi ile cami, eski ihtişamına kavuşturulmuştur (Foto. 137-141)[332].

3.5. İznik Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi (15. yy'ın ilk yarısı)

3.5.1. Konumu

Türbe, Bursa ili, İznik ilçesinde Yeşil Cami Mahallesinde, Kılıçarslan Caddesinde bulunmaktadır (Foto. 183-185). İznik'te Lefke kapısının iç kısmında, yeni caddenin başlangıç noktasında, Çınarlı Meydan mevkisindedir. 40°25'44.5"N-29°43'42.3"E (40.429028-29.728414) koordinatlarındadır (Harita, 20-21)[333].

3.5.2. Tarihi

Türbenin, Çandarlı İbrahim Paşa'nın vefatından sonra, yani 1429 yılından sonra yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Türbe ile birlikte inşa edilen imaret de dikkate

330 Çuhadar, a.g.e., s. 122.
331 Tüfekçioğlu, a.g.e., ss. 49-54.
332 Tüfekçioğlu, a.g.e., ss. 49-54.
333 Google Earth, https://l24.im/c4CjM, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

alındığında, yapımın 1425-1427 yılları arasında başlamış olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır.

3.5.3. Kitâbesi

Türbenin batı girişindeki ilk sanduka, Çandarlı İbrahim Paşa'ya aittir. (Foto. 144-165).

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Metni:

عباد وعليك رحمة واسعة
الله إنّ الدّعاء ومن فضل قال
فإنّ الله أنزل وقال
وزير اعظم چندرلى ابراهيم پاشا

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. *İbâd ve aleyke rahmetun vasia,*
2. *Allahu inne ed'd-dû'â ve min fazli kâle,*
3. *fe inne Allahi enzele ve kâle,*
4. *Vezîriâzam Çandarlı İbrahim Paşa.*

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

قال النبي صلى الله
لرحمته بطاهر نفسه
قبرنده قولى ايچون دعا
بخير الآخرين قال الله

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Kale'n-nebî sallaAllahu,
2. li-rahmetihi bi-tahir nefsihi,
3. kabrinde kulu için dua,
4. bi-hayru'l âhirîn kale Allahu[334].

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Ayak Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Metni:

يوم الخميس الرابع والعشرين من ذالقعده في سنه
اثنين وثلثين وثما نمايه من تاريخ الهجريه

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Ayak Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. *Yevme'l-hamis er-râbi'u ve'l-işrin min zi'lka'deti fi seneti,*
2. *İsneyn ve selâsin ve semânimie min târihi'l-hicriyye.*

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

خلقك و اشرافنك باشى
وزيرلرك طيانغى
مملكتلرك باريشه قاوشديريجيسى
تهليكه لرى برطرف ايدن خير الدين پاشانك اوغلى ابراهيم پاشا
ايكيسى ده آخرته (طوپراقلرى كوزل قوقسون) انتقال ايتمشدر

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

334 Ötüken, vd., s. 220.

1. Halkın ve eşrafının başı,

2. vezirlerin dayanağı,

3. memleketlerin barışa kavuşturucusu,

4. tehlikeleri bertaraf eden Hayreddin Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa,

5. ikisi de ahirete (Toprakları güzel koksun) intikal etmiştir.

Türbede İbrahim Paşa'dan başka (H. 832 Şevval) 1429 yılı temmuz ayında vefat etmiş olan Çandarlı İbrahim Paşa'nın torunu, Halil Paşa'nın oğlu Ahmet ve (H. 843) M. 1349 yılında vefat eden kızı Saîde Hatun ile Fatma Hatun'un kabirleri bulunmaktadır. Çandarlı İbrahim Paşa'nın ayak ucunda bulunan Halil Paşa'nın oğlu Ahmet mezarının ayak taşının kırılarak kaybolduğu anlaşılmakta taşın geriye kalan bölümünde (H. 832) M. 1429 senesi okunmaktadır[335].

Çandarlı Halil Paşa'nın Oğlu Ahmet'in Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Metni:

ذی القعده آینك دردنجی پنجشنبه کونی

۸۳۲ سنه سنده

چندرلی خلیل پاشا اوغلی احمد پاشا

دنیادن کوچمشدر

Çandarlı Halil Paşa'nın Oğlu Ahmet'in Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. *Zilkade ayının dördüncü perşembe günü,*
2. *832 senesinde (M. 1429/Temmuz),*
3. *Çandarlı Halil Paşa oğlu Ahmet Paşa,*
4. *dünyadan göçmüştür.*

335 Memduh Koyunluoğlu, *İznik ve Bursa Tarihi: Anadolu'da Türkler Eti, Frik, Lid, Bitinya, İran, Roma, Bizans, Büyük Selçuk ve Osmanoğulları zamanında*, Bursa: Bursa Halkevi Neşriyatı, 1935, s. 140.

Çandarlı Halil Paşa'nın Oğlu Ahmet'in Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

قال النبي عليه السلام

الموت و لا حياة

چندرلی سلاله لرندن خلیل پاشا اوغلی احمد

Çandarlı Halil Paşa'nın Oğlu Ahmet'in Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Kale'n-nebi aleyhi's-selâm,

2. el-mevt vela hâyat,

3. Çandarlı sülalelerinden,

4. Halil Paşa oğlu Ahmed.

Üçüncü mezarın baş ucundaki kitâbede Çandarlı İbrahim Paşa'nın kızı Fatma Hatun'un (H. 847) M. 1443 tarihinde vefat ettiği anlaşılmaktadır. Fatma Hatun'un mezar taşı rumili başlığı ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sözlerinin olması sebebi ile de ayrı bir önem taşımaktadır[336].

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Kızı Fatma Hatun'un Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Metni:

اكر نفس

اماره آدم نسبك اصحاب نفس مطمئنه

رحمة الله عليه جنة الفردوس

قد المؤمنون

[336] Koyunluoğlu, a.g.e., s. 140.

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Kızı Fatma Hatun'un Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Eğer nefs,

2. emmare ademu nesbeke ashâb-ı nefsi mutmainne,

3. rahmetullahi aleyh cennetü'l-firdevs,

4. kadde'l-müminun.

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Kızı Fatma Hatun'un Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

قال النبي صلى الله عليه و سلم

المؤمنون لا يموتون بل ينقلون من دارِ

القباءِ الى دار البقاء

و قال اَكثروا ذكر هاذم اللذات

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Kızı Fatma Hatun'un Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Kalên nebiyyu sallahu aleyhi vesellem,

2. el mu'minune la yemutune bel yenkulune min darin,

3. el bakai ila dari'l Bekai,

4. ve kale Eksiru hazimi'l Lezzati.

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Kızı Fatma Hatun'un Ayak Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Metni:

آه مغفرت ای ربم قولك فانی دنیادن کوچدی

بو نیت خیر عالم ایچوندر

بو نیت خیر آخرته وسیله اولسون

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Kızı Fatma Hatun'un Ayak Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Ah magfiret ey rabbim, kulun fani dünyadan göçtü,

2. bu niyet hayr-i âlem içindir,

3. bu niyet hayr-i âhirete vesile olsun.

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Kızı Fatma Hatun'un Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni[337]:

انتقل مرجع اشراف الورى
مسند الوزراء صلاح ممالك الامان
المهالك ابرهيم بن خيرالدين پاشا
طاب ثراهما الى الآخره

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Kızı Fatma Hatun'un Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. *İntekale merci'u eşrâfi'l-verâ,*
2. *Mesnedu'l-vüzera salâhu memalik emân,*
3. *el-mehâlik İbrâhim bin Hayru'd'Din Pâşâ,*
4. *Tâbe serâhümâ ile'l-âhire*[338].

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Kızı Saide Hatun'un Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

المغفرة و الرحمة
اربعين ... جا (جماذى الاول) سنة تسع مائة

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Kızı Saide Hatun'un Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

---

337 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri II (Osman Gazi, Orhan Gazi, Sultan I. Murad, Hüdâvendigâr, Yıldırım Bayezid, Çelebi Sultan Mehmed, Sultan II. Murad, Fâtih Sultan Mehmed, Sultan II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim Devirleri),* İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2019, s. 510.

338 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri II*, s. 510.

1. el-mağfiret ve rahmet,

2. erba'în ... Câ (Cemâziyyelevvel) sene tis'a mi'e.

3.5.4. Mimarisi

Türbe, kuzey-güney ekseninde dikdörtgen bir plana sahiptir. Yaklaşık 9,5 metre eninde ve 12 metre uzunluğundaki bu yapı, yapım aşamasında kesme taş kullanılarak inşa edilmiş, ancak sonraki restorasyonlarda moloz taş ve kerpiç malzemelerle onarılmıştır. Yapı, dış cephelerindeki beyaz sıva ile karakteristik bir görünüm kazanmıştır. İç mekânda, kuzey duvarında bir niş ve iki pencere, batı duvarında bir niş, bir pencere ve bir kapı, güney duvarında ise kemerli bir niş ve bir pencere yer almaktadır. Doğu duvarının ortasındaki mihrap penceresi, daha sonra örülerek kapatılmış ve yerine iki yan cephede aydınlatma görevi gören pencereler açılmıştır. Türbenin ahşap olan örtü sistemi 1949 yılında yıkılmıştır. İbrahim Paşa türbesinin ön cephesi kesme taş ve arka kısmının duvarları kerpiç ve moloz taş malzemeden yapılmıştır (Foto. 166-169)[339].

3.6. İznik Çandarlı Halil Paşa Türbesi (15. yy'ın ilk yarısı)

3.6.1. Konumu

Türbe, Bursa ili, İznik ilçesinde, Kılıçarslan Caddesi'nde bulunmaktadır. 40°25'45.2"N-29°43'31.4"E (40.429222-29.725389) koordinatlarındadır (Harita, 22)[340].

3.6.2. Tarihi

Yapının inşa tarihi ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

339 Zeyrek, a.g.e., ss. 252-253.

340 Google Earth, https://l24.im/vje, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

İstanbul'un fethi sonrası, 1453 yılı temmuz ayında idam edilen Çandarlı Halil Paşa'nın naaşı, daha önceden inşa edilmiş olan aile türbesine defnedilmiştir (Foto. 170-188)[341].

3.6.3. Kitâbesi

Çandarlı Halil Paşa'nın Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Metni:

اعدم و اصحاب نفس صادقون
اطاعة بالموت و الصبر
دعا .... رحمت ... روحنه

Çandarlı Halil Paşa'nın Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. A'demu ve ashâbu nefsen sadıkun,
2. itâ'at bi'l-mevt ve's-sabr,
3. dua .... rahmet ... ruhuna.

Çandarlı Halil Paşa'nın Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

قال النبي صلى الله عليه و سلم
المؤمنون لا يموتون بل ينقلون من دار
البقاء الى دار البقاء
و قال اكثروا ذكر هادم اللذات

Çandarlı Halil Paşa'nın Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Kâle'n-nebî sallAllahu,
2. aleyhi vessellem,

341 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 58.

3. ellezine ve'l-mevt fani,

4. Vezîriâzam Çandarlı Halil Paşa,

5. fi'd-dünya azab ve'l-ahire mağfiret.

Çandarlı Halil Paşa'nın Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

و دفن فی عشر تسع

ربیع الاول...

Çandarlı Halil Paşa'nın Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Ve dafin fi aşer tis'a, / 2. rebiyyülevvel...

Çandarlı Halil Paşa'nın Oğlu Yusuf'un Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Metni:

بسم الله الرحمن الرحیم.

قال الله تبارك و تعالی.

إنا لله وإنا إلیه راجعون

Çandarlı Halil Paşa'nın Oğlu Yusuf'un Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. *Bismillahirrahmanirrahim,*
2. *Kâlallâhu tebâreke ve teâlâ,*
3. *İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn.*

Çandarlı Halil Paşa'nın Oğlu Yusuf'un Ayak Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Metni:

هذه الروضة المرحوم المبرور الذى انتقل من دار الشرور الى دار السرور يوسف بن خليل بن ابراهيم طاب ثراهما ليلةالاربعة الثاني عشر من ربيع الاول سنة اربع وثلاثين وثمانماية

Çandarlı Halil Paşa'nın Oğlu Yusuf'un Ayak Taşı İç Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Hazihi'r-ravdatu'l-merhûmi'l-mebrûri'llezî intekale min dâri'ş-şurûri ilâ dâri's-surûri Yûsuf bin *Halîl* bin *İbrâhîm,*

2. tâbe serâhumâ leyleti'l-erbi'âi's-sânî aşere min Rebî'i'l-evveli senete erba'in ve selâsîne ve semânimie.

Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu Yusuf'un Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

فيها الدنيا باقى
و الآخرة خير لكم ان كنتم تعلمون

Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu Yusuf'un Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Fiha e-dünya baki, / 2. Ve'l-ahiretü hayrun lekum in kuntum ta'lemun.

Halil Paşa'nın oğullarından Mehmed Çelebi, Âşık Paşazâde Tarihi'nde Friedrich Giese'nin (d. 1870-ö. 1944) incelemelerine göre tasavvuf yoluna girmiştir. Kızı Selçuk Hatun (H. 915 Safer ortaları/M. 1509 Haziran) 1509 yılında babasının yaptırdığı mescide vakıf bırakarak hayır işlerine katkıda bulunmuştur[342].

Süleyman Çelebi'nin Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

[342] Gökbilgin, a.g.e., s. 100.

حق تعالى الله چون آنك رحمتن ايده زياده
جمله تقصيراتنى عفو ديلرم
جناتى عدن اوله مقامى
مير مرتضى نامنده بر آدم

Süleyman Çelebi'nin Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Hak teala Allah çün ânın rahmetin ide ziyade,
2. cümle taksiratını afv dilerim,
3. cennati adn ola makamı,
4. mîr murtaza namında bir adam.

İbrahim Çelebi'nin Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

ابراهيم چلبى
روحى ايچون فاتحه

İbrahim Çelebi'nin Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. *İbrahim Çelebi,*
2. *Rûhu içün fatiha.*

II. İbrahim Paşa'nın Ayak Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Metni:

ابراهيم پاشا بن خليل پاشا

II. İbrahim Paşa'nın Ayak Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. İbrahim Paşa bin *Halil Paşa.*

II. İbrahim Paşa'nın Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

الذين و الموت فان فى الدنيا عذاب

روحى ايچون فاتحه

II. İbrahim Paşa'nın Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Ellezine ve'l-mevt fan, fi'd-dünya azab,

2. Rûhu içün fatiha.

3.6.4. Mimarisi

Türbe, kesme taş, moloz taş ve kerpiç kullanılarak inşa edilmiş dikdörtgen planlı bir yapıdır. Güney cephesinde yer alan dikdörtgen planlı girişin yanı sıra, kuzey ve güney cephelerde de dikdörtgen planlı pencere açıklıkları mevcuttur (Foto. 189-191)[343].

Çandarlı Halil Paşa Türbesi'ndeki Mezar Taşlarının Epigrafik Durumu:	
1.	**Medfun:** Çandarlı Halil Paşa
2.	**Medfun:** Yusuf Çelebi
3.	**Medfun:** Süleyman Çelebi
4.	**Medfun:** II. İbrahim Paşa
5.	**Medfun:** İbrahim Çelebi
6.	**Medfun:** Nefise Sitti
7.	**Medfun:** Hatice Hatundur[344]

[343] Mehmed Münir Aktepe, "Çandarlı", 1993, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/candarli, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

[344] Yaşar Kalafat, "Bursa ve Yöresi Ulucanları", *Bursa: I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu*, (2002), ss. 3-7.

3.7. İznik İbrahim Paşa Sarayı (15. yy'ın ilk yarısı)

3.7.1. Konumu

Yapı günümüze ulaşamamıştır. Konumu hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır[345].

3.7.2. Tarihi

Sarayın tam inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. İbrahim Paşa'nın vezirlik yaptığı dönem (1421-1429), sarayın inşa edilmiş olabileceği olası bir zaman dilimidir[346].

3.7.3. Kitâbesi

Günümüze ulaşan kitâbesi bulunmamaktadır.

3.7.4. Vakfiyesi

Günümüze ulaşan vakfiyesi bulunmamaktadır.

3.7.5. Arşiv Belgeleri

Günümüze ulaşan arşiv belgesi bulunmamaktadır.

3.7.6. Mimarisi

Sarayın mimari özellikleri hakkında kesin bilgiler olmamasına rağmen, dönemin diğer önemli yapılarıyla kıyaslandığında geleneksel Osmanlı mimarisinin tipik özelliklerini taşıdığı söylenebilir. Geniş avluları, eyvanları, kubbeleri ve süslemeleriyle, dönemin mimari anlayışını yansıtan bir yapı olduğu anlaşılmaktadır[347].

---

345 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, a.g.e., ss. 54-55.
346 Memiş, a.g.e., s. 53.
347 Goodwin, Godfrey. *A History of Ottoman Architecture*. Thames & Hudson, 1971.

3.8. İznik Çandarlı Camii (15. yy'ın ilk çeyreği)

3.8.1. Konumu

Cami, Bursa ili, İznik ilçesinde, Elbeyli köyü yakınlarındaki Çandarlı mevkinde bulunmaktadır. 40°29'02.3"N-29°43'22.3"E (40.483961-29.722853) koordinatlarındadır[348] (Harita, 23).

3.8.2. Tarihi

Çandarlı İbrahim Paşa'ya atfedilen bu caminin inşa tarihi ve süreciyle ilgili kesin tarihsel kayıtlar bulunmamaktadır.

3.8.3. Kitâbesi

Günümüze ulaşan bir kitâbesi yoktur.

3.8.4. Vakfiyesi

Günümüze ulaşan bir vakfiyesi yoktur.

3.8.5. Arşiv Belgeleri

Günümüze ulaşan bir arşiv belgesi yoktur.

3.8.6. Mimarisi

15. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilmiş olan yapı, yaklaşık 10 x 10 metre boyutlarında dikdörtgen bir plana sahiptir. Duvarları almaşık örgü tekniğiyle inşa

[348] Google Earth, https://l24.im/Dhy7, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

edilmiştir. Yapının üst örtüsünün günümüzde mevcut olmaması, orijinal görünümünün tam olarak anlaşılabilmesini engellemektedir.

Merdivenlerde kullanılan devşirme malzemeler, yapının farklı dönemlerde onarımlardan geçtiğini gösterir. Camiye bitişik olarak inşa edilen hamam, moloz taş ve tuğla duvarlarıyla benzer bir malzeme kullanımına sahiptir. Hamamın iç kısmı sıvalıdır. Hamam günümüzde harap durumdadır[349].

3.9. İznik Şeyh Kutbüddin Camii ve Türbesi (15. yy'ın ilk yarısı)

3.9.1. Konumu

Cami, Nilüfer Hatun İmaretinin güneydoğu istikametinde, Yeşil Cami'nin batısında bulunmaktadır. 40°25'49.1"N-29°43'34.3."E (40.430460-29.726206) koordinatlarındadır[350] (Harita, 17).

3.9.2. Tarihi

XV. yüzyılın ilk yarısında, muhtemelen Fatih Sultan Mehmed'in veziri Çandarlı Halil Paşa veya II. Beyazıt'ın veziri Çandarlı İbrahim Paşa tarafından inşa ettirilen yapının inşa tarihi tespit edilememiştir. Türbede, ünlü mutasavvıf Şeyh Kutbüddin İznikî (ö. H. 821/M. 1418) ve Kutbüddinzâde Mehmed Muhyiddin İznikî'nin kabri bulunmaktadır. Molla Fenari'den fıkıh ve diğer ilimleri öğrenen Şeyh Kutbüddin, daha sonra tasavvufa yönelerek bu alanda önemli eserler vermiştir[351].

3.9.3. Kitâbesi

Günümüze ulaşan bir kitâbesi yoktur.

---

349 Mehmed Münir Aktepe, "Çandarlı", 1993, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/candarli, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

350 Google Earth, https://l24.im/0Ep48, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

351 Çuhadar, a.g.e., s. 86.

3.9.4. Vakfiyesi

Günümüze ulaşan bir vakfiyesi yoktur.

3.9.5. Arşiv Belgeleri

Osmanlı Devlet Arşivlerinde İznik Şeyh Kutbüddin Camii'ne İlişkin Belgeler:		
1. İznik'te Hayreddin Paşa ve Şeyh Kutbüddin Camileri evkafıyla, Halil Paşa İmareti Vakfı tevliyetinin tevcihi.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 103)		
Tarih: H. 29.12.1139	**Tarih: M. 17.08.1727**	**Yer Bilgisi:** 366-18576

3.9.6. Mimarisi

Kare planlı cami, tek kubbeyle örtülü olup, kuzeybatı köşesindeki kubbeli türbe ve kuzeydoğudaki minare ile çevrili kare bir avlu içinde yer almaktadır (Çizim, 9). Külliye, cami ve türbeden oluşmaktadır[352] (Foto. 192-201).

Cami girişinde, son cemaat yeri işlevi gören bir revak yer almaktadır. Revak, üç sütunlu ve iki bölümlü, eş aralıklı bir düzenlemeye sahiptir. Türbe duvarına yaslanan bu yapı, üç adet devşirme mermer sütun üzerine oturtulmuştur. Podyum üzerinde yükselen revak, zemin seviyesinden yaklaşık 50 cm. yüksektedir. Geçişler, ikişer sivri kemerle sağlanmıştır. Diğer camilerde sıkça görülen kemerler arası gergi elemanına bu revakta rastlanmaz. Revak örtüsü, kiremit kaplı tonozlarla oluşturulmuştur. Sütun kaideleri sade bir görünüme sahipken, başlıklar bitkisel motiflerle zenginleştirilmiştir. Cami revakı, diğer örneklerinden ayrışan özgün bir plana sahiptir. Döneminin mimari üslubunda, iki bölümlü revak düzenlemesiyle özellikle öne çıkan tek yapıdır. Türbe duvarına yaslanan, kapalı ve açık bölümlerden oluşan bir plana sahiptir[353].

Revakın dış cephesi günümüzde görülen haliyle yenilenmiş olup, orijinal yükseltilmiş bir duvar veya kalkan duvar bulunmamaktadır. Sivri kemerli açıklıklar, üç

[352] Çuhadar, a.g.e., s. 86.
[353] Çuhadar, a.g.e., s. 87.

sıra dikey tuğla ve bir sıra taş sıralamasıyla oluşturulmuştur. Revak duvarı, almaşık tekniğiyle örülmüş üç sıra yatay tuğla ve bir sıra taş sıralamasıyla inşa edilmiştir. 19. yüzyılda Wilhelm Leopold Colmar Freiherr von der Goltz (d. 1843-ö. 1916) (gö. 1861-1916) İznik'i ziyaretinde incelediği caminin son cemaat yerindeki devşirme mermer sütun ve sütun başlıklarından bahsetmiştir[354].

Türbe duvarı ise eski dokusunu koruyarak, daha düzensiz olmakla birlikte, revak duvarı gibi almaşık tekniğinde örülmüştür. Türbe duvarındaki pencere kemerleri dikey tuğla örgüsünden oluşurken, revakın iç duvarındaki yenilenen pencere kemerleri üç sıra yatay tuğla sıralamasıyla oluşturulmuştur. Revak duvarı, iki sıra kirpi saçakla sonlandırılmıştır[355].

Yapının doğu-batı ekseninde simetriden hafifçe sapan iki pencere, karşılıklı olarak konumlandırılmıştır. Kuzey cephenin doğu köşesinde, giriş kapısına bitişik bir yan pencere yer alırken, güney cephede merkezi eksen üzerinde beş bölmeli bir mihrap ve iki yanda yan pencereler yer alır. Binanın dış duvarları, içte moloz taş örgüsüyle, dışta ise tuğla ve kesme taş sıralarıyla kaplanmıştır. Ancak, bu dış cephe günümüzdeki haliyle orijinalliğini yitirmiştir[356].

Yapının kuzeybatı köşesinde yer alan minare, kübik bir kaide üzerinde yükselen üçgen pabuçlu, silindirik gövdeli ve tek şerefeli bir formdadır. Revakın önünde bağımsız bir konumda bulunan minare, arka cephesinin bir kısmıyla türbe giriş cephesine yaslanır. Minareye çıkış basamaklarında çeşitli dönemlere ait olduğu düşünülen devşirme malzemeler kullanılmıştır. Şerefe altında iki sıra testere dişi motifli bir kuşak yer alır. Minarenin kaidesi üç sıra tuğla ve bir sıra taş sıralamasından oluşurken, pabuç ve gövde kısmı tamamen tuğladan inşa edilmiştir. Minarenin alt kısmındaki yapı taşları arasında tespit edilen İbranice yazı, mezar taşının ressam Abraham bin Mayer'e ait olduğunu ifade etmektedir. Bu kitâbe hem sanatçı hem de dönemin yazı karakteristikleri açısından önemli bir veri sunmaktadır[357].

---

354 Çuhadar, a.g.e., s. 87.

355 Reşat Öngören, "Kutbüddin İznikî", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/kutbuddin-izniki, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

356 Yıldız Ötüken, vd., *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1986, ss. 250-252.

357 Eyice, a.g.e., s. 37.

Minare, tuğla malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Devşirme olarak tanımlanan üç adet sütun ve sütun başlığı, mermer malzemeden tek parça halinde üretilmiştir. Sütunlar, kaidesiz olup, üst kısımlarında Bizans dönemi mimarisine özgü kompozit düzende sütun başlıkları taşımaktadır. Bu karakteristik özellikler, sütunların Bizans dönemine ait olduğunu göstermektedir[358] (Foto. 202-210).

28 Kasım 1920 tarihinde Yunan işgalinden kurtarılan İznik'te Şeyh Kütbuddin Camisi de büyük hasar görmüştür. Cami, çeşitli nedenlerle yıkılmak üzereyken, 2013 yılında başlatılan rekonstrüksiyon çalışmalarıyla orijinaline uygun olarak yeniden inşa edilmiş ve 2015 yılında ibadete açılmıştır[359].

[358] Çuhadar, a.g.e., s. 88.
[359] Yosunkaya, a.g.e., s. 63.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇANDARLI BANİLİĞİNDE İNŞA EDİLEN DİĞER ESERLER

4.1. Serez Eski Camii (Atik/Kurşunlu Camii) (1385)

4.1.1. Konumu

Cami, geçmişte Yunanistan'ın Serez şehrinde Hayreddin Paşa Mahallesi'nde, Serez kalesinin güneybatı yönünde yer almaktaydı. Serez şehri günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde bulunmaktadır[360].

4.1.2. Tarihi

Serez, Osmanlı Devleti'nin mülkiye teşkilâtının Selânik vilâyeti sancaklarından Serez Sancağının merkezi konumundaydı[361]. (H. 777) M. 1375 yılında I. Murad tarafından fethedilse de kalıcı olunamamıştır. Gazi Evrenos H. 786 M. 1384 tarihinde yeniden fethederek Türk yurdu haline getirmiştir. Yunanca *"Bikadobor"* olan bu Serez kalesini fetih sonrası "Sîruz" denilmiş Serez adıyla da tanınmıştır. Yapı günümüze gelememiştir[362].

4.1.3. Kitâbesi

Rivayet üzere Evliya Çelebi Serez'de gezdiği esnada gördüğü kitâbenin bir örneğini çıkararak Seyahatnamesinde yer vermiştir. Kitâbesinde hataların olduğunu belirtmektedir. Kitâbeye göre yapı (H. 787) M. 1385 بنی و عمر خالصا لله

---

360 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Hayreddin Paşa", *Ankara, Türk Tarih Kurumu, Belleten*, sayı: 91, (1959), s. 476.

361 Uzunçarşılı, "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Hayreddin Paşa", s. 476.

362 Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi V. Cilt*, ss. 55-56.

senesinde Çandarlı Hayreddin Paşa tarafından inşa edilmiştir. Evliya Çelebi'ye göre şehirde 91 cami inşa edilmiştir[363].

(H. 1132) M. 1719-1720 senelerinde yanan cami (H. 1232) M. 1836 senesinde II. Mahmut tarafından restore edilmiş ve kapının üzerine yeni bir kitâbe yerleştirilmiştir[364].

Serez Eski Camii Kitâbesinin Metni:

بسم الله الرحمن الرحيم خالصا وبنا عمر هذا المسجد المبارك فى زمان السلطان مراد بن اورحان خلد ملكه المحتاج البارى خليل ابن على الجندرى عفى عنهم سنة سبع و ثمانين و سبعمايه

Serez Eski Camii Kitâbesinin Okunuşu:

1. Bismillahirrahmanirrahim halise ve bina emr hazi el-mescid el-mübarek fi zaman el-Sultan Murad bin Orhan Halid mülkü el-bari Halil bin Ali el-cenderi afi azhim seneteh sebia ve semanin ve sebiamayeteh.

4.1.4. Vakfiyesi

Çandarlı Hayreddin Paşa Serez'deki camisi için Serez'de bulunan Eski Hamamı ile beraber 19 köyü vakfetmiştir[365].

4.1.5. Arşiv Belgesi

Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın belge tarama sisteminde yapıya özel arşiv belgesi bulunmamış olup, Serez vilayeti hakkındaki Arşiv belgelerine ise; ikinci bölümdeki *"2.12. Çandarlı Ailesi'ne Ait Arşiv Belgeleri"* başlığında yer verilmiştir.

363 Ayverdi, a.g.e., s. 354.
364 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri (Bulgaristan, Yunanistan ve Arnavutluk IV. Cilt,* İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1982, s. 354.
365 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, a.g.e., s. 26.

4.1.6. Mimarisi

Ayverdi'ye göre birçok Osmanlı eseri gibi Serez'dekiler de Yunanların tahribatına uğramıştır. Tek kalan, eski bir bedestenden ibarettir. Ancak caminin detaylı mimari özellikleri bilinmemektedir[366].

4.2. Serez Eski Hamamı (1385)

4.2.1. Konumu

Yapının yeri ve konumu tam olarak bilinmemektedir. Yapı günümüze gelememiştir.

4.2.2. Tarihi

Ekrem Hakkı Ayverdi'ye göre, Serez Eski Kervansarayı ve Hamamı'nın inşa tarihi konusunda kesin bir bilgi olmamakla birlikte, genel kabul gören tarih 1385 yılıdır[367].

4.2.3. Kitâbesi

Günümüze ulaşan kitâbesi bulunmamaktadır.

4.2.4. Vakfiyesi

Ayverdi'nin araştırmalarına göre, Çandarlı Hayrettin Paşa tarafından Serez'de kurulan *"Eski Hamam"* vakfı, Osmanlı vakıf sisteminin tipik örneklerinden biridir. Vakfiyenin Bursa Kadı Sicillerindeki (H. 1070) 1659 tarihli kaydı, vakfın gelir kaynakları ve bu gelirlerin dağılımı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Vakfın gelirleri, hamamın işletmesinden elde edilen gelirlerin yanı sıra, vakfa vakfedilen vakıf gayrimenkulleri (arazi, dükkân vb.) ve nakdi vakıflar aracılığıyla sağlanmaktaydı[368].

366 Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri IV. Cilt*, s. 354.
367 Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri IV. Cilt*, s. 354.
368 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, ss. 354-355.

Vakfiyede belirtilen *"galle fazlası"* terimi, muhtemelen vakıf gelirlerindeki artış miktarını ifade ediyor olabilir ve bu fazlalık, vakfın asli gayesi olan hayır işlerinin daha geniş bir alanda yürütülmesine olanak tanıyordu. Vakıf gelirlerinin bir kısmı, Serez'deki çeşitli zaviyelerin giderlerinin karşılanması için kullanılıyordu. Bu durum, Osmanlı döneminde vakıfların sosyal hayata olan katkıları ve hayır işlerindeki rolünü göstermektedir[369].

4.2.5. Mimarisi

Yapı hakkında, bir külliye içerisinde medrese, imaret, türbe gibi ek yapılarla birlikte var olduğu bilgisinden öte, mimari, tarihsel veya sosyal bağlamına dair detaylı bir bilgi bulunmamaktadır[370].

4.3. Serez Eski Kervansarayı (1385)

Ayverdi'ye göre, Çandarlı Ali Paşa'nın Serez'deki vakfiyesi, bir zaviye, meşruta bir kervansaray, 76 dükkân ve bir başhaneden oluşmaktadır. Özellikle kervansarayın mimari özellikleri ve fonksiyonları hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamakla birlikte, bu kompleks, Osmanlı dönemi ticaret yolları üzerindeki önemli konaklama ve ticaret merkezlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Yapı günümüze ulaşamamıştır[371].

4.4. Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii (1385)

4.4.1. Konumu

Cami, Çanakkale ili, Gelibolu ilçesinde; Camikebir, Yukarı Çarşı Caddesinde bulunmaktadır. 40°24'31.2"N-26°40'18.9"E (40.408669-26.671911) koordinatlarındadır (Harita, 24).

369 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, ss. 354-355.
370 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, ss. 354-355.
371 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, ss. 354-355.

4.4.2. Tarihi

"Büyük Cami, Ulu Cami, Çarşı Cami ve Gazi Süleyman Paşa Camii" isimleriyle de bilinen yapının inşa tarihi ve inşa edeni hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Şehirdeki en büyük külliye kompleksinin bir parçası olan bu cami, Sultan I. Murad'ın emriyle Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa tarafından inşa edilmiş ve Gelibolu Fatihi Gazi Süleyman Paşa'nın adı verilmiştir. Bu durum, yapıya hem dini hem de siyasi bir önem kazandırmıştır (Foto. 210-212)[372].

4.4.3. Kitâbesi

Yapıda biri yapım, ikisi tamir olmak üzere 3 kitâbesi bulunmaktadır. Caminin kuzey girişindeki mihrap nişinin üzerinde, 90 x 55 cm boyutlarında, dört satırlık bir kitâbe yer alır. Kitâbe, Arapça dilinde celî nesih hat ile yazılmış olup, yapı hakkında tarihsel ve mimari bilgiler içermektedir [373] (Foto. 213-214).

Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin Kuzey Kapısındaki Kitâbenin Metni:

عمر هذا البناء الشريف المبارك لاجل الملك
المعظم والحاقان الاعظم مولا ملوك العرب
والعجم سلطان ابن سلطان مراد بن اورحان خلد
الله ملكه سيد العلما خير الملة والدين فى تاريخ سنه سبعة وسمانين وسبعمايه٧٨٧

Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin Kuzey Kapısındaki Kitâbenin Okunuşu:

1. Ammara hêzel-binâe'ş-Şerîfel-Mübâreke li-ecli'l-Meliki'l-
2. Muazzam ve'l-Hâkâni'l-âzam Mevlâ Mülûki'l-Arap

372 Karaaslan vd., a.g.e., s. 4-6.
373 Karaaslan vd., *Çanakkale Kitâbeleri I Gelibolu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 4.

3. ve'l-Acem Sultân ibni Sultân Murad bin Orhân halledehe'

4. llahü mülkehû seyyidü'l-ulemâ hayru'l-milleti ve'd-dîn fi târih-i seneti seb'atin ve semânîne ve seb'ıimiye 787[374].

Doğu girişin üstündeki, 55 x 35 cm boyutlarında, dört satır ve dört beyitten oluşan Türkçe nesih hatla yazılmış kitâbe, (H. 1088) M. 1677 tarihini taşımaktadır[375].

Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin Doğu Kapısındaki Kitâbenin Metni:

حضرت غازی سلیمان شهید پاك ذات فتح ایدوب بو ایللری قیلدی بولایرده وفات
ایلدی بو جامعی احیا نیجه خیراتله روح پاکی شاد اوله مغفور اوله جمع غزات
پك فنا بولمشدی اما سعی ایدوب احمد آغا انی توسیع و منور ایلیوب وردی نجات
هاتف قدسی بویردی لطفیله تاریخنی اسکی جامع نورله دولدی و بولدی نوحیات

Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin Doğu Kapısındaki Kitâbesinin Okunuşu:

1. Hazret-i Gazi Süleyman şehid-i pâk-i zât fethedüb bu illeri kıldı Bolayır'da vefât

2. Eyledi bu câmi'i ihyâ nice hayrâtla rûh-i pâki şâd ola mağfur ola cem'i guzât

3. Pek fenâ bulmuşdu ammâ sa'y edüb Ahmed Ağa ânı tevsî' ve münevver eyleyüb verdi nevât

4. Hâkif-i kuds'ı buyurdu lutfile târîhini Eski Câmi nurla doldu ve buldu nevhayat.

Yapının kuzeybatı köşesindeki yan kapının üzerindeki üçüncü kitâbe, *"yapı yeniden inşa edilmiştir"* ifadesiyle, 190 x 108 cm. boyutlarında, beş beyitlik bir şiir şeklinde, ta'lik hatla Hattat Nazif Bey tarafından (H. 1307) M. 1889-1890 yılında yazılmıştır[376].

374 Karaaslan vd., a.g.e., s. 4-6.
375 Karaaslan vd., a.g.e., s. 4-6.
376 Karaaslan vd., a.g.e., s. 4-6.

Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin Kuzey Batısındaki Kitâbesinin Metni:

شهزادهٔ جنتمکان غازی سلیمان اسمنه　　بو معبد انشا اولنوب اولمشدی امت مستفید
محتاج تعمیر ایلدی آنی مرور ازمنه　　ایتدی شهنشاه جهان اعمار باطرز جدید
سلطان حمید ذوالهمم حاقان فاروق شیم　　مستجمع عدل وکرم مستکمل رأی سدید
یا رب اوله اجلال ایله اقبال عال العال ایله　　دائم صفای بال ایله عمری مزید عصری مدید
یازدی مجوهر کلکله تاریخن عزت بنده سی　　قیلدی بو اقدس جامعی تعمیر خان عبد الحمید

Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin Kuzey Batısındaki Kitâbesinin Okunuşu:

1. Şehzade cennet-mekân Gâzi Süleymân ismine / Bu mâbed inşa olunub olmuşdu ümmet müstefîd

2. Muhtâc-ı ta'mîr eyledi ânı mürur-i ezmine / İtdi Şehinşâh-ı cihân îmar bâ tarz-ı cedîd

3. Sultân Hamîd-i zü'l-himem Hâkân-ı Fârûk-şiyem / Müstecmi-i adl-u kerem, Müstekmil-i ra'yi sedîd

4. Yâ Rab! Ola iclâl ile ikbâl-i âli'l-âl ile / Dâim safâ-yı bâl ile ömrü mezîd asr-ı medîd.

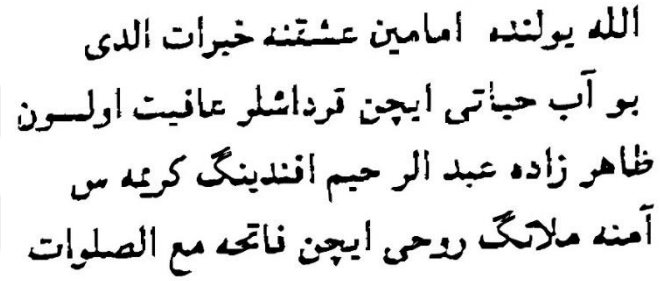
5. Yazdı mücevher kilkle târîhin izzet bendesi / Kıldı bu akdes câmi'i ta'mîr Hân Abdül-Hamîd[377].

Yapının güney ve doğu duvarının birleştiği sokağa bakan tarafında 5 gözlü (H. 1222) M. 1810 tarihli bir sebil bulunmaktadır. Zahirzade Abdurrahim Efendi'nin hanımı Molla Emine tarafından yaptırılmış olan sebilin üzerinde dört satırlık nesih kitâbesi bulunmaktadır[378].

377 Karaaslan vd., a.g.e., s. 4-6.
378 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, ss. 304-306.

Caminin doğu duvarına, 1889-1890 yıllarında yapılan restorasyon çalışmaları sırasında eklenen beş gözlü şadırvan, 19. yüzyıl sonu mimarisinin özelliklerini taşımaktadır. Duvar nişlerindeki havzalar, basit geometrik motiflerle süslenmiş olup, erken dönem üslubunu yansıtan yalın sütunlarla birbirinden ayrılmıştır. Caminin kuzeybatı köşesinde konumlanan bağımsız çeşme, (H. 853) M. 1449 yılında Gelibolu esnafından El-Hac Mehmed bin Hüseyin tarafından yaptırılmıştır. Çeşmenin üzerinde, iki satırlık bir kitâbe ile yapım tarihi ve yaptıran kişi hakkında bilgi verilmektedir[379].

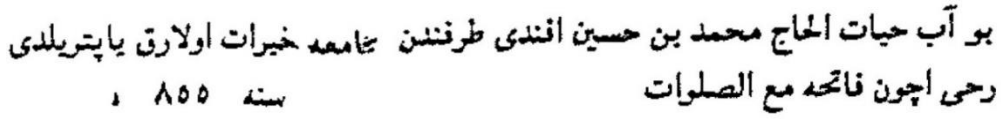
Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin Sebil Kitâbesinin Metni:

الله یولنده امامین عشقنه خیرات الدی
بو آب حیاتی ایچن قرداشلر عافیت اولسون
ظاهر زاده عبد الر حیم افندینگ کریمه س
آمنه ملاتگ روحی ایچن فاتحه مع الصلوات

Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin Sebil Kitâbesinin Okunuşu:

1. Allah yolunda imamın aşkına hayrat eyledi,
2. Bu ab-ı hayratı içen kardeşlere afiyet olsun,
3. Zahirzade Abdurrahim Efendinin kerimesi,
4. Emine Molla'nın ruhu için fatiha maas-salavat[380].

Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin Çeşme Kitâbesinin Metni:

بو آب حیات الحاج محمد بن حسین افندی طرفندن جامعه خیرات اولارق یاپتریلدی
روحی اچون فاتحه مع الصلوات سنه ۸۵۵ ه

Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin Çeşme Kitâbesinin Okunuşu:

379 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s. 206.
380 Karaaslan vd., a.g.e., s. 4-6.

1. Bu Ab-ı Ab-ı hayat El-Hac Mehmed bin Hüseyin Efendi tarafından camiye hayrat olarak yaptırıldı

2. Ruhu için fatiha maassalavat / sene 853.

4.4.4. Vakfiyesi

Yapı, Gazi Süleyman Paşa'nın vakıfları arasında *"Cami-i Gazi Hüdavendigar"* H. Castellon'un eserinde *"Büyük Cami"*, Evliya Çelebi Seyahatnamesinde *"Hünkâr Cami"* olarak geçmektedir. Gazi Süleyman Paşa'nın Gelibolu'yu fethetmesi sonrasında buraya bir kale yaptırmış olduğu bilinmektedir. Yapı adına 200 akçe gibi bir miktar ayrılmıştır. Bu miktarın hangi amaçla ayrıldığı yönünde bir bilgi bulunmamaktadır[381].

4.4.5. Arşiv Belgeleri

Günümüze ulaşan arşiv belgesi bulunmamaktadır.

4.4.6. Mimarisi

Cami, orijinalinde üzeri dokuz kubbe ile örtülü ve çok destekli inşa edilmiş olsa da günümüzde farklı bir görünüm kazanmıştır. Yapı, doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen bir plana göre inşa edilmiştir (Çizim, 11-12). Orijinal plan şeması uzun süre korunmuş, 1880-1890 senelerinde Sultan II. Abdülhamit (d. 1842-ö. 1918) (hü. 1876-1909) tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Üstündeki kubbe örtüsü kaldırılmış sonrasında eğimli bir kiremit çatı kullanılmıştır. Günümüze 1888-1889 senelerinde yapılan değişiklikler ile gelmiştir[382].

Yapının kuzey, doğu ve batı cephelerinde, tek gözlü revaklarla oluşturulmuş üç ayrı giriş bölümü yer almaktadır. Devirme sütunlar üzerinde yükselen revakların iç kısmı ahşap, dış kısmı ise kiremitli, eğimli bir çatı ile örtülmüştür. Girişler, cephe düzenine uygun olarak yüksek ve yuvarlak kemerli olarak tasarlanmıştır. Söveleri mermer kaplı

381 Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi V. Cilt*, ss. 175-108.
382 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s. 305.

olup, dış kenarları çerçeve ile belirginleştirilmiştir. Sade bir formda tasarlanan girişlerde, yazı veya mukarnas gibi süsleme unsurlarına yer verilmemiştir[383].

Doğu ve batı cephelerindeki girişlere ulaşmak için sırasıyla on ve sekiz basamaklı merdivenler çıkılmaktadır. Orta bölüm, yan mekânlara göre daha yüksek bir kotta yer alır ve çok sayıda pencere ile aydınlatılır[384].

Caminin iç mekânında, merkezi kubbeyi taşıyan taşıyıcı sistem, paralel bir iç mekân daha oluşturmak üzere yükseltilmiştir. Bu yeni kat, eğimli bir çatı ile örtülerek yapıya iki katlı bir iç hacim kazandırılmıştır. Harim mekânın köşe payeleri, eklenen altı sütunla birlikte bir sütun demeti halini almış, böylece üst örtünün yükü daha geniş bir alana dağıtılmıştır. Yan mekânlar ise ahşap tavan ve kiremit çatı ile örtülerek merkezi mekâna eşlik etmiştir. İç mekânın dinamik yapısı, kuzey girişindeki iki katlı mahfillerle (solda hünkâr, sağda müezzin mahfili) daha da vurgulanmıştır[385].

Yapı, dört ince ahşap sütun üzerinde yükselen ve üç adet yüksek, yuvarlak kemerle üçe bölünmüş ahşap bir mahfil sistemine sahiptir. Mahfillerin üst katları da benzer şekilde düzenlenmiştir. Orta mekânı sınırlayan kemerlerin alınlıklarında rokoko tarzında kalem işi bitkisel motiflerle süslü ince şeritler yer almaktadır (Foto. 215-221). Sütun başlıklarında ve kemer başlangıç noktalarında açılmış çiçek motifleri, iç mekâna hareketlilik katmaktadır. Kemerlerin üstündeki 20 cm. genişliğindeki kuşaklar boyunca, 50 cm. aralıklarla tekrar eden kalem işi bitkisel motifler, mekâna ritmik bir derinlik kazandırmaktadır. Yan mekânlardaki pencere üstlerindeki küçük taç biçimli çiçek motifleri ise, iç mekânın görsel zenginliğini artırmaktadır. Üst kat pencere kemerlerinin yükünü taşıyan payeler, içleri işçilikle zenginleştirilmiş dikdörtgen konsollardan oluşmaktadır[386].

Bu detay, yapının 14. yüzyıl mimarisinin özelliklerini taşıdığını göstermektedir. Özellikle sivri kemerli pencereleri ve taş işçiliğindeki geometrik motifler, dönemin Anadolu Selçuklu mimarisine özgü karakteristiklerdir. Güney duvarındaki üç katlı niş, ikili sütunlu bir çerçeve içinde yer almasına rağmen, 70 cm'lik düşük bir başlangıç

383 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s. 306.

384 *"Sultan I. Murad Hüdavendigar döneminde bu plan şeması üç camide uygulanmış olup, bunlar Filibe Hüdavendigar Cami (1364), Bursa Şehadet Cami (1369) ve Gelibolu Ulu Cami (1389)'dir."*, Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s. 305.

385 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s. 305.

386 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I,* ss. 305-306.

seviyesiyle tasarlanması nedeniyle mihrapla olan görsel dengeyi bozmaktadır. Sade mermer sütunlar, bitkisel motiflerle bezenmiş külahlarla sonlandırılmış, nişin üst kısmı ise geometrik motiflerle örülmüş mukarnaslarla doldurulmuştur[387].

Sütun başlıkları ile mukarnas kavsara arasındaki boşluklar, hilal biçimli pandantiflerle doldurularak yedi kollu yıldız motifleriyle bezenmiştir. Bu detay, yapının iç mekânına ritmik bir hareketlilik kazandıran geometrik bir kompozisyon oluşturur. Ahşap malzemeden yapılmış minber, oyma ve kabartma teknikleriyle zenginleştirilmiş olup, İslâmi motiflerle süslüdür. Minberin üst kısmını örten sivri konik külah, ahşap ayaklar üzerinde yükselmekte ve külahın yüzeyi, bitkisel motiflerle bezenmiş kabartmalarla kaplıdır. Minber aynalıkları, iç içe geçmiş üçgen motiflerle zenginleştirilmiş olup, merkezde kabartmalı bir kompozisyon yer almaktadır[388].

Kuzeybatı köşedeki minare, düzgün kesme taşlardan inşa edilmiş kare bir kaide üzerinde yükselmektedir. Minare gövdesi, beden duvarının korniş seviyesine kadar kesintisiz devam eder. Pabuç kısmı, dış bükey bir kornişle hareketlendirilerek ana gövdeyle bütünleştirilmeye çalışılsa da kaideye oranla kısa olması nedeniyle bir orantısızlık söz konusudur. Şerefe üstünde gövde incelir ve şerit halindeki girlant motifleriyle sonlanır. Zamanla 25 derecelik bir eğimin tespit edildiği minaresi 2006 senesinde Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün restorasyonu ile kaide bölümüne kadar tekrar yapılmıştır[389].

4.5. Bursa Ali Paşa Camii (1394)

4.5.1. Konumu

Cami, Bursa ili, Osmangazi ilçesinde, Ali Paşa Mahallesi, Eski Sokak'ta bulunmaktadır. 40°10'47.21"K-29°3'33.83"D (40.179781-29.059397) koordinatlarındadır[390] (Harita, 25).

---

387 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s. 305-306.
388 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s. 305-306.
389 Mehmed Baha Tanman, "Süleyman Paşa Cami ve Türbesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/suleyman-pasa-Cami-ve-turbesi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).
390 Google Earth, https://l24.im/2HLW, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

4.5.2. Tarihi

Cami, Çandarlı Ali Paşa tarafından inşa edilmiştir. Cami haziresinin kapısı yanında bulunan (H. 703) M. 1303 yılına ait yuvarlak formlu baş ucu taşı ile belirlenmiş olan kabir Ali Paşa'ya ait bir makam mezarıdır. Taşın üzerinde yazılı tarihin yanlış olduğunu belirten Baykal, Ali Paşa'nın (H. 809) M. 1407 tarihinde vefat ederek, İznik'e defnedildiğini hatırlatmaktadır[391].

Günümüze gelemeyen Ali Paşa çınarının batısında Paşa'nın inşa ettirdiği bir medrese, hamam ve imaretin önceki yıllarda olduğu belirtilmektedir. Ayverdi (H. 796/Zilhicce) M. 1394 tarihli vakfiyesi sebebiyle Ali Paşa tarafından yaptırılan caminin inşasını 1394 yılına ve daha öncesine tarihlemektedir. Yapı kompleksinin bir parçası olarak inşa edilen cami, zaman içinde geçirdiği değişiklikler ve eklemeler sonucu özgün mimari karakterini kaybetmiştir[392]. Yapı hakkında değerlendirmelerde bulunan kaynakların mutabık kaldığı konu, yapının vakfiyesinin 1394 yılı olması sebebiyle, inşasının bu tarih veya daha öncesine ait olduğudur [393](Foto. 222-224).

4.5.3. Kitâbesi

Günümüze ulaşan kitâbesi bulunmamaktadır.

4.5.4. Vakfiyesi

İnşa tarihini kesin olarak öğrenebileceğimiz bir Kitâbesi bulunmamasına rağmen yapıya ait (H. 796/Zilhicce) M. 1394[394] ve (H. 808) M. 1406[395] ve (H. 830/Ramazan) Temmuz M. 1427 tarihli vakfiyeler yapının inşa tarihi konusuna açıklama getirmektedir[396].

---

391 Kazım Baykal, *Bursa Anıtları*, İstanbul: Aysan Matbaası, 1950, ss. 79-90.

392 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s. 385.

393 Bengi Çorum, "Erken Osmanlı Kalem İşlerinden Bir Örnek: Bursa Ali Paşa Camii", *İstanbul, Sanat Tarihi Yıllığı, İstanbul Üniversitesi,* Sayı: 15, (2002), ss. 27-43.

394 Çandarlı Hayrettin Paşa Oğlu Ali Paşa vakıflarına ait vakfiye, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, H. 796/Zilhicce – M. 1394/Eylül, Defter No: 734, Sayfa No: 216, Sıra No: 120.

395 Uzunçarşılı, "Çandarlızade Ali Paşa Vakfiyesi", s. 552-555.

396 Çandarlı Hayrettin Paşa Oğlu Ali Paşa vakıflarına ait vakfiye, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, H. 830/Ramazan – M. 1427 Temmuz, Defter No: 624, Sayfa No: 587, Sıra No: 485.

Yapının vakfiyesi incelendiğinde, en erken inşa tarihi olarak 1394 yılı veya daha öncesi belirlenmektedir. Bu bilgi, yapının 14. yüzyılın son çeyreği veya daha önceki bir dönemde inşa edildiğine işaret etmektedir. Bengi Çorum'un Ali Paşa üzerine yaptığı çalışmada, yapının *"Kâzerunî Zaviyesi"* olarak nitelendirildiği ve bu iddianın vakfiye metinleriyle desteklendiği belirtilmektedir. Çandarlı Ali Paşa'nın, devlet görevlilerinin sosyal sorumluluklarının bir gereği olarak inşa ettirdiği vakıf eserlerinin gelirlerini temin etmek amacıyla Bursa, Yenişehir, İnegöl ve İznik gibi bölgelerde geniş toprak bağışları yaptığı bilinmektedir. Bu bağışlara dair en eski vakfiye, (H. 796) M. 1394 yılına tarihlenmektedir. Bu bulgu, yapının en geç bu tarihte tamamlanmış olduğunu göstermektedir[397].

Vakfiye, Arapça dua metinleriyle başlamakta olup, Çandarlı Ali Paşa'nın kalem ve kılıç ehlilerine gösterdiği cömertliği ve bu hizmetlerinin karşılığında inşa ettirdiği zaviyenin önemini vurgulamaktadır. Paşa, zaviyeyi cennet köşklerine benzeterek, buradaki ilim ve irfan faaliyetlerinin devamlılığını temin etmek istemiştir. Ancak zamanla harap hale gelen zaviye için yapılan vakıf, gelirlerinin bölge halkına hizmet amacıyla kullanılmasını şart koşmuştur. Vakıf işlerinin yönetimi ve gelirlerin dağıtımı ise şeriat hükümlerine göre bir hâkim tarafından denetlenmiştir. Vakfiyede, zaviyenin işleyişi ve yönetimi ile ilgili detaylı kurallar belirtilmiştir. Bu kurallara göre, zaviyenin hizmet koşulları ve vakfiyede yer alan kayıtlar kesinlikle korunacak, hiçbir değişiklik yapılmayacak ve vakfa ait mülkler hiçbir şekilde rehin bırakılmayacaktır[398].

Vakıf mülklerinin kiralanması, işletilmesi ve zirai arazilerin ortaklığa verilmesi gibi işlemler, bir yıllık süreyle sınırlandırılmıştır. Vakfiye yazılı şartları engellemeye çalışan, kuralları ihmal edenlere beddua ile bitirilmiştir. Tüm şartların yediyüz doksan altı senesi, Zilhicce ayı sonunda kayıt altına alındığı ifade edilmiştir. H. 796 Zilhicce (M. 1394 Eylül) tarihli vakfiyeye göre, Bursa Ali Paşa Camii için vakfedilen mülkler arasında; Tımace köyünde Hristiyan tebaadan Abdived'in oğlu olan Tımace'de alınan, Kenek oğlu İlyas, Meydan oğlu Hızır, İlyas Melik Paşa, Ahittin Ethem ve merhum Abdullah oğlu Eftabin, Abdullah oğlu olan Aktaş'ın mülkleri ile sınırlı köyün hak ve gelirleri, Beken Köyü'ndeki Mevlâna Rüstem'e ait arazinin devlet hazinesine ait arazi ile köy yolu ve bağcıların oturdukları köyün sınırındaki bağın tamamı, Araplar Mahallesi

397 Öcalan vd., a.g.e., ss. 182-189.
398 Öcalan vd., a.g.e., ss. 182-189.

yakınında vakfın geliriyle yapılan hamamın gelir ve hakları ile hamamın yanında bulunan altı adet dükkânın tamamı bulunmaktadır[399].

Vakfiyede, Gökdere Bucağındaki Sinan Paşa bağının tamamı ile yol ve su yoluyla sınırlanan, İbn-i Saruca Hasbey'den alınan bağ ve bahçenin gelir ve hakları; bu bağın çevresindeki iki değirmenin gelir ve hakları; vakıf geliriyle inşa edilen ve Gökdere'den gelen köşkün tamamı; Debbağlar Mahallesi'ndeki Karaca Ali Oğlu Hızır'dan alınan değirmenin gelir ve hakları; Yenişehir'deki 'Dolap' ismindeki değirmenin gelir ve hakları; Yenişehir Bucağında belirtilen köy sınırları içindeki arazinin geliri ve hakları; Üç Çarşı arasındaki Salhane Çarşısı'nda, hamamla aynı sırada bulunan bir köşesi belirtilen dükkânın tamamı; ve Cudmerd civarında diğer dükkânlardan ayrı inşa edilmiş on beş adet zahire dükkânının kazancından pay olmak üzere, çeşitli taşınmaz ve gelirlerin vakfedildiği belirtilmektedir[400].

4.5.5. Arşiv Belgeleri

Günümüze ulaşan arşiv belgesi bulunmamaktadır.

4.5.6. Mimarisi

Cami, ters T planlı zaviyeli camilerin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Ayverdi'nin yaptığı incelemelere göre, cami dikdörtgen bir plana sahiptir. Yapının kanatlı bir yapıya sahip olduğu ve yanları kapalı son cemaat yerinin beş adet yığma ayağa oturan kemerlerinin dairevi görünümü, (H. 1271) M. 1855 senesinde meydana gelen deprem sonucu gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları sırasında ortaya çıkmıştır. Bu durum, caminin orijinal planında bazı değişikliklerin yapıldığını ve bugün gördüğümüz formunun, büyük ölçüde bu restorasyon çalışmaları sonucunda şekillendiğini göstermektedir[401] (Çizim, 13-15).

399 Öcalan vd., a.g.e., ss. 182-189.
400 Öcalan vd., a.g.e., ss. 182-189.
401 Özer Ergenç, *16. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, s. 70.

Orta mekânda, arka arkaya dizilmiş iki kubbeyle örtülü ibadet alanı, yanlarda ise ocaklı ve pencereli dikdörtgen formlu hücreler yer alır. Bu hücreler hem ısınma hem de farklı amaçlarla kullanılmak üzere tasarlanmıştır. Yapının dış duvarı, tuğla ve moloz taşın üç sıra tuğla, bir sıra taş olacak şekilde düzenli olarak sıralandığı bir örgüyle inşa edilmiştir. Giriş kotundan yaklaşık 66 cm.'lik bir ölçüde zemin yüksekliğine sahip olan orta mekânın da yine depremden önce ikinci bir kubbe ile örtülü olduğuna dikkat çekilmektedir (Foto. 225-231). Depremin verdiği zarardan ötürü caminin mihrap tarafının daha eğri bir görünüm gösterdiği belirtilirken zararın en yoğun olduğu bölüm ise son cemaat yeri ile günümüze ulaşamayan batı hücre bölümüdür. Beraberinde, Ayverdi'nin tespitlerine göre son cemaat yerinin batı yönü doğuya göre yaklaşık 60-70 cm. daha geniştir[402].

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin (d. 1899-ö. 1984) araştırmalarına göre, günümüze ulaşan haliyle orijinal dokusunu büyük ölçüde yitirmiş olan yapının iç mekân zemini, yaklaşık 50 cm yükseltildiğinden yan hücreler daha düşük bir kotta kalmıştır. Ayverdi'nin araştırmalarına göre, depremden önce caminin giriş aksındaki harim mekânının yaklaşık 7 metre çapında bir kubbe ile örtülü olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında, yapının orijinal mimari karakteri hakkında önemli ipuçlarına ulaşılmaktadır[403].

Son cemaat yeri, beş adet sivri kemerli ön geçiş ve revak dışı alan ile beden duvarı arasında yer alan altı adet sivri kemer olmak üzere toplam on bir sivri kemer ile dışarıya açılmaktadır. Yaklaşık 6,11 metre yüksekliğindeki bu kemerler, 3,17 metre açıklıktaki payeler ile cami beden duvarı arasında yer alır. Kemerler, payeler üzerindeki sade taş profiller (kornişler) üzerinde yükselir ve yukarı doğru dışa doğru hafif bir eğimle sivrilir. Her bir kemerin içinde, podyum seviyesinden yaklaşık 3,40 metre yüksekte, 20 x 10 boyutlarında ahşap gergiler yer alır. Mekânın iç örtüsü, merkezi kubbe (yaklaşık 10,06 metre yüksekliğinde) ve dört köşedeki beşik tonozlar (yaklaşık 7,80 metre yüksekliğinde) ile oluşturulmuştur[404].

Yapının orijinal minaresine ait herhangi bir bulguya rastlanmamış olup, mevcut minarenin daha sonraki bir dönemde eklendiği düşünülmektedir. Minare, yapı

402 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s. 386.
403 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s. 386.
404 Nermin Beşbaş, Hikmet Denizli, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi)*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983, s. 15- 17.

kütlesinden bağımsız bir ünite olarak inşa edilmiştir. A. Gabriel'in eserinde, minarenin revak sistemine entegre olduğu yönündeki tespit, mevcut durumla çelişmektedir. Ayverdi ve Baykal gibi araştırmacılar, minarenin batı cephesinde yer aldığını belirtmekle birlikte, Ayverdi özellikle minarenin yapının iç köşesine bitişik olarak inşa edilmesini, ek bir yapı elemanı olduğunu gösteren önemli bir detay olarak değerlendirmektedir[405].

Ali Paşa Camii revakı, beş eyvanlı bir düzenlemeye sahiptir. Ancak, geçirdiği restorasyonlar neticesinde, yapı özgünlüğünün önemli bir kısmını kaybetmiştir. Revak, küfeki taşından inşa edilmiş yığma ayaklar üzerine oturtulmuştur. Zemin, taş döşeme ile kaplıdır. Kemerler, üç sıra dikey tuğla ve bir sıra taşın alternatifli kullanımıyla oluşturulmuş tuğla-taş örgüsüne sahiptir. Kemerler arası ve kalkan duvarlar ise, üç sıra tuğla, bir sıra taş ve dikey tuğla sıralarının dönüşümlü kullanımıyla inşa edilmiş karma bir örgüyü sergiler. Cephe, iki sıra kirpi saçak ile tamamlanmıştır[406].

Yapının beden duvarının ortasında yer alan, çokgen bir plan üzerine oturtulmuş, çift sütunlu ve on bir mukarnaslı bir mihrap nişi içerisinde çift kanatlı ahşap bir giriş kapısı bulunmaktadır. Kapının iki yanında beş sıralı mukarnaslı tavanlı hücreler yer almaktadır. Kubbe ve tonoz iç yüzeylerinde geometrik ve bitkisel motifli süslemeler dikkat çekmektedir. Bu süslemelerde ağırlıklı olarak mavi, yeşil, sarı ve kırmızı renkler kullanılmış ve bu renkler dairesel ve elipsler içerisinde düzenlenmiştir[407].

Yapı hakkında değerlendirmelerde bulunanlardan Albert Gabriel; banisinin bulunduğu caminin tarihçesi hakkındaki çalışmada, Baykal ve Ayverdi'nin bilgilerini özetlemekte, Ayverdi gibi 1855 yılındaki deprem sonrasında yapıda dikine bir kaymanın olduğunu, caminin bu tarihten sonra bir onarım geçirdiğini ve çöken kubbeleri yerine ahşap bir çatı örtü sisteminin uygulandığını ifade etmektedir[408].

Ayverdi ve Baykal farklı olarak ise depremin oluşturduğu tahribat sonrasında yapının zengin bezemelerinin olduğu ana giriş kapısı kavsarasının değişikliğe uğraması sebebiyle koruma altına alındığını, yıkılan orijinal minarenin yerine yapılan yeni minarede metal taşıyıcı kullanıldığını belirtmektedir[409].

---

405 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, s. 387.
406 Albert Gabriel, *Une Capitale Turgue Brousse I*, Paris: E. De Boccard, 1958, s. 137.
407 Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü II*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2009, ss. 220-222.
408 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, ss. 387-389.
409 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, ss. 387-389.

Kazım Baykal'a göre yapı tuğla döşeli ve önü parmaklıkla çevrili geniş bir son cemaat yerine sahiptir. Bu bölüm ve harim mekânı 1854 yılındaki depremde zarar görerek çapraz bir açı halini almıştır. Deprem sonrası restorasyonu 1856 yılına tarihlendirilmektedir. Baykal'a göre minare de yıkılmış ve onarım sırasında ahşap bir minare eklenmiştir[410].

Yapının bir zaviye olarak Ebu İshak Kazerûni dervişlerine tahsis edildiğinden, Baykal ve Ayverdi'nin de bahsettiği ve günümüze ulaşamayan hamam, medrese ve imaretin varlığından, sadece caminin kaldığı ve diğer yapıların yıkılmış olduğu görülmektedir. Bengi Çorum, yapının 1958 yılına kadar birden çok restorasyon geçirdiğini ve 1999 yılındaki restorasyon çalışmaları sırasında ortaya çıkan zengin kalem işi bezemeler üzerine yoğunlaşmıştır. Çalışmasında, caminin bezeme programının kalem işi, malakari ve renkli sırlı çini gibi çeşitli teknik ve malzemelerle oluşturulduğunu detaylı bir şekilde incelemiştir. Bengi Çorum, Zeren Tanındı (d. 1943) ve Filiz Çağman'ın (d. 1940-ö. 2021) Ali Paşa Camii üzerine yaptığı çalışmaları temel alarak, caminin kalem işi bezemelerinin Şirazlı Kâzerûnî dervişler tarafından gerçekleştirildiği sonucuna varmıştır[411] (Çizim, 16-17).

1855 depreminde önemli ölçüde hasar gören cami, kubbe ve minare gibi yapı elemanlarını kaybederek orijinal dokusunu yitirmiştir. Yapılan restorasyon çalışmaları sonucunda, yapıya eklenen yeni unsurlar ve yapılan müdahaleler, caminin özgün mimari karakterini büyük ölçüde etkilemiş ve 1997 yılına kadar bu haliyle ibadete açık kalmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce tescilli yapı için hazırlanan rölöve ve restitüsyon projesi, Bursa Tabiat ve Kültür Varlıkları Koruma Kurulu'nun 19.09.1997 tarihli 340 Sayılı kararıyla onaylanarak, 1998 yılı onarım çalışmalarına başlanmak üzere programa alınmıştır. 21 Kasım 1998 tarihli ve R-959 98 sayılı emirle, yaklaşık 32 milyar Türk Lirası keşif bedeli olan onarım ihalesine çıkılmasına karar verilmiştir. 8 Aralık 1998 tarihinde gerçekleştirilen ihaleyi, 95 H 040360 numaralı projesiyle Şafak Erbaş İnşaat Ticari Limited Şirketi kazanmıştır[412].

---

410 Baykal, a.g.e., s. 46.

411 Çorum, a.g.m., ss. 27-43.

412 "*Bu bilgiler, 04.10.2002 tarihinde Vakıflar Bursa Bölge Müdürlüğü'nden alınmıştır*." İsmail Naci Zeyrek, *Çandarlı Ailesi'nin Sanat Hamiliği ve Bursa Ali Paşa Cami*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, 2004, s. 31.

1999 senesinin ilk aylarında başlayan restorasyon çalışmaları sırasında; iç mekânın sıvasının altından orijinal kalem işlerinin çıktığı görülmüş ve bu kalem işlerinin korunması adına alınan önlemlerle çalışmanın plan ve program aşamasında değişikliğe gidilmiştir. Restorasyon çalışması 2002 yılında tamamlanmıştır[413] (Foto. 232-240). Yapının ne yazık ki restorasyon çalışması yapılmasının mümkün olmadığı bölümleri aslına uygun olarak yapılacak şekilde yıkılmıştır. Doğu kanadı dışındaki kuzey cephesi tekrar inşa edilmek adına yıkılmıştır. Caminin tarihi dokusunun en belirgin örneklerinden biri olan cümle kapısı, zamanın akışına direnerek ayakta kalmıştır[414].

4.6. Bursa İbrahim Paşa Hamamı (Hoca Muslihiddin/Mahkeme) (1421)

4.6.1. Konumu

Bursa ili, Osmangazi ilçesinde, İbrahim Paşa Mahallesinde bulunmaktadır (Harita, 27). 40°10'50.6"N-29°03'53.7"E (40.180708-29.064912) koordinatlarındadır.

4.6.2. Tarihi

1421 yılında Çandarlı İbrahim Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bir rivayete göre, hamamın içinde bulunduğu mahallede kadı konağının bulunması sebebiyle, mahalle, hamam ve cami *"Mahkeme"* adıyla anılmaktadır[415].

4.6.3. Kitâbesi

Günümüze ulaşan kitâbesi bulunmamaktadır.

---

413 Doğan Yavaş, *Bursa'nın Tarihi Mahalleleri*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür A.Ş., s. 71.

414 Zeyrek, a.g.e., s. 31.

415 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri II*, ss. 39-40.

4.6.4. Vakfiyesi

Hamamın (H. 825) 1421 yılına ait vakfiyesinde Çandarlı İbrahim Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. Hamamın yapılış amacı, İznik'teki bir imarete gelir sağlamaktı. Bu nedenle, hamamın geliriyle birlikte civardaki yedi köy de vakfedilmiştir[416].

4.6.5. Mimarisi

Hamam, kesme taş ve tuğla örgüsünün alternatif kullanımıyla inşa edilmiş, mekânların üzeri kubbe ve pandantiflerle örtülerek Erken Dönem Osmanlı mimarisinin karakteristik özelliklerini sergilemektedir (Çiz. 18). İç mekânlarda kubbeli bölümlerle iç içe geçmiş eyvanlar, hamama zengin bir görsellik kazandırırken; sıcaklık ve ılıklık bölümleri arasındaki doğrudan geçiş, Osmanlı hamamlarında sıkça görülen bir düzenlemeye örnek teşkil etmektedir[417] (Foto. 241-244).

Çifte hamam olarak tasarlanan yapı, erkekler ve kadınlar için ayrı bölümlere sahip olmasıyla dönemin sosyal yaşantısına dair ipuçları sunmaktadır. Soğukluk, ılıklık ve sıcaklık bölümlerinin varlığıyla Osmanlı hamam mimarisinin temel elemanlarını bünyesinde barındıran yapı, dönemin mimari üslubunu yansıtmaktadır. Yapının erkekler bölümü 1953 yılında onarılmış fakat kadınlar kısmına müdahale edilmemiştir[418].

Hamam, 1490, 1495 ve 1953 senelerinde onarım görmüştür[419]. Yakın tarihte 2010 yılında başlayan ve 2011 yılında biten bir restorasyon çalışması yapılmıştır. Hamam'ın mülkiyeti 2010 senesinde Sosyal Hizmetler Müdürlüğü'nden takas yoluyla Bursa Büyükşehir Belediyesine geçmiştir. Günümüzde bir kısmı Kültür Merkezi olarak kullanılmaktadır.

416 Ayverdi, a.g.e., ss. 39-40.
417 Kepecioğlu, a.g.e., ss. 220-222.
418 Kepecioğlu, a.g.e., ss. 220-222.
419 Kepecioğlu, a.g.e., ss. 220-222.

4.7. İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii (Atik İbrahim Paşa) (1478)

4.7.1. Konumu

İstanbul'un Fatih İlçesi, Mercan Mahallesi, Uzunçarşı Caddesi, Paşa Cami Sokak, 13 numarada, İstanbul Üniversitesi'nin merkez binasının Haliç tarafında bulunmaktadır.

41°00'53.0"N/28°58'05.6"E (41.014728/28.968219) koordinatlarındadır (Harita, 28)[420].

4.7.2. Tarihi

Sadrazam II. İbrahim Paşa'nın hayırseverliği sayesinde ülke genelinde birçok hayır işi yapılmıştır. Bunlardan biri de İstanbul'da yaptırdığı cami ve medresedir[421]. II. İbrahim Paşa, *"Uzunçarşı"* semtinde (H. 883) M. 1478 senesinde medrese, mektep ve çeşme ile beraber bir cami inşa ettirmiştir[422].

4.7.3. Kitâbesi

Yapının cümle kapısını çerçeveleyen kemerin altındaki kitâbenin alınlık bölümünde, yapının inşasının başlama yılı ebcedle (H. 898) M. 1493 olarak verilmiştir. Kitâbe üç satır halinde sülüs hatla yazılmıştır. Altta olan daha uzun ve dört satırlık manzum kitâbe bitimi ebced hesabıyla (H. 900) 1494-1495 yılları arasında gösterilmiştir[423]. Belirtilen tarihler "*Hadîkatü'l-cevâmi"*dekilere uymasa da vakfiye kayıtlarını doğrulamaktadır (Foto. 245-247).

---

420 Google Earth, https://l24.im/GOSM, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

421 Efendi, a.g.e., s. 306.

422 Semavi Eyice, "İbrâhim Paşa Külliyesi", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ibrahim-pasa-kulliyesi--mercan, 2000, (Erişim Tarihi: 20.10.2024).

423 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, ss. 114.

İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii'nin Kitâbesinin Metni:

تاريخ
ابتداء هذا البنا
وَمَن دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا
بناه الوزير ابن الوزير المؤيد
سمي خليل الله خيرا يسرمد
بناه لوجه الله روماً رضاءه
و تاريخه خير جليل يُابدُ

İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii'nin Kitâbesinin Okunuşu:

1. Târîhü,
2. İbtidâ-i hâze'l-binâ,
3. Ve men dehalehû kâne âminâ,
4. Benâhü el-vezîr ibnü'l-vezîr el-müeyyed,
5. Semmâ halîlullah hayran yüserrimedü,
6. Benâhü li-vechillâhi rumen ve rızâehü,
7. Ve târîhuhü hayrun celîlen yü'bedü (Foto. 280-282)[424].

4.7.4. Vakfiyesi

Ayvansarâyî, yapının inşa tarihini *"hayr-ı celîl"* ibaresinin ebced hesabında karşılığı ile (H. 883) M. 1478 olarak göstermektedir. Ancak "*İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri"*nde camiyle beraber İstanbul'da bulunan medrese ve sıbyan mektebinin, İznik'teki camisinin ve (H. 899/Recep) M. 1494/Nisan tarihli Kastamonu'daki medrese vakfiyesinin düzenlendiği kayıtlıdır. İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne göre, sadece İstanbul'daki cami değil, aynı zamanda İstanbul'daki medrese ve sıbyan mektebi,

[424] Âl-i İmrân Sûresi, 97. Âyet.

İznik'teki cami ve (H. 899/Recep) M. 1494/Nisan tarihli Kastamonu'da inşa edilen bir medrese de aynı vakfiye ile yönetilmekteydi[425].

Vakfiyeye göre Mimar Ayas mahallesindeki hamamın dışında cami ve sıbyan mektebi ile hamama yakın ev, dükkân ve hücreden haricinde Filibe, Serez, Tekirdağ, Eyüp, Galata, Edirne, Karasu gibi Rumeli; Çankırı'da Kalecik, Menteşe'de Kızılöyük, Çine'de Dalama, Kastamonu ve Ilısu'dakiler gibi Anadolu içerisinde birçok evkaf hayrat için bırakılmıştır. Belgede vakıfların yönetimine hakkında bir şartname ile hizmetlilere verilecek olan ücretler de açıklanmıştır. İstanbul'da Saraçhane'nin başında olan İbrahim Paşa hamamı da eserlerin giderleri adına vakfedilmiştir[426].

4.7.4. Arşiv Belgeleri

Osmanlı Devlet Arşivlerinde İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii'ne İlişkin Belgeler:		
1. İstanbul'da Uzunçarşı kurbunda vaki İbrahim Paşa'yı Atik Camii evkafından almak üzere İznik'teki caminin imamet, hatibet, devirhanlık ve sermahfiliğinin Mehmed'in ferağından Ali İbni Ali Mehmed'e tevcihi.		
Kurum: AE.SMHD.I / (Arşiv, 104)		
Tarih: 27.02.1168	**Tarih: M. 13.12.1754**	**Yer Bilgisi: 47-2861**
2. Abdülhalim el-Haşimi mühriyle muhasebe defteri: İstanbul'da Uzunçarşı başında Çandarlızade Atik İbrahim Paşa Camii Vakfı varidat ve masraflarının, mezkûr vakıf mürtezikasından isimleri yazılı kimselerle, vakfın mütevelli kaymakamı Ahmed Efendi muvacehesinde görülen bir senelik hesaplarını havi.		
Kurum: TS.MA.d. / (Arşiv, 105)		
Tarih: H. 12.06.1200	**Tarih: M. 12.06.1786**	**Yer Bilgisi: 8386**
3. İznik'te Mahmut Çelebi İbni İbrahim Paşa Camii Vakfı'ndan cüzhanlık cihetinin tevcihi.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 106)		
Tarih: H. 15.08.1211	**Tarih: M. 13.02.1797**	**Yer Bilgisi: 74-3686**

425 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, ss. 114.

426 Semavi Eyice, "Atik Ali Paşa Camii", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

4. İstanbul'da cami ve İznik'te hayratı bulunan Atik İbrahim Paşa Vakfı mütevelli kaymakamlığı.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 107)		
Tarih: H. 29.05.1217	**Tarih: M. 27.09.1802**	**Yer Bilgisi: 365-18512**
5. İstanbul Uzunçarşı'da ve İznik'te İbrahim Paşa'yı Atik Camii.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 108-110)		
Tarih: H. 28.05.1252	**Tarih: M. 10.09.1836**	**Yer Bilgisi: 142-7051**

4.7.5. Mimarisi

Cami, dikdörtgen bir plan şemasına göre inşa edilmiştir. Dış cepheleri özenle işlenmiş kesme taşlarla kaplanmıştır. Yapının asıl tasarımı, iç mekânda sütunlara oturan mahfillerle desteklenen bir kubbe ile örtülü bir yapı olarak düşünülmüş olsa da iç mekân bezemeli ahşap bir kubbe ile tamamlanmıştır. Son cemaat yeri, son restorasyon çalışmalarıyla günümüzdeki halini almış olup, cephede altı, yanlarda ise birer sütunla desteklenmektedir. Lorich gibi isimlerin de belirttiği üzere, son cemaat yerinin orijinal hali, ahşap bir çatı ile örtülü ve dört eğimli bir yapıya sahipti. Giriş kısmı ise, bir niş içinde yer alan, çift renkli taş işçiliğiyle bezeli ve geniş kemerli bir kapı olarak tasarlanmıştı. Yapının tüm cephelerinde, alt seviyede sivri kemerli, dikdörtgen mermer söveli pencereler ve üst seviyede ise sade sivri kemerli pencereler yer almaktadır[427] (Foto. 248-254).

Minareye giriş, iç mekândan sağlanmakta ve minare kürsüsünden itibaren pahlanarak kesme taştan inşa edilmiştir. Geniş ve mukarnaslı şerefe çıkışlarıyla dikkat çeken minarenin üst kısımları, daha sonraki bir dönemde eklenmiştir. Külliye içerisinde yer alan medrese ise günümüze ulaşamamıştır[428].

Aydın Yüksel'in araştırmalarına göre, sıbyan mektebi muhtemelen 24 x 27 ölçülerinde, on hücreli bir plan üzerine inşa edilmiştir. Vakfiye metinlerinde bu yapı hakkında detaylı bilgiye rastlanmamaktadır. İbrahim Paşa Külliyesi'ne ait hamam, Şehzadebaşı bölgesinde, Mimar Sinan'ın eseri olan Ayaspaşa Camii'nin yakınında yer

427 Semavi Eyice, "Atik Ali Paşa Camii", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991, (Erişim Tarihi: 12.10.2024).

428 Gökbilgin, a.g.e., ss. 394-403.

alıyordu. Tuğla malzemeyle inşa edilen bu çifte hamam, Henri Prost'un Bozdoğan Kemeri'ni açığa çıkarma amacıyla başlattığı Atatürk Bulvarı çalışmaları sırasında, 1940'lı yıllarda tamamen yıkılmış ve günümüze herhangi bir kalıntısı ulaşmamıştır. Bu önemli yapıya dair tek belge, Heinrich Glück tarafından 1917 yılında çizilen plan olmuştur[429].

Diğer aynı isimli yapılardan ayırmak amacıyla Atik İbrahim Paşa Camii olarak da anılan yapı, Haliç kıyılarından başlayarak İstanbul'un kuzey bölgelerini etkileyen büyük yangınlardan nasibini almış, özellikle 23 Eylül 1911 tarihli Uzunçarşı-Mercan yangınında önemli ölçüde zarar görmüştür. Yapı, 1965 yılında yerel esnafın katkılarıyla Vakıflar İdaresi tarafından kapsamlı bir restorasyon geçirerek yeniden ibadete açılmıştır[430].

4.8. Bursa Çandarlı İbrahim Paşa Camii (Hoca Muslihiddin/Mahkeme) (1493)

4.8.1. Konumu

Cami, Bursa ili, Osmangazi ilçesinde, Ünlü Cadde'den yukarı doğru çıkıldığında, İbrahim Paşa Mahallesi'nde, Mahkeme Hamamı'nın karşısında İbrahim Paşa Caddesi ile Kız Lisesi Sokağının köşesindedir (Foto. 266-269). 40°10'50.1"N-29°03'52.3"E (40.180581-29.064521) koordinatlarındadır[431] (Harita, 26).

4.8.2. Tarihi

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın oğlu Sadrazam İbrahim Paşa veya Hoca Muslihiddin tarafından yaptırıldığı düşünülen cami, vakıf kayıtlarında *"Mahkeme"* olarak da geçmektedir. Başlangıçta mahalle mescidi olarak hizmet veren yapıya, 1615 senesi Nisan ayı başlarında izn-i sultâni ile minber eklemesi yapılmış, camiye tahvil olunarak Cuma ve bayram namazları kılınmaya başlanmıştır[432].

---

429 Halil Edhem, *Camilerimiz*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2019, ss. 40-42.
430 Edhem, a.g.e., ss. 40-42.
431 Google Earth, https://l24.im/S7oGJD6, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).
432 Mehmed Münir Aktepe, "Çandarlı İbrahim Paşa", 1993, https://l24.im/YbQScm, (Erişim Tarihi: 15.08.2024).

Yapının inşa tarihi konusunda kesin bir veri bulunmamakla birlikte, mevcut kaynaklar ve mimari analizler ışığında, 15. yüzyılın ilk çeyreği ihtimali, genel kabul gören görüşten oldukça uzak bir senaryodur. Özellikle Çelebi Sultan Mehmed dönemi olarak belirtilen 1493 yılı, camiye adını veren Hoca Muslihiddin'in vakfiyesiyle de desteklenen daha olası bir tarih aralığıdır. Yapının stilistik özellikleri, 15. yüzyılın ikinci yarısına ait bir yapı olduğunu düşündürmektedir[433].

4.8.3. Kitâbesi

Günümüze ulaşan kitâbesi bulunmamaktadır.

4.8.4. Vakfiyesi

13 Eylül 1493 tarihli Irgandi oğlu Hoca Muslihiddin'in inşa ettirdiği yapı Muslihiddin'in yaptırdığı bazı vakıflar sebebiyle *"Hoca Muslihiddin Camii"* ismiyle de anılmaktadır. İbrahim Paşa bu cami adına Erenler Dağı civarında bulunan üç parça mezrayı ve mahalledeki iki ev ile Kazancılar Çarşısında bulunan bir dükkânı vakfetmiştir[434].

4.8.5. Arşiv Belgeleri

Günümüze ulaşan arşiv belgesi bulunmamaktadır.

4.8.6. Mimarisi

Cami, dikdörtgen bir plan üzerine inşa edilmiştir. Yapı, kubbe ile örtülü yaklaşık 7,67 x 8,10 metrelik dikdörtgen planlı bir harime ve harimin önünde yer alan, son cemaat yeri işlevi gören bir revaka sahiptir. (Foto. 255-264). Cami, beden duvarı ve minare

433 Kepecioğlu, a.g.e., ss. 220-222.
434 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri II*, ss. 39-40; Kâmil Kepecioğlu, a.g.e., ss. 220-222.

kaidesinde, son cemaat yerinin revakıyla birlikte iki sıra düzgün moloz taş ve iki sıra tuğla arası yerleştirilerek inşa edilmiş bir duvar örgüsüne sahiptir[435].

Yan kısımları moloz taş ve tuğla harcı ile doldurulan son cemaat yeri, ahşap bir çatı ile örtülmüştür. Doğu cephesindeki pencere kemerlerinde ise tuğla malzemeden kuş gagası motifli bir örme süsleme dikkat çekmektedir[436].

Camiye giriş öncesinde yer alan son cemaat yeri, duvarlarla çevrelenmiş, yaklaşık 4,45 x 7,94 metre boyutlarında dikdörtgen bir avlu niteliğindedir. Harim kotunun altında yer alan bu mekân, her iki yan duvarı boyunca birer basamaklı podyumla yükseltilmiştir. Duvarlar, alternatif sıra halinde yerleştirilmiş taş ve tuğla örgüsüyle inşa edilmiş olup, günümüzde ahşap doğramalarla tamamen kapatılmıştır. İç mekânda yapılan ahşap kat ilaveleriyle iki katlı hale getirilen revak, kadınlara tahsis edilmiş ve ahşap tavan ile beşik çatı ile örtülmüştür. Kalkan duvarlı cephelerin yaygın olduğu Bursa camileri bağlamında, bu yapı farklı bir cephe çözümü sunar[437].

Geleneksel *"almaşık örgü"* tekniğiyle inşa edilen duvar, köşe noktalarında, kalkan duvarlı cephelerde sıkça görülen köşe burçlarına benzer, ancak daha küçük ölçekli, almaşık örgüden oluşturulmuş elemanlarla güçlendirilmiştir. Bu elemanlar, saçak altında kalacak şekilde tasarlanmıştır. Yapının kubbesi, sekizgen bir tromp üzerine oturtulmuş olup, bu tromp ile kubbe arasında prizmatik Türk üçgeni geçiş elemanları kullanılmıştır[438].

Yapının mihrabı, yarım daire niş içinde, beş sıra mukarnasla bezeli ve yüksek bir çerçeveye oturtulmuş, özgünlüğünü koruyan önemli bir unsurdur. İç mekân duvarlarında yapılan sıva ve boya gibi müdahaleler, orijinal dokuyu kısmen gizlemiş olsa da dış cephede kullanılan kesme taş ve tuğla örgüsü, pencerelerdeki söveler, geçme demirler ve sivri kemerler gibi özgün mimari unsurlar yapıya karakterini kazandırmaktadır[439].

Minare, tuğla malzeme ile inşa edilmiş olup, kaide ve gövde arasında mermer ve tuğla örgülü prizmatik geçiş elemanlarıyla süslenmiştir. İbadet alanının doğu köşesinde yer alan minare, kesme taş kaide üzerinde yükselen sekizgen bir planda inşa edilmiştir.

---

435 Çuhadar, a.g.e., s. 100.
436 Çuhadar, a.g.e., s. 100.
437 Yavaş, a.g.e., s. 72.
438 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, ss. 100-108.
439 Ötüken, a.g.e., ss. 90-91.

Tuğla örgüsünden oluşan silindirik gövdesi, üçgen mermerlerle zenginleştirilmiş bir geçişle şerefeye ulaşır. İki katlı kirpi saçaklı şerefeye sahip minare, sivri bir külahla tamamlanmıştır[440].

Yapının iç mekânı, yaygın bir uygulama olan sıva ile kaplanarak orijinal malzeme ve dokusu büyük ölçüde kaybedilmiştir. Bu sıva işlemi sırasında, muhtemelen oldukça değerli olan kalem işleri de tahrip edilmiş ve günümüzde iç mekân, estetik açıdan zayıf olan yağlı boya süslemelerle kaplanmıştır. Cami mihrabı, orantısız bir şekilde kubbe eteğine kadar uzatılmış olup, mekânın orijinal kompozisyonunda bozulmalara neden olmuştur[441].

4.9. Bursa Hayreddin Paşa Camii (14. yy'ın ilk yarısı)

4.9.1. Konumu

Cami, Bursa ili, Osmangazi ilçesinde, Tuz Pazarı semtinde, Alaca mescit, 1. Çandarlı Sokak, No: 3 numarada bulunmaktadır. 40°11'07.1"N-29°04'00.2"E (40.185306-29.066722) koordinatlarındadır[442] (Harita, 29).

4.9.2. Tarihi

Cami, Çandarlı Hayreddin Paşa tarafından inşa edilmiş olup, 1863 yılında vakfın mütevelli heyeti üyesi Salih Efendi tarafından yeniden inşa edilmiştir[443].

4.9.3. Kitâbesi

Günümüze ulaşan kitâbesi bulunmamaktadır.

---

440 Çuhadar, a.g.e., s. 100.
441 Yavaş, a.g.e., s. 72.
442 Google Earth, https://l24.im/JUR7Yft, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).
443 Mehmed Münir Aktepe, "Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/candarli-kara-halil-hayreddin-pasa, (Erişim Tarihi: 29.08.2024).

4.9.4. Vakfiyesi

Günümüze ulaşan vakfiyesi bulunmamaktadır.

4.9.5. Arşiv Belgeleri

Günümüze ulaşan arşiv belgesi yoktur.

4.9.6. Mimarisi

Cami, 1950 yılında büyük ölçüde yıkılmış olup, günümüze sadece minaresi orijinal haliyle kalabilmiştir. Yapının geri kalanıyla ilgili detaylı bilgi bulunmamaktadır (Foto. 265-269).

4.10. İzmir Çandarlı Kalesi (14. yy'ın ilk yarısı)

4.10.1. Konumu

Kale, İzmir'in Dikili ilçesine bağlı Çandarlı Mahallesi'nde bulunmaktadır.

38°56'03.0"N-26°55'59.9"E (38.934161-26.933308) koordinatlarındadır[444] (Harita, 30-31).

4.10.2. Tarihi

Cenevizlilerin MS 14. yüzyılda inşa ettiği düşünülen kalede, antik dönem yapılarına ait taşların kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu taşların, yöre halkı tarafından taşınarak veya deniz yoluyla kaleye getirildiği tahmin edilmektedir. Tarihçi Halil İnalcık, kalenin inşasının Halil Paşa tarafından yaptırıldığını öne sürerken, kalenin adının Çandarlı'dan geldiği ve Halil Paşa'nın burada onarım çalışmaları yaptığı genel olarak

[444] Google Earth, https://l24.im/PUjS8, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

kabul edilen bir görüştür. Kale, stratejik konumu sayesinde Ceneviz ticaret yolunun önemli bir durağı olmuştur. [445].

Uzunçarşılı da Ege sahilinin Çandarlı Körfezi iç kısmındaki bu yapının inşasının Halil Paşa tarafından yaptırıldığını ve adını taşıdığını belirtmektedir. Nihayetinde Çandarlı Halil Paşa'nın kalenin onarılmasında yaptığı hizmetlerden ötürü *"Çandarlı"* adının verildiği bilinmektedir. Kale bulunduğu stratejik konum neticesinde tarihi boyunca; Ceneviz ticaret yolunun Akdeniz'den Karadeniz'e kadar uzanan güzergâhtaki önemli kale ve sur yerleşimlerinden biri olmuştur[446].

4.10.3. Kitâbesi

Günümüze ulaşan kitâbesi bulunmamaktadır.

4.10.4. Arşiv Belgeleri

Osmanlı Devlet Arşivlerinde İzmir Çandarlı Kalesine İlişkin Belgeler:		
1. Çandarlı Kalesi'nin termimi masrafının Biga Hasları Mukataası'ndan itası.		
Kurum: AE.SMMD.IV. / (Arşiv, 111)		
Tarih: H. 26.06.1082	**Tarih: M. 30.10.1671**	**Yer Bilgisi: 52-6082**

4.10.5. Mimarisi

Osmanlı döneminde, özellikle Çandarlı Halil Paşa tarafından bir restorasyon sürecine giren kale, harap durumda olan Ceneviz yapılarının üzerine inşa edilmiş veya yeniden düzenlenmiştir. Halil Paşa'nın restorasyon çalışmalarıyla kale, hem askeri bir yapı olarak güçlendirilmiş hem de dönemin mimari özelliklerini yansıtan bir yapıya dönüştürülmüştür. 21. yüzyılda ise, 2009-2014 yılları arasında gerçekleştirilen kapsamlı bir restorasyon projesiyle kale, özgün dokusu korunarak günümüze taşınmıştır[447].

445 Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Anıtlar*, İstanbul: İnkılap Kitâbevi, 1995, s. 133.
446 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 86.
447 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 93.

UNESCO'nun 2013 yılında kaleyi Dünya Mirası Geçici Listesi'ne alması, yapının evrensel önemini ve koruma altına alınması gerekliliğini vurgulamaktadır[448] (Foto. 270).

4.11. İzmir Tire Kara Hayreddin Paşa Camii (15. yy'ın ilk yarısı)

4.11.1. Konumu

Cami, İzmir ilinde, Tire ilçesi, Dumlupınar ve Ertuğrul Mahallelerinin kesiştiği noktada bulunmaktadır. 38°04'58.8"N-27°43'50.8"E (38.083008-27.730772) koordinatlarındadır[449] (Harita, 32).

4.11.2. Tarihi

Çandarlı Hayreddin Paşa tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir. Cami, sadece ibadete hizmet eden bir yapı olmaktan öte, medrese, hamam ve çeşme gibi birimlerle bir külliye şeklinde inşa edilmiştir. Külliyenin inşa tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Erken dönem Osmanlı mimarisinin özelliklerini taşıyan cami, özellikle minaresinin kısa olması nedeniyle halk arasında *"Güdük Minare Camii"* olarak da bilinir[450].

4.11.3. Kitâbesi

Günümüze ulaşan kitâbesi bulunmamaktadır.

4.11.4. Vakfiyesi

Yapının günümüze ulaşan bir vakfiyesi yoktur.

---

448 https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/izmir/candarli-kalesi-ziyarete-acildi-10101226, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

449 Google Earth, https://l24.im/3eh6Bo, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

450 İnci Aslanoğlu, *Tire'de Camiler ve Üç Mescit*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1978, ss. 6-12.

4.11.5. Arşiv Belgeleri

Günümüze ulaşan arşiv belgesi yoktur.

4.11.6. Mimarisi

Cami, kare planlı bir yapıya sahiptir. Son cemaat yeri, üçlü revaklı bir düzende tasarlanmış olup, ana ibadet mekânından alçak bir duvarla ayrılmıştır. Harim mekânının üzeri, merkezi konumda yükselen bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbe, dışarıdan alaturka kiremitle örtülmüştür. Caminin en dikkat çekici özelliklerinden biri, kısa boylu ve kalın gövdeli minaresidir. Minare özgün niteliğini kaybetmiştir. Gövdesi tuğla örme olup, üzeri sıvalıdır. Mihrabı, yarım daire biçiminde olup, çevresi geometrik motiflerle bezenmiştir. Caminin dış cephesinde yer alan anıtsal çeşme, yapının estetik bütünlüğünü güçlendirmektedir. Çeşme, iç içe geçmiş üç sivri kemerle çevrelenmiş olup, caminin duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Cami ve çeşme, yapı bütünlüğünün bir kısmını koruyarak günümüze kadar gelebilmiştir[451] (Foto. 271-276).

4.12. İzmir Tire Kara Hayreddin Paşa Çeşmesi (Kütük/Kaplan Çeşmesi) (15. yy'ın ilk yarısı)

4.12.1. Konumu

İzmir Tire'deki Kara Hayreddin Paşa Camii'nin avlusunda bulunan çeşme, caminin duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Çeşme, Mısırlı Ertuğrul Mahallesi 414 ada, 2 parseldeki caminin 249,07 m²'lik tapu alanı içinde yer almaktadır. 38°04'58.8"N-27°43'50.8"E (38.083008-27.730772) koordinatlarındadır.

[451] Aslanoğlu, a.g.e., ss. 6-12.

4.12.2. Tarihi

Çeşme, cami duvarına bitişik konumda bulunduğundan ve mimari özellikleri cami ile uyumlu olduğundan, her iki yapının da aynı dönemde inşa edildiği tahmin edilmektedir[452].

4.12.3. Kitâbesi

Günümüze ulaşan kitâbesi bulunmamaktadır.

4.12.4. Mimarisi

Çeşme, moloz taş kaide üzerine oturtulmuş, tuğla sütun ve kemerlerle inşa edilmiş bir yapıdır. Çift sütunlu yan cepheleri ve iç mekândaki iç içe geçmiş sivri ve Bursa tipi kemerleriyle karakteristik bir görünüme sahiptir. Eser, Tire çeşmeleri arasında özgün mimari özellikleriyle dikkat çekmektedir[453].

[452] Aslanoğlu, a.g.e., ss. 12-16.
[453] Aslanoğlu, a.g.e., ss. 12-16.

KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

İznik, tarih boyunca stratejik konumu ve ticaret yolları üzerindeki yeri sayesinde önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Paleolitik dönemden itibaren yerleşim gören şehir, sırasıyla Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde merkezi konumunu devam ettirmiştir. IV. Konstantin tarafından Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti ilan edilen İznik, Bizans sanatının odak noktası haline gelmiştir. Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de merkez olarak varlığını sürdüren İznik, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı mimarisinin izlerini taşıyan yapılarla zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Coğrafi konumu sayesinde farklı medeniyetlerin etkileşimine sahne olan İznik, tarih boyunca siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan etkin bir rol oynamıştır.

Çandarlı ailesi, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde önemli devlet adamları yetiştirmiş, özellikle İznik'in imarında büyük rol oynamış bir ailedir. Ailenin en etkili isimlerinden Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa, inşa ettirdiği İznik Yeşil Camii ile şehre kadim bir miras bırakmıştır. Vakfiyesi ve arşiv belgeleriyle de desteklenen, Hacı bin Musa imzasıyla 1378-1392 yılları arasında inşa edilen İznik Yeşil Camii, erken dönem Osmanlı mimarisinin plan, süsleme ve malzeme kullanımı açısından örnek teşkil etmektedir. Anıtsal bir yapı olan cami, son cemaat yeri, mihrap ve minare gibi unsurlarıyla da dönemin mimari üslubuna yeni bir yorum getirmiştir.

Vakıf kültürüne büyük önem veren aile, vakfiyeler aracılığıyla bu eserlerin devamlılığını sağlamış ve sosyal hayata katkı sunmuştur. Ailenin diğer üyeleri olan Ali Paşa, İlyas Paşa, İbrahim Paşa ve Halil Paşa da devlet hizmetlerinde bulunmuş, vakıflar kurmuş ve İznik'in gelişimine dair hizmetler gerçekleştirmiştir. Özellikle Çandarlı Ali Paşa'nın, Çandarlı İbrahim Paşa'nın ve oğlu Mahmut Çelebi'nin İznik ve Bursa'da inşa ettiği cami ve hazırladığı detaylı vakfiye, vakıf sisteminin işleyişine dair bilgiler sunmaktadır. Çandarlı ailesinin diğer üyeleri olan Süleyman Çelebi, II. İbrahim Paşa, Esleme Hatun ve İsa Paşa da ailenin bu hizmet geleneğini sürdürmüşlerdir. Arşiv belgeleri, vakfiyeler ve tahrir defterleri, Çandarlı ailesinin İznik'e ve Osmanlı Devleti'ne yaptığı hizmetlerin kapsamlı bir şekilde belgelenmesini sağlamaktadır. Çandarlı ailesi,

İznik'teki Hayreddin Paşa türbesinin mezar taşlarındaki işçilik ile Osmanlı dönemi türbe mimarisinde bir yeniliğe öncülük etmiştir.

Hayreddin Paşa ve Ali Paşa'nın ince işçilikle hazırlanmış, bitkisel motiflerle süslü mezar taşları, Osmanlı dönemi mezar taşları sanatında kullanılan tekniklerin ne denli ileri seviyelere ulaştığını göstermektedir. Türbenin doğu-batı aksındaki farklılık ise Selçuklu ve Osmanlı mimarisindeki kubbe kullanımındaki evrimi gözler önüne sermektedir. Doğu bölümünde kullanılan aydınlık feneri, Selçuklu mimarisindeki ışık oyunlarına gönderme yaparken, batı bölümündeki sade kubbe klasik Osmanlı mimarisinin yalın ve geometrik yaklaşımını yansıtmaktadır.

Çandarlı ailesinden Mahmut Çelebi'nin 1442-1443 yıllarında inşa ettirdiği İznik Mahmut Çelebi Camii de erken dönem Osmanlı mimarisinin kültür mirasına önemli bir iz bırakmıştır. Harim mekânındaki Edirnekâri süslemeler, ayet kuşağı ve sırlı tuğla işçiliği gibi detaylar, caminin görsel zenginliğini göstermektedir. Çandarlı ailesinin İznik'teki mimari mirası, zamanın akışı, doğal afetler ve savaşlar gibi çeşitli nedenlerle günümüze tam olarak ulaşamamıştır. Çandarlı ailesinin İznik İbrahim Paşa İmareti gibi hayır eserleri inşa etmesi, dönemin sosyal sorumluluk duygusunu yansıtan bir örnektir ve ailenin toplumdaki itibarını artırmıştır. Kitâbesi günümüzde müzede sergilenen bu yapı, ailenin vakıf kültürüne verdiği önemi ortaya koymaktadır.

İznik İbrahim Paşa Sarayı (15. yy.'ın ilk yarısı) ise Çandarlıların şaşalı yaşam tarzının bir izini taşıyan, ancak günümüze ulaşamayan bir diğer yapıdır. İznik, tarih boyunca depremler ve Yunan işgali gibi yıkıcı olaylarla karşı karşıya kalmıştır. Bu olaylardan nasibini alan İznik Şeyh Kutbüddin Camii ve Türbesi (15. yy'ın ilk yarısı), 2013 yılında yapılan kapsamlı bir restorasyonla ayağa kaldırılsa da orijinal dokusunun büyük bir kısmını kaybetmiştir.

Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi de (15. yy.'ın ilk yarısı) içindeki mezar taşlarıyla dikkat çekmektedir. Mezar taşlarındaki süslemelerin, dönemin genel eğilimine uygun olarak daha sade olduğu görülmektedir. Türbenin bulunduğu çevrede, Çandarlı Hayreddin Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'nın inşa ettirdiği imaretlerin varlığına dair kaynaklar bulunmasına rağmen, bu yapılar günümüze ulaşamamıştır. Çandarlı Halil Paşa Türbesi (15. yy.'ın ilk yarısı) ise diğer aile üyelerinin türbelerinden farklı bir mimariye sahiptir. Süslemelerin oldukça az olduğu bu türbe, daha sade bir üslup ile inşa edilmiştir.

Çandarlı İbrahim Paşa tarafından inşa edilen İznik Çandarlı Camii (15. yy.'ın ilk çeyreği) ise günümüze harap bir durumda ulaşabilmiştir.

İznik, Çandarlı ailesinin katkılarıyla Osmanlı'da hem dini hem de sosyal hayatın merkezi haline gelmiş, erken dönem Osmanlı mimarisinin kadim örneklerini barındırmaktadır. Vakıf sistemi sayesinde bu eserlerin devamlılığı sağlansa da zamanla tahribat görmüşlerdir. Çandarlı ailesinin vakıf sistemi ise Osmanlı dönemi sanat ve mimari üretiminin sosyal ve ekonomik boyutunu anlamak için bir çalışma alanı sunmaktadır.

Sanat tarihi açısından bakıldığında, İznik'teki Çandarlı eserleri, erken dönem Osmanlı mimarisinin plan şemaları, süslemeler ve malzeme kullanımı gibi unsurlarıyla dönemin estetik anlayışını ve yapısal özelliklerini yansıtmaktadır. Özellikle İznik Yeşil Camii'nin düzgün kesilmiş ve hafif sarımtırak renkteki mermer bloklarla inşa edilmesi, Klasik dönem Osmanlı mimarisine geçişi öngören bir özelliktir.

Çandarlı ailesi, sadece İznik değil, Bursa, İstanbul, Edirne, Gelibolu gibi şehirlerde de birçok cami, imaret ve hamam gibi yapılar inşa ederek Osmanlı mimarisine katkı sağlamıştır. Çandarlı mimarisini diğerlerinden ayıran en belirgin özelliklerinden biri, eserlerindeki süsleme unsurları olmuştur. Bu yapılar, hem Osmanlı mimarisinin gelişimindeki geçiş evrelerini yansıtmış hem de bulunduğu şehrin yerel mimari özelliklerini bünyesinde barındırarak Osmanlı mimarisinin zenginliğini ortaya koymuştur.

Çandarlı ailesi gibi önemli devlet adamlarını yetiştirmiş olan İznik, Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişinde de önemli bir rol oynamıştır. Ancak zamanın akışı, doğal afetler ve savaşlar, İznik'in bu görkemli mirasını büyük ölçüde tahrip etmiştir. Günümüzde ise, İznik'in tarihi ve kültürel zenginliklerini korumak ve gelecek nesillere aktarmak amacıyla çeşitli restorasyon çalışmaları ve koruma projeleri devam etmektedir.

SONUÇ

İznik, tarih sahnesinde binlerce yıla yayılan köklü bir geçmişe sahiptir. Çeşitli medeniyetlerin beşiği olmuş stratejik bir konumdadır. Paleolitik dönemden itibaren yerleşimin görüldüğü İznik'te, özellikle Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde birçok mimari eser inşa edilmiştir. Günümüze gelebilmiş kültürel miras statüsündeki eserler, şehrin zengin tarihini gösteren veri kaynaklarıdır.

Çandarlı ailesi, Osmanlı'nın yükselişinde önemli bir rol oynamış, aynı zamanda İznik'in imarına da büyük katkı sağlamıştır. Vakıf sistemi sayesinde eserlerinin devamlılığını sağlayan aile, sosyal hayata da önemli katkılar sunmuştur. İznik'te inşa ettirdikleri yapılar, erken dönem Osmanlı mimarisinin tipik özelliklerini yansıtarak dönemin estetik anlayışını ve yapısal özelliklerini günümüze taşımıştır. Bu yapılar, sadece ibadethaneler değil, aynı zamanda siyasi gücü ve sosyal sorumluluğu da temsil etmektedir.

Geçmişte yaşanan doğal afetler, bu mirasın büyük bir bölümünü tahrip ederken, günümüze ulaşan yapıların restorasyon süreçlerinde de orijinallik kayıpları yaşanmıştır. Çandarlı ailesinin İznik'teki eserleri, sadece bir ailenin değil, aynı zamanda bir dönemin, bir medeniyetin ve bir şehrin sanatsal ve kültürel birikiminin yansımasıdır. Bu nedenle bu eserlerin korunması, kültürel mirasımızın devamlılığı açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada incelenen Çandarlı ailesi arşiv belgeleri ve vakfiyeleri, Osmanlı dönemi vakıf kültürü üzerine yapılan araştırmalara yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Özellikle vakıf içerisinde yer alan düzen, görevlilerin ücretleri ve vakıf hizmetlerinin gelir kaynağı gibi konularda elde edilen bulgular, önceki çalışmalarda yeterince üzerinde durulmayan önemli noktaları ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, Osmanlı vakıf sisteminin yapısı ve etkin yönetimi hakkında daha kapsamlı bir anlayış geliştirmemize katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, İznik ve İznik dışında Çandarlı ailesinin baniliğinde, erken dönem Osmanlı mimarisinin üslubunu yansıtan günümüze ulaşan ve ulaşamayan birçok eser inşa edilmiştir. İznik'in tarihi ve kültürel mirasının korunması, gelecek nesiller için büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, mevcut veriler ışığında yapılan araştırmalar ve restorasyon çalışmalarının önemi daha da artmaktadır.

KAYNAKÇA

AHMED ÇELEBİ Behişti, *Tarih-i Behişti 2: Varidat-i Sübhani ve Fütuhat-ı Osmani (791-907/1389-1502),* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.

AHMEDİ, *İskendername*, Hasan Ali Yücel Klasikleri, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

AKDAĞ Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1971.

AKSOY Hatice, "Komnenos Hanedanı'nın Doğu Siyaseti ve Myriokephalon Savaşı", *Konya, Konya Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı:7, (2017), ss. 247-60.

ALTUN Ara, "Orta Asya Türk Sanatı ile Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Mimarisi", *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1*, (1988), ss. 33-44.

ARSLAN H. Çetin, *Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları (1300-1451),* Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2001.

ARSLAN Mehmet, *Hadâkatü'l-Vüzera*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013.

ASLANAPA Oktay, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2004.

ASLANAPA Oktay, *Tarih Boyunca İznik, İznik'te Türk Mimari Eserleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.

AŞIKPAŞAOĞLU, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

AVCI Casim, *İslam-Bizans İlişkileri (610-847)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.

AYDIN Mehmet, "I. ve II. İznik Konsillerinin Hristiyanlık Açısından Önemi", *İznik, Uluslararası İznik I. Konsil Senato Sarayı'nın Lokalizasyonu Çalıştayı*, (2010), s. 23.

AYÖNÜ Yusuf, "Batı Anadolu'daki Türk Yayılışına Karşı Bizans İmparatorluğu'nun Kuman-Alan Topluluklarını Balkanlardan Anadolu'ya Nakletmesi", *Ankara, Türk Tarih Kurumu, Belleten*, c. 76, Sayı: 276, (2012), ss. 403-418.

AYVERDİ Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri (Bulgaristan, Yunanistan ve Arnavutluk IV. Cilt*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1982.

AYVERDİ Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I (Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler, Hüdavendigâr ve Yıldırım Bayezid 630-805 (1230-1402)*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1989.

AYVERDİ Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri II (Osman Gazi, Orhan Gazi, Sultan I. Murad, Hüdâvendigâr, Yıldırım Bayezid, Çelebi Sultan Mehmed, Sultan II. Murad, Fâtih Sultan Mehmed, Sultan II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim Devirleri)*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2019.

AYVERDİ Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murat Devri II*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1989.

BARDAKÇI Veli Vehbi, *Osmanlı Klasik Döneminde Çandarlı Ailesi*, (Doktora Tezi), Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Bilim Dalı, 2004.

BAYKAL Kazım, *Bursa Anıtları*, İstanbul: Aysan Matbaası, 1950.

BİLGE Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984.

BRYER Anthony A. M., *The Empire of Trebizond and the Pontos*, London: Variorum Reprints, 1980.

CASTELLAN Antoine Laurent, *Lettres sur La Grèce, L'Hellespont et Constantinople, Cilt: 1 (1811),* Paris: Kessinger Publishing, 2010.

ÇORUM Bengi, "Erken Osmanlı Kalem İşlerinden Bir Örnek: Bursa Ali Paşa Cami", *İstanbul, Sanat Tarihi Yıllığı, İstanbul Üniversitesi*, Sayı: 15, (2002), ss. 27-43.

ÇUHADAR Özlem, *Bursa Camilerinde Revak*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür A.Ş, 2011.

NICOL Donald MacGillivray, *Bizans'ın Son Yılları (1261-1453)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.

DEMİR Mustafa, "Selçuklu Hakimiyetinde İznik Kenti", *İznik, Uluslararası İznik Sempozyumu Bildirileri*, (2006), s. 238.

DEMİRİZ Yıldız, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I*, İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1979.

DEMİRKENT Işın, "Bizans Kaynaklarına Göre IV-XI. Yüzyıllarda İstanbul ve Çevresinde Depremler", *İstanbul, Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, Globus Dünya Basımevi, (2001), ss. 51-65.

DEMİRKENT Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956.

DİRİMTEKİN Feridun, *İstanbul'un Fethi*, İstanbul: Gaye Kitabevi Dağıtım, 1949.

DİVİTÇİOĞLU Sencer, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

EFENDİ Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih Cilt I-II.*, Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, 1974.

EYİCE Semavi, "İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, (1988-1989), s. 3.

GABRIEL Albert, *Une Capitale Turgue Brousse I*, Paris: E. De Boccard, 1958.

GIBBONS Herbert Adams, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara: Altınordu Yayınları, 2017.

GÖKBİLGİN M. Tayyip, *Edirne ve Paşa Livası XV. VE XVI. Asırlarda / Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2007.

GÜNER Mevlüt, *Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri ve Devlet İle Toplum Üzerindeki Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi SBE, 2011.

PEREMECİ Osman Nuri, *Edirne Tarihi*, İstanbul: Yeni Zamanlar Sahaf, 2019.

HAKİ Muhtesibzade Mehmed, *Mecma'ul-Eşraf Haki'nin Şakaik Tercümesi*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.

HAMMER Joseph Von, *Hammer Seyahatnamesi: İstanbul'dan Bursa ve Uludağ'a Gidiş İznik-İzmit Üzerinden Dönüş,* İstanbul: Timaş Tarih Yayınları, 2020.

İNALCIK Halil, *Adaletnâmeler,* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1967.

İNALCIK Halil, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, İstanbul: Kronik Kitap, 2021.

İNALCIK Halil, *Gazavat-ı Sultan Murad B. Mehemmed Han,* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.

İNALCIK Halil, *Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Meselesi, Söğüt'ten İstanbul'a*, İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2000.

KAHRAMAN Seyit Ali, *Evliya Çelebi II. Cilt: Ankara, Azerbaycan, Bursa, Bolu, Erzurum, Girit, Kafkaslar, Tebriz, Trabzon*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2024.

KAHRAMAN Seyit Ali, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi III. Cilt: Konya, Kayseri, Antakya, Şam, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne,* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.

KAHRAMAN Seyit Ali, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi V. Cilt: Akkirman, Belgrad, Gelibolu, Manastır, Özü, Saraybosna, Slovenya, Tokat, Üsküp*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.

KALAFAT Yaşar, "Bursa ve Yöresi Ulucanları", *Bursa: I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu*, (2002), ss. 3-7.

KARAASLAN Nasuhi Ünal, vd., *Çanakkale Kitabeleri I Gelibolu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

KEÇİŞ Murat, GÜNEŞ Cüneyt, "Bizans'ın Anadolu'daki Yeni Düzeni: Thema Sistemi'nin Ortaya Çıkışı ve Problemler", *Muğla, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 43, (2018), s. 2.

KEMAL İbn, *Tevârih-i âl-i Osman*, IV. Defter, Sayı 7, Haz. Kojı Imazawa, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

KEPECİOĞLU Kâmil, *Bursa Kütüğü II*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2009.

KOYUNLUOĞLU Memduh, *İznik ve Bursa Tarihi: Anadolu'da Türkler Eti, Frik, Lid, Bitinya, İran, Roma, Bizans, Büyük Selçuk ve Osmanoğulları zamanında*, Bursa: Bursa Halkevi Neşriyatı, 1935.

KÖYMEN Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: 3, 2001.

KRITOVULOS, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019.

KRITOVULOS, *Tarih-i Sultan Mehmet Han-ı Sâni*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.

KUBAN Doğan, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: Yem Yayın, 2007.

MEMİŞ Mehmet, "İbrahim Paşa İmareti", *İstanbul, Uluslararası İznik Sempozyumu 5-7 Eylül 2005*, (2005), s. 53.

NAZA DÖNMEZ Emel Emine, "İznik Yeşil Camisi ve Türk Mimarisindeki Yeri", *Antalya, Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı*, II. Cilt, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, (2008), ss. 808-813.

NEŞRÎ Mehmed, *Kitab-ı Cihannüma II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

OSTROGORSKY Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.

OTTO-DORN Katharina, *Das Islamische İznik*, Berlin, 1941.

OĞUZOĞLU Yusuf, "Halil İnalcık'ın Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunu Aydınlatan Bilimsel Araştırmaları", *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalcık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu*, I. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu, (2022), s. 49.

ÖCALAN vd., *Bursa Vakfiyeleri I*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Kültür A.Ş, 2013.

ÖTÜKEN S. Yıldız, vd., *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1986.

ÖZTÜRK Necdet, *Anonim Osmanlı Kroniği Osmanlı Tarihi (1299-1512)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015.

ÖZTÜRK Necdet, *Oruç Bey Tarihi Osmanlı Tarihi (1288-1502),* İstanbul: Bilge Kültür-Sanat, 2014.

PASCHALE Chronicon, *"Translated Texts for Historians Volume 7 Chronicon Paschale",* Liverpool University, (2007), ss. 284-628.

PAŞA Lütfi, *Asafnâme*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017.

PAŞA Sadrazam Mehmed Kamil, *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan, C. I, 1327.

PAŞAZÂDE Âşık, *Osmanoğullarının Tarihi Tevarih-i Al-i Osman*, İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2020.

PITCHER Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

PROKOPIOS, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, Türkiye İş Bankası, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Çev: Orhan Duru, İstanbul, 2022.

SADEDDİN Müstakimzade Süleyman, *Mecelletü'n-nisâb*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000.

SAKAOĞLU Necdet, *Bu Mülkün Sultanları*, İstanbul: Oğlak Yayınları, 1999.

SCHLUMBERGER Gustave, *İstanbul'un Muhasarası ve Zaptı*, İstanbul: Tüccarzade İbrahim Hilm, 1914.

SEVİM Ali – MERÇİL Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür,* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

SÜMER Faruk, SEVİM Ali, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1971.

SÜREYYÂ Mehmed, *Sicill-i Osmâni V. Cilt*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

STRABON, *Geographika*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2021.

ŞAHİN Sencer, "Hellenistik ve Roma Çağlarında İznik / Nikaia", *İstanbul, İznik Eğitim ve Öğretim Vakfı,* Türkiye İş Bankası Yayınları, (2004), ss. 3-7.

TAESCHNER Von Franz, WITTEK Paul, "Die Vezirfamile der Gandarlyzâde und hre Denkmäler", Leipzig**,** Der İslam, Sayı: 18, (1929).

TANERİ Aydın, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Veziriazamlık (199-1453),* İstanbul: Bilge Kültür-Sanat, 2019.

TOP Mehmet, *Erken Dönem Osmanlı Mihrapları (XIV-XV. yy),* (Doktora Tezi), Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, 1997.

TURAN Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1993.

TÜFEKÇİOĞLU Abdülhamit, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayımlar Dairesi Başkanlığı, 2001.

YETKİN Suut Kemal, *İslam Mimarisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitü Yayınları, 1959.

KURAN Aptullah, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1964, s. 13.

UMAR Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Anıtlar*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1995.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Hayreddin Paşa", *Ankara, Türk Tarih Kurumu, Belleten*, sayı: 91, (1959).

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, "Çandarlızade Ali Paşa Vakfiyesi", *İstanbul, Belleten,* Sayı: VI, (1942), ss. 1-30.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *İstanbul, Belleten,* Sayı: V, (1941), ss. 1-14.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve bu münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa", *Ankara, Belleten*, C. III/S. (1939), ss. 99-206.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.

ÜLGEN Ali Saim, "İznik'te Türk Eserleri", *Ankara, Vakıflar Dergisi I,* (1989), ss. 53-70.

WRIGHT David F., *Hristiyanlık Tarihi*, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.

YAVAŞ Doğan, *Bursa'nın Tarihi Mahalleleri*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür A.Ş., 2014.

YAŞAYANLAR İsmail, *Bursa'da Yunan İşgalinin Bilançosu (Menhubat Komisyonu'nun Bursa Tutanakları*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür A.Ş., 2022.

YILMAZYAŞAR, Hasan, "Orhan Gazi Döneminde (1326-1362) İznik Kenti", *Ankara, Osmanlı Dünyasında Karşılaşmalar ve Sanatsal Yansımaları*, Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi, (2017), s. 33.

ASLANOĞLU İnci, *Tire'de Camiler ve Üç Mescit*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1978.

YİNANÇ Mükremin Halil, *I. Bayezid*, İslam Ansiklopedisi II, İstanbul: Meb Basımevi, 1997.

YOSUNKAYA Büke, *Bursa ve İznik'teki Erken Dönem Osmanlı Yapılarında Devşirme Malzeme Kullanımı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2007.

ZACHARIADOU Elizabeth, *İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler, Söğüt'ten İstanbul'a*, İstanbul: İmge Kitabevi, 2000.

ZACHARIADOU Elizabeth, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, çev. Gül Güven-İsmail Terguz-Tülin Altınova, İstanbul: Türk Tarih Vakfı, 2000.

ZEYREK İsmail Naci, "İznik Şehrinin Osmanlı Erken Dönemindeki İmarında Çandarlı Ailesi Faktörü", *İznik, Uluslararası İznik Sempozyumu Bildirileri,* (2005), ss. 252-253.

ZEYREK İsmail Naci, *Çandarlı Ailesi'nin Sanat Hamiliği ve Bursa Ali Paşa Cami*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, 2004.

İNTERNET KAYNAKLARI

Mehmet Münir Aktepe, "Çandarlı İbrahim Paşa", 1993, https://l24.im/YbQScm, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Abdülkadir Özcan, Zeki Sönmez, "Hacı İvaz Paşa", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996, https://islamansiklopedisi.org.tr/haci-ivaz-pasa--mimar, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Reşat Öngören, "Kutbüddin İznikî", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002, https://islamansiklopedisi.org.tr/kutbuddin-izniki, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Yeşil Cami Külliyesi", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013, https://islamansiklopedisi.org.tr/yesilcami-kulliyesi--iznik, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Clemens Emin Bosch, "Nikaia (İznik) Bayram Oyunları", Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Belleten, 12 (46), s. 325-349, 1948, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3379480, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Mehmet Münir Aktepe, "Çandarlı", 1993, https://islamansiklopedisi.org.tr/candarli, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Mehmet Münir Aktepe, "Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993, https://islamansiklopedisi.org.tr/candarli-kara-halil-hayreddin-pasa, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Melek Göksü Erdeğer, *Muinüddin Süleyman Pervane*, https://www.konyapedia.com/makale/3143/muinuddin-suleyman-pervane, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Feridun Ahmed Bey, "Müşeâtül's-Selatin", 2006, https://islamansiklopedisi.org.tr/munseatus-selatin, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Kemal Beydilli, "Yeniçeri", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013, https://islamansiklopedisi.org.tr/yeniceri, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Mehmet Baha Tanman, "Süleyman Paşa Cami ve Türbesi", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/suleyman-pasa-camii-ve-turbesi, 2010, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Nebi Bozkurt, "Medrese", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003, https://islamansiklopedisi.org.tr/medrese, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Şebnem Akalın Eryavuz, "Çandarlı Türbesi", TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993, https://islamansiklopedisi.org.tr/candarli-turbesi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Hâşiye”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1997, https://islamansiklopedisi.org.tr/hasiye, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

https://tanitma.ktb.gov.tr/TR-22799/gezilecek-yerler.html, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

“Dadastana”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Dadastana, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/izmir/candarli-kalesi-ziyarete-acildi-10101226, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

https://www.pikovamubadilleri.com/?Syf=26&Syz=493811&/KILKI%C5%9E-AVRETHISAR, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

VI. Ioannis Kantakuzenos, https://tr.wikipedia.org/wiki/VI._%C4%B0oannis, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Hüküm Süresi: 11. Trabzon Sancakbeyi (1487-1510), 88. İslam Hâlifesi (1517-1520), 9. Osmanlı Padişahı (1512-1520), https://tr.wikipedia.org/wiki/I._Selim, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Hüküm Süresi: 10. Osmanlı Padişahı ve 89. İslâm Halifesi (1520-1566), https://tr.wikipedia.org/wiki/I._S%C3%BCleyman, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Zorzo Dolfin (İstanbul’un fethi esnasında şehirde bulunan bir Venedikli) https://yabgunizampasha.com/sultan-fatihi-boyle-anlattilar.html, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Feridun Emecen, “Şehâbeddin Paşa”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2019, https://islamansiklopedisi.org.tr/sehabeddin-pasa, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Semavi Eyice, “İbrâhim Paşa Külliyesi”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-pasa-kulliyesi--mercan, 2000, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

http://www.iznik.gov.tr/iznikin-tarihcesi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Semavi Eyice, “İznik”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001, https://islamansiklopedisi.org.tr/iznik, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

http://www.iznik.gov.tr/iznikin-tarihcesi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Semavi Eyice, “Atik Ali Paşa Camii”, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

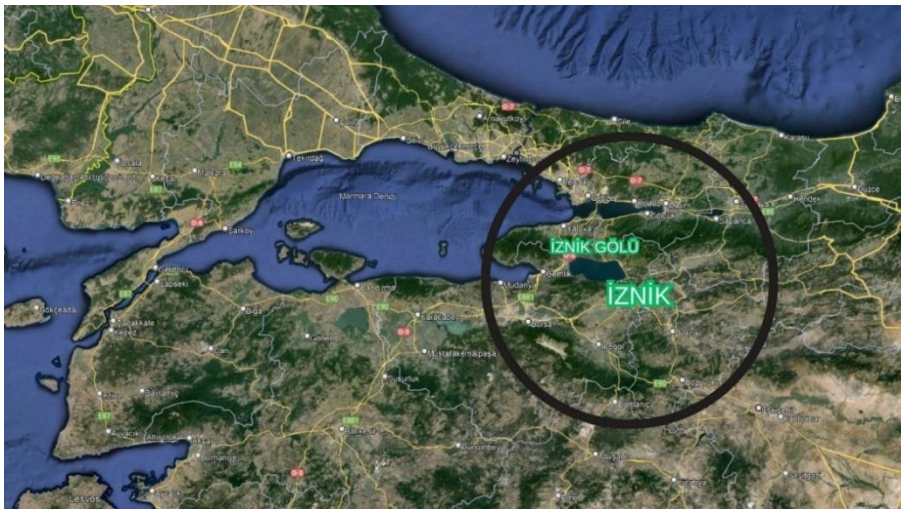
Haritalar, www.erhanuludag.com, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

EKLER

EK 1: HARİTALAR

Harita 1: İznik Tarihi Bölge Haritası (Bursa Büyükşehir Belediyesi).

Harita 2: İznik'in uydu görüntüsü (Google Earth Pro).

Harita 3: 476 yılında Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarını gösteren harita (Vikipedia.org, Erişim: 12.11.2024).

Harita 4: 1025 yılında Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarını gösteren harita (Vikipedia.org, Erişim: 12.11.2024).

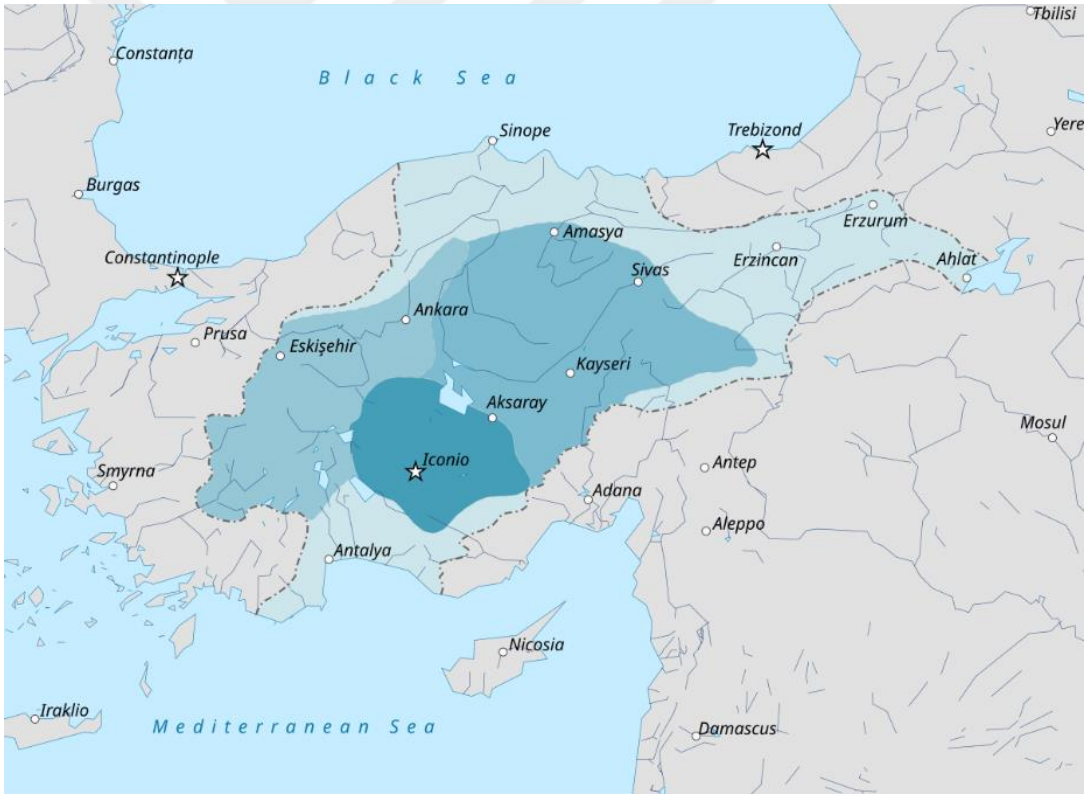
Harita 5: 1095 yılında Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarını gösteren harita (Vikipedia.org, Erişim: 12.11.2024).

Harita 6: 1170 yılında Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarını gösteren harita (Vikipedia.org, Erişim: 12.11.2024).

Harita 7: 1400 yılında Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarını gösteren harita (Vikipedia.org, Erişim: 12.11.2024).

Harita 8: 1100-1243 yılları arasında Danişmentliler ve Bizanslıların Anadolu'da fethettiği toprakları gösteren bir harita, www.erhanuludag.com, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Harita 9: 1080-1097 yılları arasında Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olan İznik şehrinin haritası, www.erhanuludag.com, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Harita 10: 1302-1337 yılları arasında Bursa ve çevresinin coğrafi yapısını gösteren bir harita, www.erhanuludag.com, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Harita 11: Bapheus Savaşı döneminin coğrafi haritası, www.erhanuludag.com, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

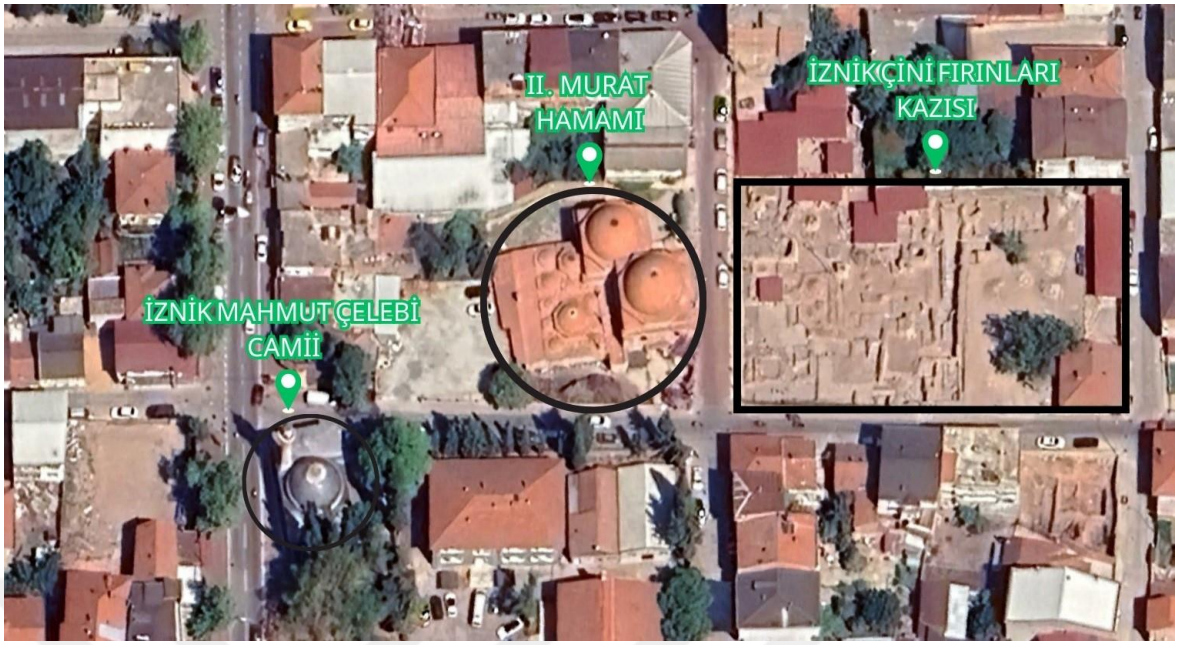
Harita 12: 1345 yılında Osmanlı Devleti'nin yaklaşık sınırlarını gösteren bir harita, www.erhanuludag.com, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Harita 13: 1919-1922 yılları arasındaki Yunan işgali sırasında Batı Anadolu'da yakılan şehirler, https://l24.im/DxsXP, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

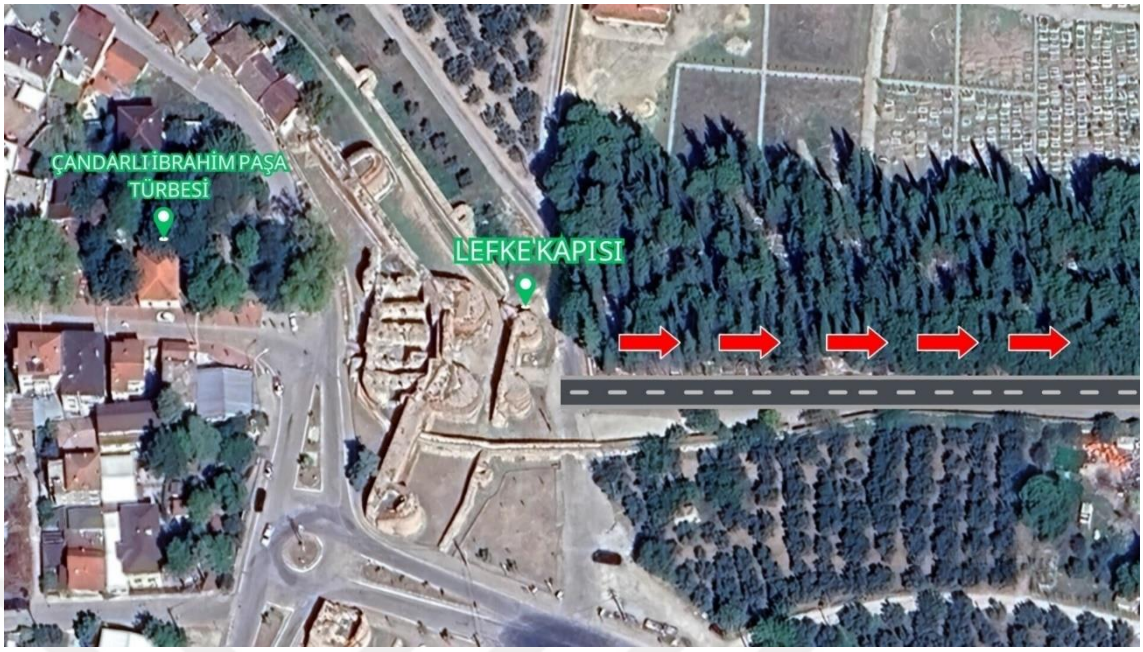
Harita 14: İznik Yeşil Camii'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).

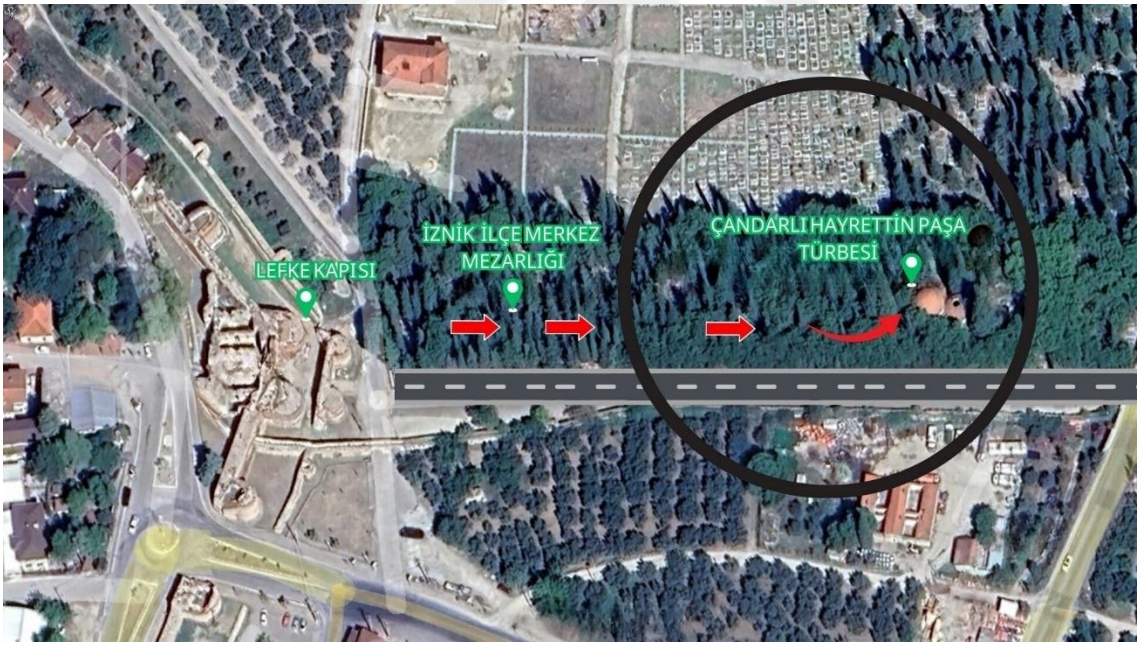
Harita 15: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).

Harita 16: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).

Harita 17: İznik Çandarlı Hayrettin Paşa Türbesi'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).

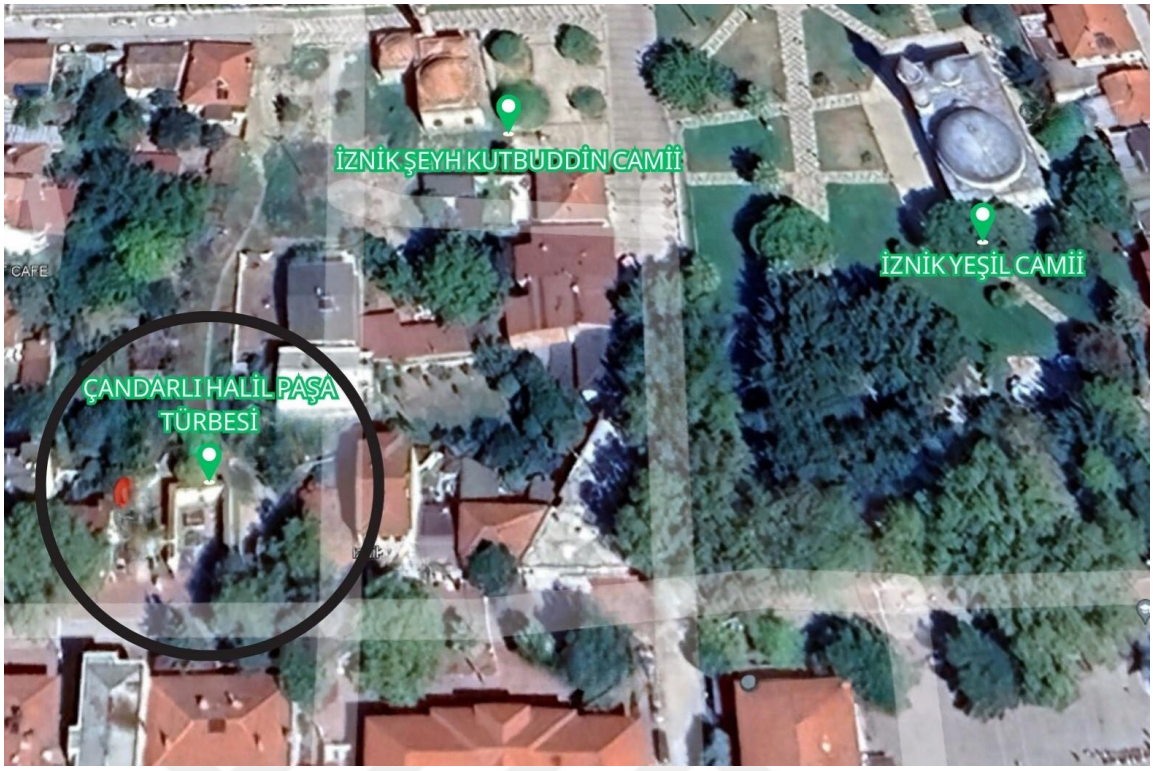
Harita 18: İznik Çandarlı Hayrettin Paşa Türbesi'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).

Harita 19: İznik Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).

Harita 20: İznik Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).

Harita 21: İznik Halil Paşa Türbesi'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).

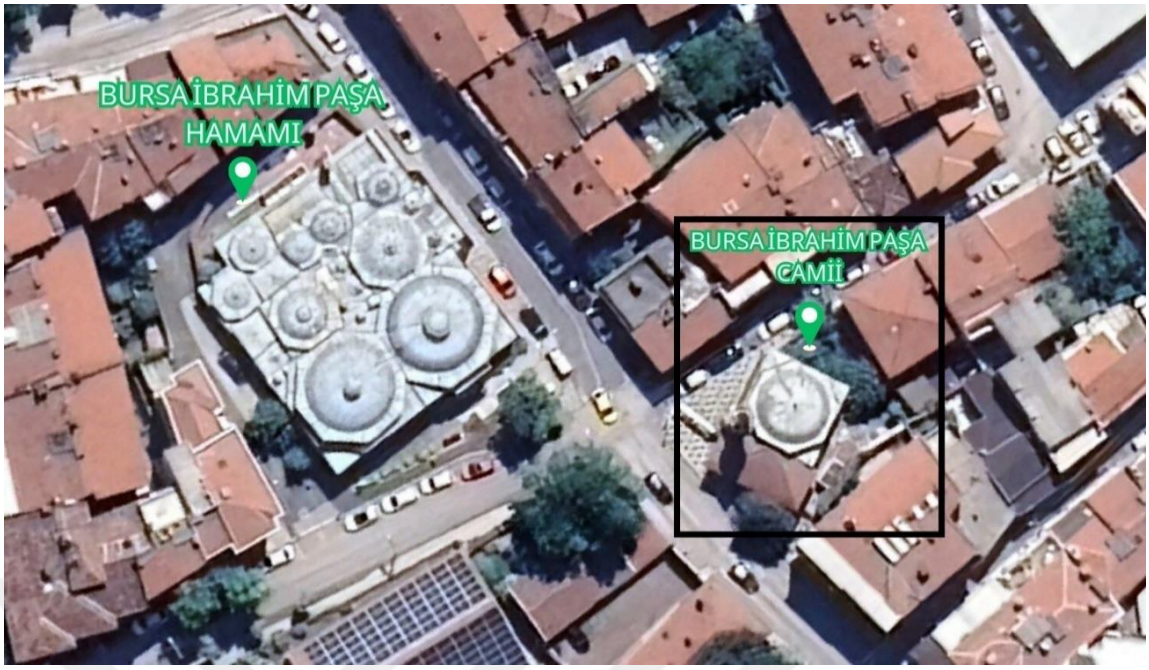
Harita 22: İznik Çandarlı Camii'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).

Harita 23: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).

Harita 24: Bursa Ali Paşa Camii'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).

Harita 25: Bursa İbrahim Paşa Camii'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).

Harita 26: Bursa İbrahim Paşa Hamamı'nın uydu görünümü (Google Earth Pro).

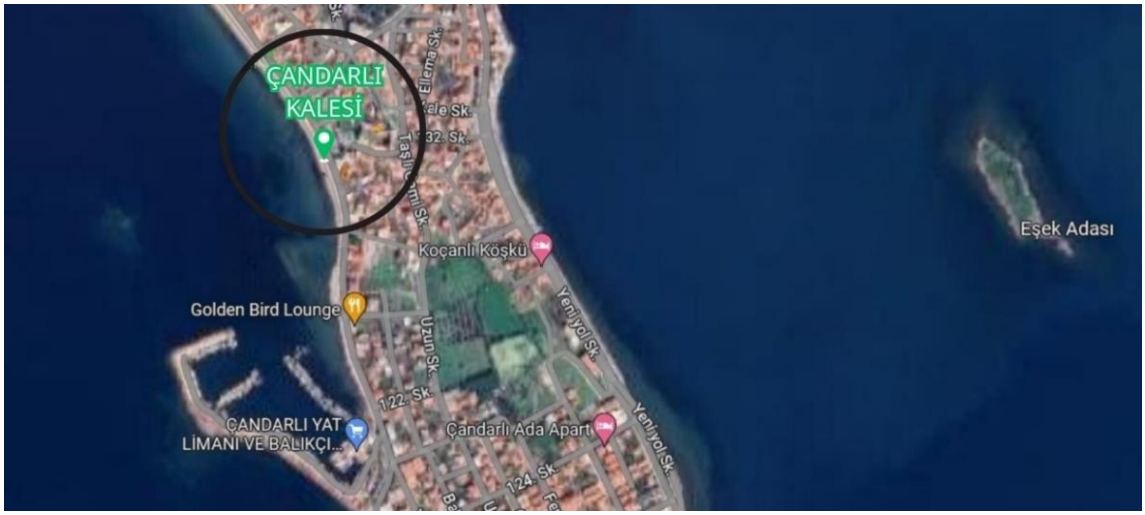
Harita 27: Bursa Hayrettin Paşa Camii'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).

Harita 28: İstanbul Atik İbrahim Paşa Camii'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).

Harita 29: İzmir ili, Dikili ilçesi, Çandarlı Mahallesinin uydu görünümü (Google Earth Pro).

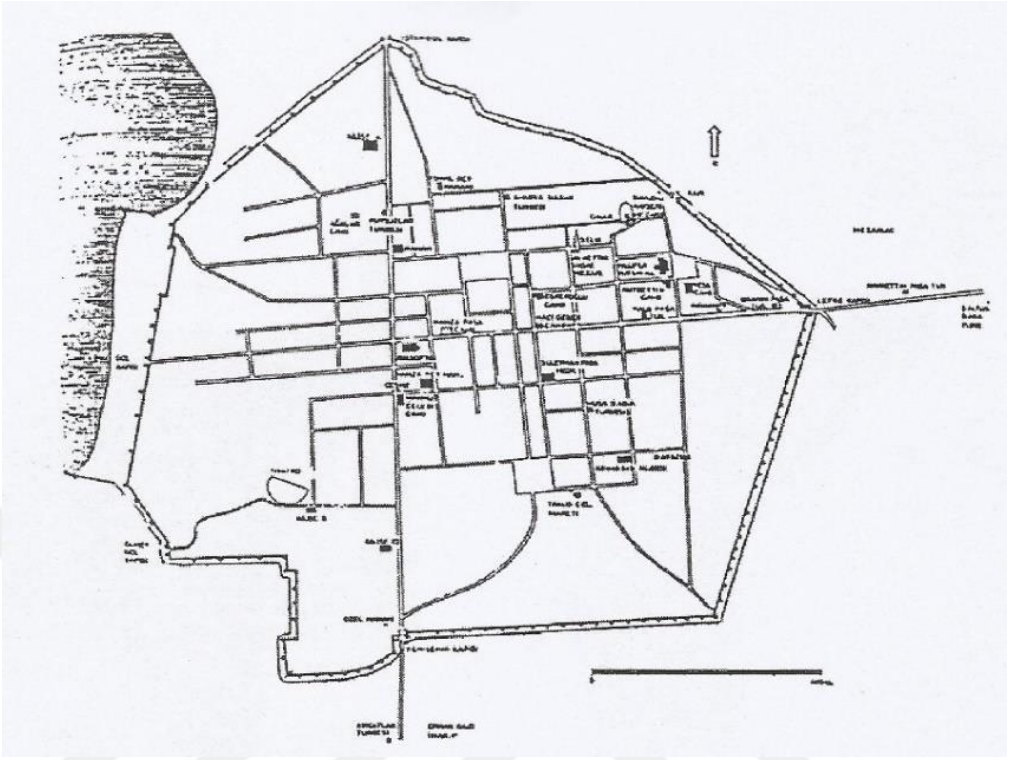

Harita 30: İzmir ili, Dikili ilçesi, Çandarlı Kalesinin uydu görünümü (Google Earth Pro).

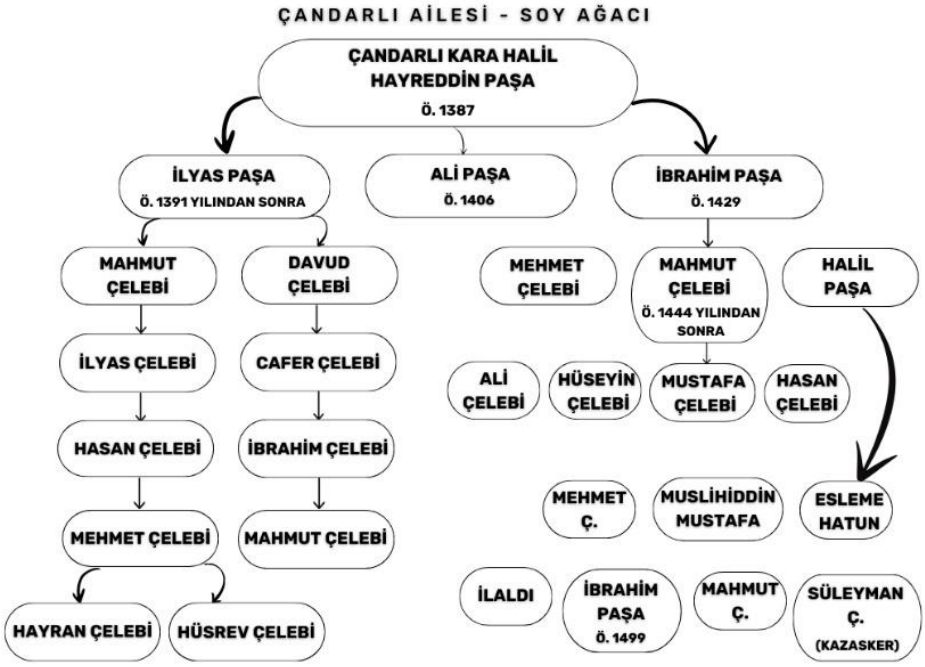

Harita 31: Tire Kara Hayrettin Paşa Camii'nin uydu görünümü (Google Earth Pro).

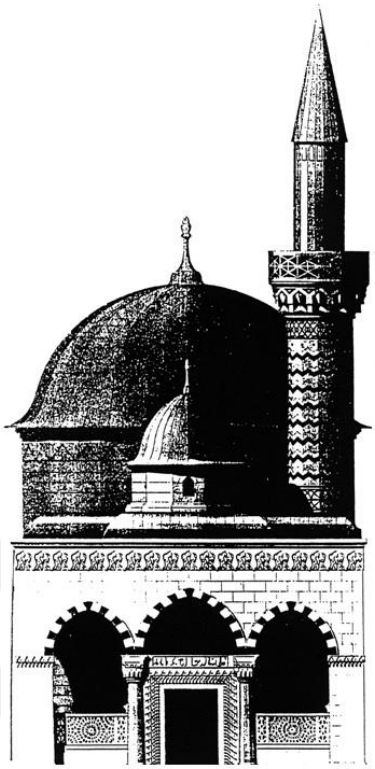
EK 2: ÇİZİMLER

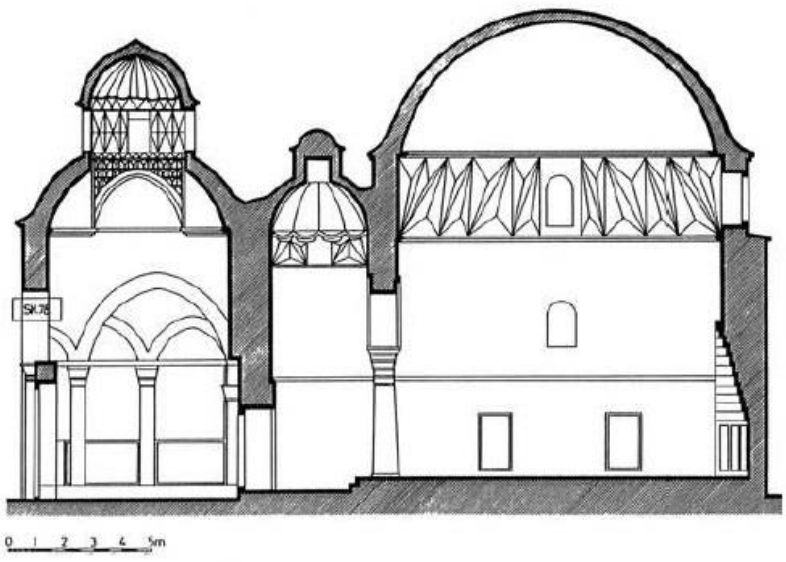
Çizim 1: İznik şehir planı (Semavi Eyice, 1991).

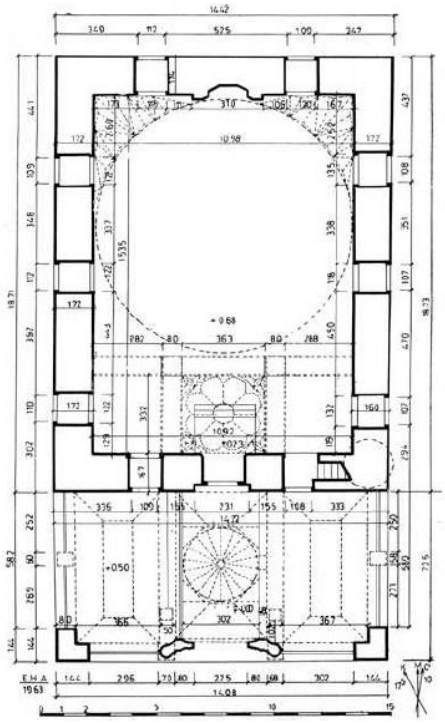
Çizim 2: Çandarlı ailesinin soy ağacı (Hasan KOYUNCU, 2024).

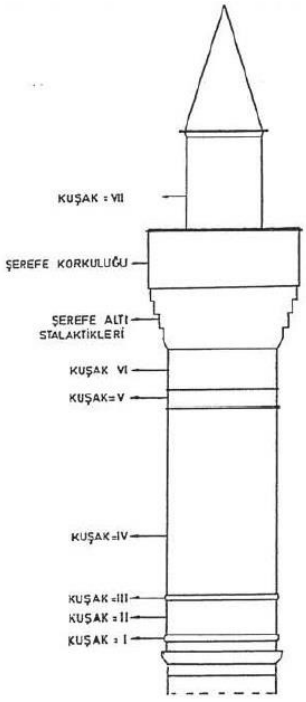
Çizim 3: İznik Yeşil Camii'nin kuzey cephesinin kesit çizimi (Charles Texier, 1939-1949).

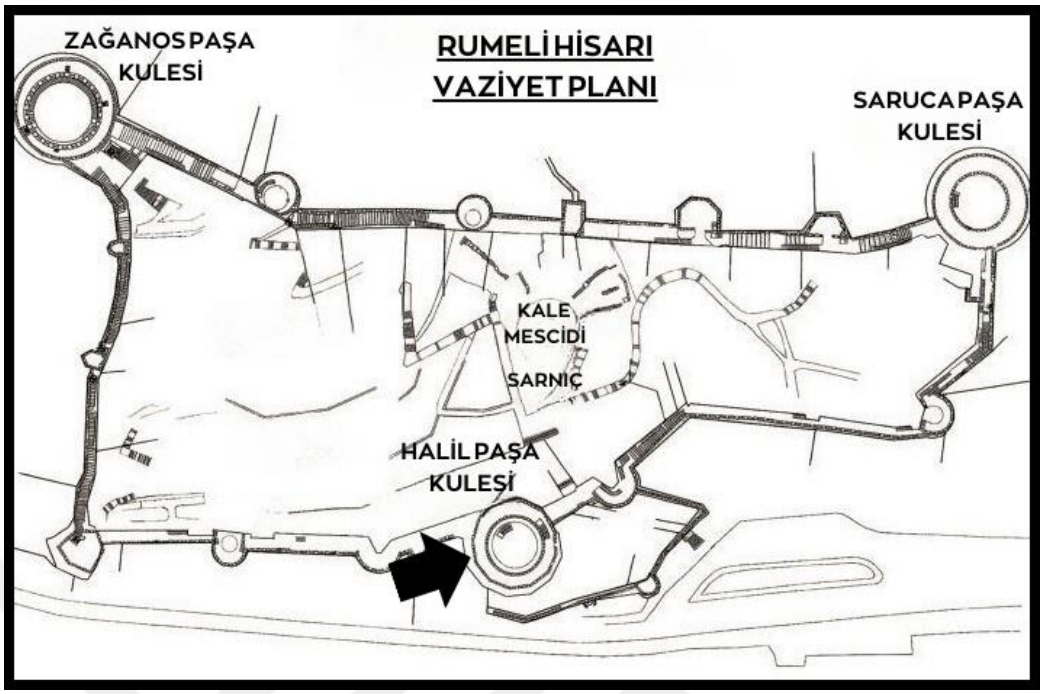
Çizim 4: İznik Yeşil Camii'nin batı cephesinin kesit çizimi (E. H. Ayverdi, 1966).

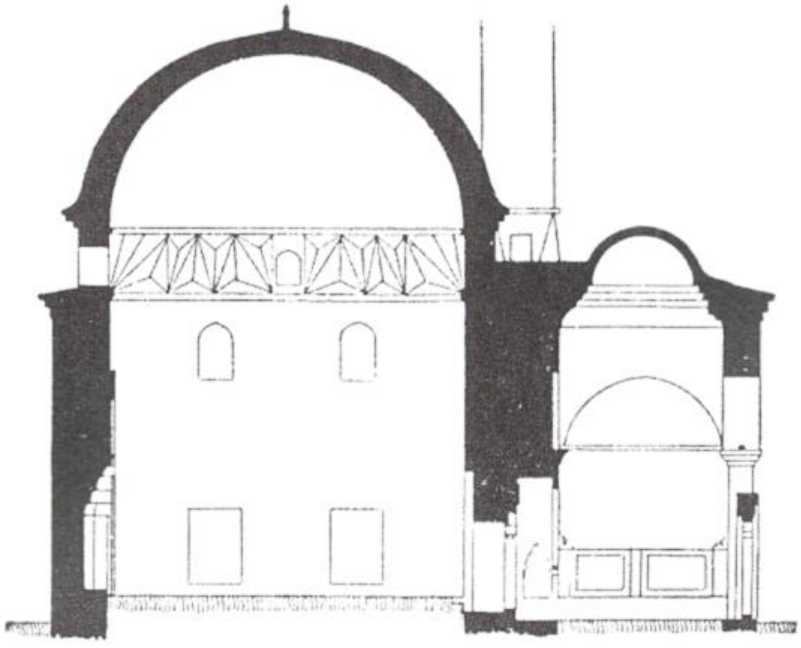
Çizim 5: İznik Yeşil Camii'nin planı (E. H. Ayverdi, 1966).

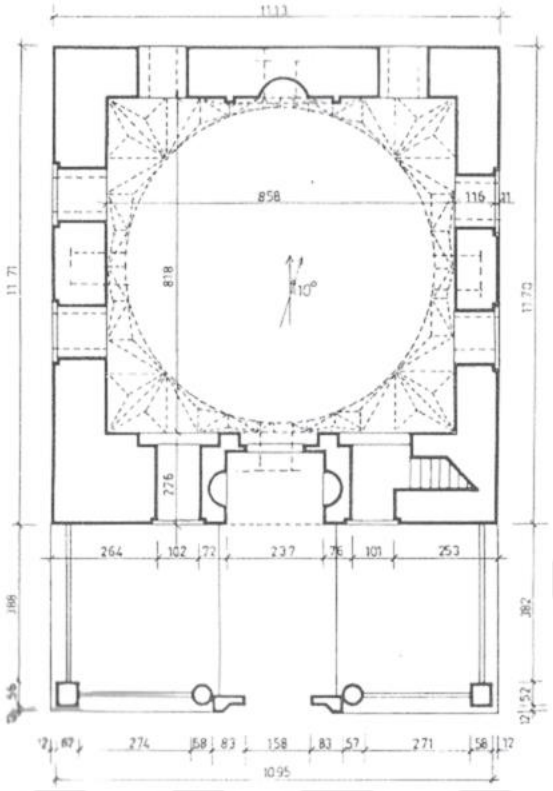
Çizim 6: İznik Yeşil Camii'nin minare süsleme programının kesit çizimi (Şahin, 1989).

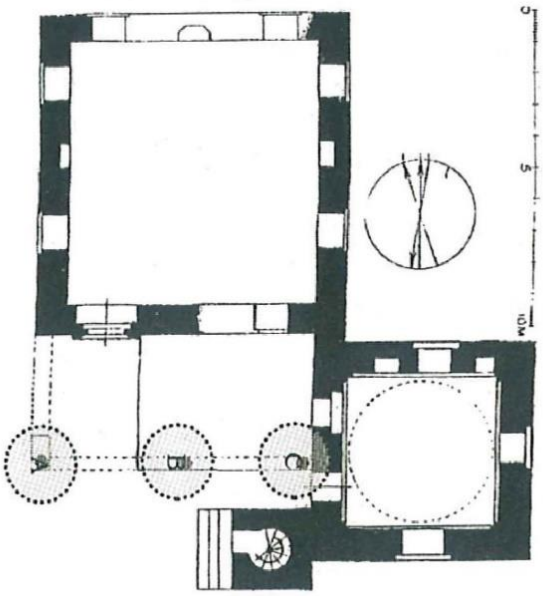
Çizim 7: Rumeli Hisarı'nın vaziyet planı (Hasan Koyuncu, 2024).

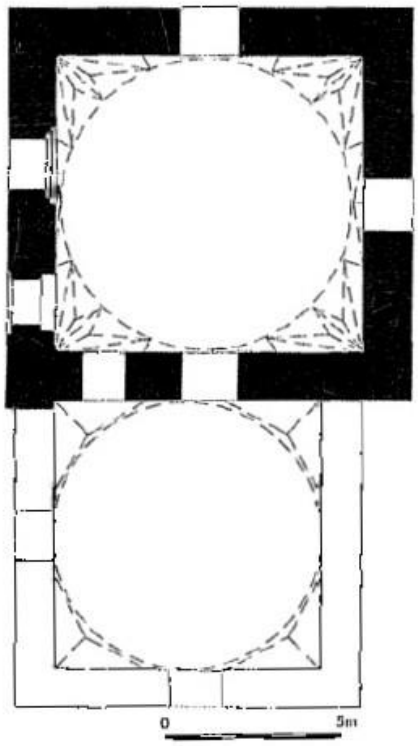
Çizim 8: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin doğu cephesinin kesit çizimi (Otto-Dorn, 1941).

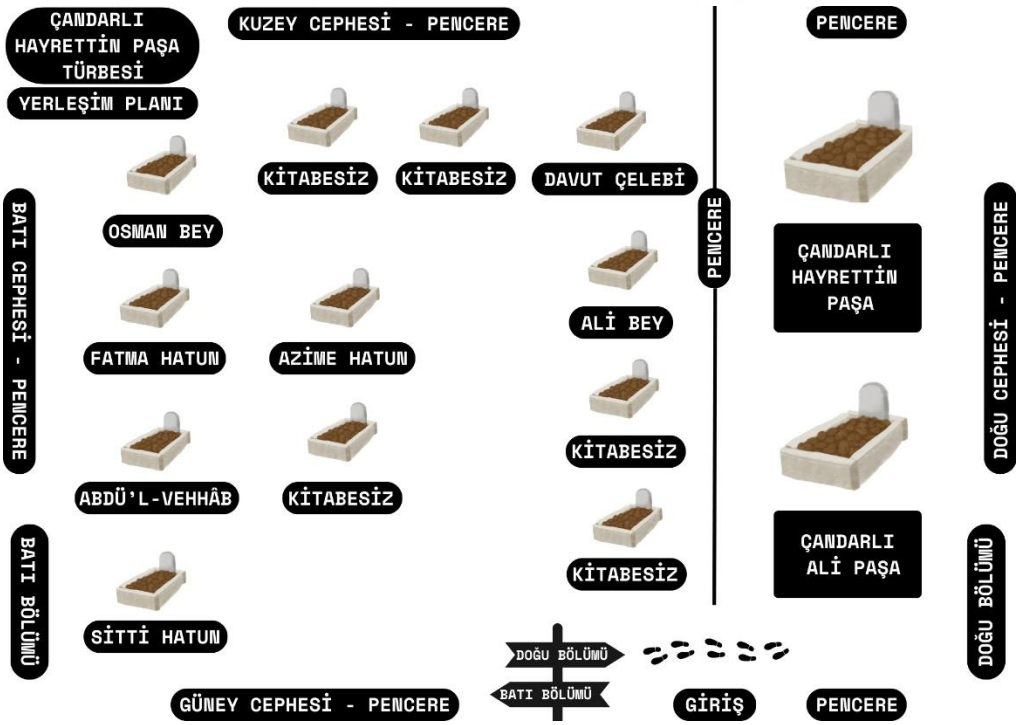
Çizim 9: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin planı (E. H. Ayverdi, 1972).

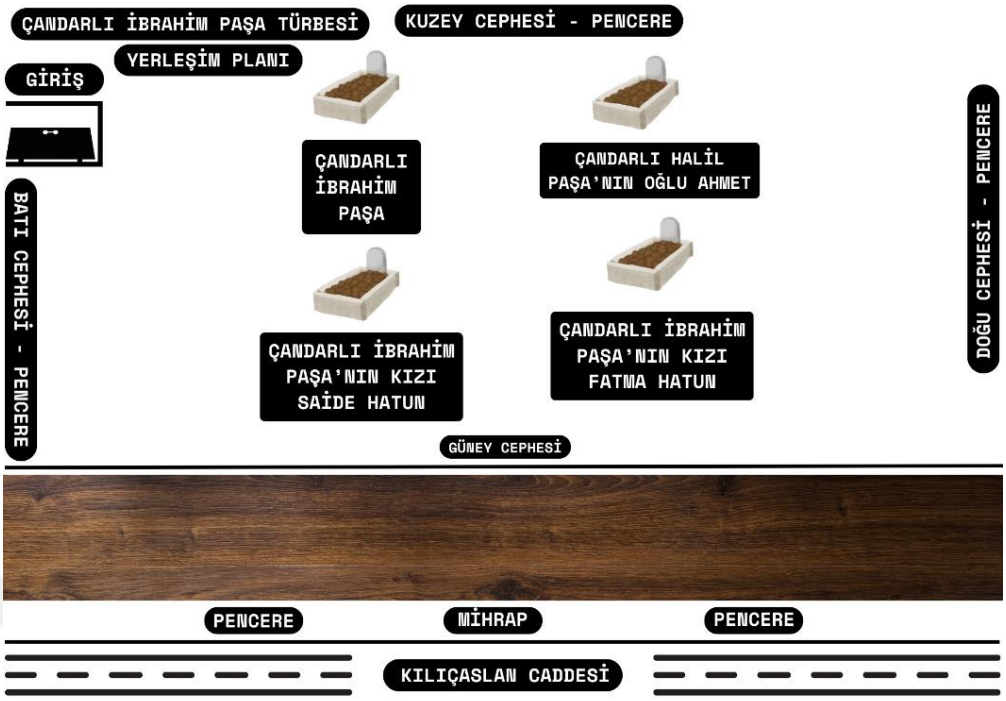
Çizim 10: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin planı (Otto-Dorn, 1941).

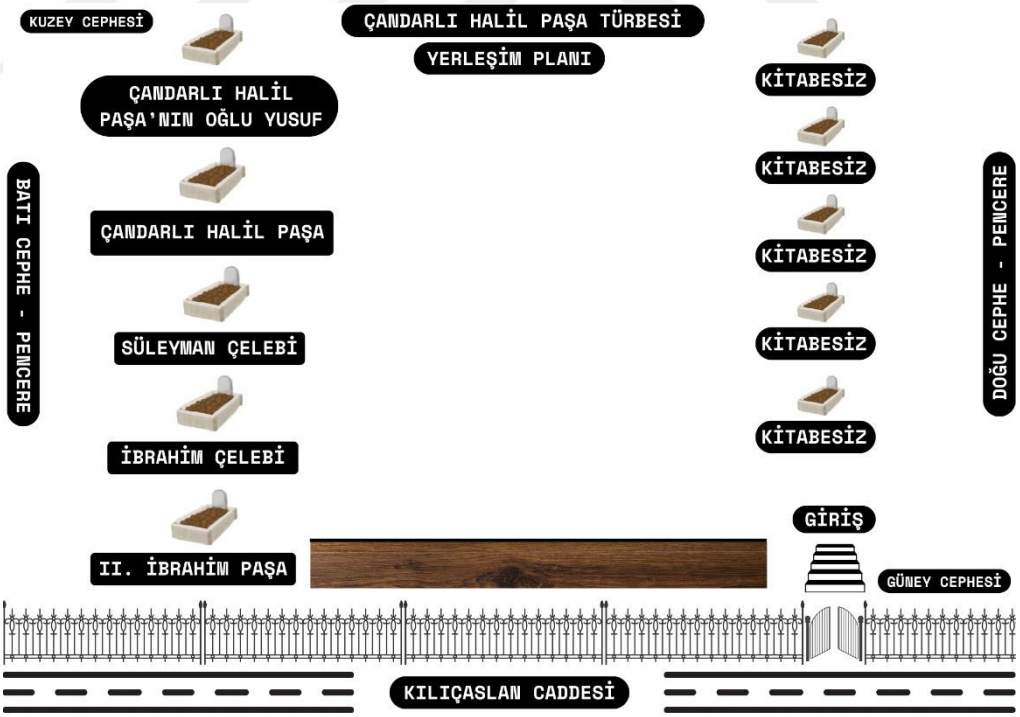
Çizim 11: Çandarlı Hayrettin Paşa Türbesi'nin mimari planı (E. H. Ayverdi).

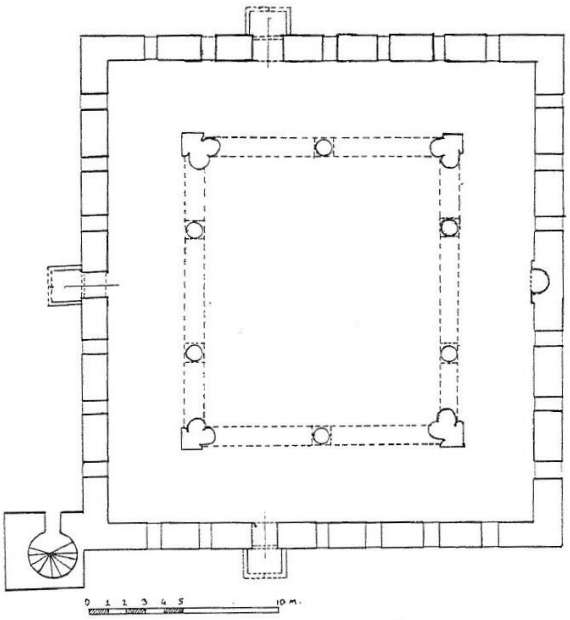
Çizim 12: Çandarlı Hayrettin Paşa Türbesi'nin yerleşim planı (Hasan Koyuncu, 2024).

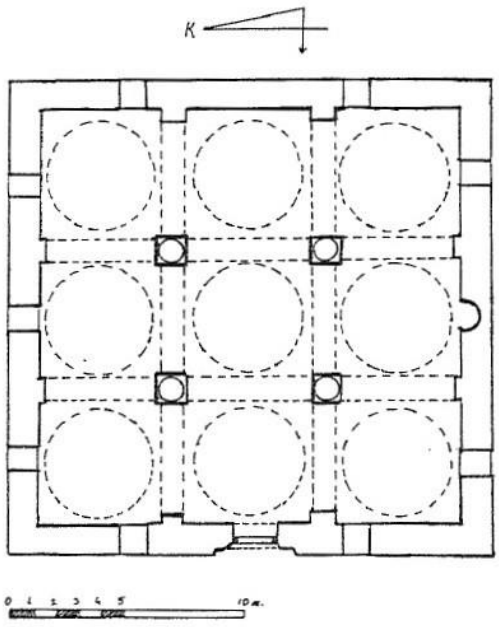
Çizim 13: Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi'nin yerleşim planı (Hasan Koyuncu, 2024).

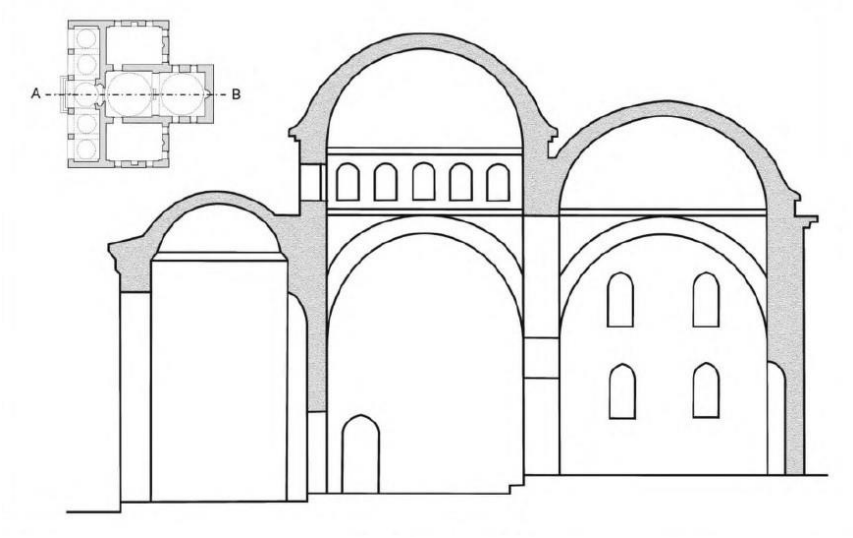
Çizim 14: Çandarlı Halil Paşa Türbesi'nin yerleşim planı (Hasan Koyuncu, 2024).

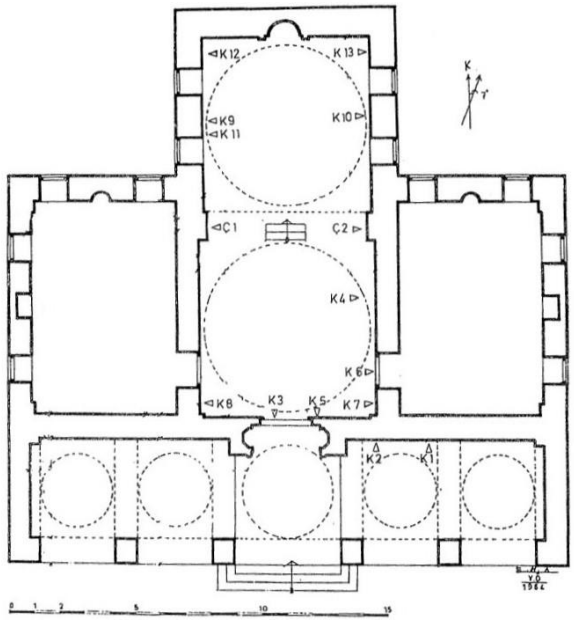
Çizim 15: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin planı (Osman Ülkü).

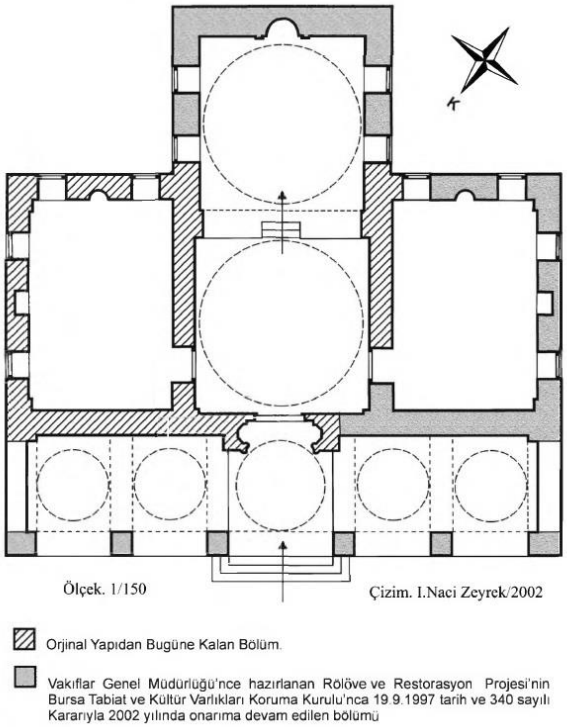
Çizim 16: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin restitüsyon planı (Osman Ülkü).

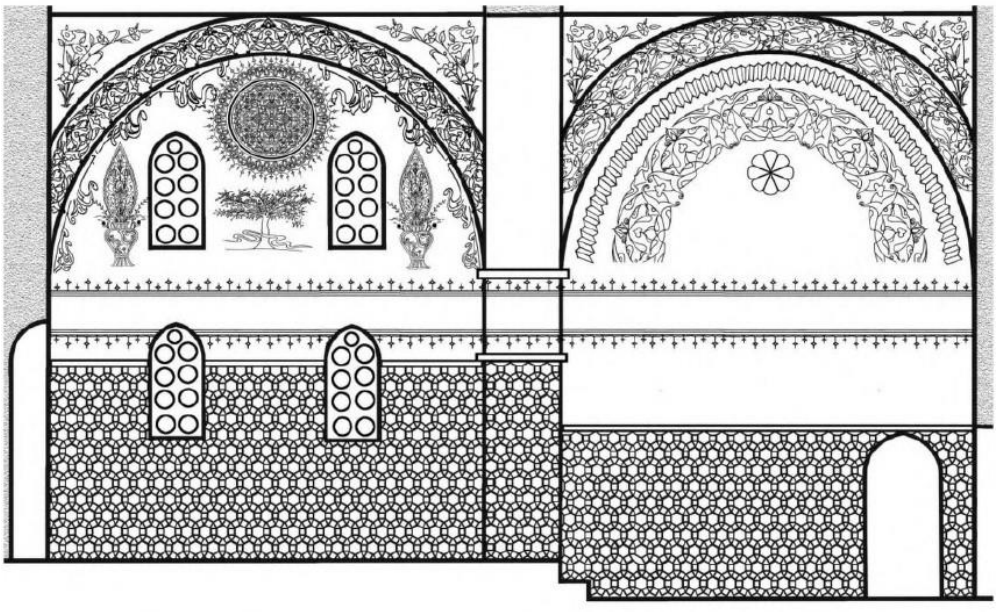
Çizim 17: Bursa Ali Paşa Camii'nin batı cephesinin kesit çizimi (İ. Naci Zeyrek, 2002).

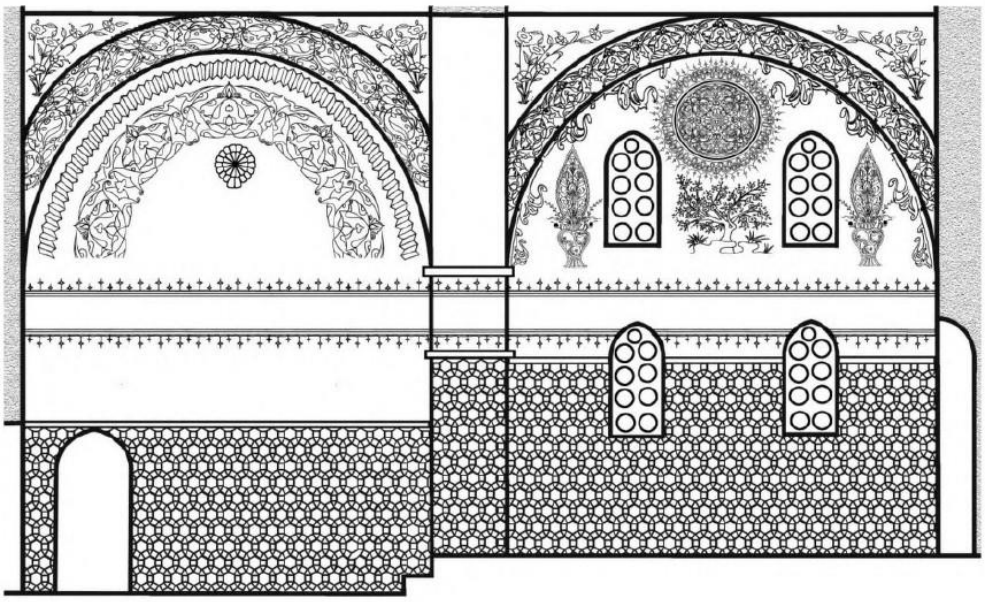
Çizim 18: Bursa Ali Paşa Camii'nin planı (E. H. Ayverdi).

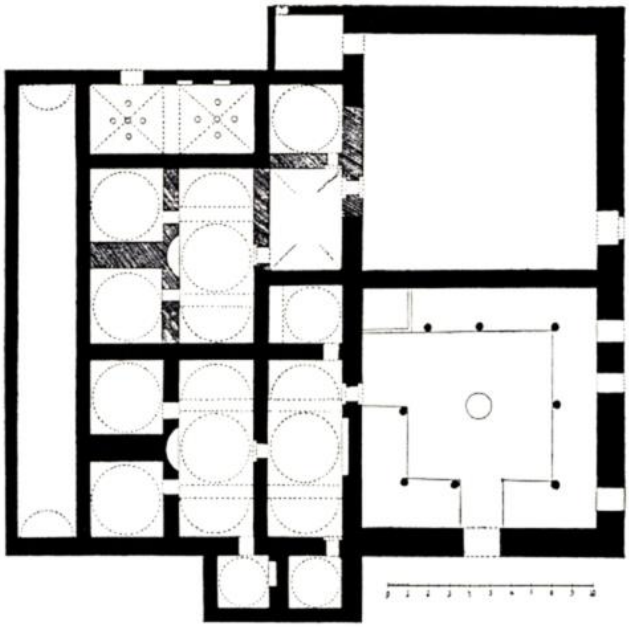
Çizim 19: Bursa Ali Paşa Camii'nin 2002 yılı restorasyon durum planı (İ. Naci Zeyrek, 2002).

Çizim 20: Bursa Ali Paşa Camii'nin iç mekân batı duvarı bezeme programı restitüsyonu (İ. Naci Zeyrek, 2002).

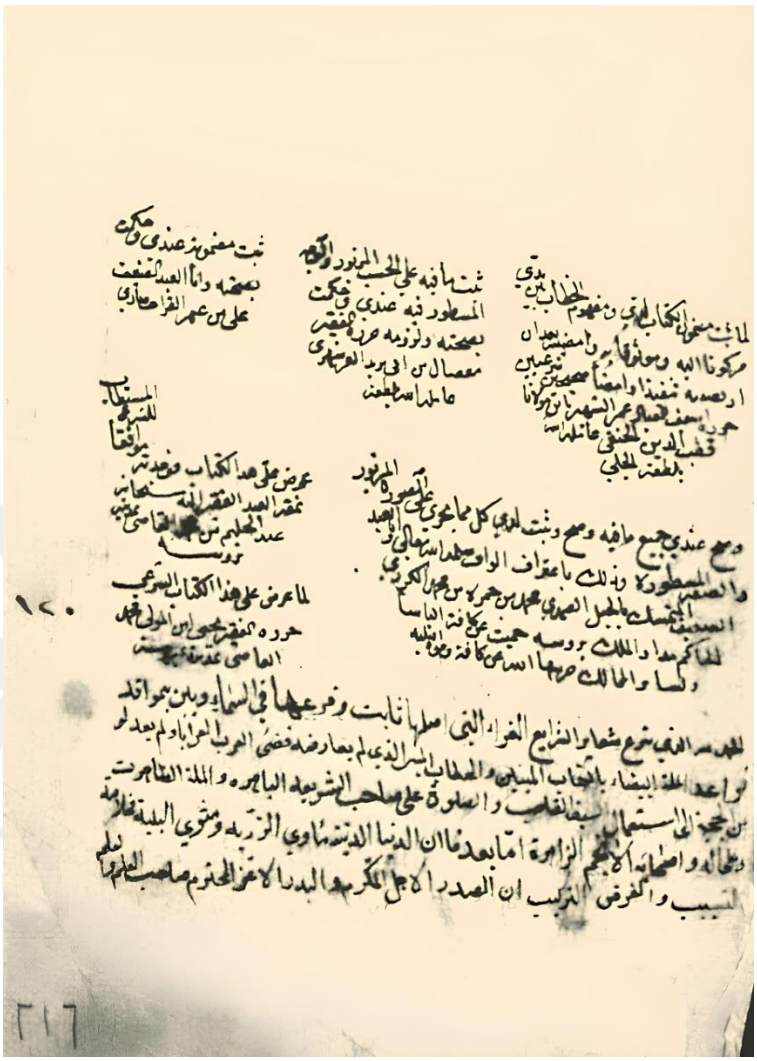

Çizim 21: Bursa Ali Paşa Camii'nin iç mekân doğu duvarı bezeme programı restitüsyonu (İ. Naci Zeyrek, 2002).

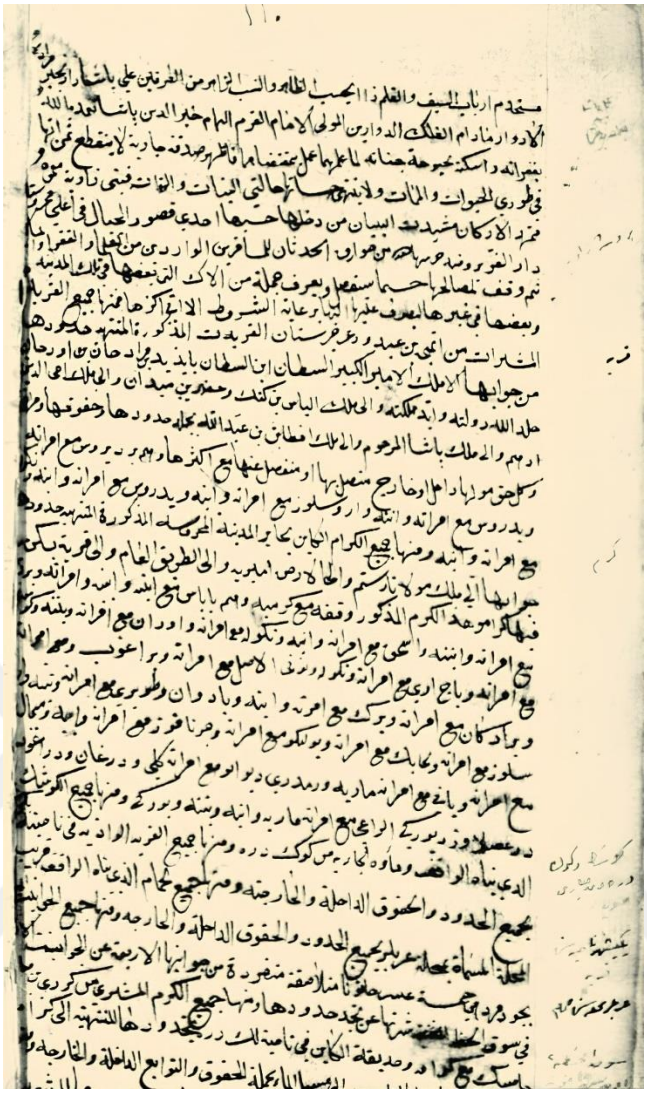
Çizim 22: Bursa İbrahim Paşa Hamamı'nın planı (Glück).

EK 3: VAKFİYELER

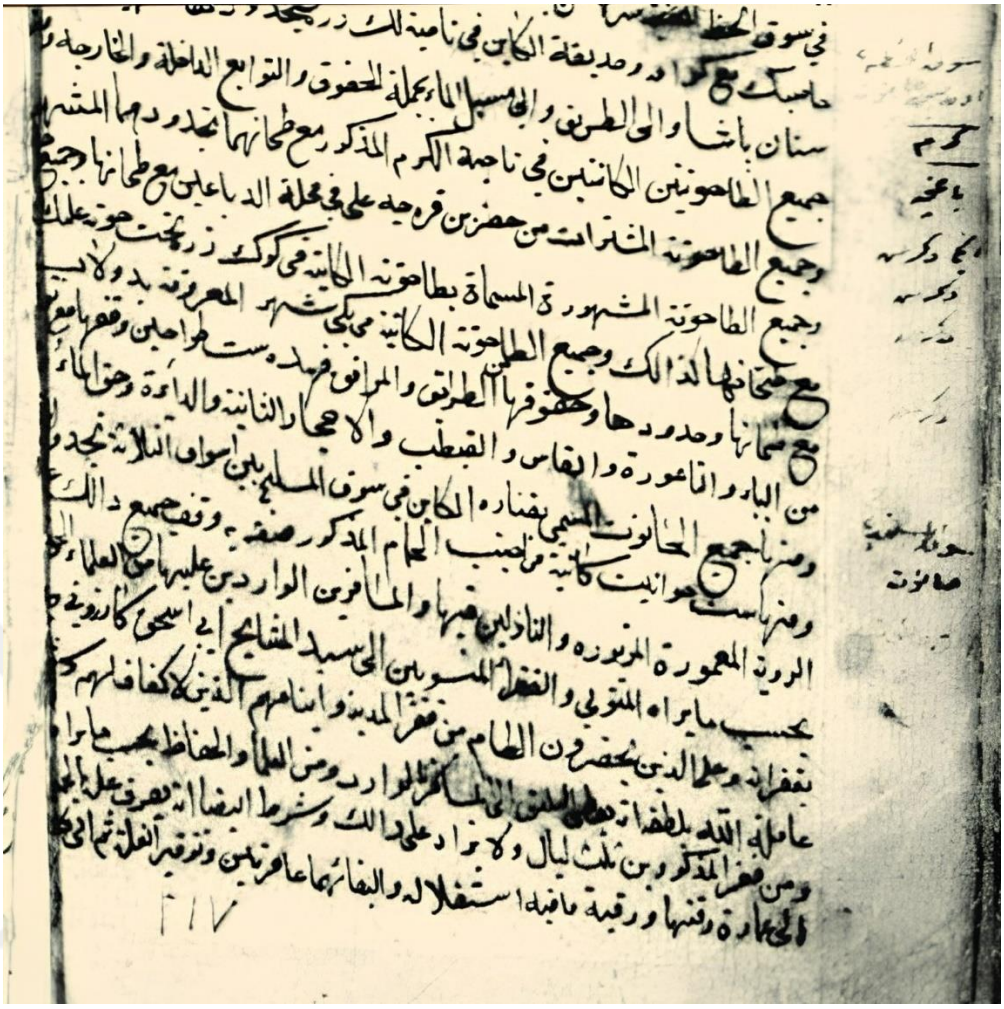
VAKFİYE 1: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın oğlu Ali Paşa Vakfı'na ait, (H. 796/21-30/Zilhicce) M. 1394/17-26 Ekim tarihli vakfiyesi, 1. Sayfası. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 734, Sayfa: 216, Sıra: 120.

KAYNAK: Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, *Bursa Vakfiyeleri I*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür A.Ş., 2013, s. 182-189.

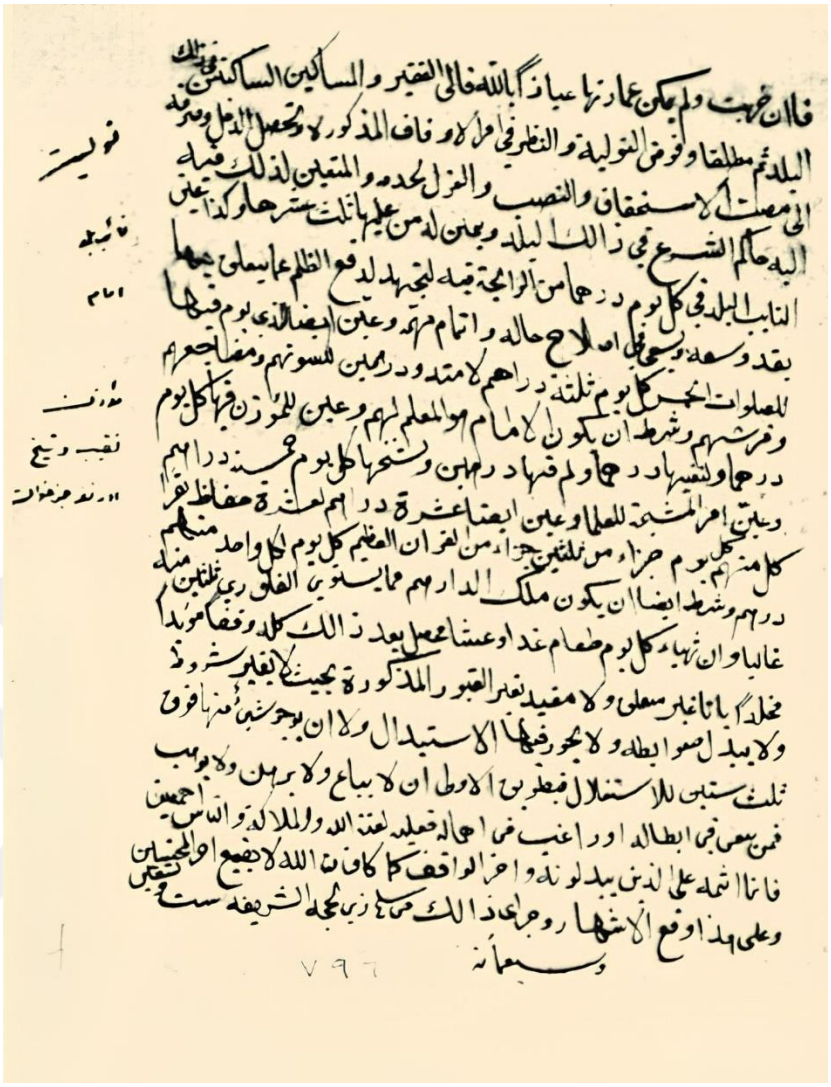
VAKFİYE 2: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın oğlu Ali Paşa Vakfı'na ait, (H. 796/21-30/Zilhicce) M. 1394/17-26 Ekim tarihli vakfiyesi, 2. Sayfası. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 734, Sayfa: 216, Sıra: 120.

KAYNAK: Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, *Bursa Vakfiyeleri I*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür A.Ş., 2013, s. 182-189.

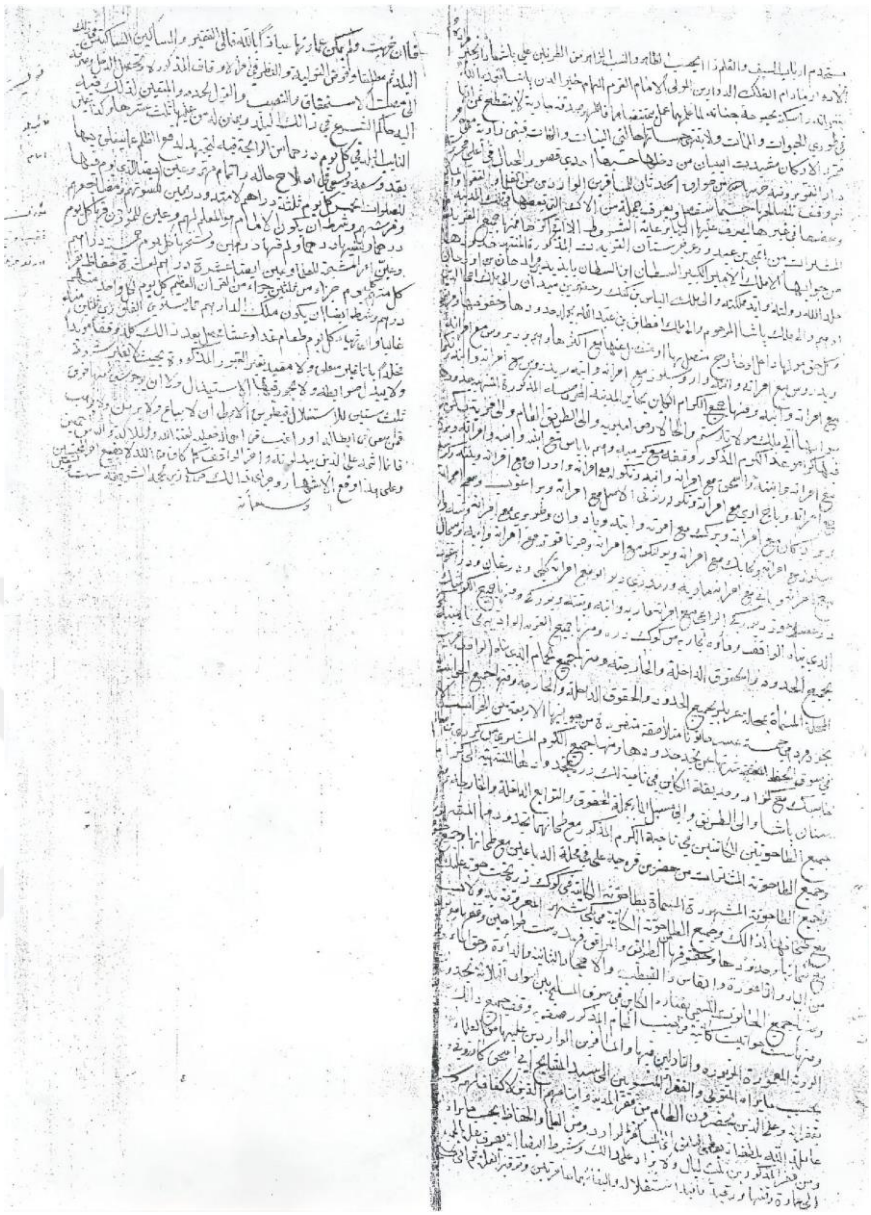
VAKFİYE 3: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın oğlu Ali Paşa Vakfı'na ait, (H. 796 / 21-30 / Zilhicce) M. 1394 senesi 17/26 Ekim tarihli vakfiyesi, 3. Sayfası. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 734, Sayfa: 216, Sıra: 120.

KAYNAK: Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, *Bursa Vakfiyeleri I,* Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür A.Ş., 2013, s. 182-189.

VAKFİYE 4: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın oğlu Ali Paşa Vakfı'na ait, (H. 796 / 21-30 / Zilhicce) M. 1394 senesi 17/26 Ekim tarihli vakfiyesi, 4. Sayfası.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 734, Sayfa: 216, Sıra: 120.

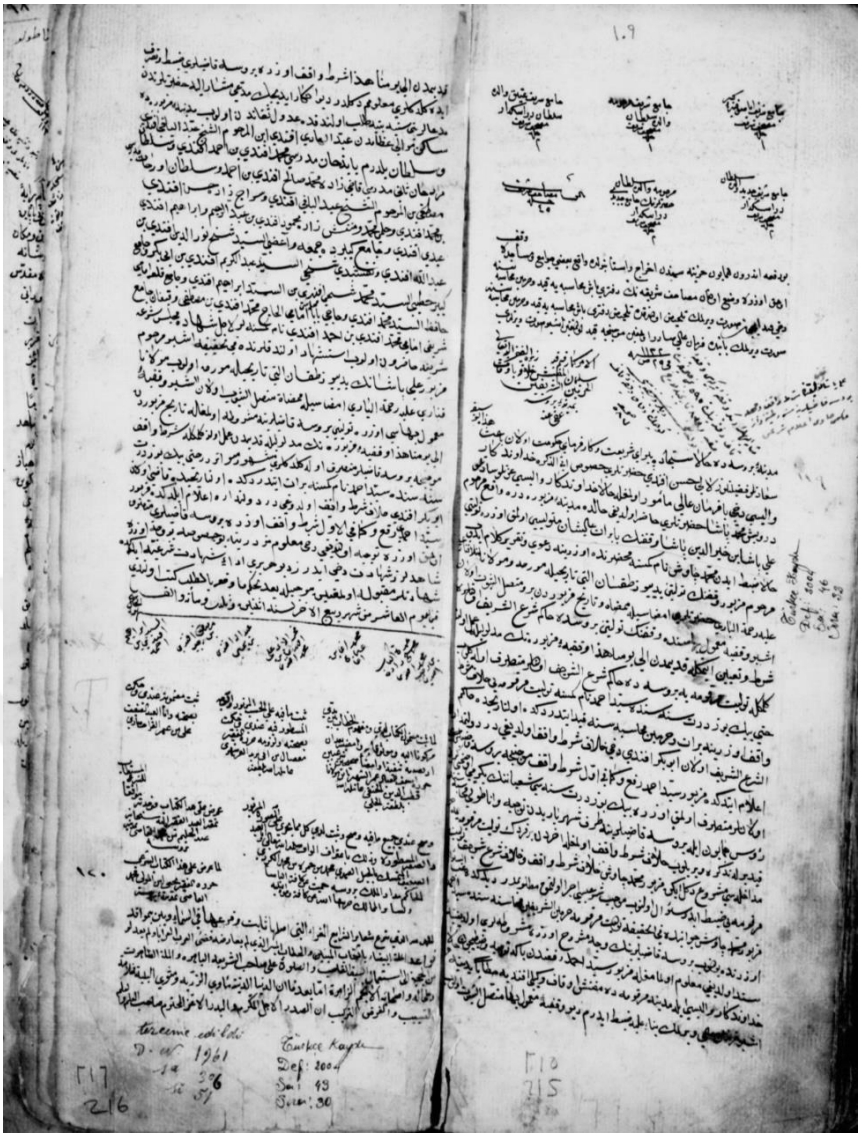
KAYNAK: Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, *Bursa Vakfiyeleri I,* Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür A.Ş., 2013, s. 182-189.

VAKFİYE 5: Çandarlı Hayreddin Paşa Oğlu Ali Paşa Vakıflarına Ait M. 30.09.1394 tarihli birinci vakfiyesi.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter: 734, Sayfa: 216, Sıra: 120.

KAYNAK: İsmail Naci Zeyrek, *Çandarlı Ailesi'nin Sanat Hamiliği ve Bursa Ali Paşa Cami*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, 2004, s. 165.

VAKFİYE 6: Çandarlı Hayreddin Paşa oğlu Ali Paşa Vakfı'na ait
(H. 796) M. 1394 tarihli birinci vakfiyesi.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 734, Sayfa: 216, Sıra: 120.

KAYNAK: Veli Vehbi Bardakçı, *Osmanlı Klasik Döneminde Çandarlı Ailesi*, (Doktora Tezi), Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi Bilim Dalı, 2004, s. 159.

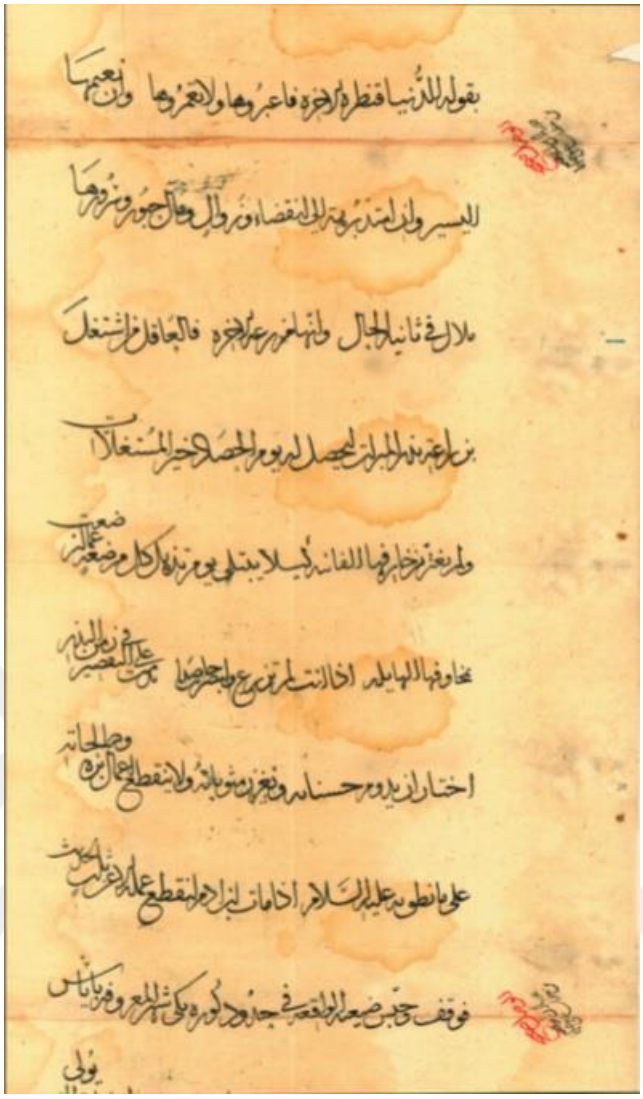
VAKFİYE 7: Çandarlı Ali Paşa Vakfına ait (H. 808/Recep)
M. 1406/Ocak tarihli ikinci vakfiyesi, 1. Sayfası.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter Numarası: 624, Sayfa: 587, Sıra: 485.

KAYNAK: Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, *Bursa Vakfiyeleri I,*
Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür A.Ş., 2013, s. 276-285.

VAKFİYE 8: Çandarlı Ali Paşa Vakfına ait (H. 808/Recep)
M. 1406/Ocak tarihli ikinci vakfiyesi, 2. Sayfası.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter Numarası: 624, Sayfa: 587, Sıra: 485.

KAYNAK: Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, *Bursa Vakfiyeleri I*,
Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür A.Ş., 2013, s. 276-285.

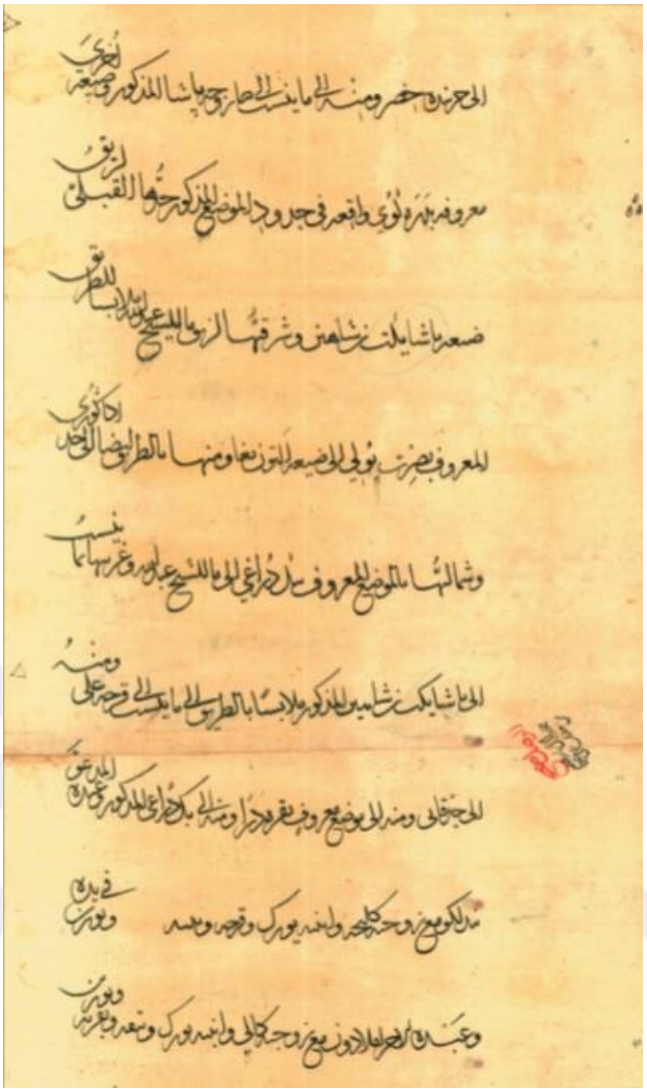
VAKFİYE 9: Çandarlı Ali Paşa Vakfına ait (H. 808/Recep)
M. 1406/Ocak tarihli ikinci vakfiyesi, 3. Sayfası.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter Numarası: 624, Sayfa: 587, Sıra: 485.

KAYNAK: Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, *Bursa Vakfiyeleri I,*
Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür A.Ş., 2013, s. 276-285.

VAKFİYE 10: Çandarlı Ali Paşa Vakfına ait (H. 808/Recep)
M. 1406/Ocak tarihli ikinci vakfiyesi, 4. Sayfası.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter Numarası: 624, Sayfa: 587, Sıra: 485.

KAYNAK: Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, *Bursa Vakfiyeleri I*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür A.Ş., 2013, s. 276-285.

VAKFİYE 11: Çandarlı Ali Paşa Vakfına ait (H. 808/Recep)
M. 1406/Ocak tarihli ikinci vakfiyesi, 5. Sayfası.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter Numarası: 624, Sayfa: 587, Sıra: 485.

KAYNAK: Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, *Bursa Vakfiyeleri I*,
Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür A.Ş., 2013, s. 276-285.

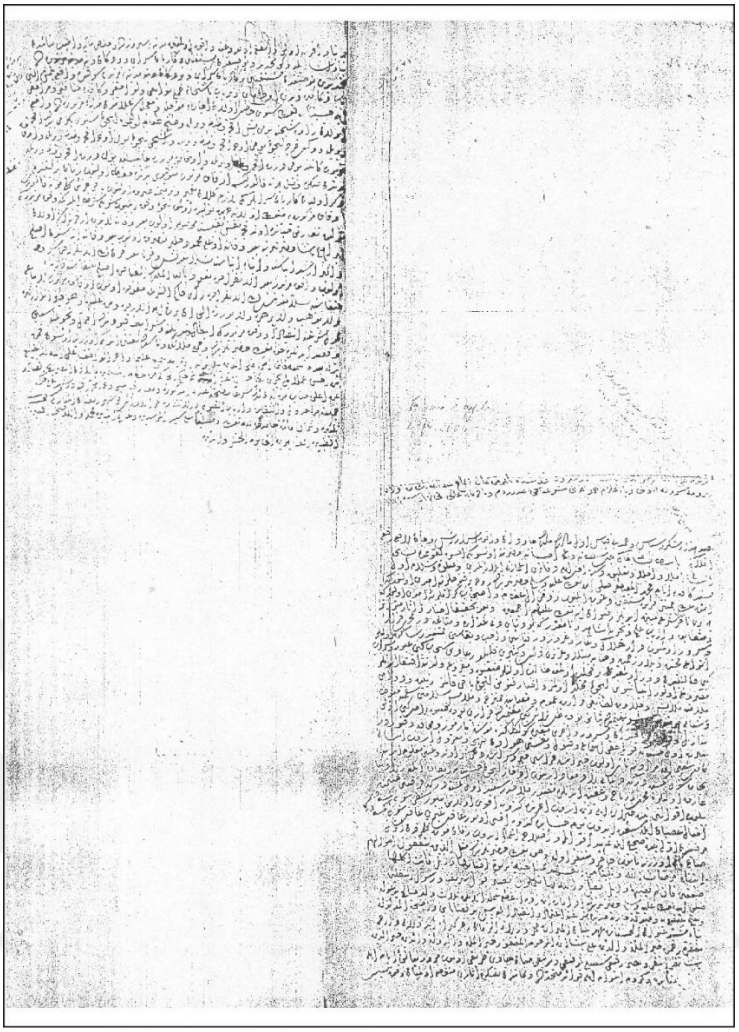
VAKFİYE 12: Çandarlı Ali Paşa Vakfına ait (H. 808/Recep)
M. 1406/Ocak tarihli ikinci vakfiyesi, 6. Sayfası.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter Numarası: 624, Sayfa: 587, Sıra: 485.

KAYNAK: Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, *Bursa Vakfiyeleri I*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür A.Ş., 2013, s. 276-285.

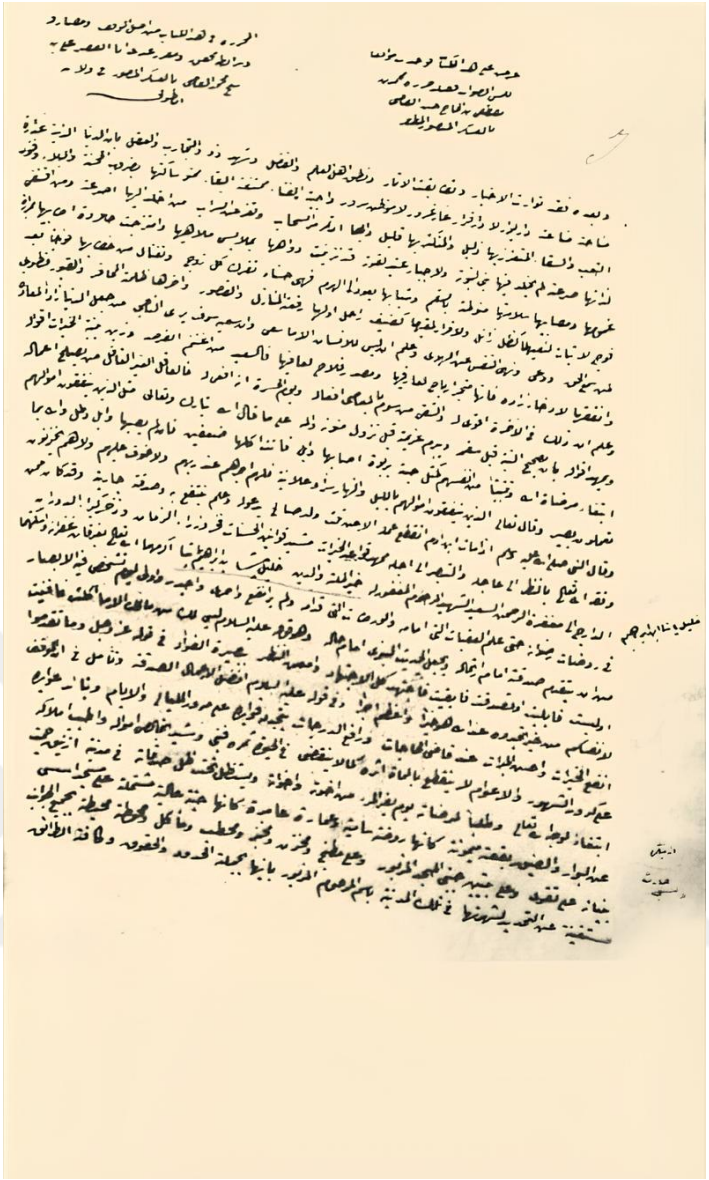
VAKFİYE 13: Çandarlı Ali Paşa Vakfına ait (H. 808/Recep)
M. 1406/Ocak tarihli ikinci vakfiyesi, 7. Sayfası.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter Numarası: 624, Sayfa: 587, Sıra: 485.

KAYNAK: Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, *Bursa Vakfiyeleri I*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür A.Ş., 2013, s. 276-285.

VAKFİYE 14: Çandarlı Hayreddin Paşa Oğlu Ali Paşa Vakıflarına ait
M. 05.07.1427 tarihli vakfiyesi.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter Numarası: 624, Sayfa: 587, Sıra: 485.

KAYNAK: İ. Naci Zeyrek, *Çandarlı Ailesi'nin Sanat Hamiliği ve Bursa Ali Paşa Cami*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, 2004, s. 165.

VAKFİYE 15: Çandarlı Halil Paşa'nın (H. 841) M. 1436/1437 tarihli vakfiyesi. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter Numarası: 588, Sayfa: 109, Sıra: 121.

KAYNAK: Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, *Bursa Vakfiyeleri I*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür A.Ş., 2013, s. 464-469.

VAKFİYE 16: Merhum Halil Paşa Kızı El-Aldı Hatun Vakfına Ait (H. 906) M. 1500 tarihli vakfiyesi.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter Numarası: 747, Sayfa: 174, Sıra: 147.

KAYNAK: Veli Vehbi Bardakçı, *Osmanlı Klasik Döneminde Çandarlı Ailesi*, (Doktora Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi Bilim Dalı, 2004, s. 164.

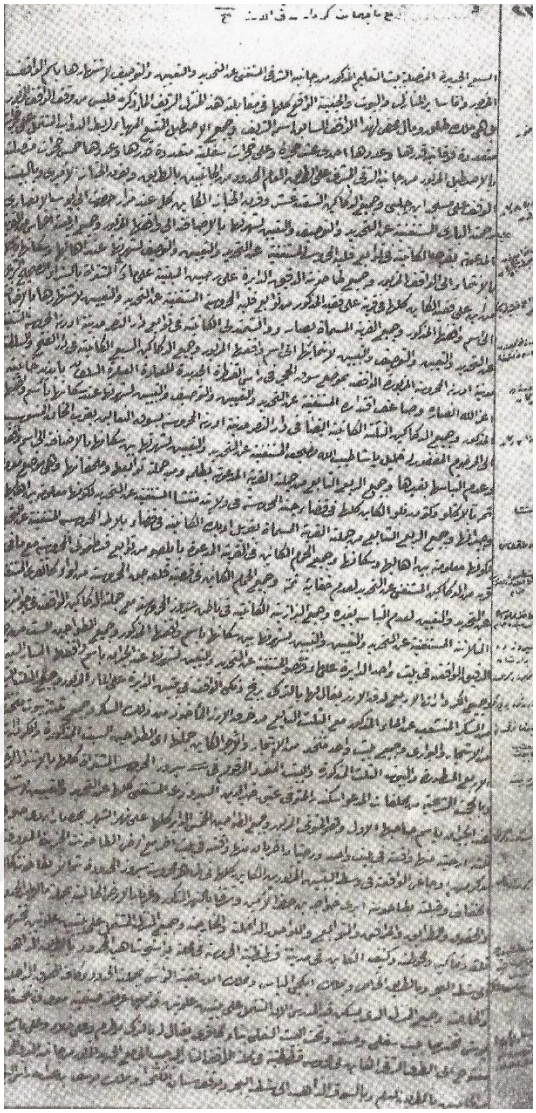
VAKFİYE 17: Halil Paşa oğlu İbrahim Paşa Vakfına ait
(H. 899) M. 1494 Tarihli vakfiyesi, 1. Sayfası.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter Numarası: 575, Sayfa: 21-22.

KAYNAK: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021, s. 160-165.

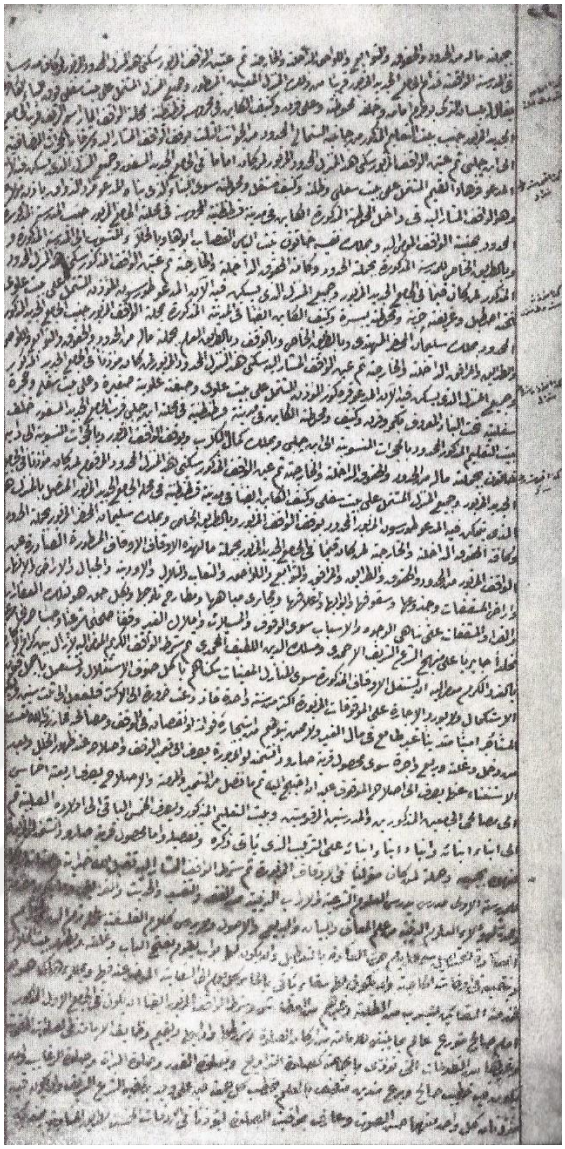
VAKFİYE 18: Halil Paşa oğlu İbrahim Paşa Vakfına ait
(H. 899) M. 1494 Tarihli vakfiyesi, 2. Sayfası.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter Numarası: 575, Sayfa: 21-22.

KAYNAK: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021, s. 160-165.

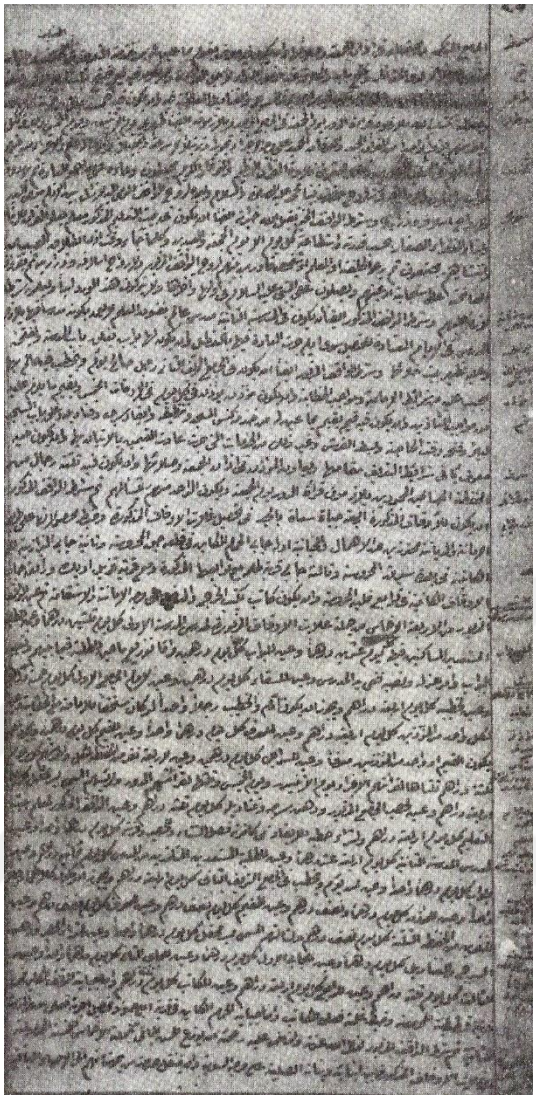
VAKFİYE 19: Halil Paşa oğlu İbrahim Paşa Vakfına ait
(H. 899) M. 1494 Tarihli vakfiyesi, 3. Sayfası.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter Numarası: 575, Sayfa: 21-22.

KAYNAK: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021, s. 160-165.

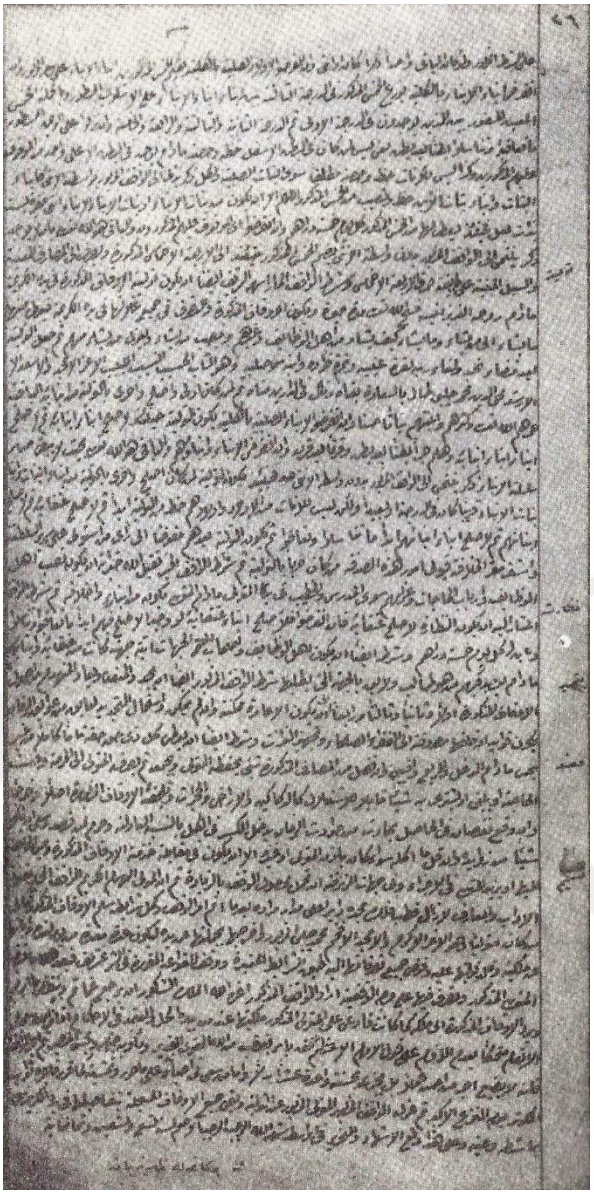
VAKFİYE 20: Halil Paşa oğlu İbrahim Paşa Vakfına ait
(H. 899) M. 1494 Tarihli vakfiyesi, 4. Sayfası.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter Numarası: 575, Sayfa: 21-22.

KAYNAK: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2021, s. 160-165.

VAKFİYE 21: Halil Paşa oğlu İbrahim Paşa Vakfına ait
(H. 899) M. 1494 Tarihli vakfiyesi, 5. Sayfası.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter Numarası: 575, Sayfa: 21-22.

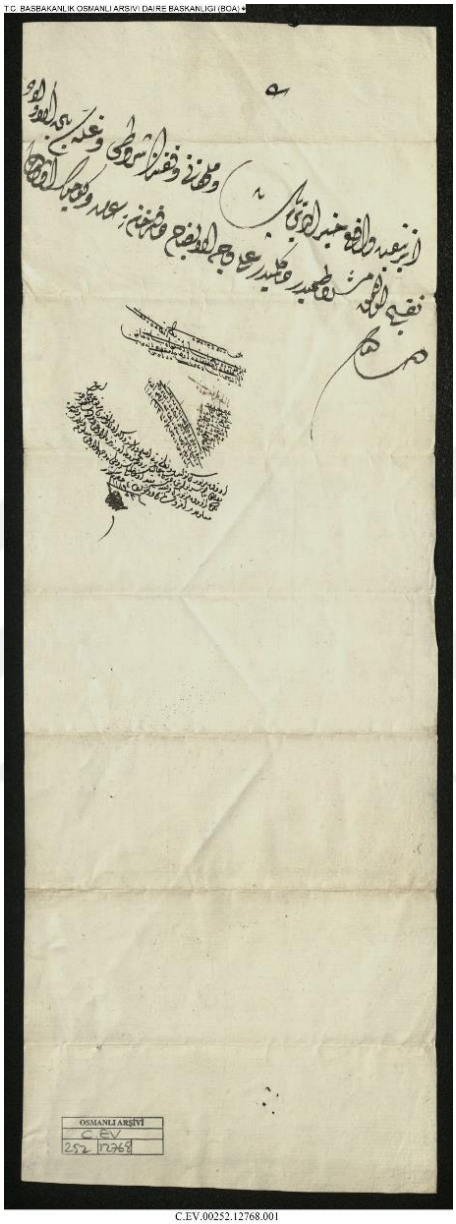
KAYNAK: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi,* Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2021, s. 160-165.

VAKFİYE 22: Halil Paşa oğlu İbrahim Paşa Vakfına ait
(H. 899) M. 1494 Tarihli vakfiyesi, 6. Sayfası.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter Numarası: 575, Sayfa: 21-22.

KAYNAK: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi,* Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2021, s. 160-165.

EK 4: ARŞİV BELGELERİ

ARŞİV 1: İznik'teki Hayreddin Paşa Vakfı ve mülhakatı evkafı gelirinin evlat arasında bölüşülmesi, vakfın şartlarından olup olmadığına dair kaydın çıkarılmasında hakkında.

Kurum: C.EV., Tarih: H. 03.12.1181, Tarih: M. 30.07.1767

Yer Bilgisi: 252-12768.

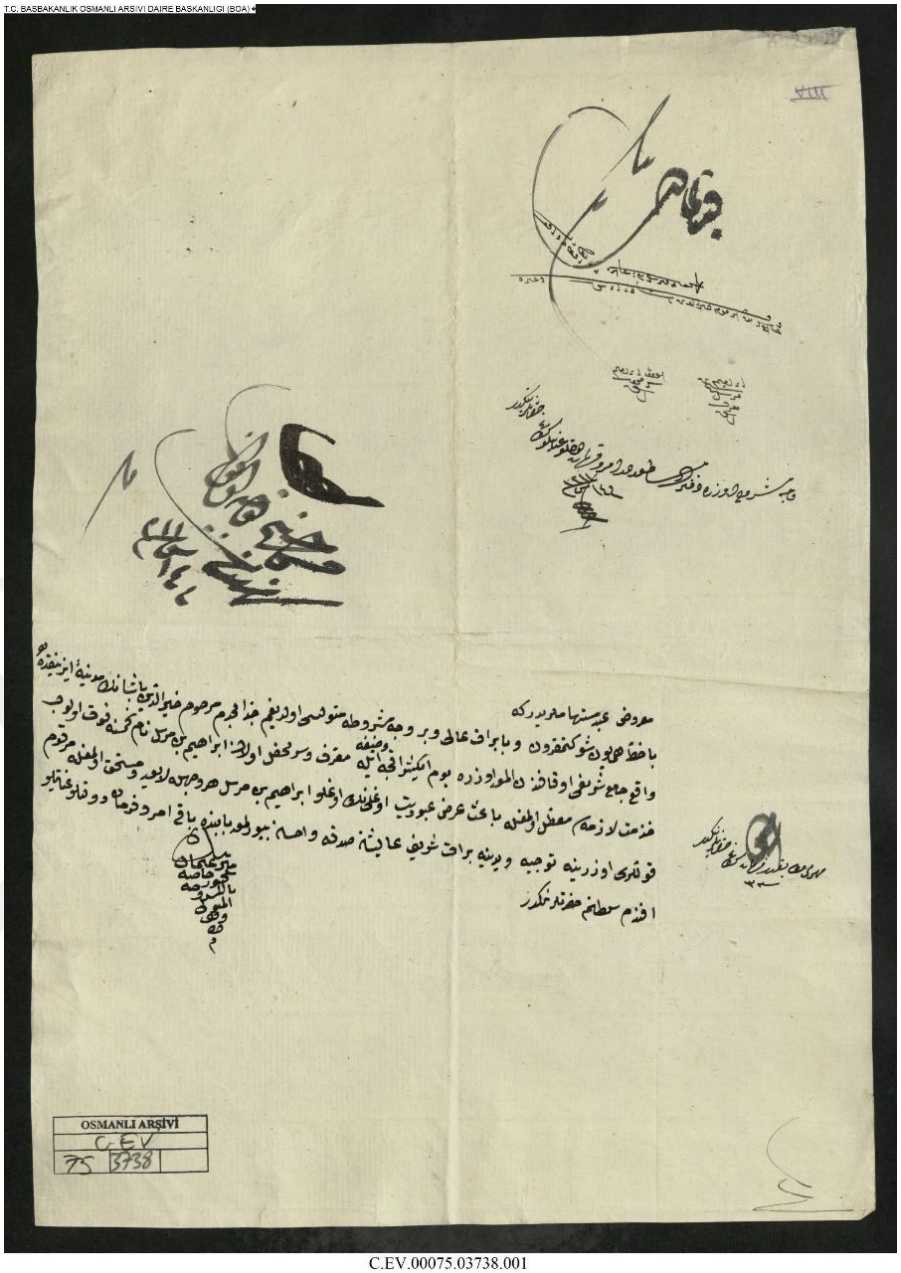
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

C.EV.00062.03088.001

ARŞİV 2: Hayreddin Paşa'nın İznik'teki cami vakfı müezzin ve sairesinin tevcihi.
Kurum: C.EV., Tarih: H. 12.08.1211, Tarih: M. 10.02.1797, Yer Bilgisi: 62-3088.

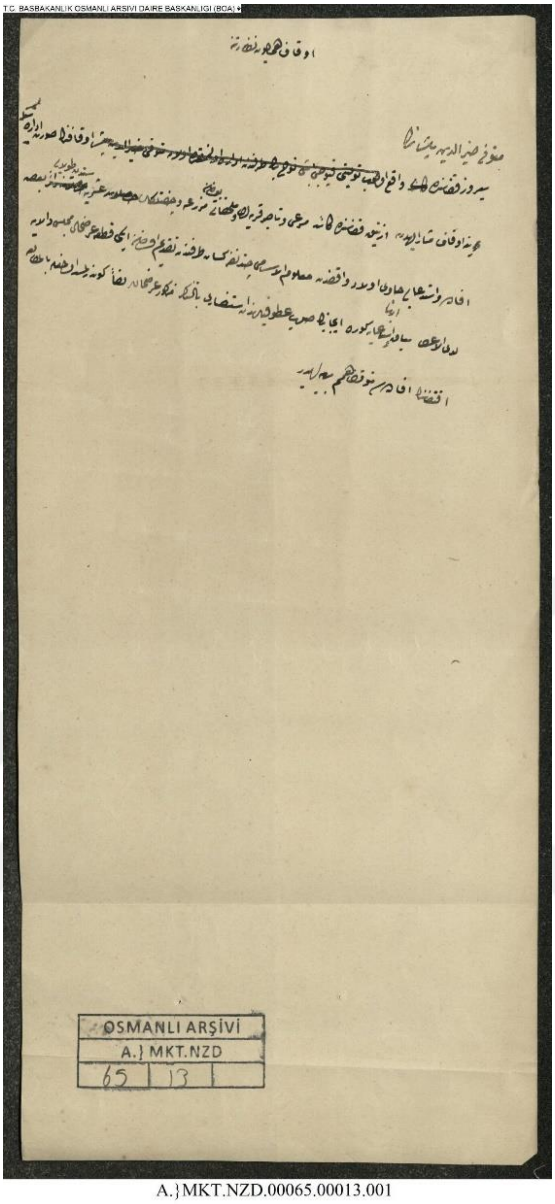
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

C.EV.00075.03738.001

ARŞİV 3: Hayreddin Paşa'nın İznik'teki cami vakfı sermahfel ve muarrif cihetlerinin tevcihi.
Kurum: C.EV., Tarih: H. 14.08.1211, Tarih: M. 14.02.1797, Yer Bilgisi: 75-3738.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

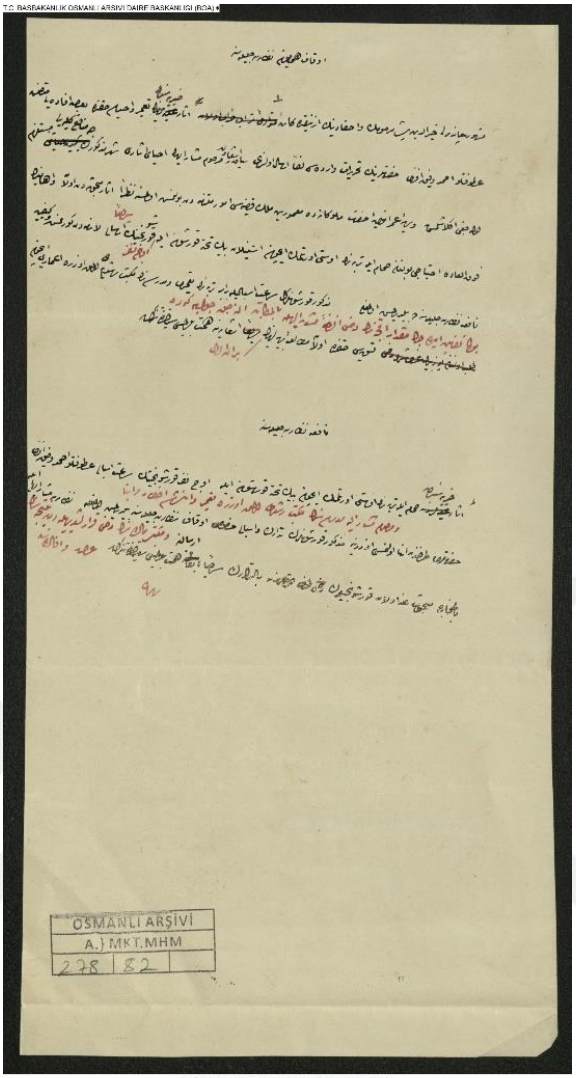

A.}MKT.NZD.00065.00013.001

ARŞİV 4: Müteveffa Hayreddin Paşa'nın Siroz Kazasındaki evkafının idaresi ile İznik'teki mezraa ve çiftliklerinin hasılat-ı öşriyyesire dair arzuhal hakkında mütalaa istenmesi.

Kurum: A. MKT.NZD., Tarih: H. 03.02.1269, Tarih: M. 16.11.1852, Yer Bilgisi: 65-13.

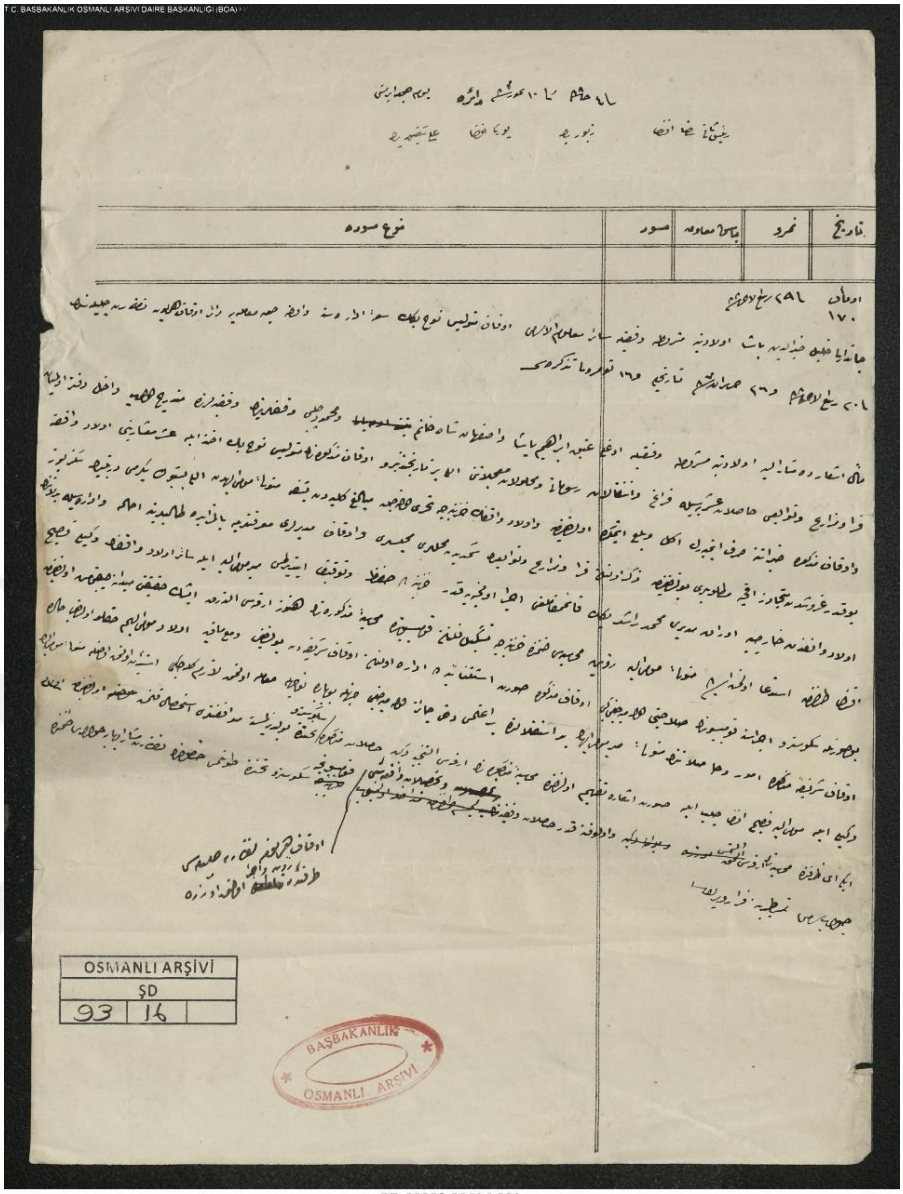
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

A.}MKT.MHM.00278.00082.001

ARŞİV 5: Çandarlı Hayreddin Paşa ve ahfadının İznik'teki hayratının tamir ve yenilenmesi.
Kurum: A.MKT.MHM., Tarih: H. 16.04.1280, Tarih: M. 30.09.1863, Yer Bilgisi: 278-82.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

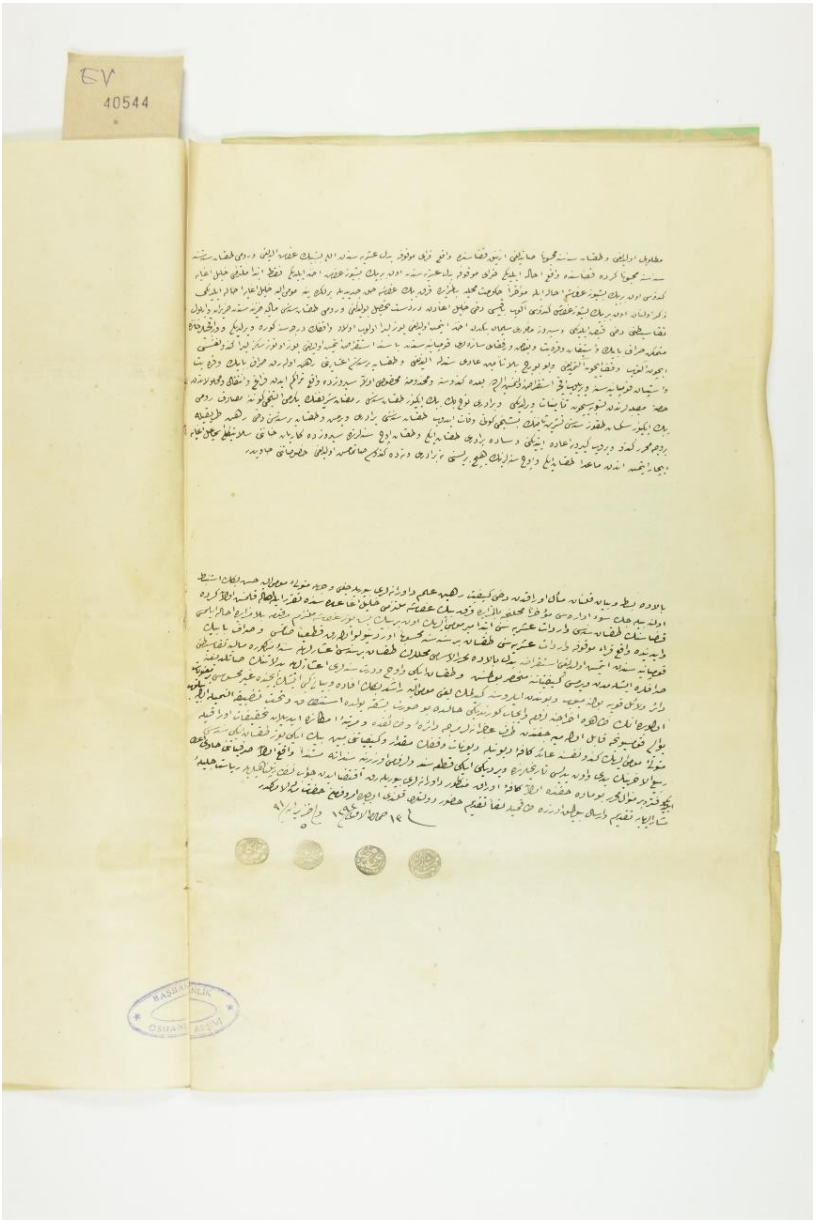

ŞD.00093.00016.001

ARŞİV 6: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa evladına meşruta vakf ile sair şahısar evkaf mütevellisi Nuh Bey'in vakıfları kötü idare ettiği.

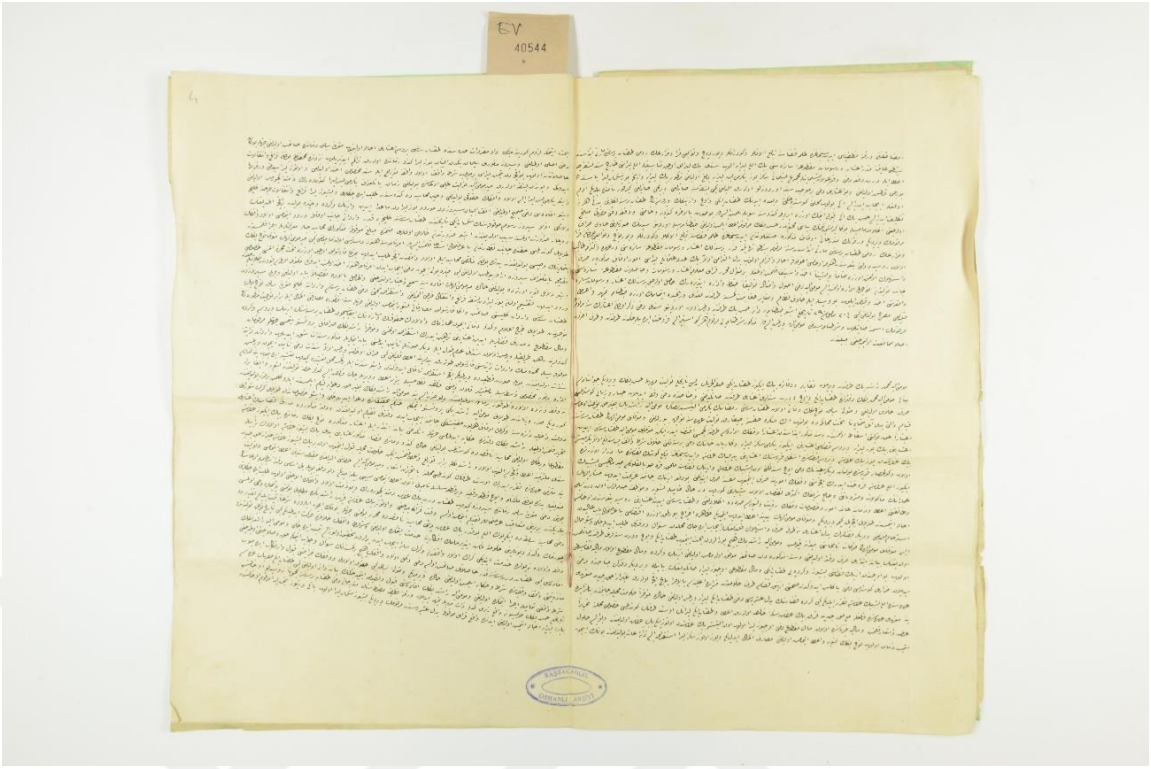
Kurum: ŞD., Tarih: H. 15.05.1288, Tarih: M. 02.08.1871, Yer Bilgisi: 93-16.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

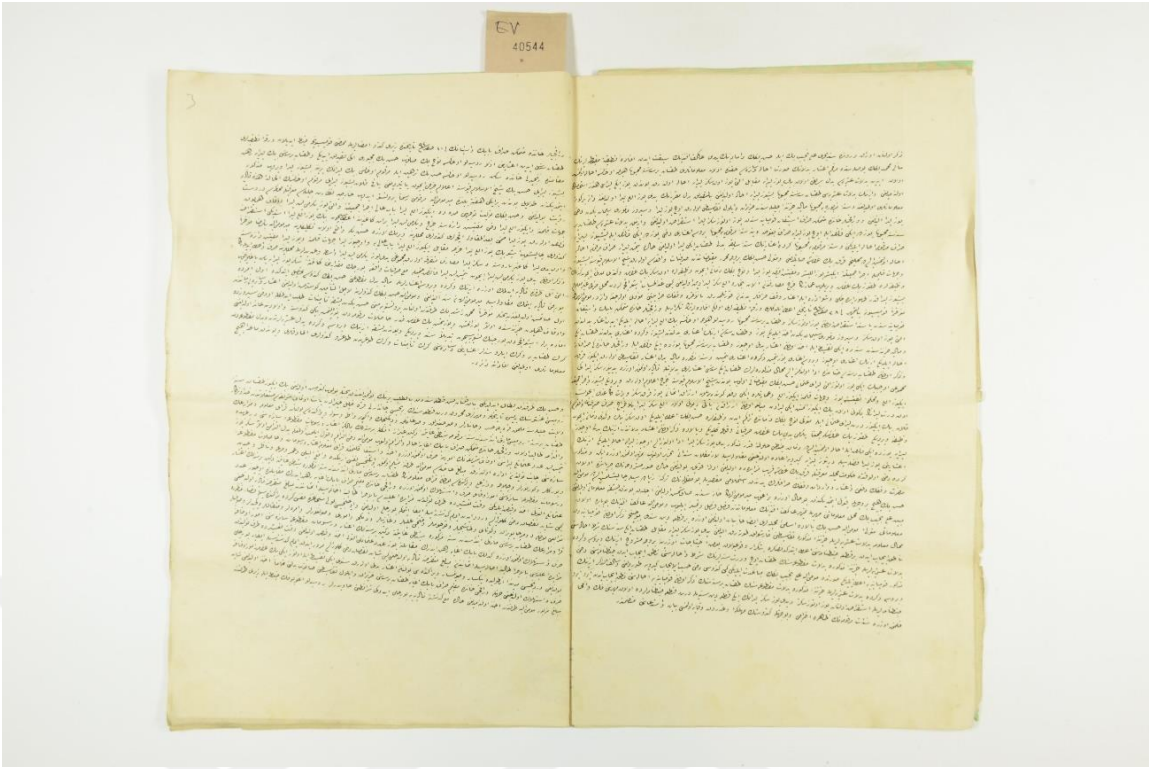
ARŞİV 7-10: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Evkafı Mütevellisi Nuh Bey'in vefatıyla, yerine tayin olunan biraderi Hasan Bey'in, evkafı idareye muktedir olmadığına dair layiha, 1. Sayfası.
Kurum: EV.d., Tarih: H. 13.05.1292, Tarih: M. 17.06.1875, Yer Bilgisi: 40544.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

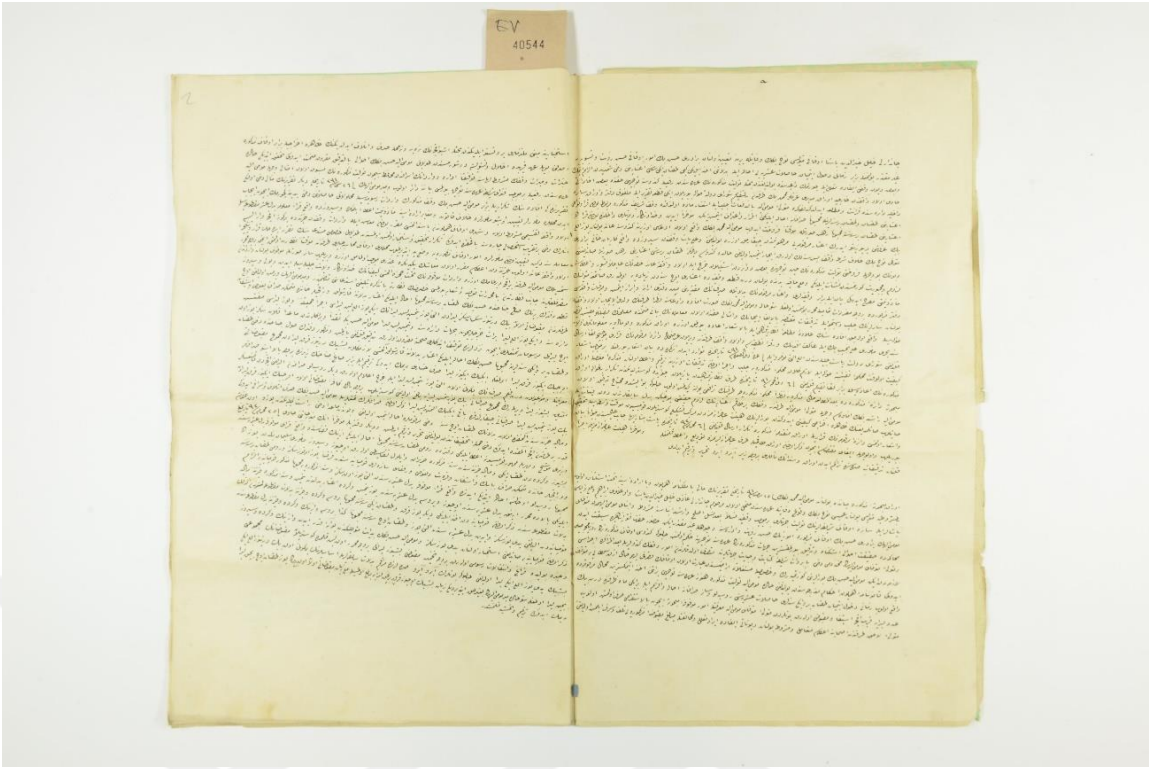
ARŞİV 8: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Evkafı Mütevellisi Nuh Bey'in vefatıyla, yerine tayin olunan biraderi Hasan Bey'in, evkafı idareye muktedir olmadığına dair layiha, 1. Sayfası.
Kurum: EV.d., Tarih: H. 13.05.1292, Tarih: M. 17.06.1875, Yer Bilgisi: 40544.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

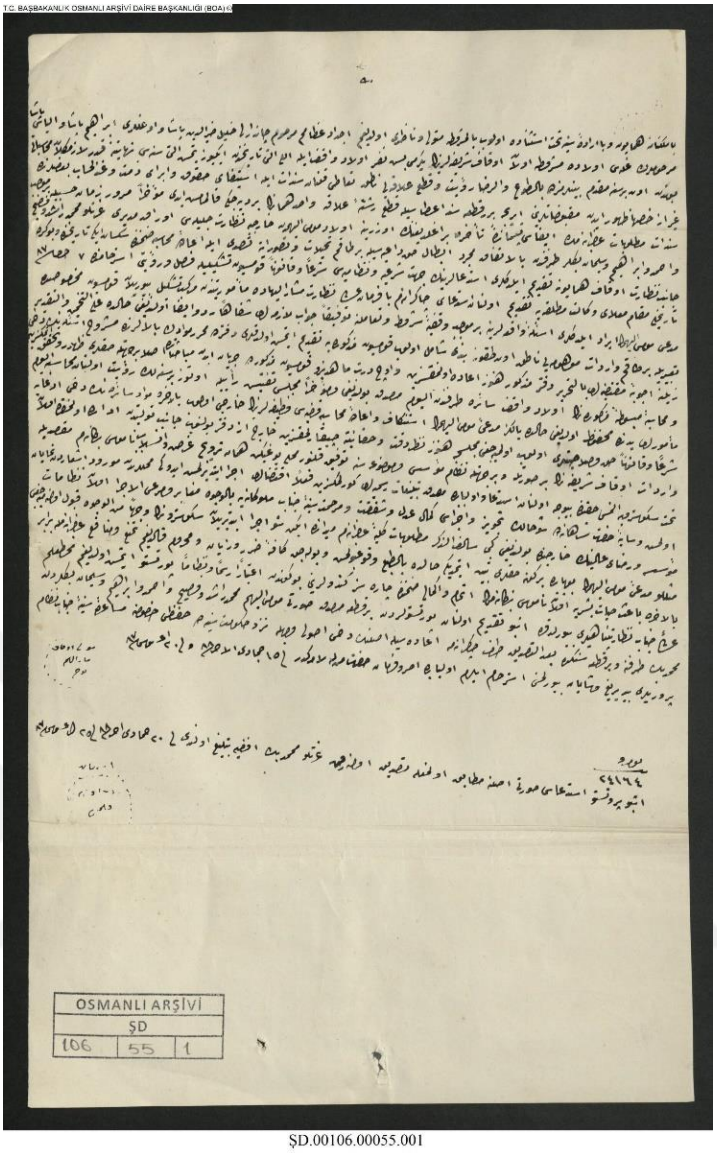
ARŞİV 9: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Evkafı Mütevellisi Nuh Bey'in vefatıyla, yerine tayin olunan biraderi Hasan Bey'in, evkafı idareye muktedir olmadığına dair layiha, 1. Sayfası.
Kurum: EV.d., Tarih: H. 13.05.1292, Tarih: M. 17.06.1875, Yer Bilgisi: 40544.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 10: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Evkafı Mütevellisi Nuh Bey'in vefatıyla, yerine tayin olunan biraderi Hasan Bey'in, evkafı idareye muktedir olmadığına dair layiha, 1. Sayfası.
Kurum: EV.d., Tarih: H. 13.05.1292, Tarih: M. 17.06.1875, Yer Bilgisi: 40544.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

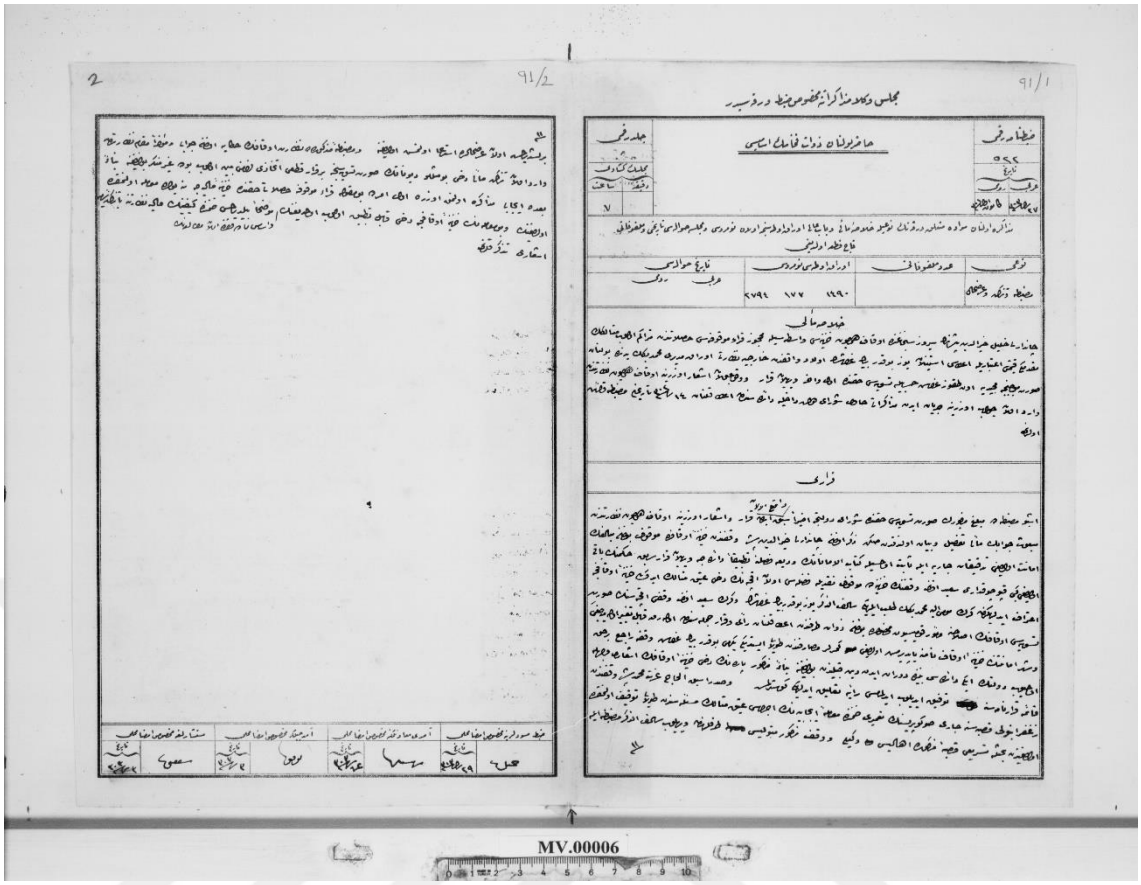

ŞD.00106.00055.001

ARŞİV 11: Hariciye Evrak Müdürü Mehmed Bey'in ceddi Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Vakfı hasılat-ı müterakimesinin parça parça tesviyesine dair karar üzerine yeddine suret verildiği halde bilahare kalme kararnamesine tevkikan tesviye istenildiğini havi bazı ifadat, Evkaf 2.

Kurum: ŞD., Tarih: H. 24.05.1301, Tarih: M. 22.03.1884, Yer Bilgisi: 106-55.

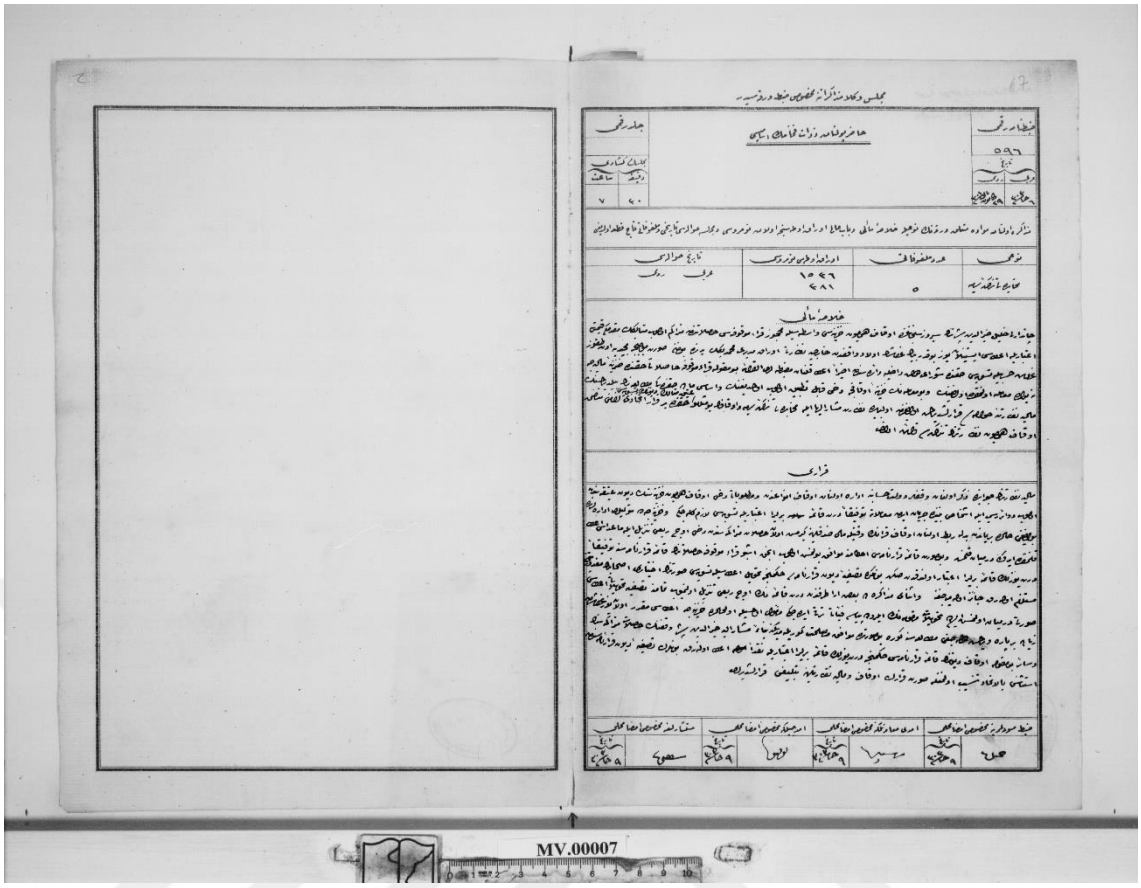
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 12: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın Evkaf Nezâreti'nce haczedilmiş vakıf köyleri hasılatından birikmiş olanların vâkıf evlâdından Hariciye Nezâreti Evrak Müdürü Mehmed Bey'e ödenmesi sureti hakkında.

Kurum: MV., Tarih: H. 27.03.1303, Tarih: M. 03.01.1886, Yer Bilgisi: 6-91.

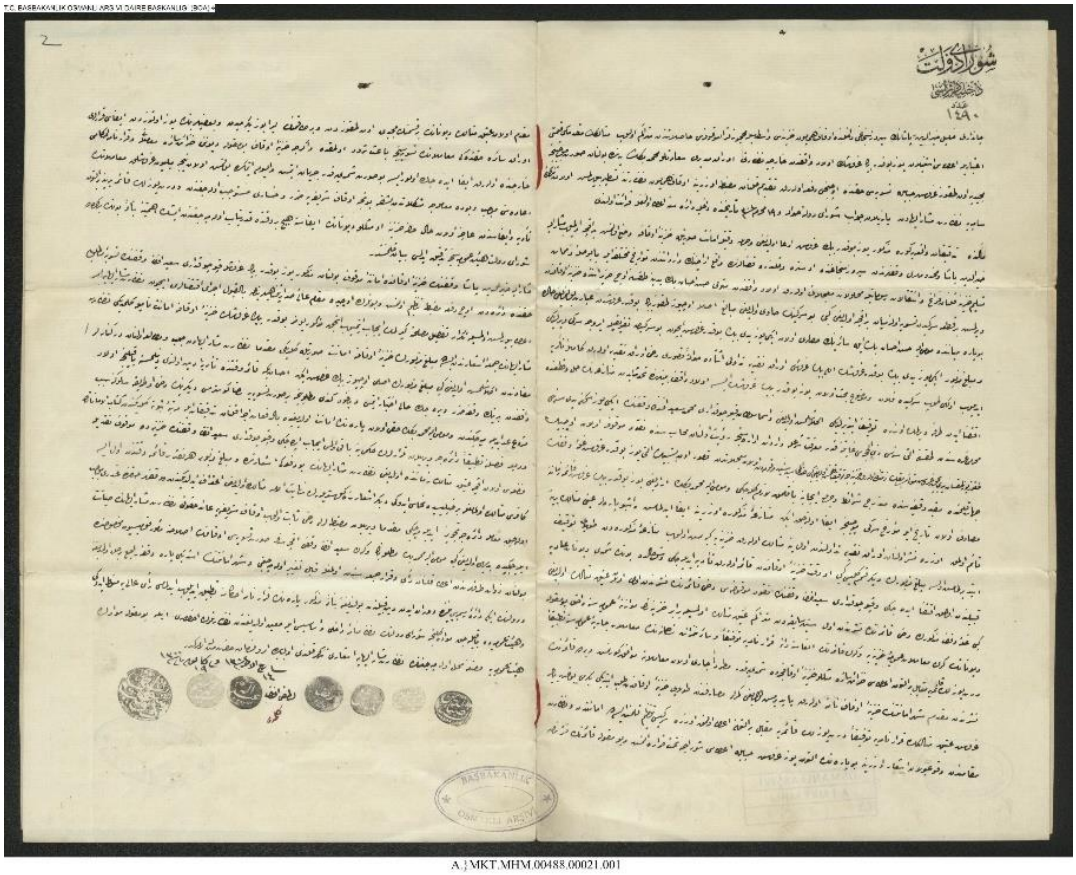
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 13: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın Siroz sancağında bulunan vakfının hasılât-ı müterâkimesinin tesviyesi hakkında.

Kurum: MV., Tarih: H. 06.05.1303, Tarih: M. 09.02.1886, Yer Bilgisi: 7-67.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

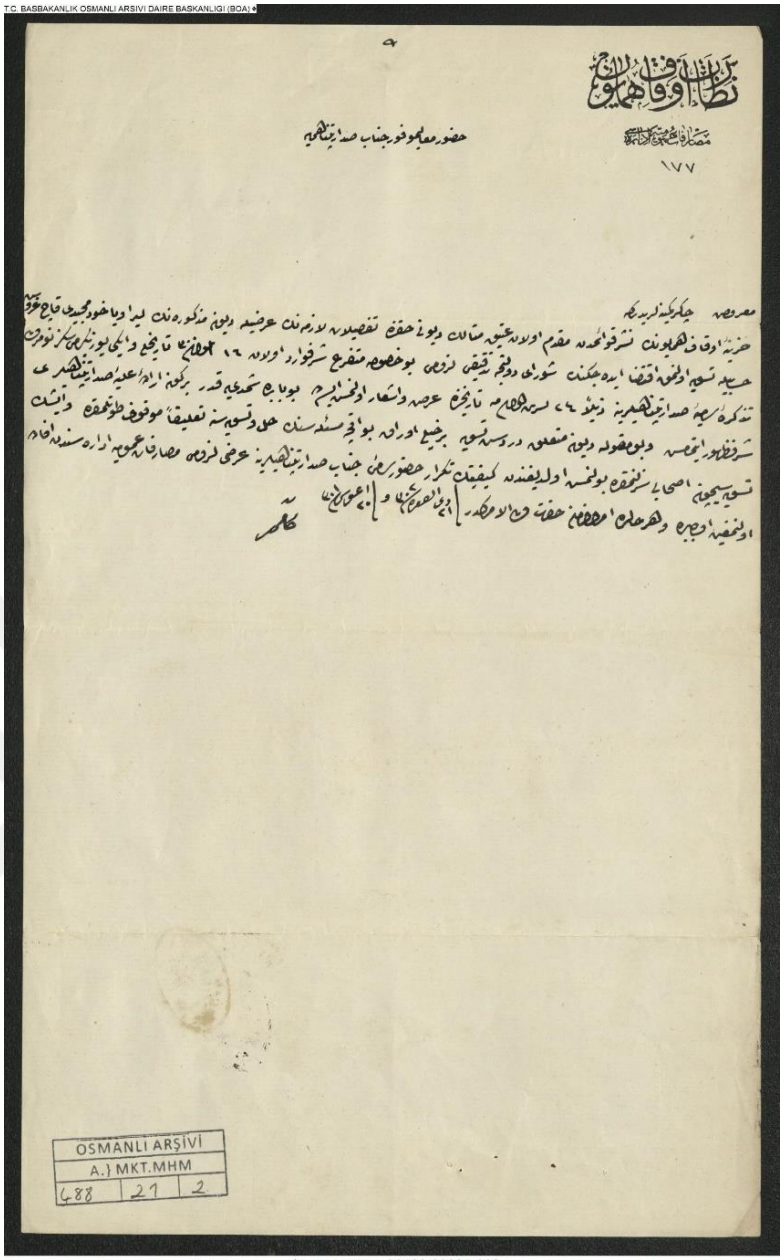

A.}.MKT.MHM.00488.00021.001

ARŞİV 14-22: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Evkaf Haziresi'ne olan atik metelik borcunun ne şekilde tahsil olunacağı, 1. Sayfası.

Kurum: A.MKT.MHM., Tarih: H. 12.05.1303, Tarih: M. 16.02.1886, Yer Bilgisi: 488-21.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

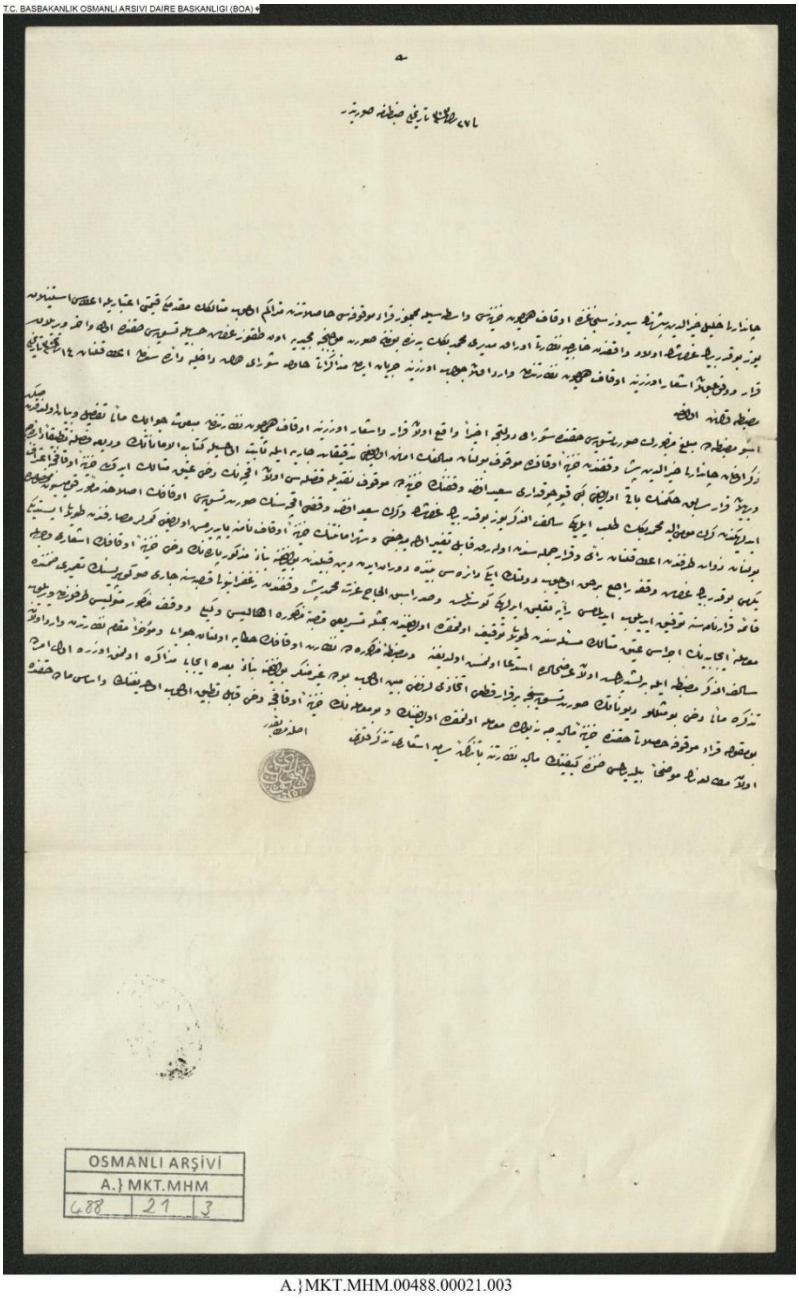

A.}MKT.MHM.00488.00021.002

ARŞİV 15: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Evkaf Haziresi'ne olan atik metelik borcunun ne şekilde tahsil olunacağı, 2. Sayfası.

Kurum: A.MKT.MHM., Tarih: H. 12.05.1303, Tarih: M. 16.02.1886, Yer Bilgisi: 488-21.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

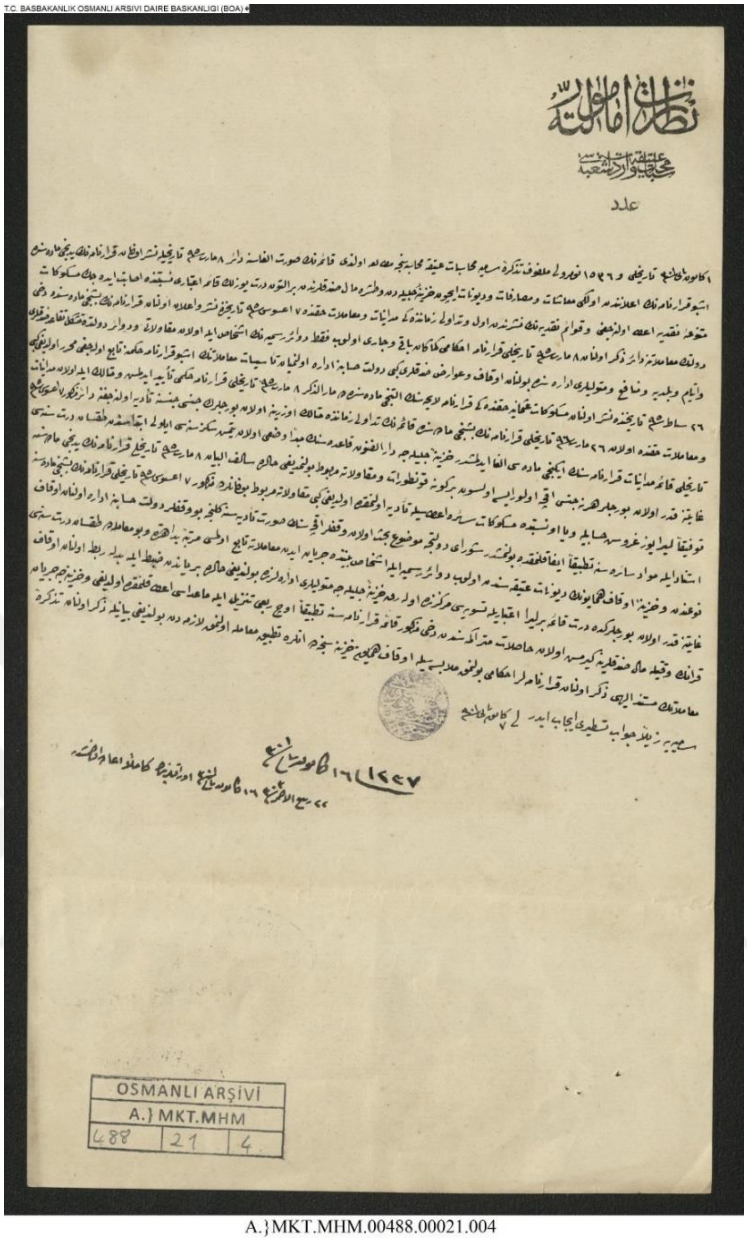

A.}MKT.MHM.00488.00021.003

ARŞİV 16: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Evkaf Haziresi'ne olan atik metelik borcunun ne şekilde tahsil olunacağı, 3. Sayfası.

Kurum: A.MKT.MHM., Tarih: H. 12.05.1303, Tarih: M. 16.02.1886, Yer Bilgisi: 488-21.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

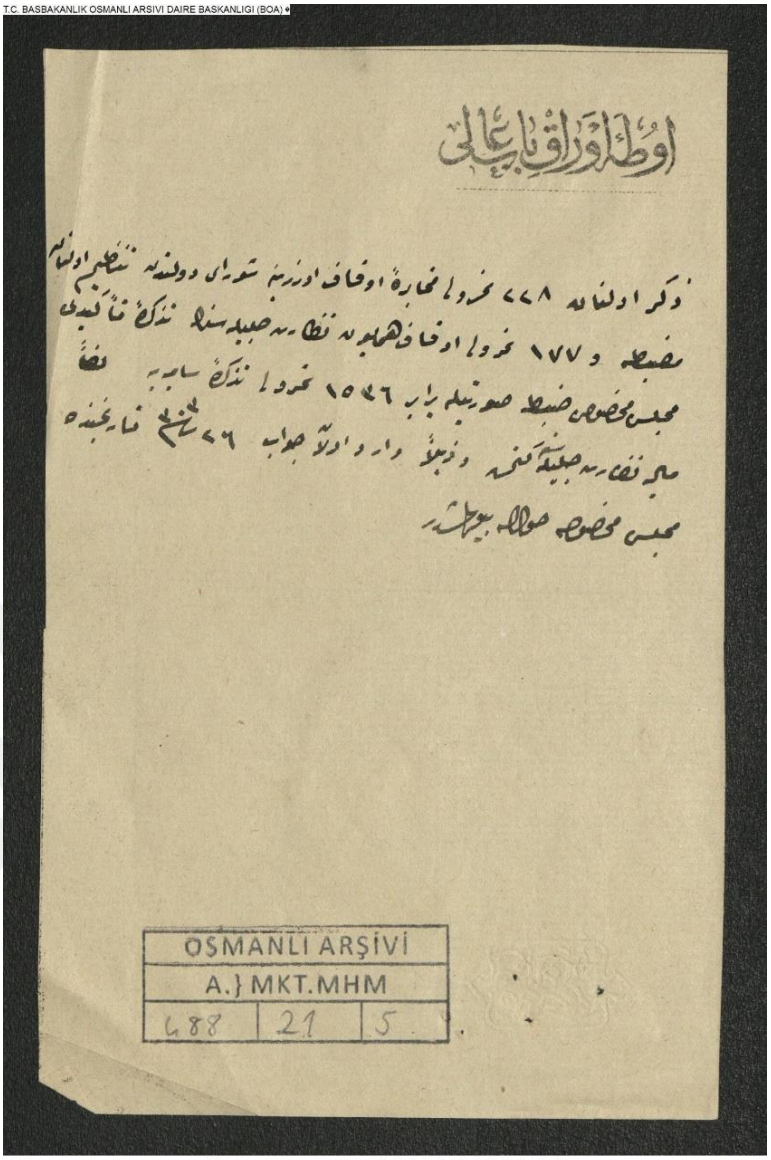

A.}MKT.MHM.00488.00021.004

ARŞİV 17: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Evkaf Haziresi'ne olan atik metelik borcunun ne şekilde tahsil olunacağı, 4. Sayfası.

Kurum: A.MKT.MHM., Tarih: H. 12.05.1303, Tarih: M. 16.02.1886, Yer Bilgisi: 488-21.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

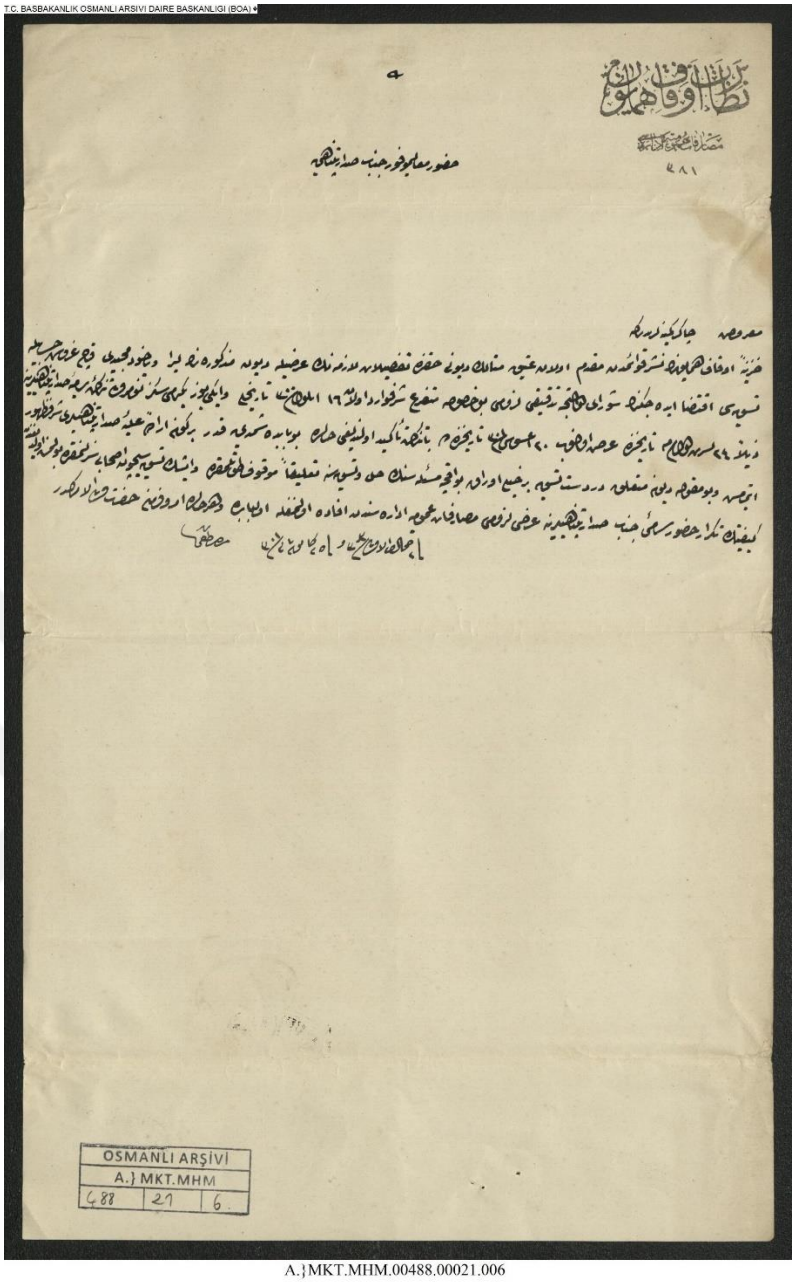

A.}MKT.MHM.00488.00021.005

ARŞİV 18: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Evkaf Haziresi'ne olan atik metelik borcunun ne şekilde tahsil olunacağı, 5. Sayfası.

Kurum: A.MKT.MHM., Tarih: H. 12.05.1303, Tarih: M. 16.02.1886, Yer Bilgisi: 488-21.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

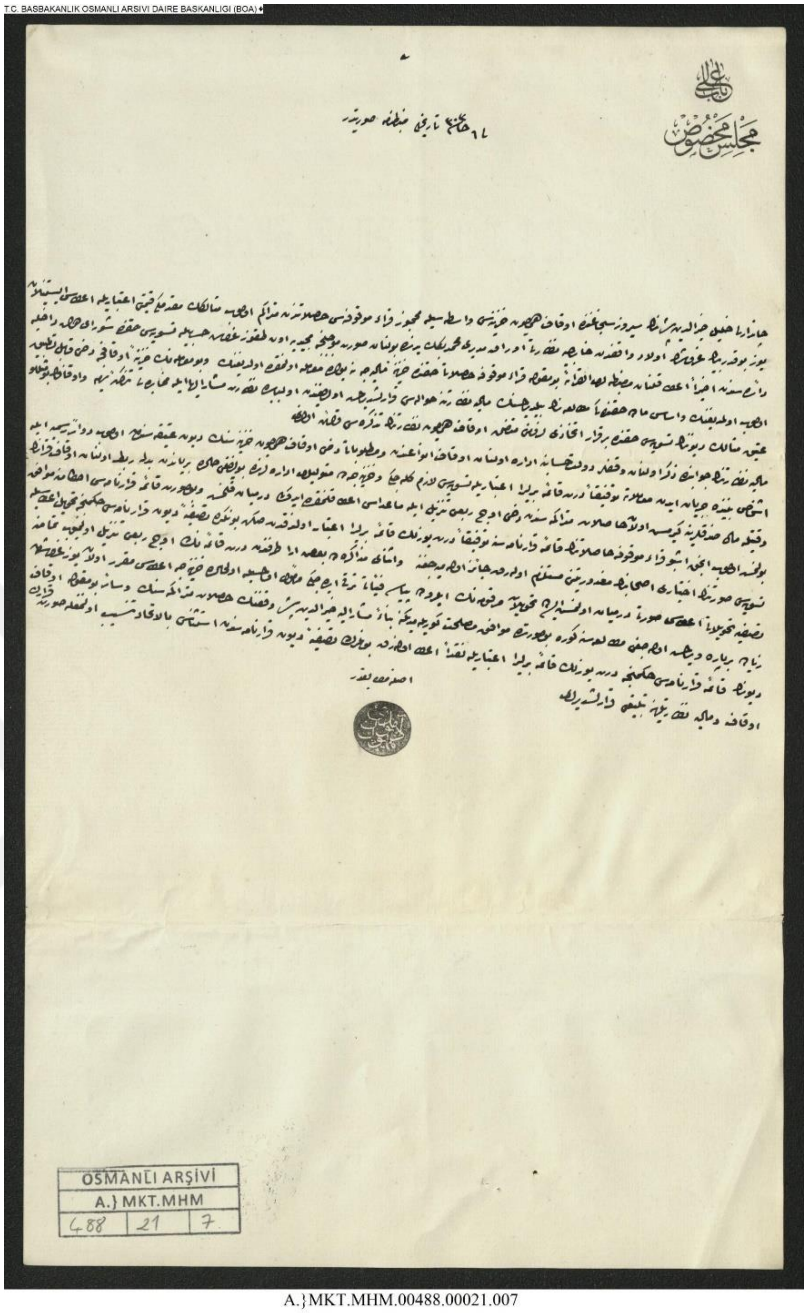

A.}MKT.MHM.00488.00021.006

ARŞİV 19: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Evkaf Haziresi'ne olan atik metelik borcunun ne şekilde tahsil olunacağı, 6. Sayfası.

Kurum: A.MKT.MHM., Tarih: H. 12.05.1303, Tarih: M. 16.02.1886, Yer Bilgisi: 488-21.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

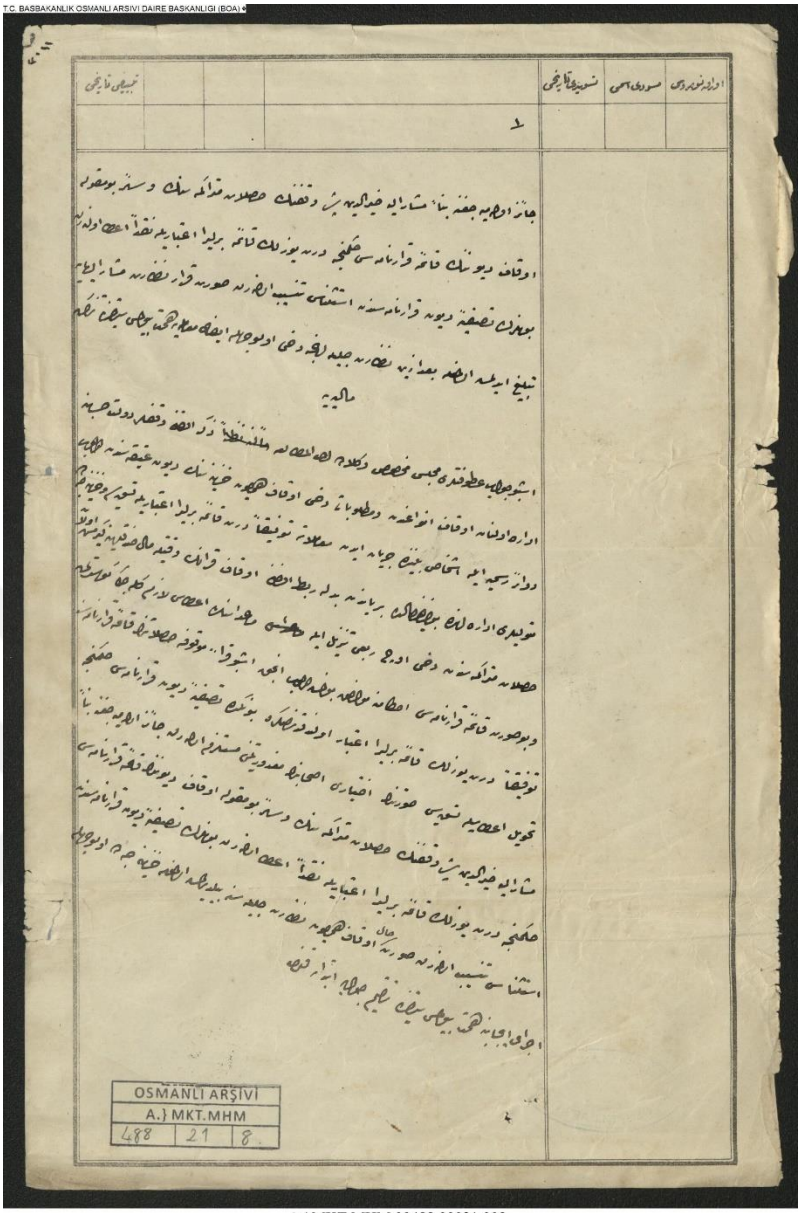

A.}MKT.MHM.00488.00021.007

ARŞİV 20: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Evkaf Haziresi'ne olan atik metelik borcunun ne şekilde tahsil olunacağı, 7. Sayfası.

Kurum: A.MKT.MHM., Tarih: H. 12.05.1303, Tarih: M. 16.02.1886, Yer Bilgisi: 488-21.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

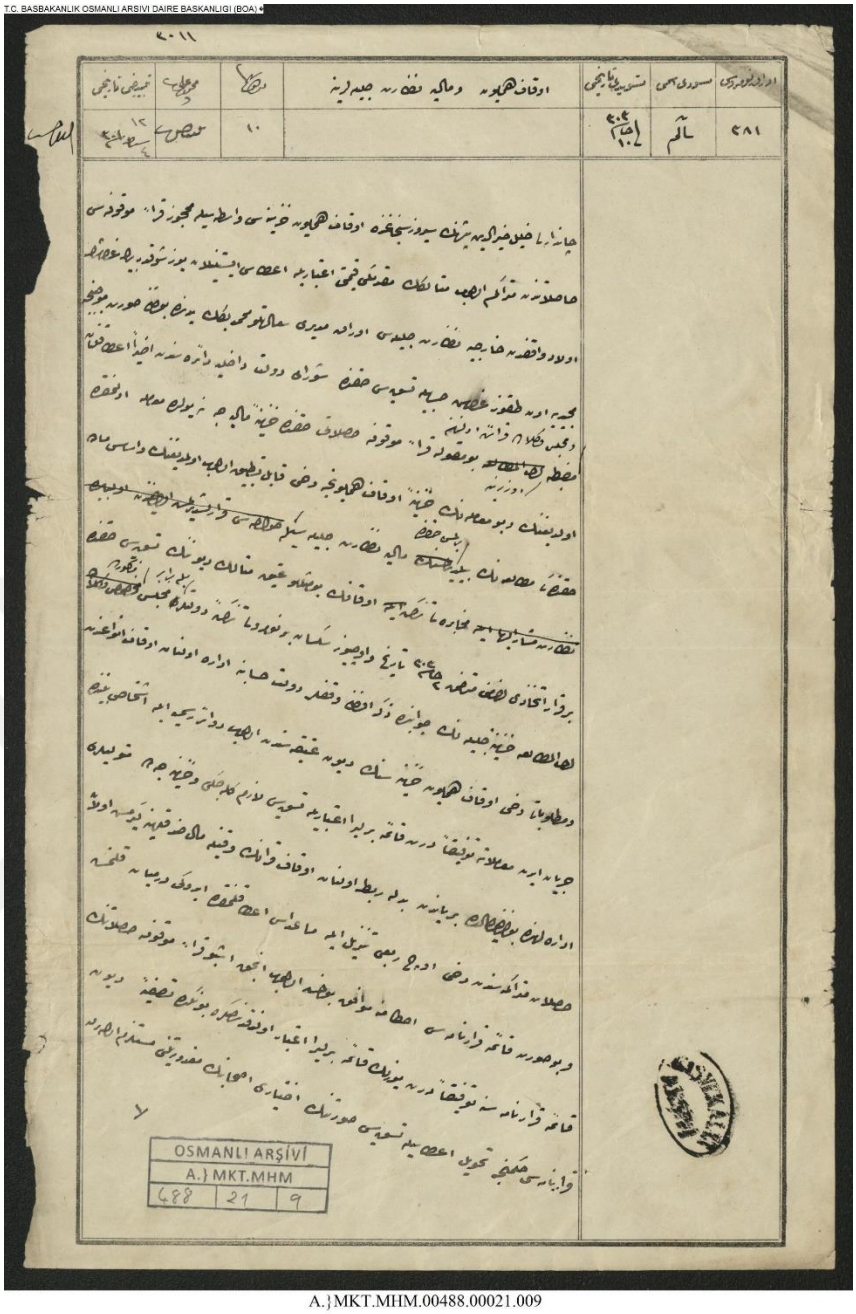

A.}MKT.MHM.00488.00021.008

ARŞİV 21: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Evkaf Haziresi'ne olan atik metelik borcunun ne şekilde tahsil olunacağı, 8. Sayfası.

Kurum: A.MKT.MHM., Tarih: H. 12.05.1303, Tarih: M. 16.02.1886, Yer Bilgisi: 488-21.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

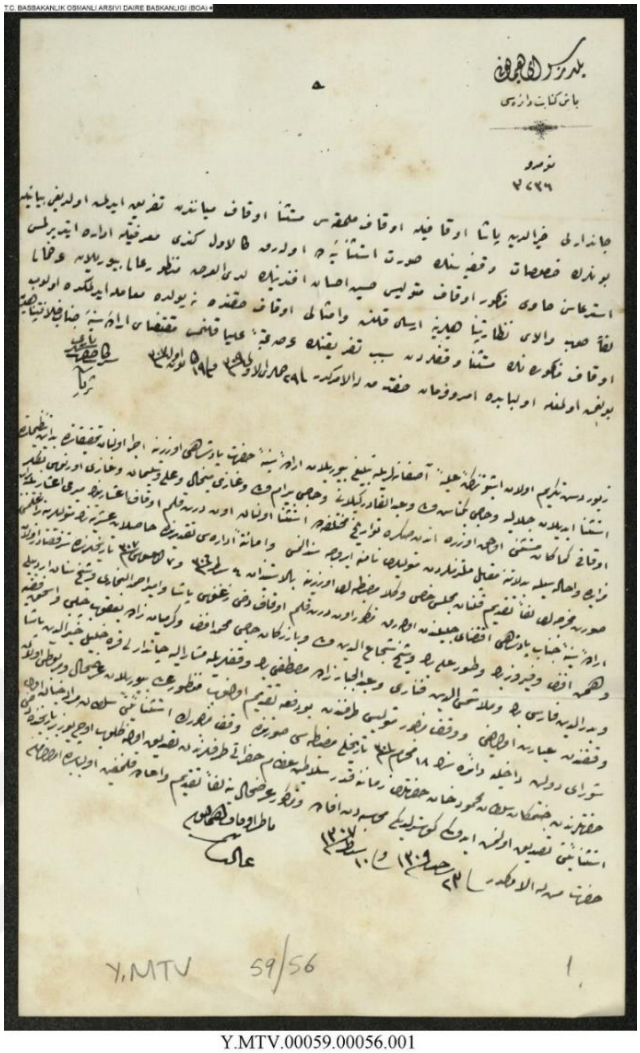

A.}MKT.MHM.00488.00021.009

ARŞİV 22: Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Evkaf Haziresi'ne olan atik metelik borcunun ne şekilde tahsil olunacağı, 9. Sayfası.

Kurum: A.MKT.MHM., Tarih: H. 12.05.1303, Tarih: M. 16.02.1886, Yer Bilgisi: 488-21.

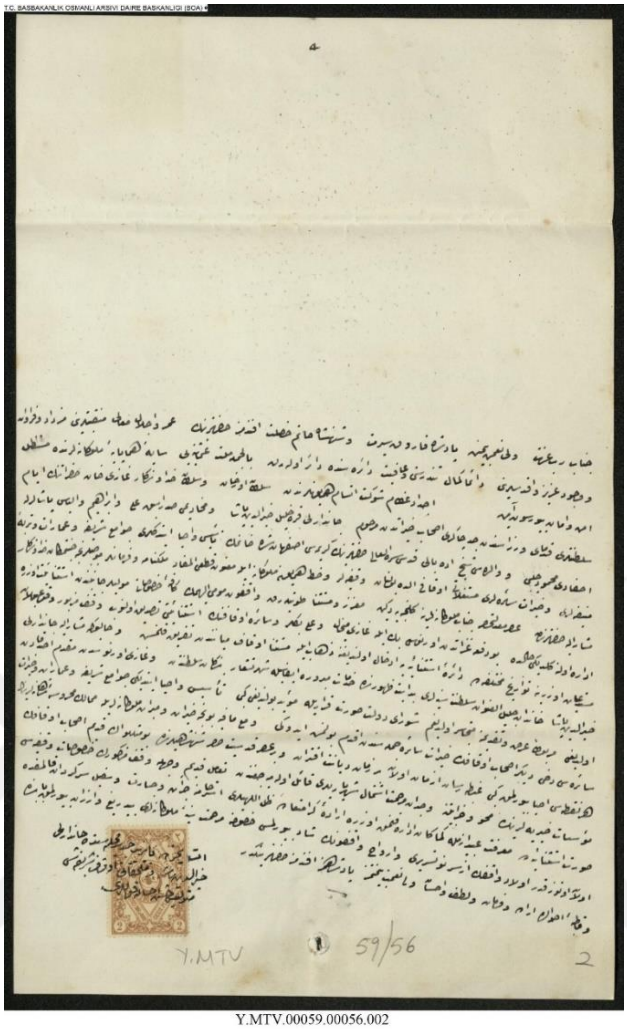
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Y.MTV.00059.00056.001

ARŞİV 23-27: Çandarlı Hayreddin Paşa Evkafıyla evkaf-ı mülhakasının müstesna evkaf meyanında tefrik edilmiş olduğu beyanıyla bunların hususat-ı vakfiyesinin suret-i istisnaiyede idaresinin kendisine verilmesini istirham eden evkaf mütevellisi Hasan İhsan Efendi'nin arzuhali üzerine, Serkatibliğin emsali evkaf hakkında ne yolda muamele edildiğine dair tahririne Evkaf Nazırı'nın cevabı, 1. Sayfası.
Kurum: Y.MTV., Tarih: H. 23.07.1309, Tarih: M. 22.02.1892, Yer Bilgisi: 59-56.

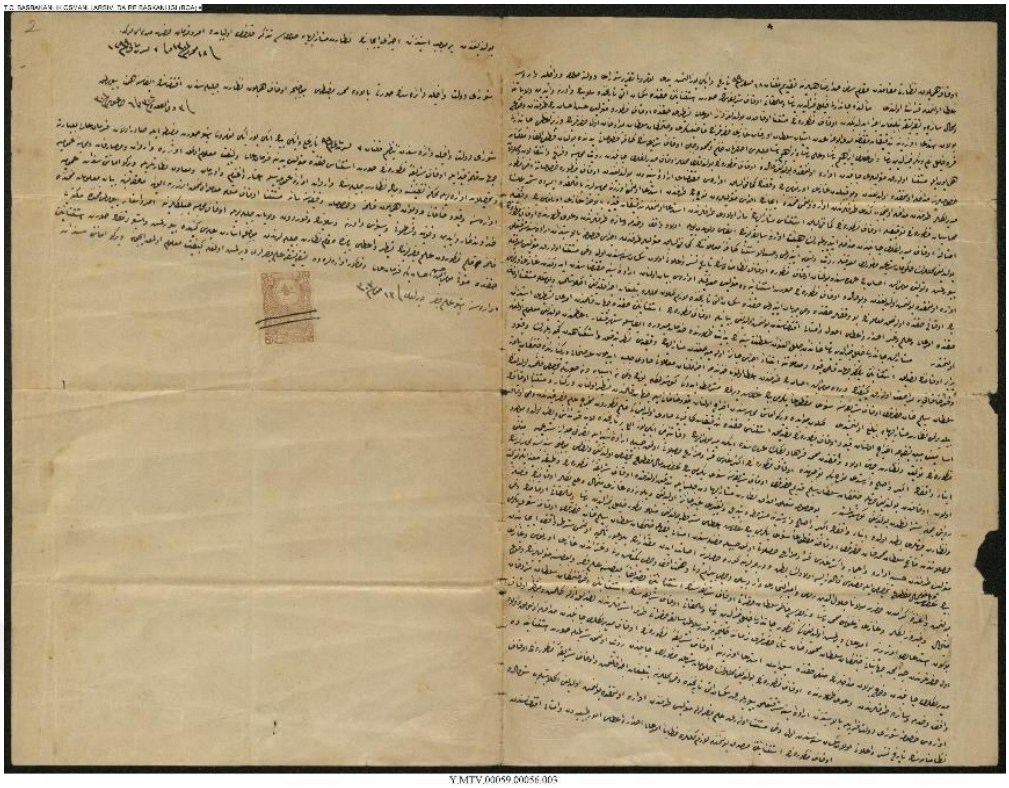
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Y.MTV.00059.00056.002

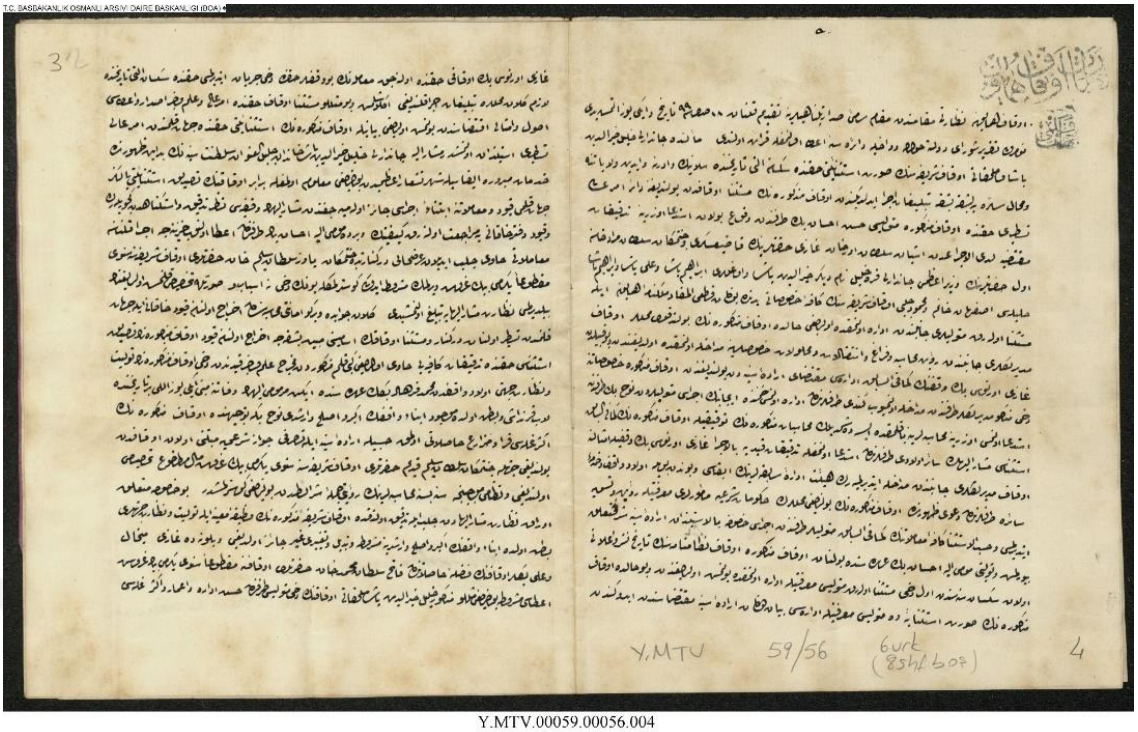
ARŞİV 24: Çandarlı Hayreddin Paşa Evkafıyla evkaf-ı mülhakasının müstesna evkaf meyanında tefrik edilmiş olduğu beyanıyla bunların hususat-ı vakfiyesinin suret-i istisnaiyede idaresinin kendisine verilmesini istirham eden evkaf mütevellisi Hasan İhsan Efendi'nin arzuhali üzerine, Serkatibliğin emsali evkaf hakkında ne yolda muamele edildiğine dair tahririne Evkaf Nazırı'nın cevabı, 2. Sayfası.
Kurum: Y.MTV., Tarih: H. 23.07.1309, Tarih: M. 22.02.1892, Yer Bilgisi: 59-56.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 25: Çandarlı Hayreddin Paşa Evkafıyla evkaf-ı mülhakasının müstesna evkaf meyanında tefrik edilmiş olduğu beyanıyla bunların hususat-ı vakfiyesinin suret-i istisnaiyede idaresinin kendisine verilmesini istirham eden evkaf mütevellisi Hasan İhsan Efendi'nin arzuhali üzerine, Serkatibliğin emsali evkaf hakkında ne yolda muamele edildiğine dair tahririne Evkaf Nazırı'nın cevabı, 3. Sayfası.
Kurum: Y.MTV., Tarih: H. 23.07.1309, Tarih: M. 22.02.1892, Yer Bilgisi: 59-56.

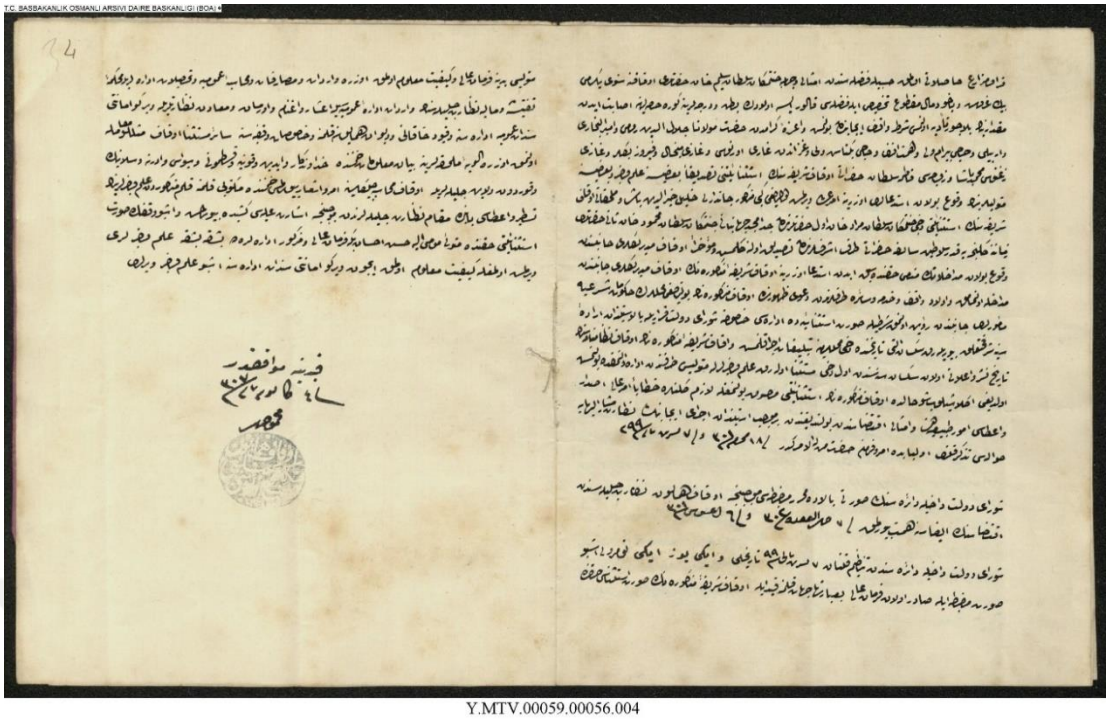
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Y.MTV.00059.00056.004

ARŞİV 26: Çandarlı Hayreddin Paşa Evkafıyla evkaf-ı mülhakasının müstesna evkaf meyanında tefrik edilmiş olduğu beyanıyla bunların hususat-ı vakfiyesinin suret-i istisnaiyede idaresinin kendisine verilmesini istirham eden evkaf mütevellisi Hasan İhsan Efendi'nin arzuhali üzerine, Serkatibliğin emsali evkaf hakkında ne yolda muamele edildiğine dair tahririne Evkaf Nazırı'nın cevabı, 4. Sayfası.
Kurum: Y.MTV., Tarih: H. 23.07.1309, Tarih: M. 22.02.1892, Yer Bilgisi: 59-56.

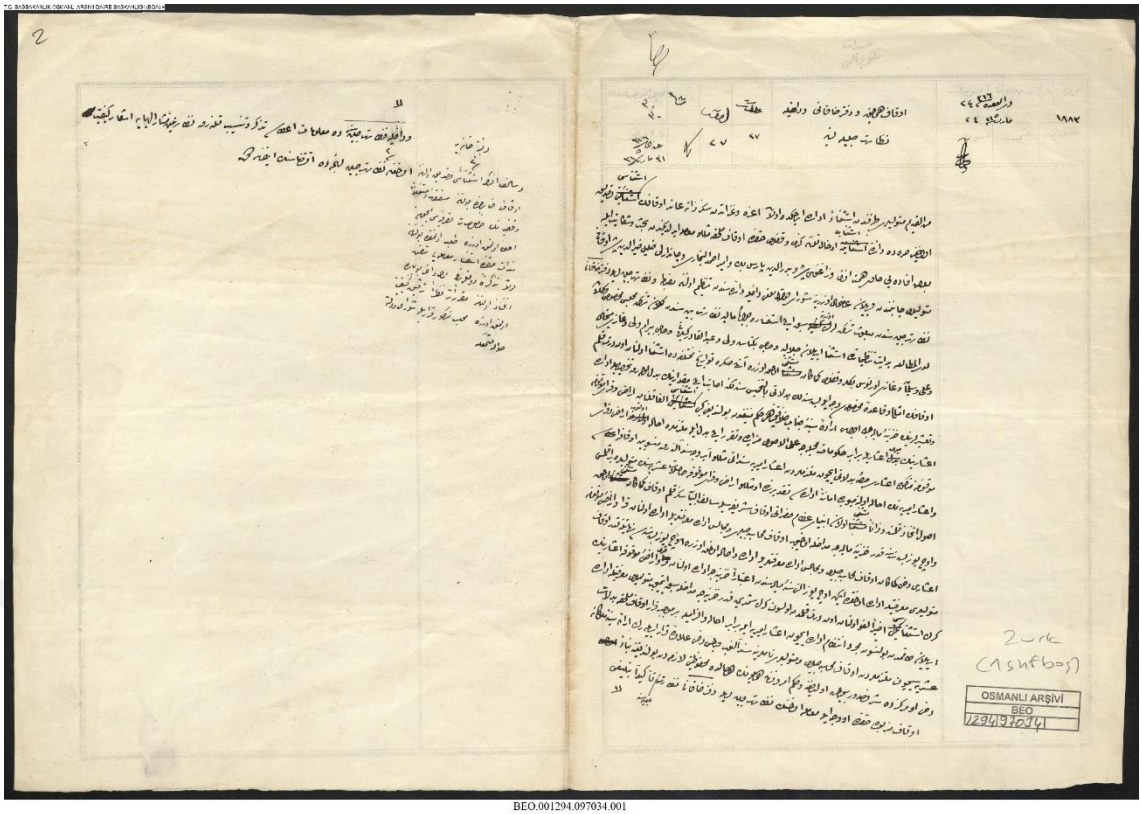
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Y.MTV.00059.00056.004

ARŞİV 27: Çandarlı Hayreddin Paşa Evkafıyla evkaf-ı mülhakasının müstesna evkaf meyanında tefrik edilmiş olduğu beyanıyla bunların hususat-ı vakfiyesinin suret-i istisnaiyede idaresinin kendisine verilmesini istirham eden evkaf mütevellisi Hasan İhsan Efendi'nin arzuhali üzerine, Serkatibliğin emsali evkaf hakkında ne yolda muamele edildiğine dair tahririne Evkaf Nazırı'nın cevabı, 5. Sayfası.
Kurum: Y.MTV., Tarih: H. 23.07.1309, Tarih: M. 22.02.1892, Yer Bilgisi: 59-56.

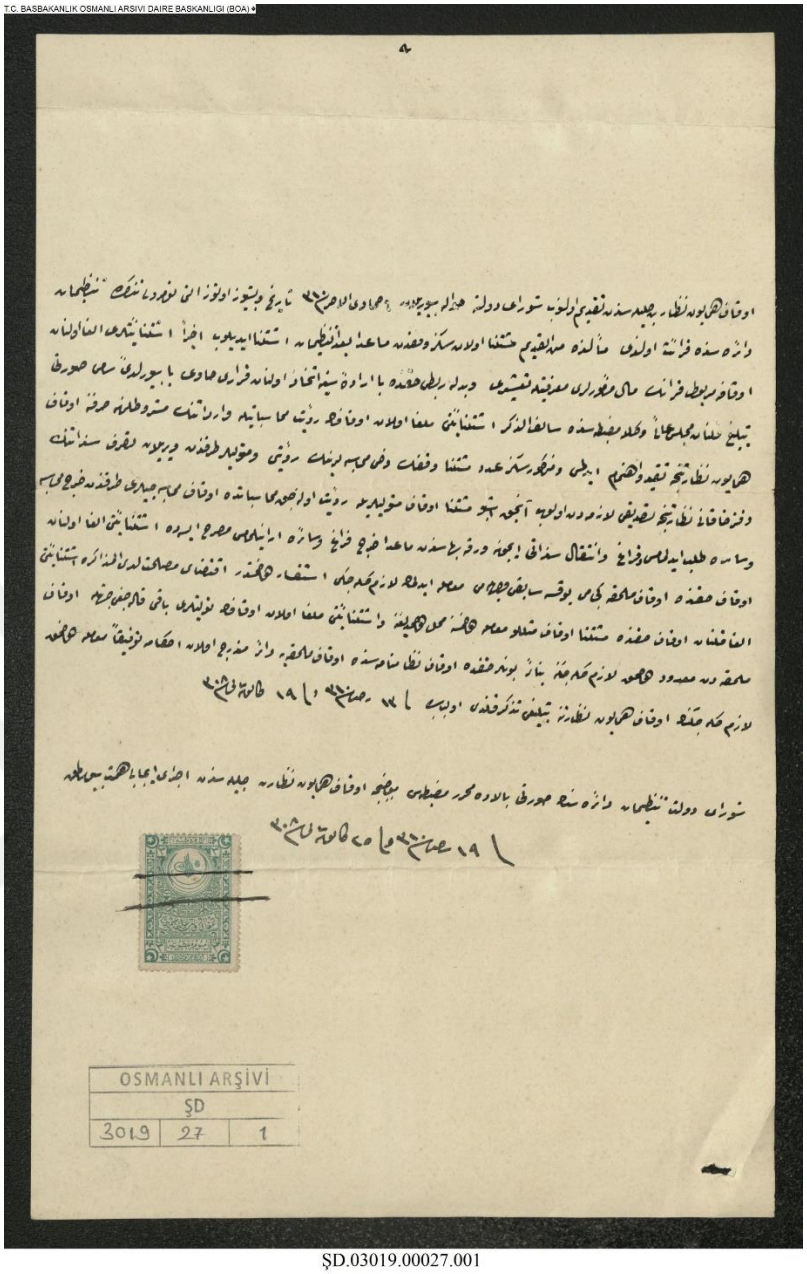
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

BEO.001294.097034.001

ARŞİV 28: Evkaf-ı mülhaka muamele edildiğinden şikayetle istisnai mütevellileri tarafından idare edilmesini istida eden Himmet Efendi, Zağnos Paşa, Bedreddin Pars Bey, Emir Ahmed el-Buhari ve Çandarlı Halil Hayreddin Paşa Vakıfları hakkında yapılacak muamele, Evkaf, Defter-i Hakani, İD/64-10. **Kurum: BEO., Tarih: H. 01.12.1316, Tarih: M. 12.04.1899, Yer Bilgisi: 1294-97034.**

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

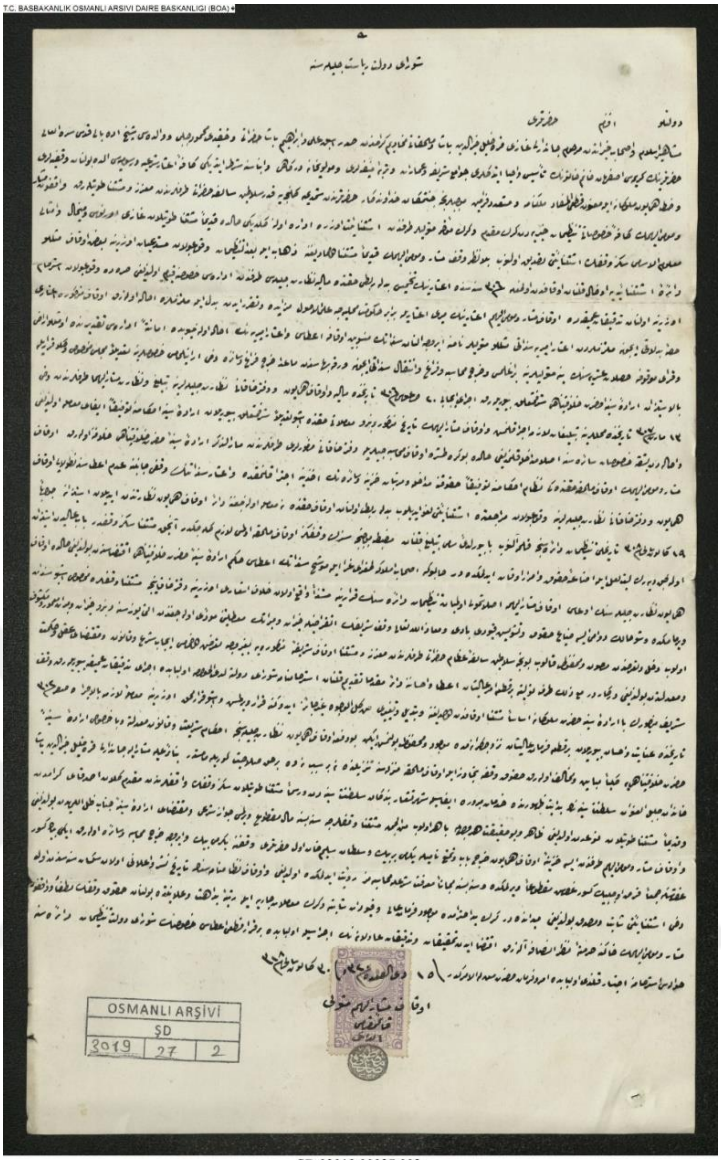

ŞD.03019.00027.001

ARŞİV 29-39: Çandarlı Gazi Kara Halil Hayreddin Paşa Vakfı tevliyeti hakkında mütevelli Kaymakamı Mustafa Sıdkı mühürlü arzuhal, istida 23, 1. Sayfası.

Kurum: ŞD., Tarih: H. 22.03.1321, Tarih: M. 10.08.1898, Yer Bilgisi: 3019-27.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

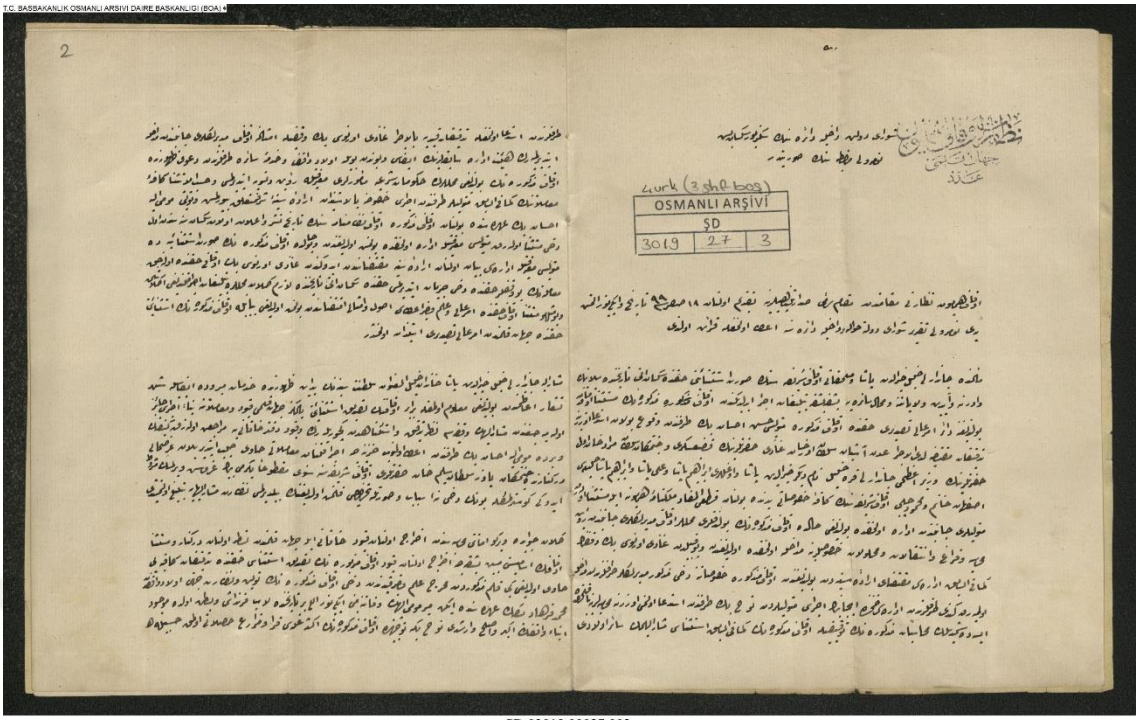

ŞD.03019.00027.002

ARŞİV 30: Çandarlı Gazi Kara Halil Hayreddin Paşa Vakfı tevliyeti hakkında mütevelli Kaymakamı Mustafa Sıdkı mühürlü arzuhal, istida 23, 2. Sayfası.

Kurum: ŞD., Tarih: H. 22.03.1321, Tarih: M. 10.08.1898, Yer Bilgisi: 3019-27.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

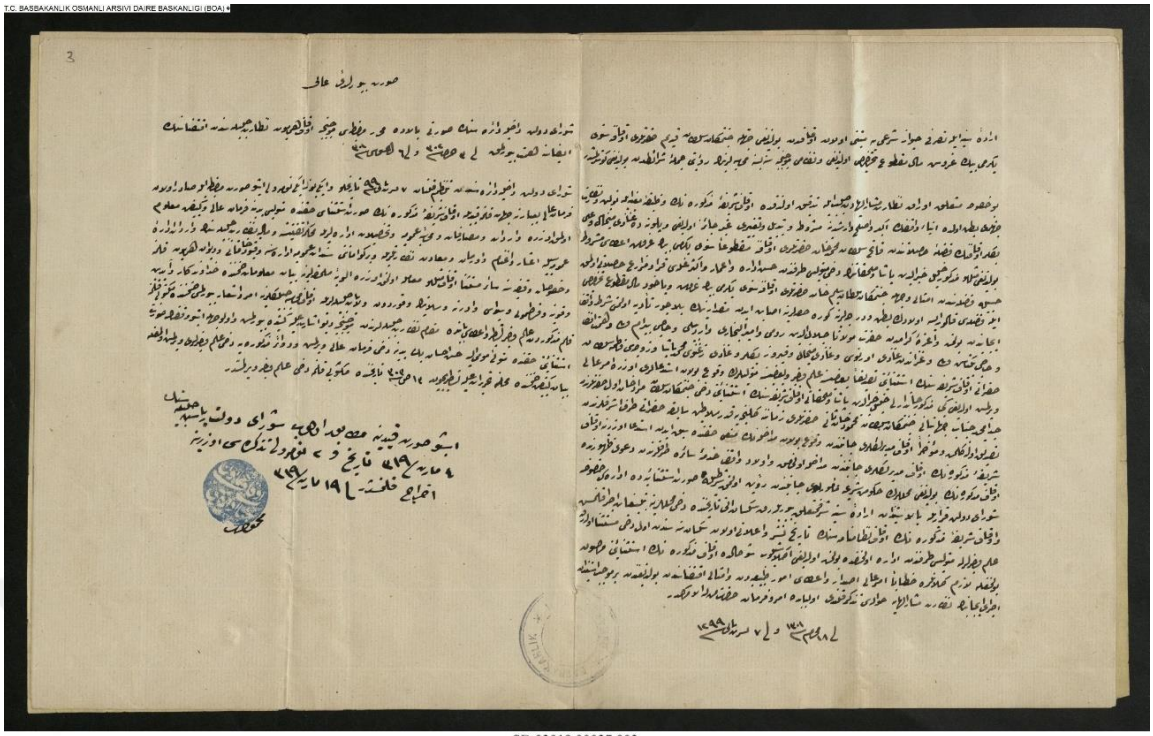

ŞD.03019.00027.003

ARŞİV 31: Çandarlı Gazi Kara Halil Hayreddin Paşa Vakfı tevliyeti hakkında mütevelli Kaymakamı Mustafa Sıdkı mühürlü arzuhal, istida 23, 3. Sayfası.

Kurum: ŞD., Tarih: H. 22.03.1321, Tarih: M. 10.08.1898, Yer Bilgisi: 3019-27.

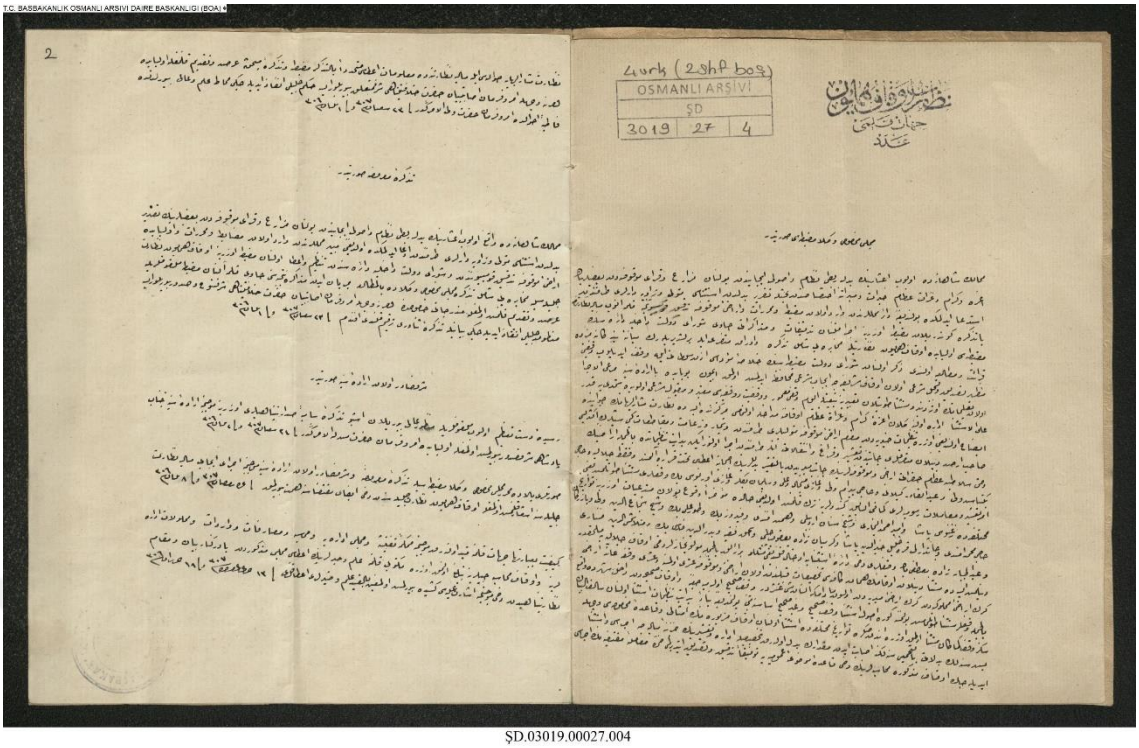
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 32: Çandarlı Gazi Kara Halil Hayreddin Paşa Vakfı tevliyeti hakkında mütevelli Kaymakamı Mustafa Sıdkı mühürlü arzuhal, istida 23, 4. Sayfası.

Kurum: ŞD., Tarih: H. 22.03.1321, Tarih: M. 10.08.1898, Yer Bilgisi: 3019-27.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

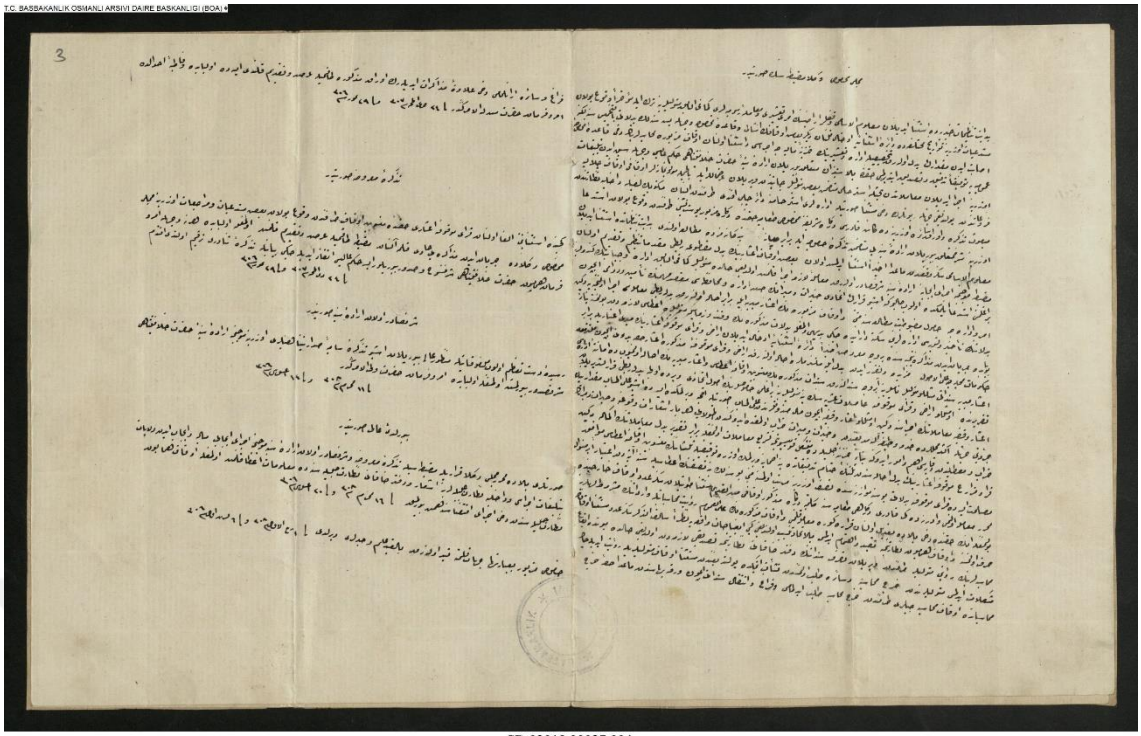

ŞD.03019.00027.004

ARŞİV 33: Çandarlı Gazi Kara Halil Hayreddin Paşa Vakfı tevliyeti hakkında mütevelli Kaymakamı Mustafa Sıdkı mühürlü arzuhal, istida 23, 5. Sayfası.

Kurum: ŞD., Tarih: H. 22.03.1321, Tarih: M. 10.08.1898, Yer Bilgisi: 3019-27.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

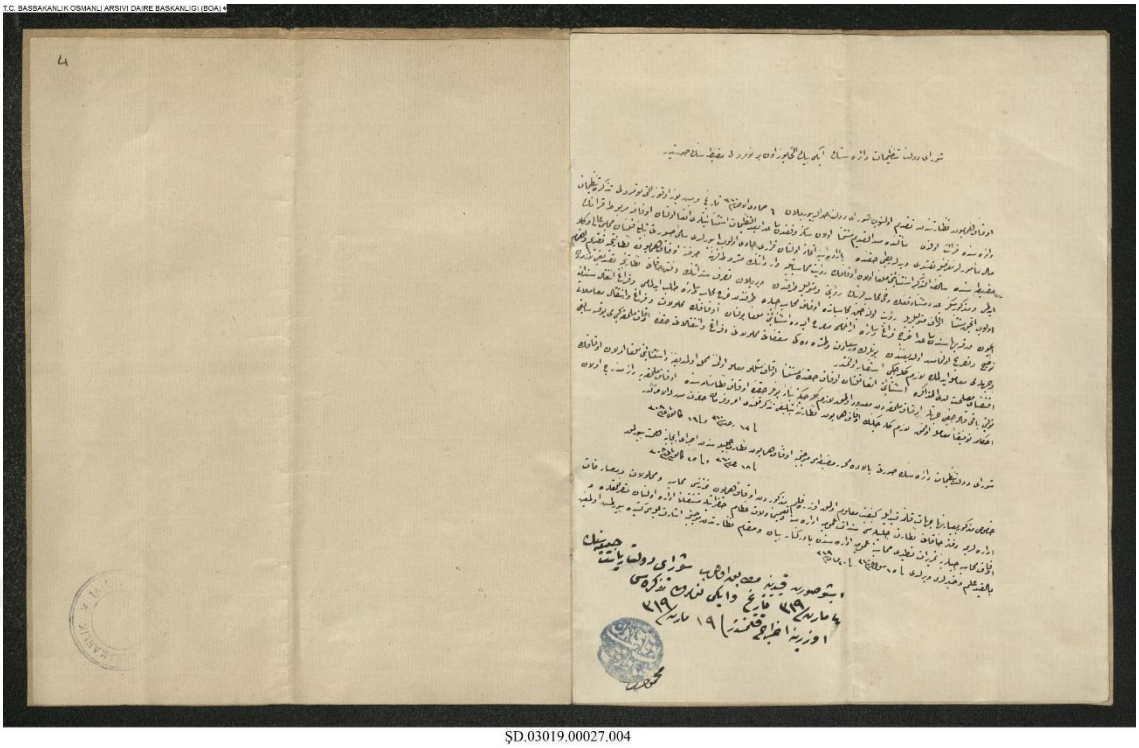

ŞD.03019.00027.004

ARŞİV 34: Çandarlı Gazi Kara Halil Hayreddin Paşa Vakfı tevliyeti hakkında mütevelli Kaymakamı Mustafa Sıdkı mühürlü arzuhal, istida 23, 6. Sayfası.

Kurum: ŞD., Tarih: H. 22.03.1321, Tarih: M. 10.08.1898, Yer Bilgisi: 3019-27.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

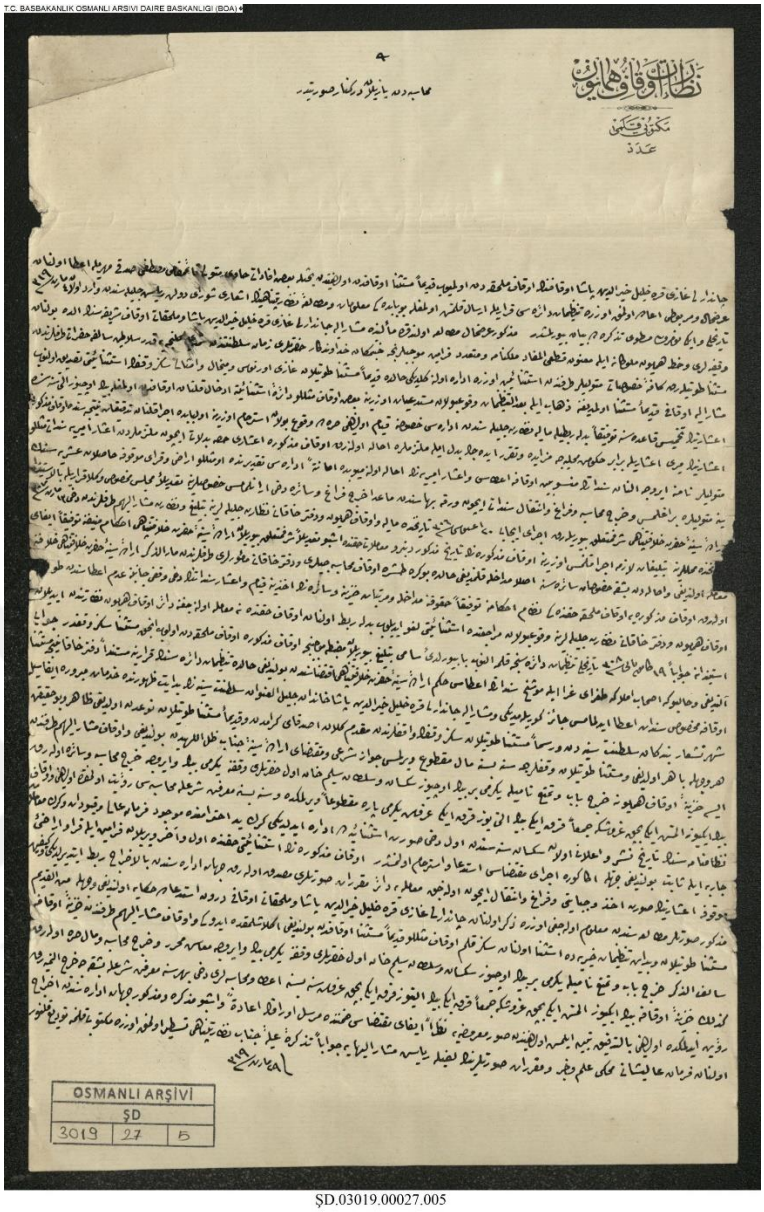

ŞD.03019.00027.004

ARŞİV 35: Çandarlı Gazi Kara Halil Hayreddin Paşa Vakfı tevliyeti hakkında mütevelli Kaymakamı Mustafa Sıdkı mühürlü arzuhal, istida 23, 7. Sayfası.

Kurum: ŞD., Tarih: H. 22.03.1321, Tarih: M. 10.08.1898, Yer Bilgisi: 3019-27.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

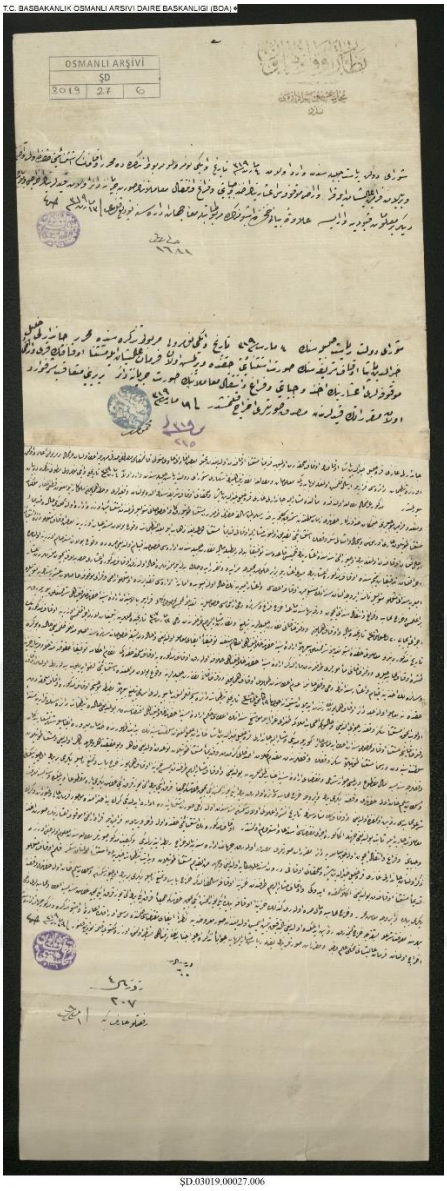

ŞD.03019.00027.005

ARŞİV 36: Çandarlı Gazi Kara Halil Hayreddin Paşa Vakfı tevliyeti hakkında mütevelli Kaymakamı Mustafa Sıdkı mühürlü arzuhal, istida 23, 8. Sayfası.

Kurum: ŞD., Tarih: H. 22.03.1321, Tarih: M. 10.08.1898, Yer Bilgisi: 3019-27.

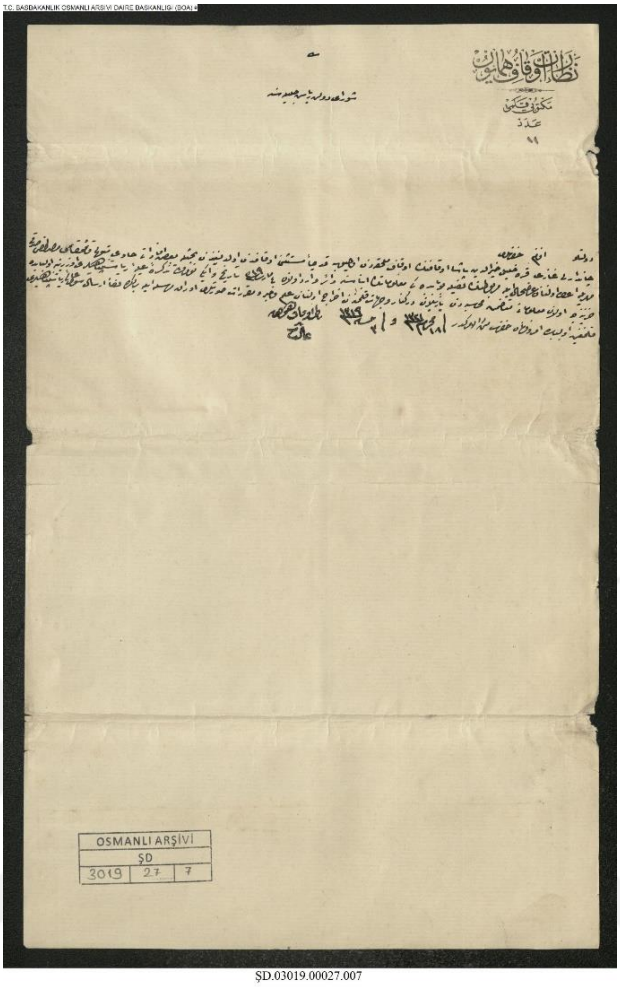
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 37: Çandarlı Gazi Kara Halil Hayreddin Paşa Vakfı tevliyeti hakkında mütevelli Kaymakamı Mustafa Sıdkı mühürlü arzuhal, istida 23, 9. Sayfası.

Kurum: ŞD., Tarih: H. 22.03.1321, Tarih: M. 10.08.1898, Yer Bilgisi: 3019-27.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

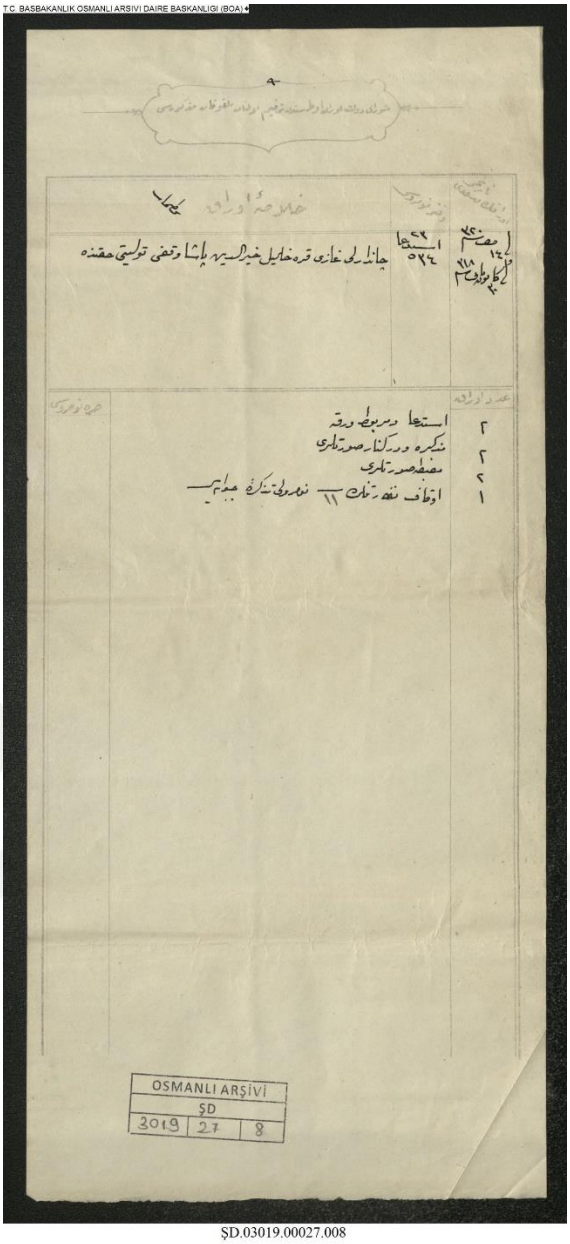

ŞD.03019.00027.007

ARŞİV 38: Çandarlı Gazi Kara Halil Hayreddin Paşa Vakfı tevliyeti hakkında mütevelli Kaymakamı Mustafa Sıdkı mühürlü arzuhal, istida 23, 10. Sayfası.

Kurum: ŞD., Tarih: H. 22.03.1321, Tarih: M. 10.08.1898, Yer Bilgisi: 3019-27.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

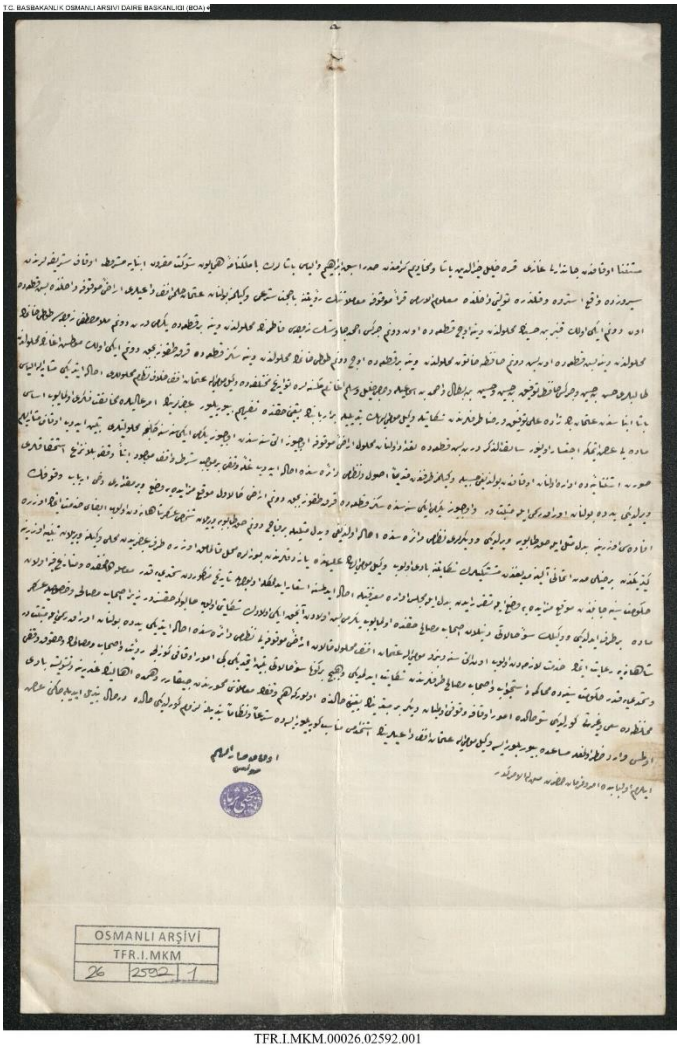

ŞD.03019.00027.008

ARŞİV 39: Çandarlı Gazi Kara Halil Hayreddin Paşa Vakfı tevliyeti hakkında mütevelli Kaymakamı Mustafa Sıdkı mühürlü arzuhal, istida 23, 11. Sayfası.

Kurum: ŞD., Tarih: H. 22.03.1321, Tarih: M. 10.08.1898, Yer Bilgisi: 3019-27.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

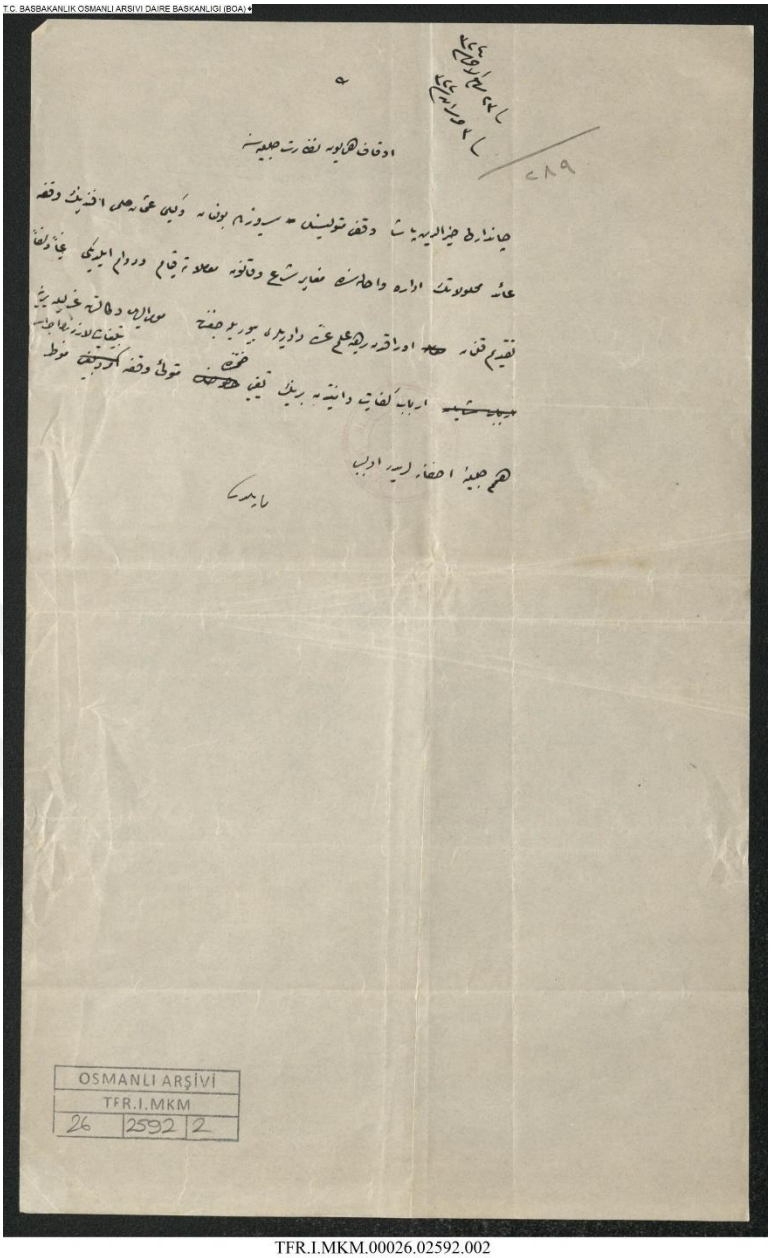

TFR.I.MKM.00026.02592.001

ARŞİV 40-43: Çandarlı Hayreddin Paşa Vakfı mütevellisinin Siroz'da bulunan vekili Osman b. Hilmi Efendi'nin yerine güvenilir birinin tayini ile ilgili evrakın gönderildiğine dair Evkaf Nezareti'nin tahriratı, 1. Sayfa.

Kurum: TFR.I.MKM., Tarih: H. 21.01.1326, Tarih: M. 24.02.1908, Yer Bilgisi: 26-2592.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

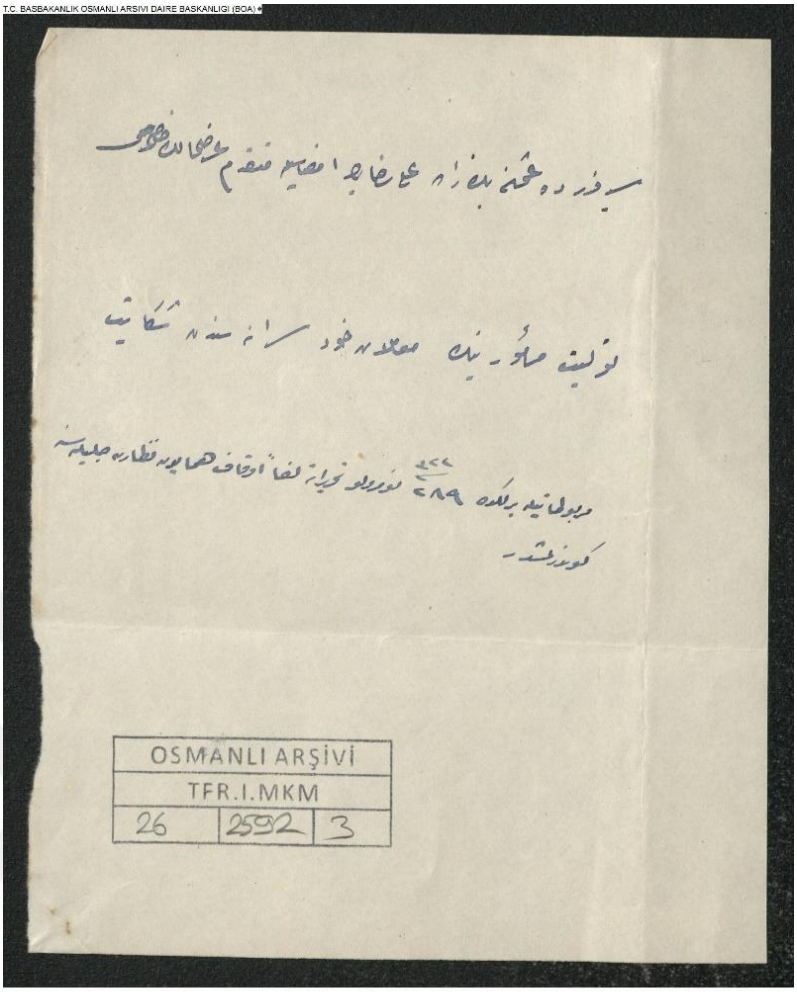

TFR.I.MKM.00026.02592.002

ARŞİV 41: Çandarlı Hayreddin Paşa Vakfı mütevellisinin Siroz'da bulunan vekili Osman b. Hilmi Efendi'nin yerine güvenilir birinin tayini ile ilgili evrakın gönderildiğine dair Evkaf Nezareti'nin tahriratı, 2. Sayfa.

Kurum: TFR.I.MKM., Tarih: H. 21.01.1326, Tarih: M. 24.02.1908, Yer Bilgisi: 26-2592.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

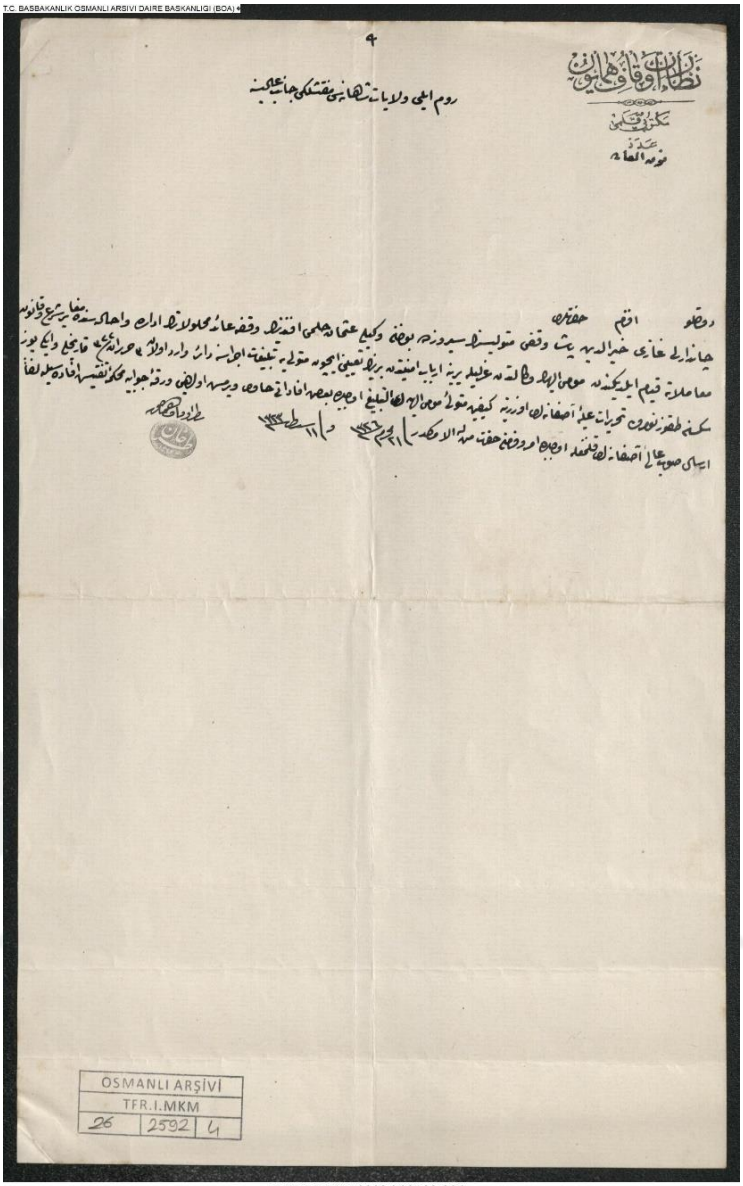

TFR.I.MKM.00026.02592.003

ARŞİV 42: Çandarlı Hayreddin Paşa Vakfı mütevellisinin Siroz'da bulunan vekili Osman b. Hilmi Efendi'nin yerine güvenilir birinin tayini ile ilgili evrakın gönderildiğine dair Evkaf Nezareti'nin tahriratı, 3. Sayfa.

Kurum: TFR.I.MKM., Tarih: H. 21.01.1326, Tarih: M. 24.02.1908, Yer Bilgisi: 26-2592.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

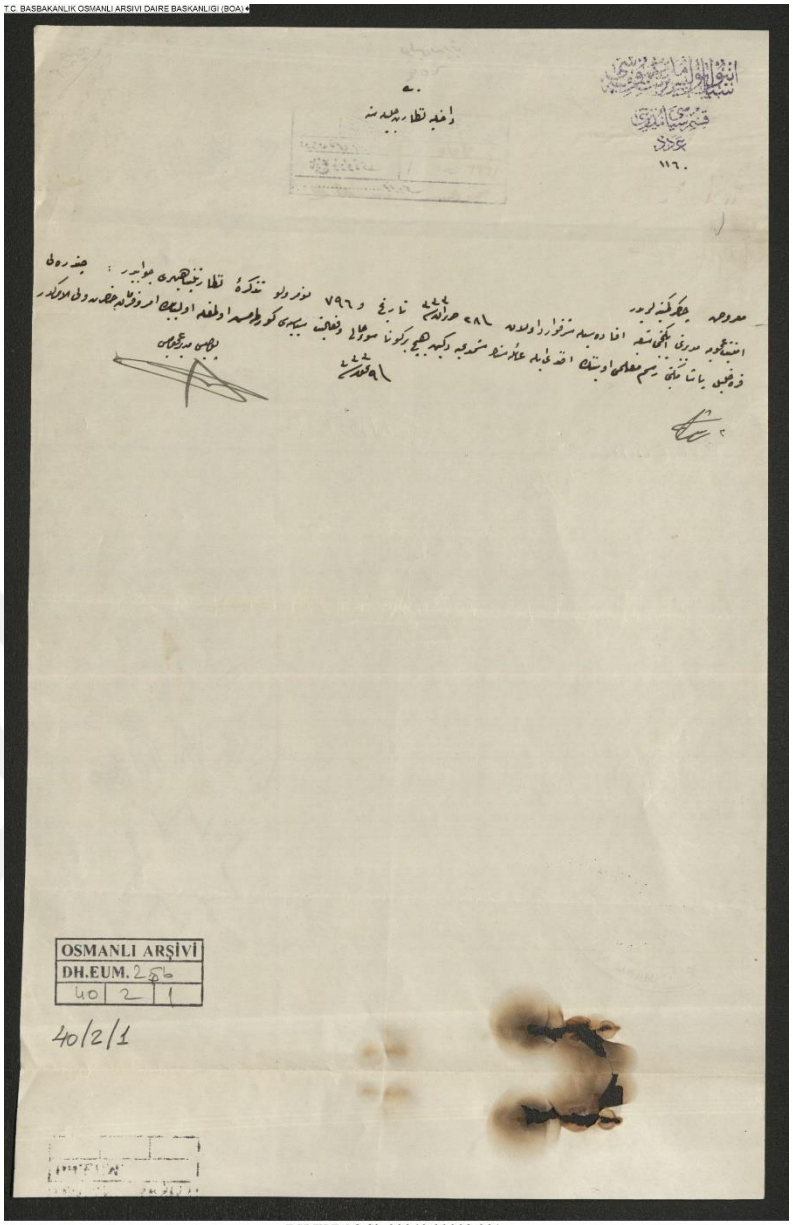

TFR.I.MKM.00026.02592.004

ARŞİV 43: Çandarlı Hayreddin Paşa Vakfı mütevellisinin Siroz'da bulunan vekili Osman b. Hilmi Efendi'nin yerine güvenilir birinin tayini ile ilgili evrakın gönderildiğine dair Evkaf Nezareti'nin tahriratı, 4. Sayfa.

Kurum: TFR.I.MKM., Tarih: H. 21.01.1326, Tarih: M. 24.02.1908, Yer Bilgisi: 26-2592.

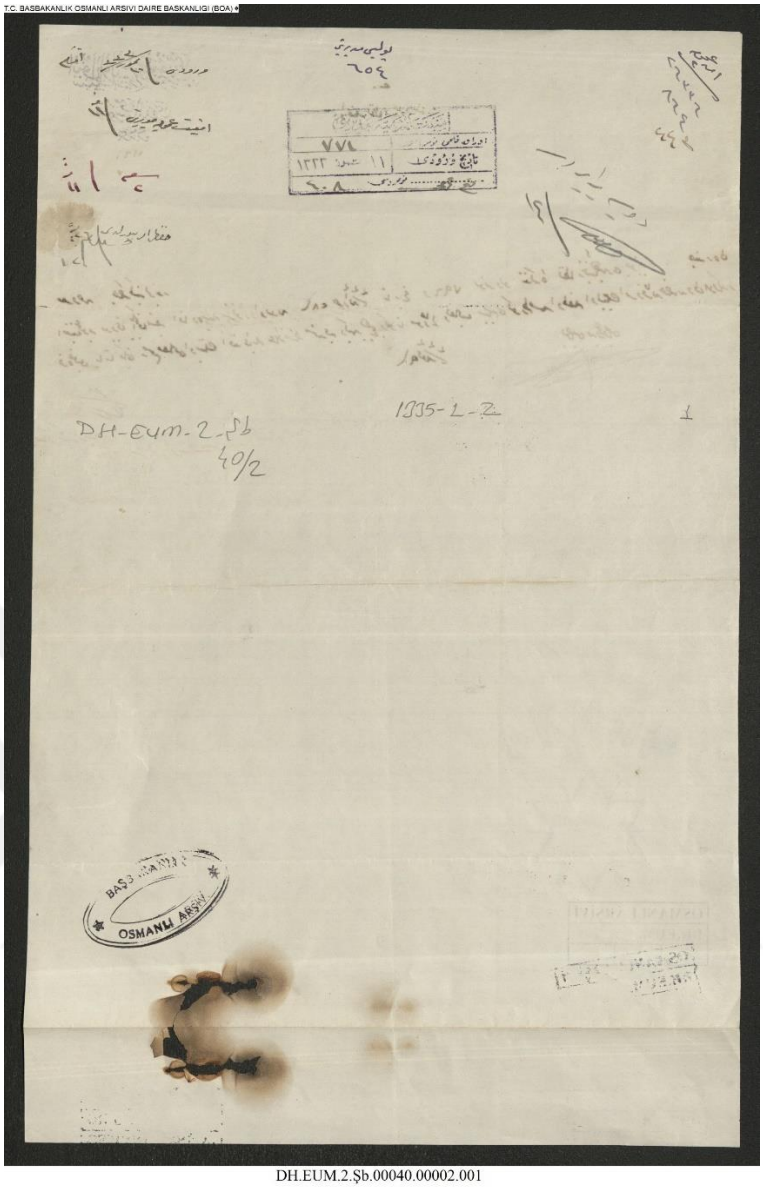
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

DH.EUM.2.Şb.00040.00002.001

ARŞİV 44-48: Mesleki incelemede bulunmak için Almanya'ya gitmek isteyen Çandarlı Kara Halil Paşa Mektebi resim muallimi Onnik Efendi'nin herhangi bir kötü halinin bulunmadığı, 1. Sayfa.
Kurum: DH.EUM.2.Şb., Tarih: H. 02.10.1335, Tarih: M. 22.05.1917, Yer Bilgisi: 40-2.

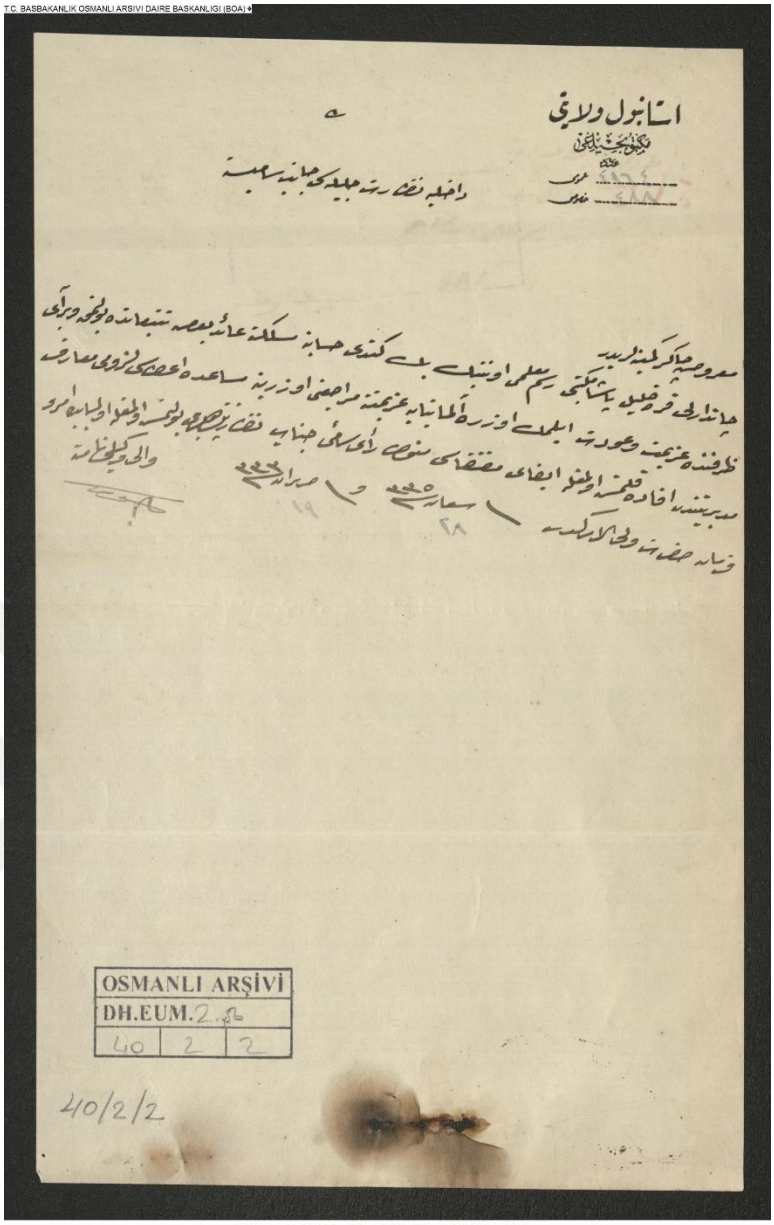
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

DH.EUM.2.Şb.00040.00002.001

ARŞİV 45: Mesleki incelemede bulunmak için Almanya'ya gitmek isteyen Çandarlı Kara Halil Paşa Mektebi resim muallimi Onnik Efendi'nin herhangi bir kötü halinin bulunmadığı, 2. Sayfa.
Kurum: DH.EUM.2.Şb., Tarih: H. 02.10.1335, Tarih: M. 22.05.1917, Yer Bilgisi: 40-2.

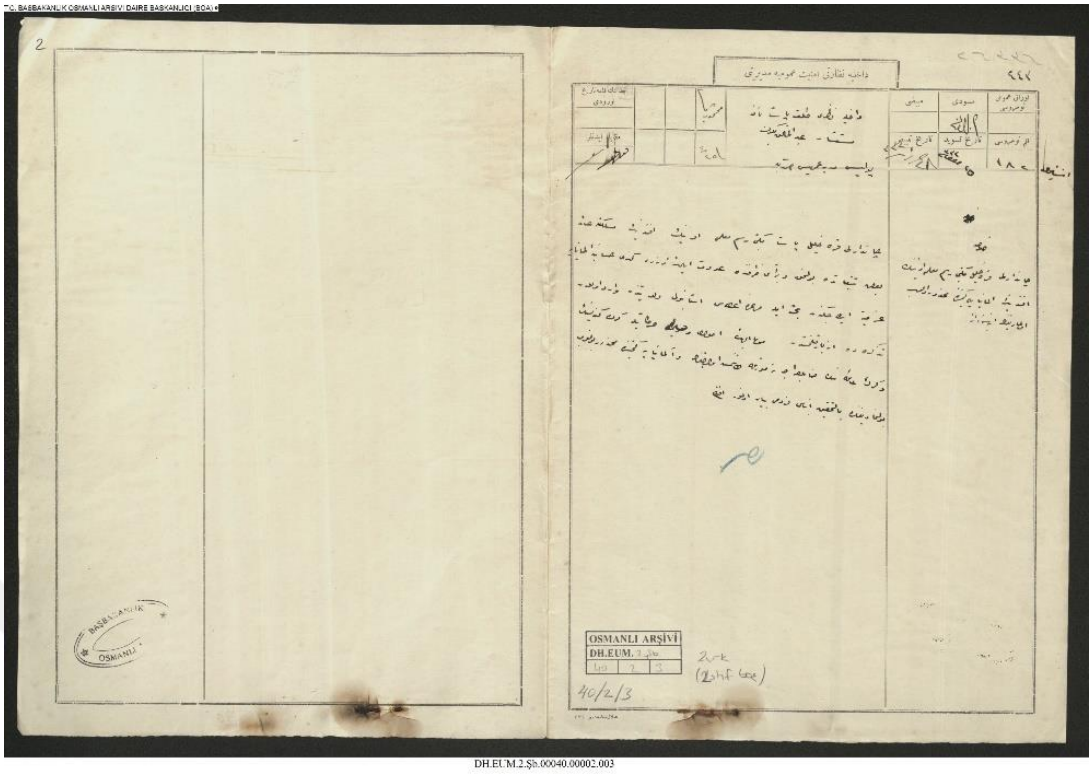
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

DH.EUM.2.Şb.00040.00002.002

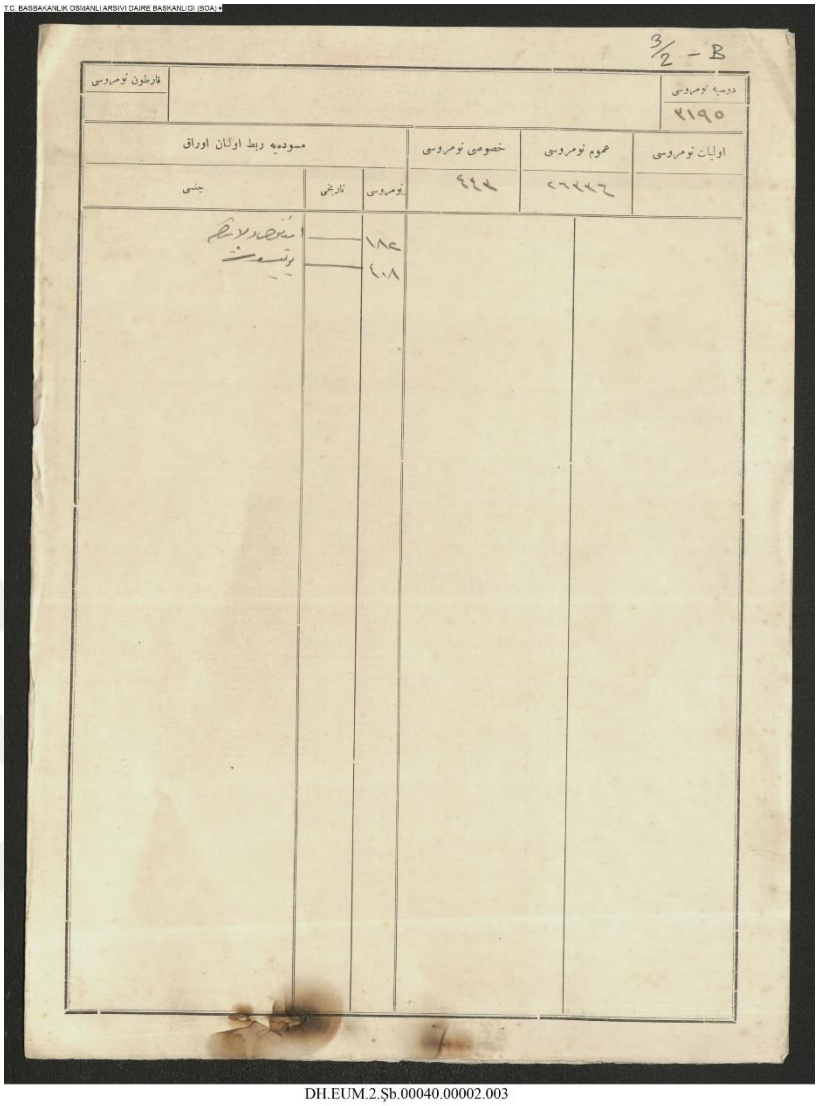
ARŞİV 46: Mesleki incelemede bulunmak için Almanya'ya gitmek isteyen Çandarlı Kara Halil Paşa Mektebi resim muallimi Onnik Efendi'nin herhangi bir kötü halinin bulunmadığı, 3. Sayfa.
Kurum: DH.EUM.2.Şb., Tarih: H. 02.10.1335, Tarih: M. 22.05.1917, Yer Bilgisi: 40-2.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 47: Mesleki incelemede bulunmak için Almanya'ya gitmek isteyen Çandarlı Kara Halil Paşa Mektebi resim muallimi Onnik Efendi'nin herhangi bir kötü halinin bulunmadığı, 4. Sayfa. **Kurum: DH.EUM.2.Şb., Tarih: H. 02.10.1335, Tarih: M. 22.05.1917, Yer Bilgisi: 40-2.**

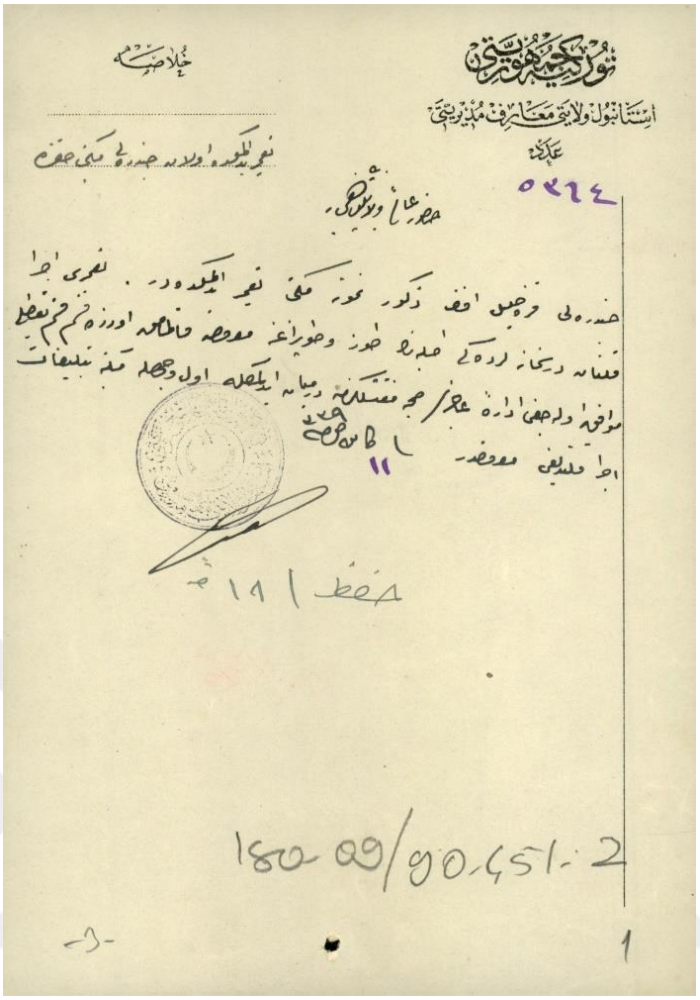
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

DH.EUM.2.Şb.00040.00002.003

ARŞİV 48: Mesleki incelemede bulunmak için Almanya'ya gitmek isteyen Çandarlı Kara Halil Paşa Mektebi resim muallimi Onnik Efendi'nin herhangi bir kötü halinin bulunmadığı, 5. Sayfa.
Kurum: DH.EUM.2.Şb., Tarih: H. 02.10.1335, Tarih: M. 22.05.1917, Yer Bilgisi: 40-2.

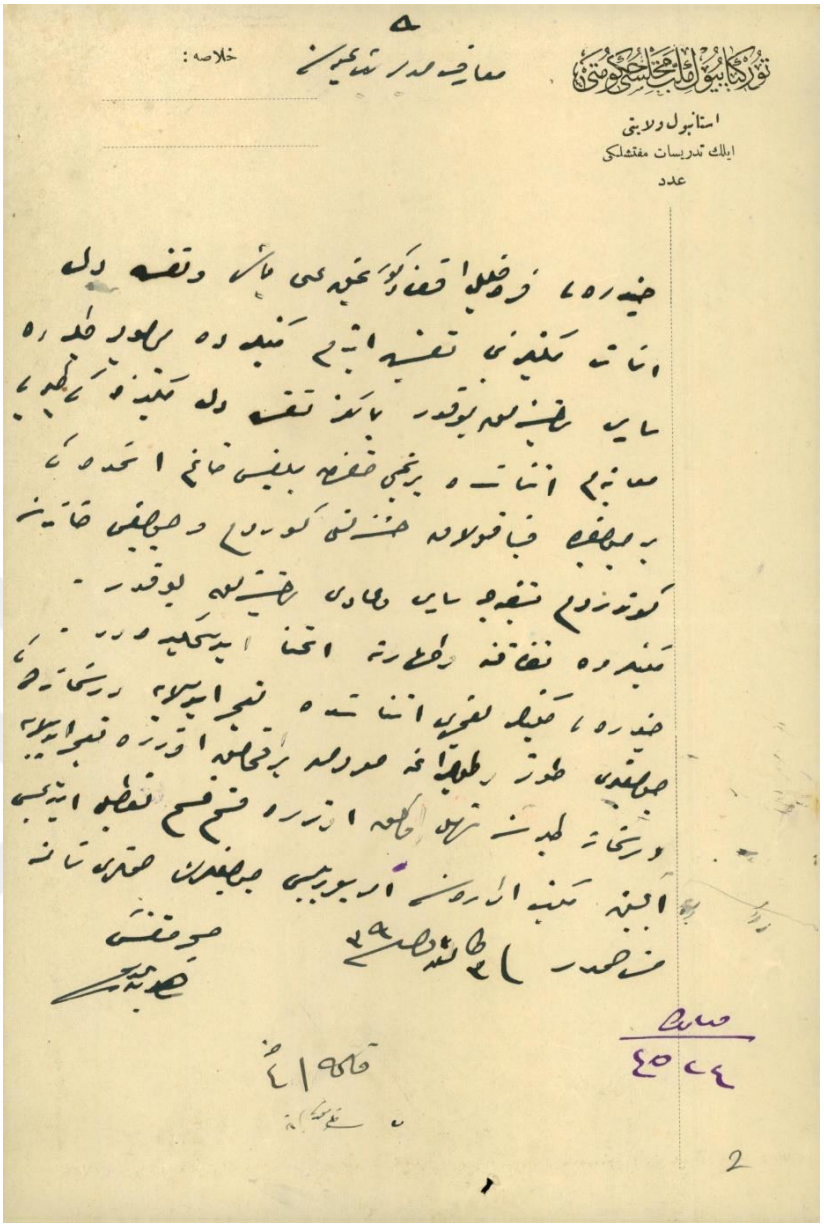
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 49-51: Çandarlı Kara Halil Efendi Zukür Mektebi'nin tamir edildiğinden talebelerin tatil edilmesi, 1. Sayfası.

Kurum: 180-9-0-0/GENEL., Tarih: 11.12.1923, Yer Bilgisi: 92-451-2.

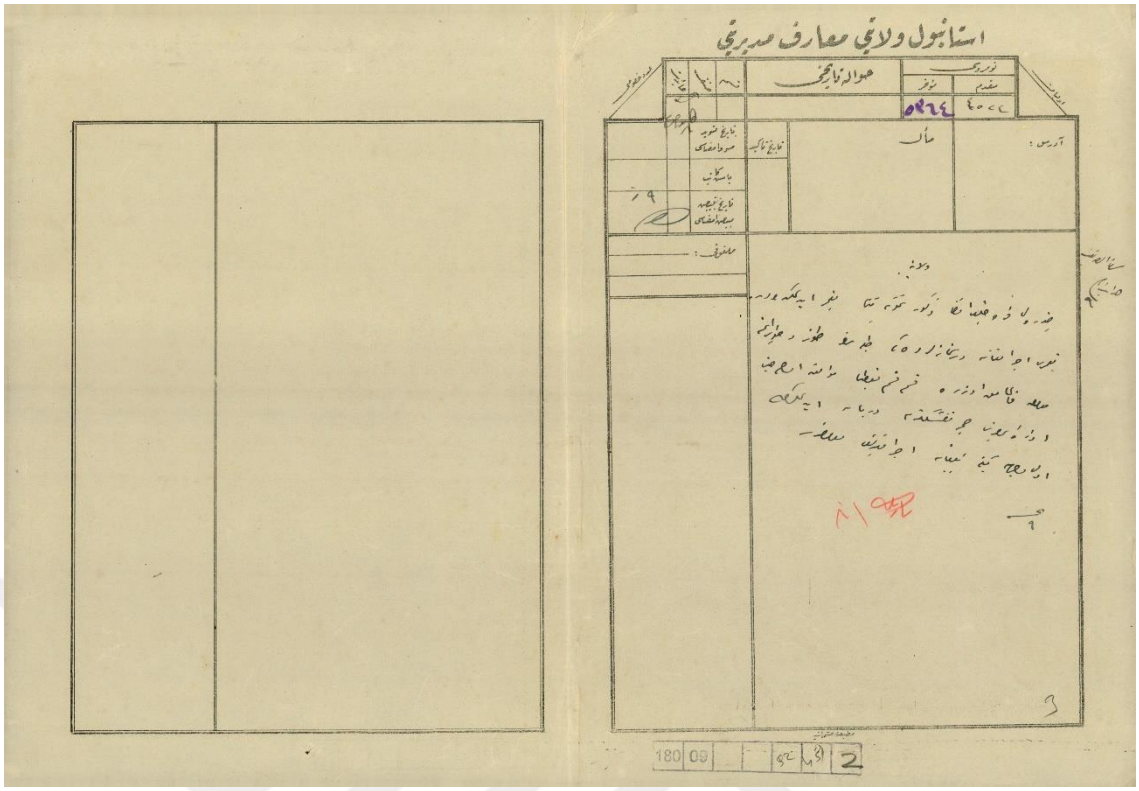
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 50: andarlı Kara Halil Efendi Zukür Mektebi'nin tamir edildiğinden talebelerin tatil edilmesi, 2. Sayfası.

Kurum: 180-9-0-0/GENEL., Tarih: 11.12.1923, Yer Bilgisi: 92-451-2.

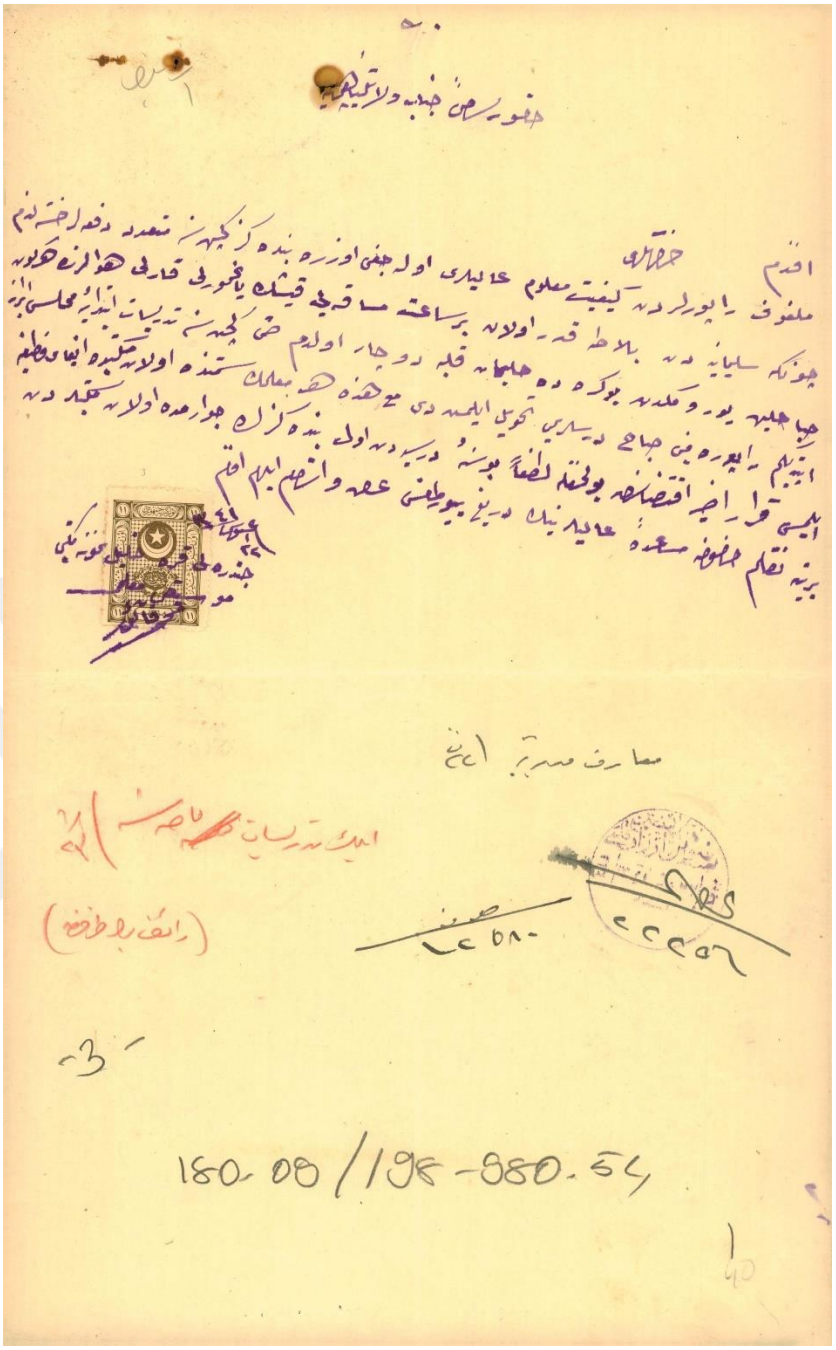
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 51: andarlı Kara Halil Efendi Zukür Mektebi'nin tamir edildiğinden talebelerin tatil edilmesi, 3. Sayfası.

Kurum: 180-9-0-0/GENEL., Tarih: 11.12.1923, Yer Bilgisi: 92-451-2.

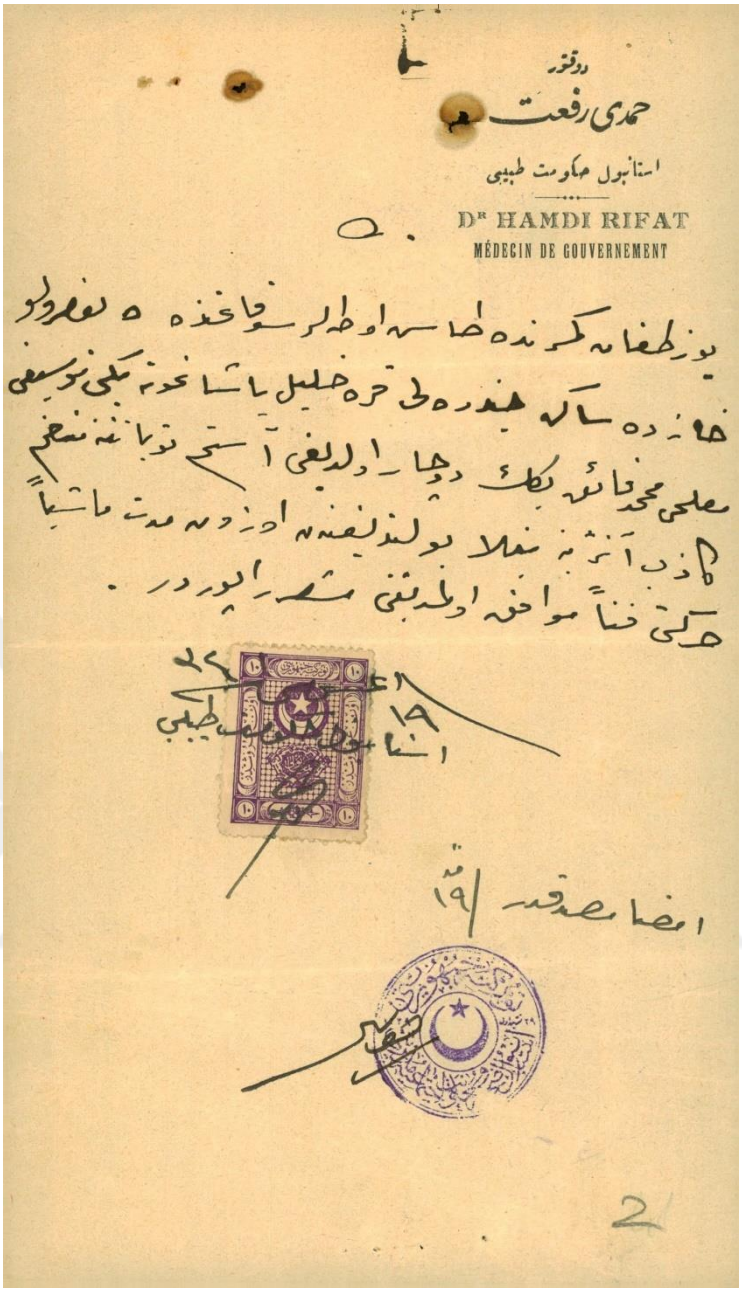
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 52-54: Çandarlı Kara Halil Paşa Numune Mektebi müzik muallimi Mehmed Faik'in tayin talebi, 1. Sayfası.

Kurum: 180-9-0-0/GENEL., Tarih: 22.08.1925, Yer Bilgisi: 198-980-54.

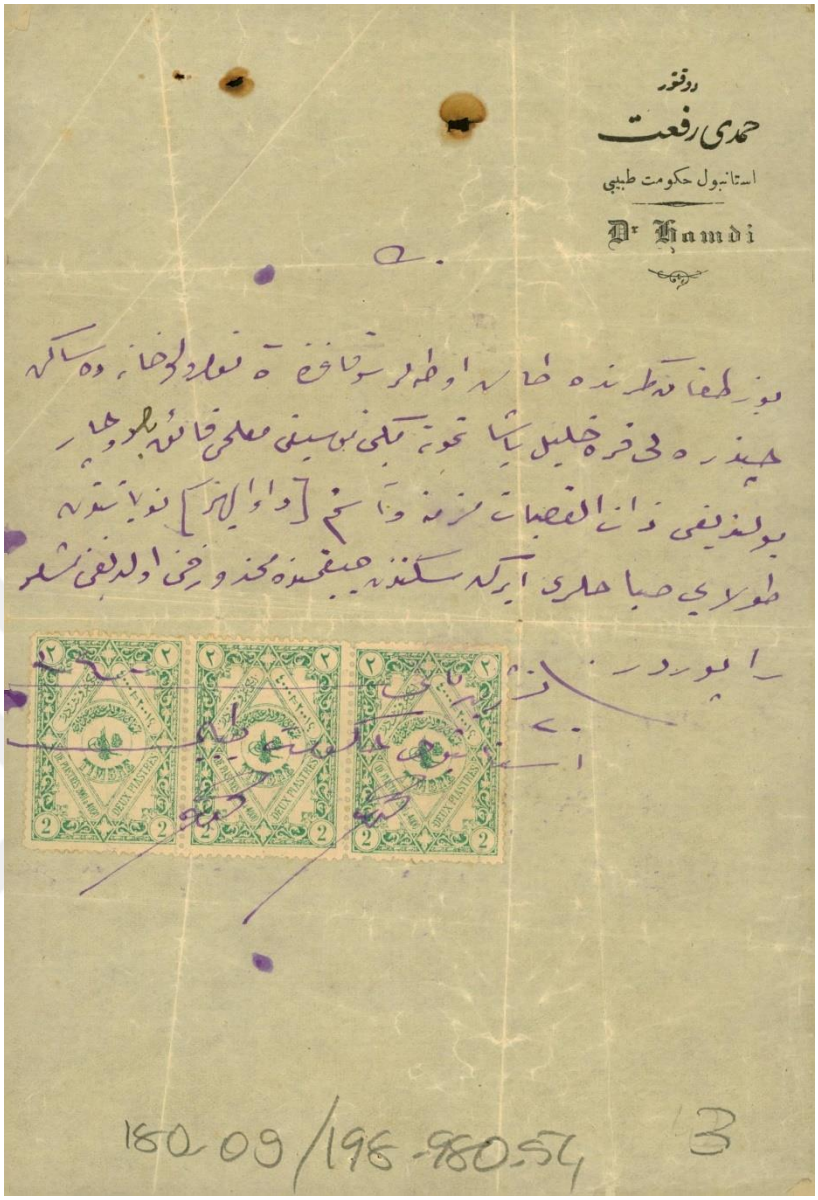
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 53: Çandarlı Kara Halil Paşa Numune Mektebi müzik muallimi Mehmed Faik'in tayin talebi, 2. Sayfası.

Kurum: 180-9-0-0/GENEL., Tarih: 22.08.1925, Yer Bilgisi: 198-980-54.

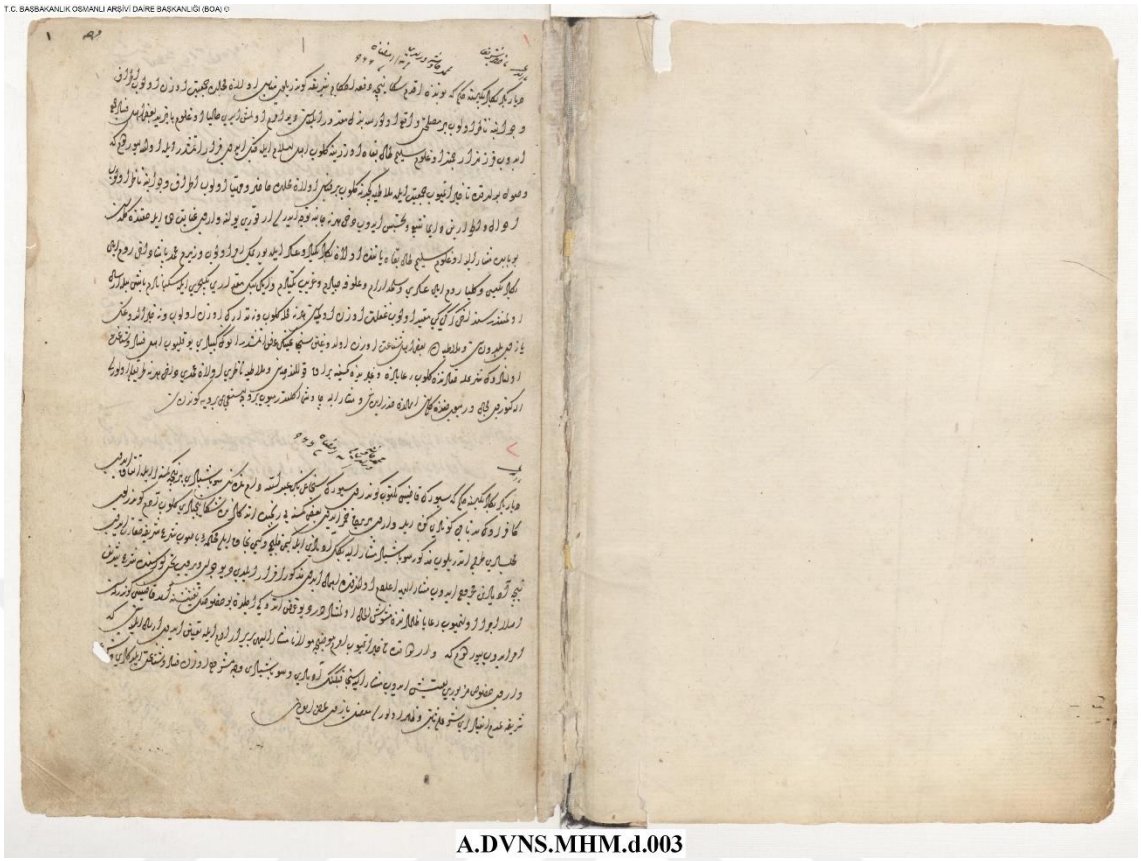
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 54: Çandarlı Kara Halil Paşa Numune Mektebi müzik muallimi Mehmed Faik'in tayin talebi, 3. Sayfası.

Kurum: 180-9-0-0/GENEL., Tarih: 22.08.1925, Yer Bilgisi: 198-980-54.

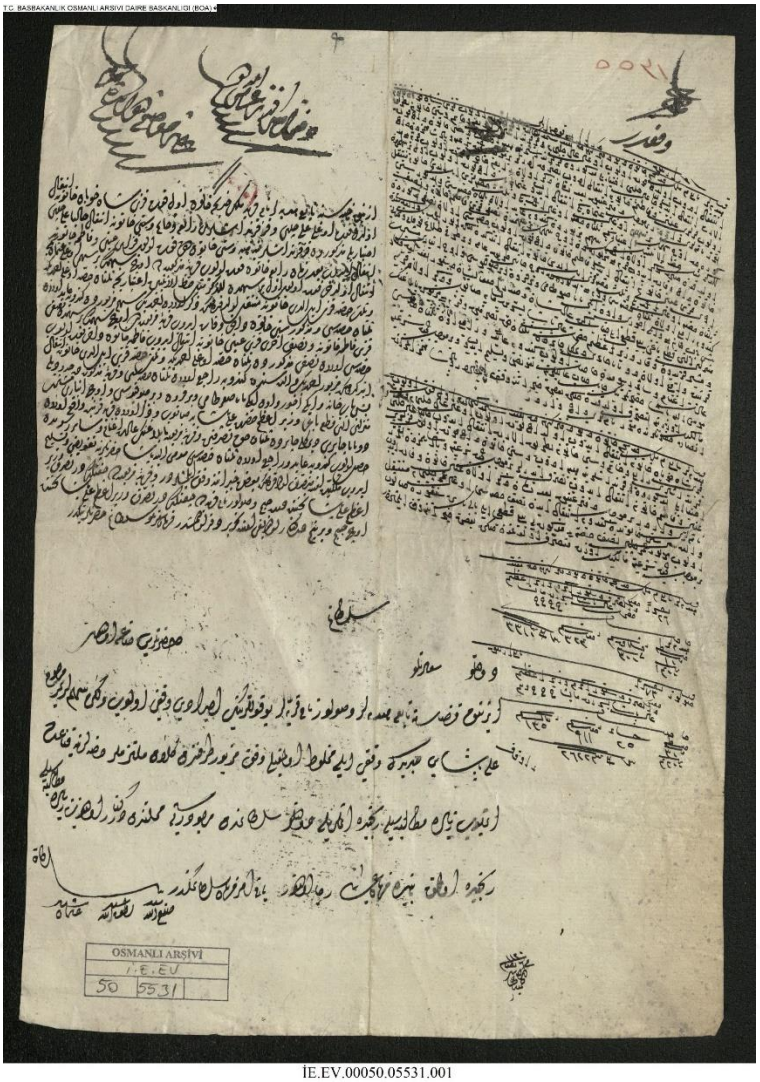
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 55: Samanlı İskelesinde Vezir Ali Paşa'nın adamını katledenin ortaya çıkarılıp hapsedilmesi hakkında İznik ve Yalakabad Kadısı'na hüküm.

Kurum: A.DVNSMHM.d., Tarih: H. 08.12.966, Tarih: M. 11.09.1559, Yer Bilgisi: 3-313.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

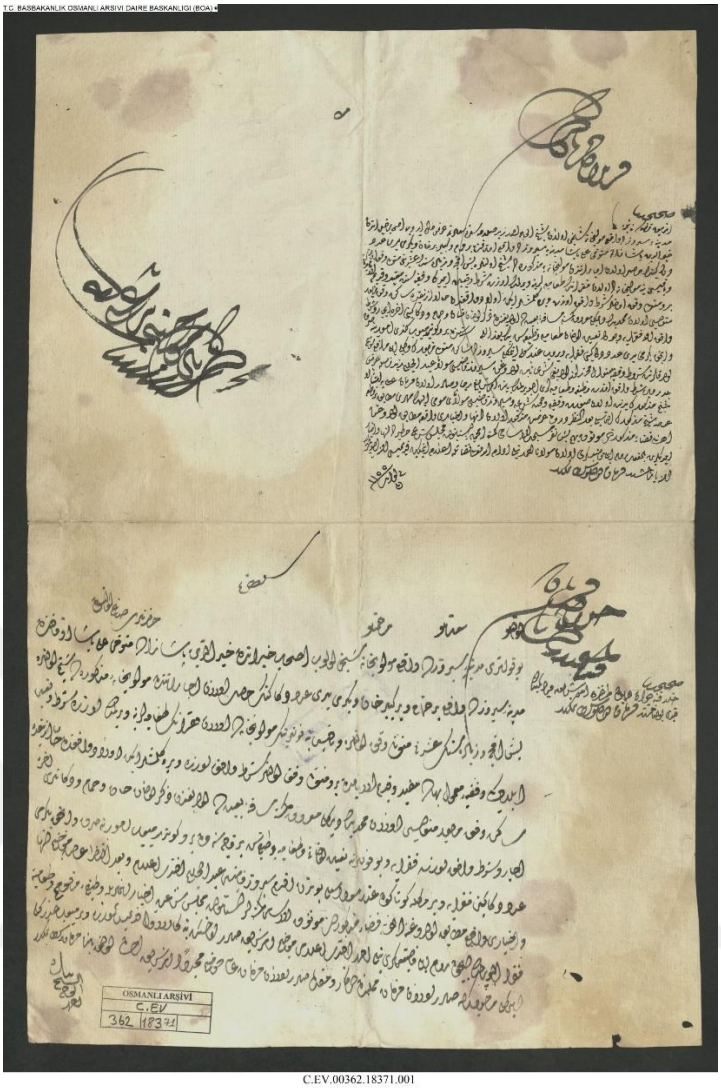

İE.EV.00050.05531.001

ARŞİV 56: İznik kazasına tabi Hediyeler ve Solur karyeleri, ecdatları evkafından olup sehimleri Ali Paşa'yı Cedid Vakfı ile muhtelit olduğundan sehimlerine mültezimler tarafından vukuban müdahalenin men'i hakkında evkaflarının mahlülünden derkenarına dair Osman Lütfullah ve Sunullah tarafından yazılan istida.

Kurum: İE.EV., Tarih: H. 06.07.1120, Tarih: M. 21.09.1708, Yer Bilgisi: 50-5531.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

C.EV.00362.18371.001

ARŞİV 57: Çandarlı Ali Paşa'nın Siroz'da inşa eylediği Mevlevihanelerinin vakıflarından şeyhe ve tekkenin taamiyesine dört seneden beri para verilmediğinden mütevelli Mehmed Bey'den tahsili ve itası.
Kurum: C.EV., Tarih: H. 29.09.1155, Tarih: M. 27.11.1742, Yer Bilgisi: 362-18371.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı,
Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

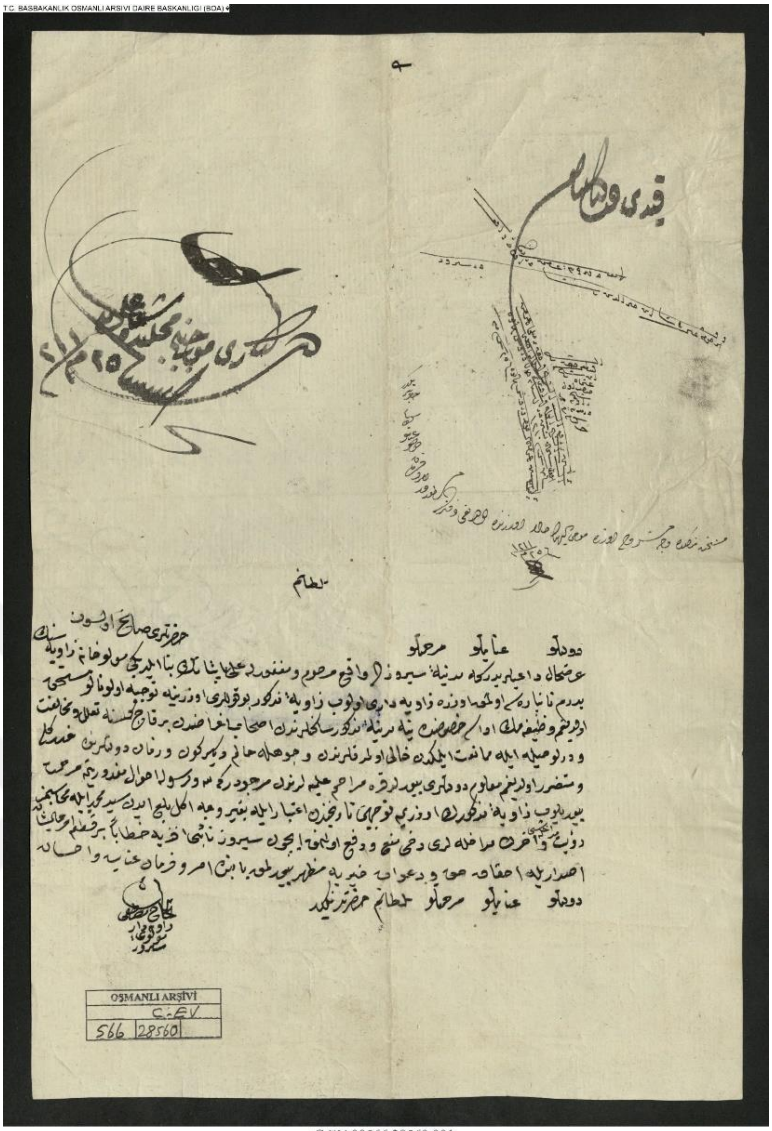

C.MF.00070.03479.001

ARŞİV 58: İstanbul'da vezîriâzam Ali Paşa vakfından İznik kazasına tabi Narlıca köyündeki Hasan Ağa Cami'sinde kayyum, müezzin ve mektep hocalığı cihetinin tevcihi.

Kurum: C.EV., Tarih: H. 29.09.1155, Tarih: M. 29.08.1768, Yer Bilgisi: 362-18371.

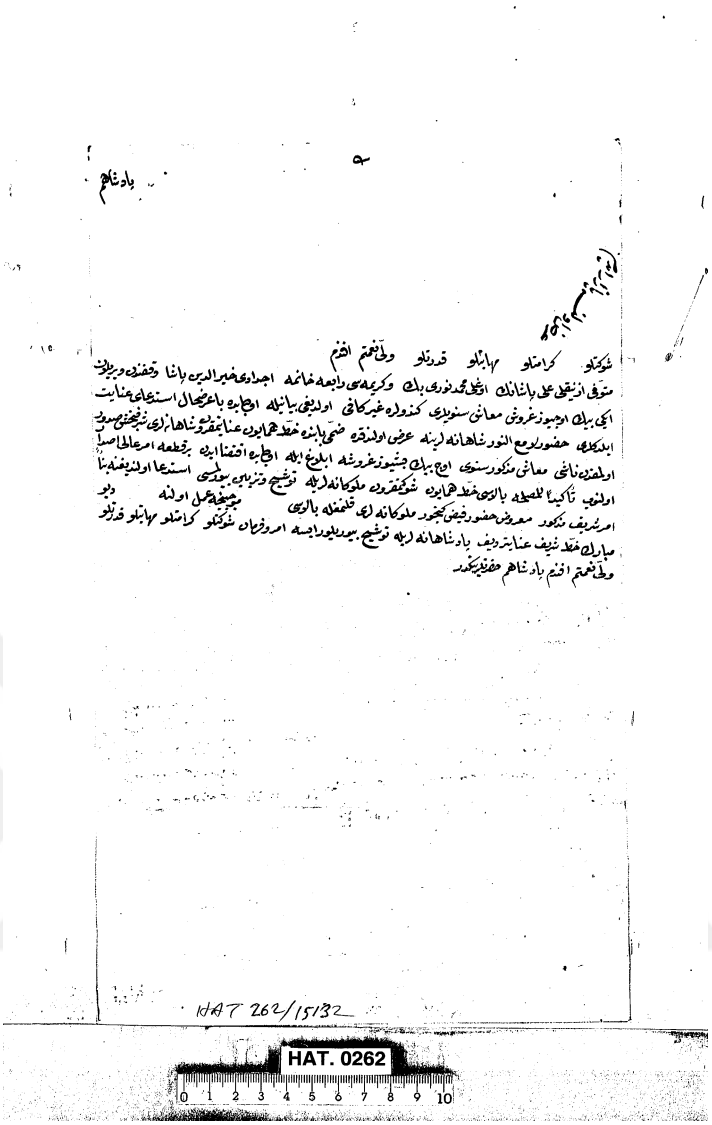
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

C.EV.00566.28560.001

ARŞİV 59: Siroz'da Çandarlı Ali Paşa Mevlevihane Zaviyesi vazifesine vaki müdahalenin men'i.
Kurum: C.EV., Tarih: H. 25.01.1211, Tarih: M. 31.08.1796, Yer Bilgisi: 566-28560.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı,
Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 60: Müteveffa İznikli Ali Paşa oğlu Mehmed Nuri Bey'le kızı Rabia Hanım'a ecdadı Hayreddin Paşa Vakfı'ndan muhassas maaşlarının üç bin beş yüz kuruşa iblağı hakkında.

Kurum: HAT., Tarih: H. 29.12.1215, Tarih: M. 13.05.1801, Yer Bilgisi: 262-15132.

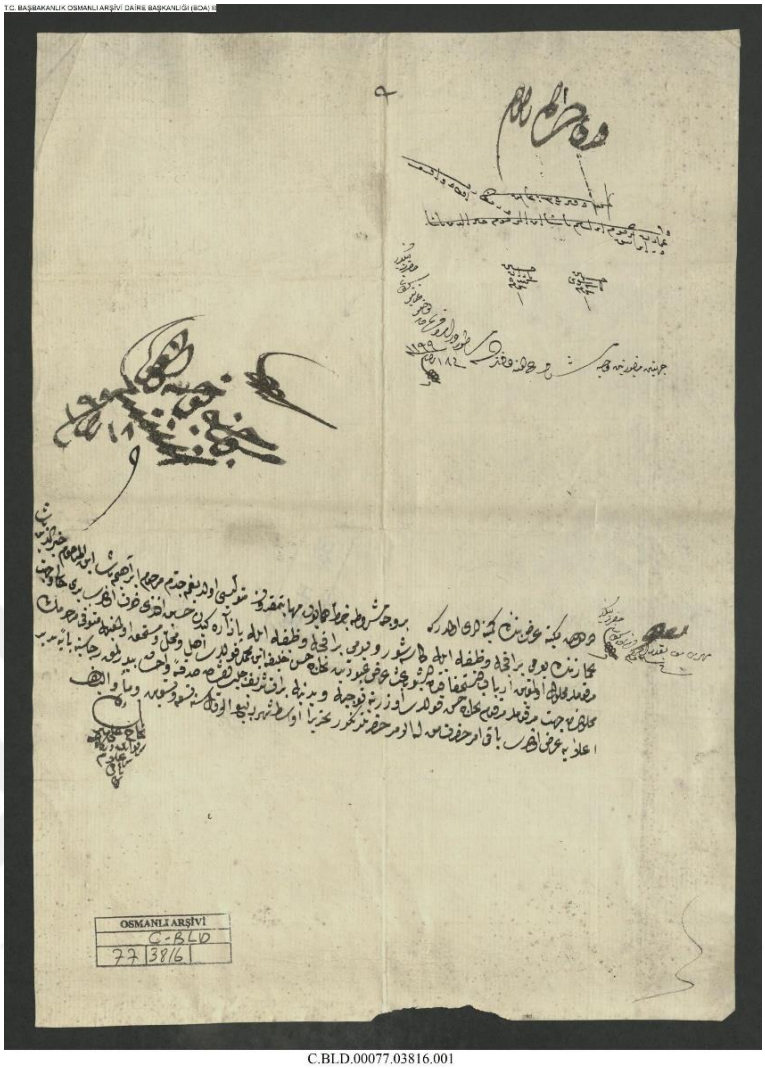
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 61: Şeyh Edebali'nin kızı ve Çandarlı Sadrazam İbrahim Paşa'nın zevcesi Bafehanşah Hanım nam-ı diğer Hanım Hatun'un Kudüs'ü Şerif'te yaptırdığı medrese umuruna tahsis edilmek üzere İznik, Gerede ve Hayrabolu nahiyelerindeki bazı köylerde vakf eylediği gayrimenkullerine müteallik üst tarafı kopmuş, alt tarafı yıpranmış bir vesika.

Kurum: AE.SMRD.II., Tarih: H. 29.12.830, M. 21.10.1427, Yer Bilgisi: 1-9.

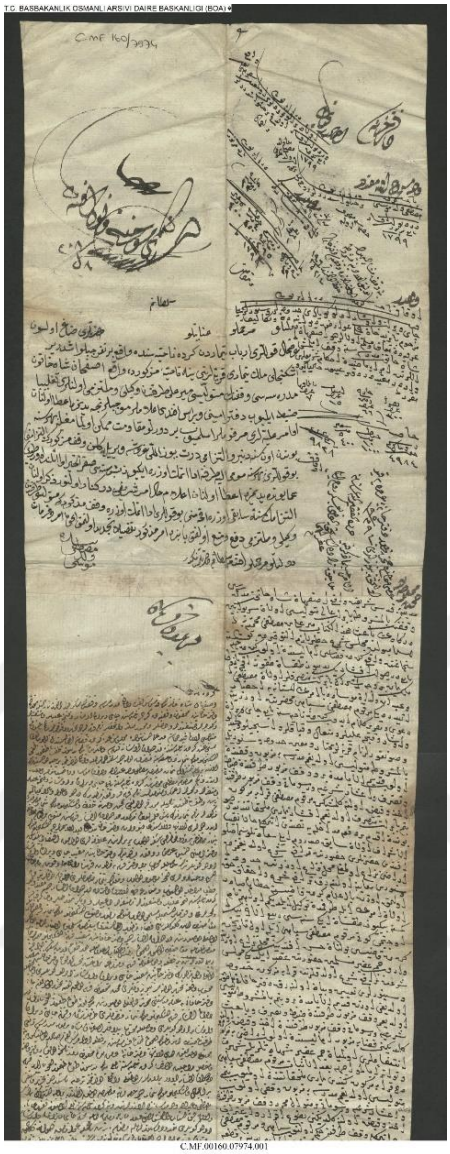
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

C.BLD.00077.03816.001

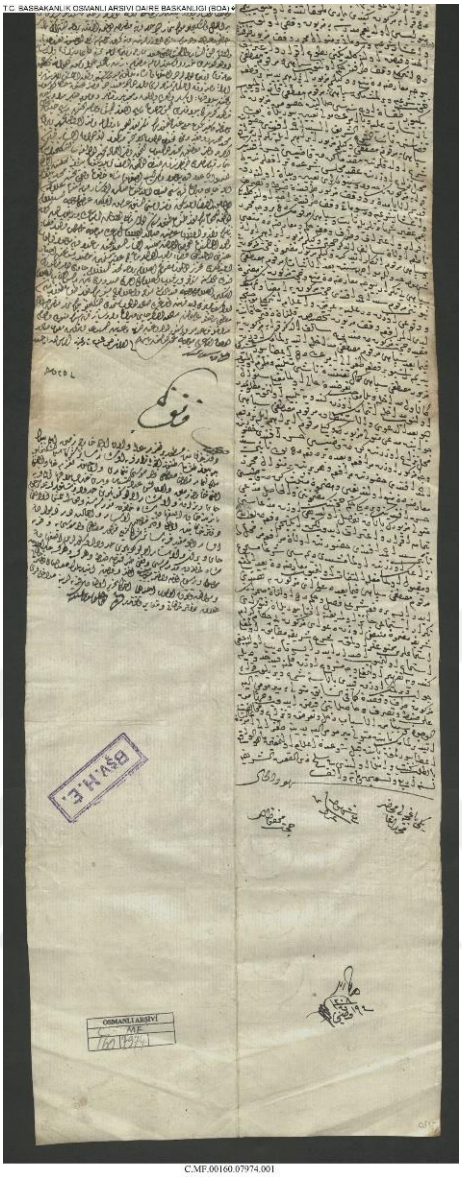
ARŞİV 62: İznik'teki Çandarlı İbrahim Paşa İmareti'ne pazara giden kâseşuy tayini.
Kurum: C.BLD., Tarih: H: 18.03.1199, Tarih: M. 20.01.1785, Yer Bilgisi: 77-3816.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 63-64: Kudüs'te Şeyh Edebali'nin kızı ve Çandarlı İbrahim Paşa'nın zevcesi İsfahan Şah Hatun Medresesi vakfı mütevellisinden Gerede'de tegalluben zapt eylediği bir timarın istirdadı, 1. Sayfası.
Kurum: C.MF., Tarih: H. 29.10.1208, Tarih: M. 30.05.1794, Yer Bilgisi: 160-7974.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 64: Kudüs'te Şeyh Edebali'nin kızı ve Çandarlı İbrahim Paşa'nın zevcesi İsfahan Şah Hatun Medresesi vakfı mütevellisinden Gerede'de tegalluben zapt eylediği bir timarın istirdadı, 2. Sayfası. **Kurum: C.MF., Tarih: H. 29.10.1208, Tarih: M. 30.05.1794, Yer Bilgisi: 160-7974.**

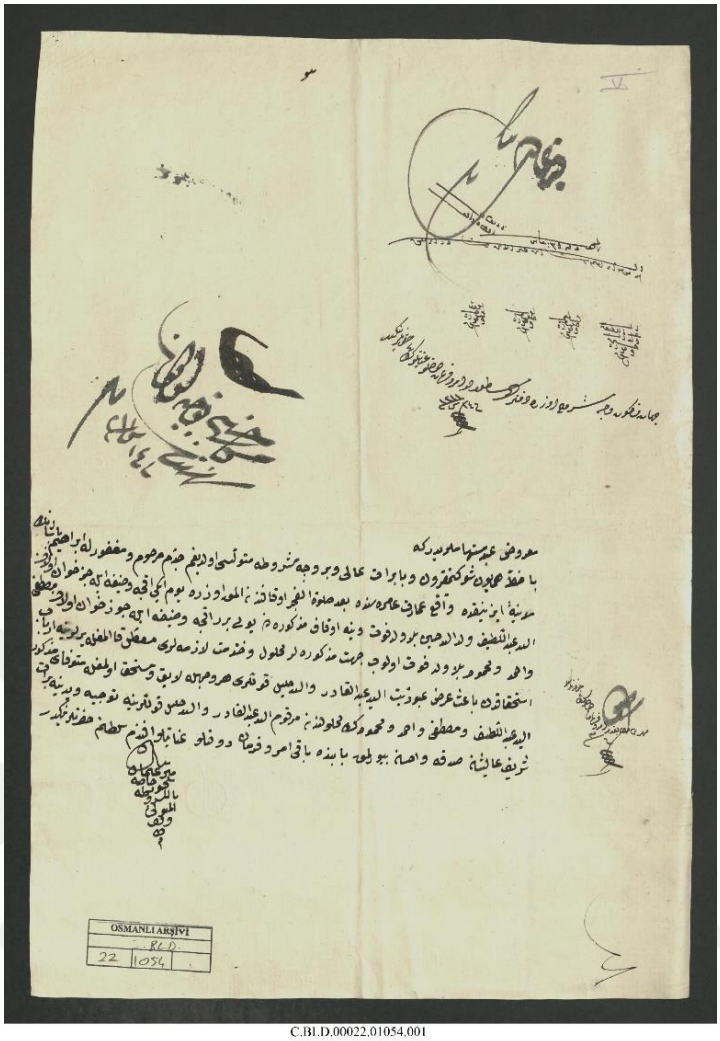
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

C.EV.00062.03099.001

ARŞİV 65: İznik'te İbrahim Paşa ibni Hayreddin Paşa Vakfı'ndan cüzhan cihetinin tevcihi.
Kurum: C.EV., Tarih: 12.08.1211, Tarih: M. 12.02.1797, Yer Bilgisi: 62-3099.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

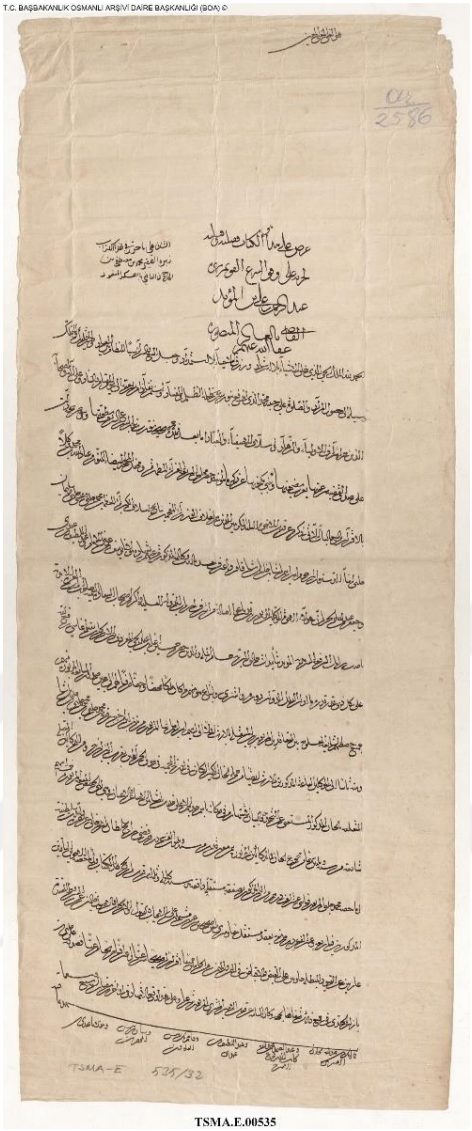

C.BLD.00022.01054.001

ARŞİV 66: İbrahim Paşa ibn-i Hayreddin Paşa'nın İznik'te kain imareti vakfından olan cüzhan cihetlerinin tevcihi.

Kurum: C.BLD., Tarih: H. 14.08.1211, Tarih: M. 12.02.1797, Yer Bilgisi: 22-1054.

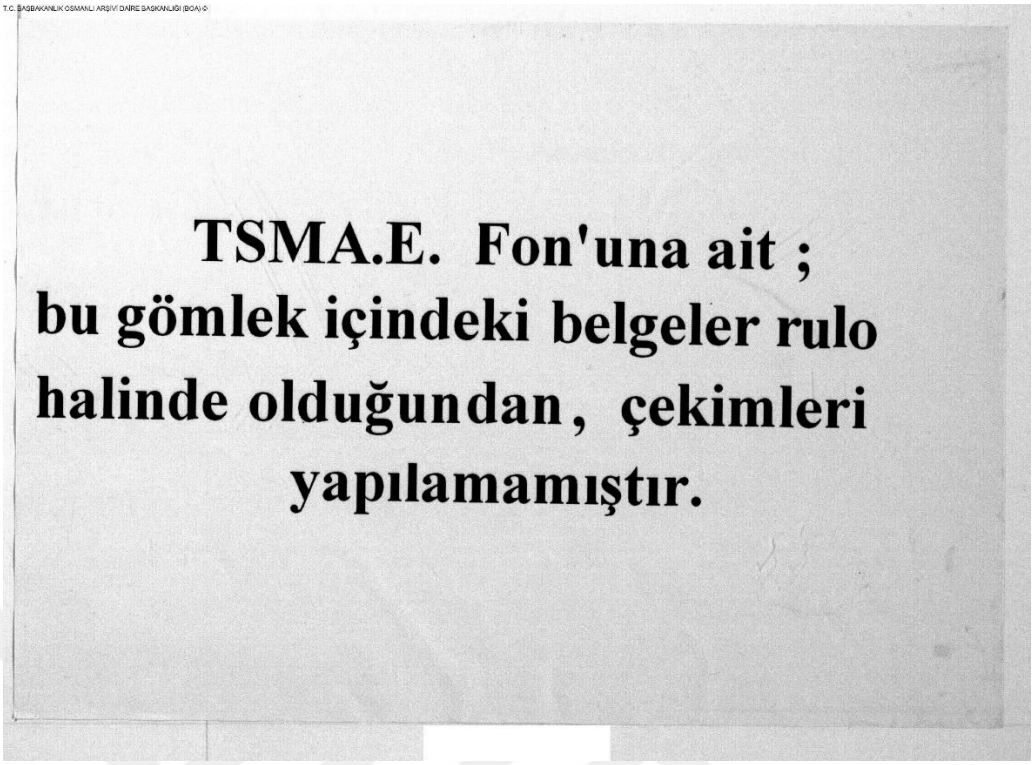
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 67: Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın mahdumları, Mehmed, Abbas, Süleyman Çelebilerin Büyük Halil Paşa hanındaki hisselerini, Kapuağası Hüseyin Ağa'ya sattıkları Kazasker Müeyyedzade Abdurrahman bin Ali Hasanzade Kazasker Mehmed tarafından düzenlenmiş hüccet, TSMA, No: 2586/1.

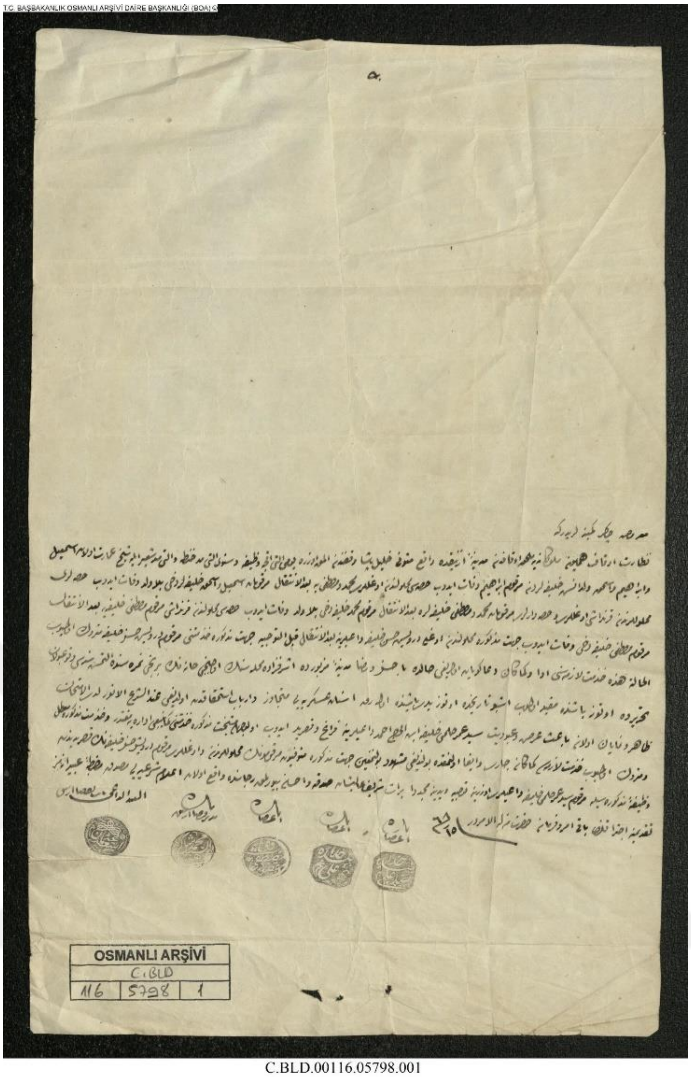
Kurum: TS.MA.e., Tarih: H. 29.09.907, Tarih: M. 07.04.1502, Yer Bilgisi: 535-32.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 68: Edirne'de, Çandarlı Halil Paşa Hanı hasılatının bir kısmı hisselerinin İstanbul'da Küçük Ayasofya Evkafına meşruta iken, mütevelli kaymakamının bir hisseyi noksan verdiğine dair şikâyet üzerine Sultan II. Murad'ın Edirne hakimine fermanı, TSMA, No: 5488/2.
Kurum: TS.MA.e., Tarih: H. 10.05.988, Tarih: M. 23.06.1580, Yer Bilgisi: 745-78.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

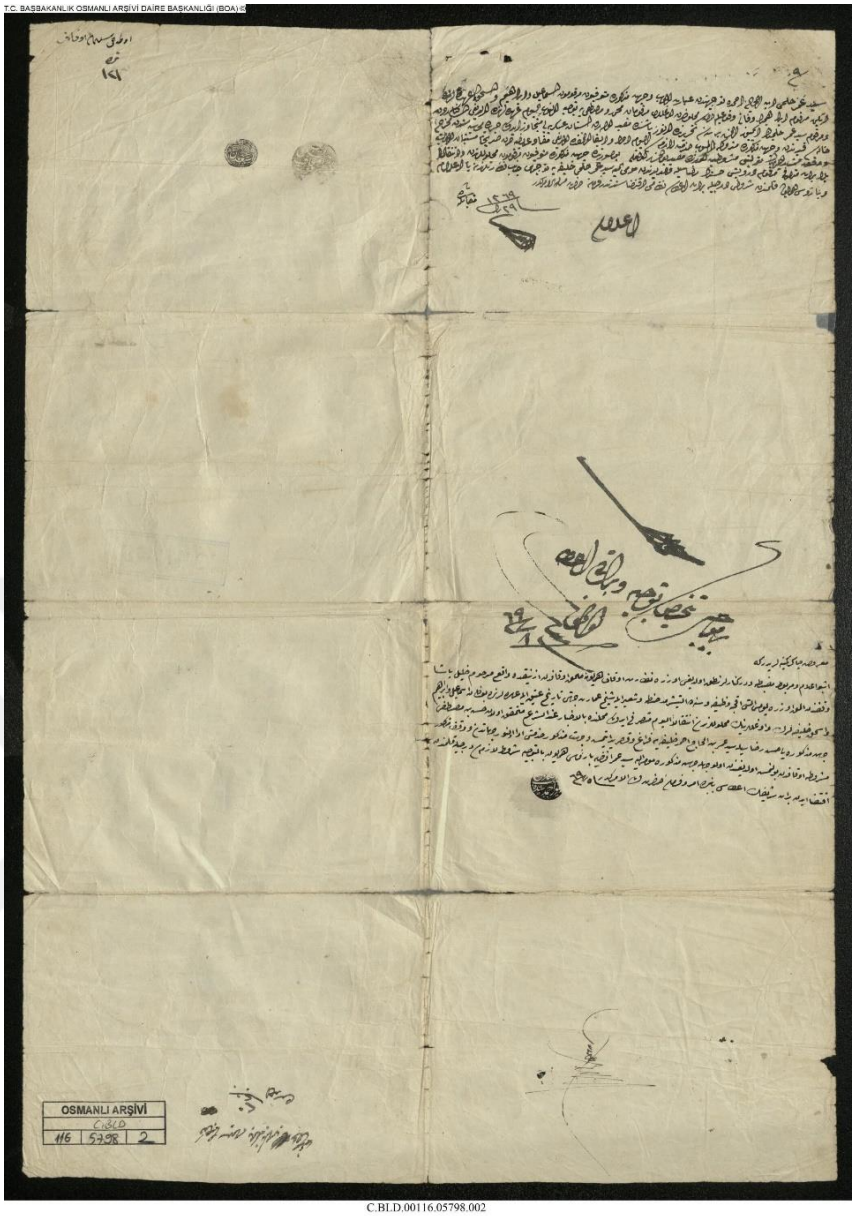

C.BLD.00116.05798.001

ARŞİV 69-71: İznik'teki Halil Paşa İmareti'ne şeyh tayini, 1. Sayfası.

Kurum: C.BLD., Tarih: H. 17.11.1258, Tarih: M. 20.12.1842, Yer Bilgisi: 116-5798.

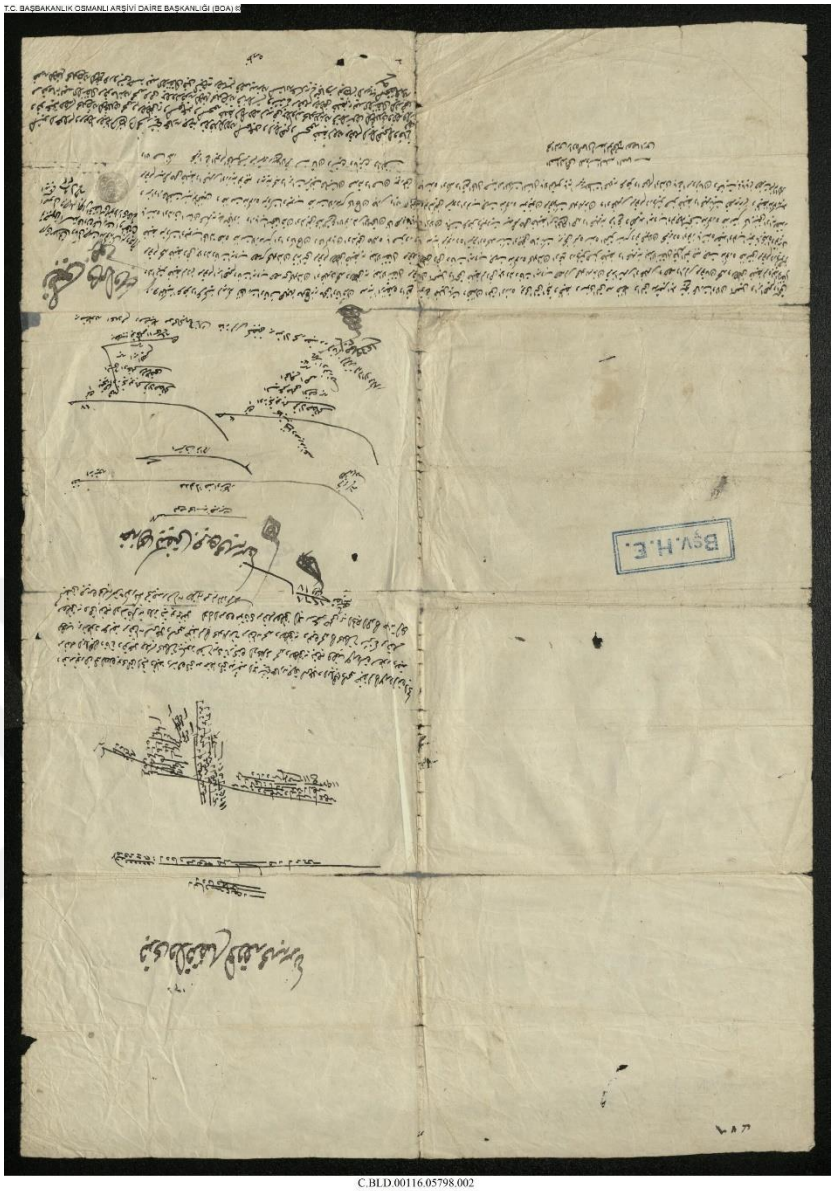
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 70: İznik'teki Halil Paşa İmareti'ne şeyh tayini, 2. Sayfası.

Kurum: C.BLD., Tarih: H. 17.11.1258, Tarih: M. 20.12.1842, Yer Bilgisi: 116-5798.

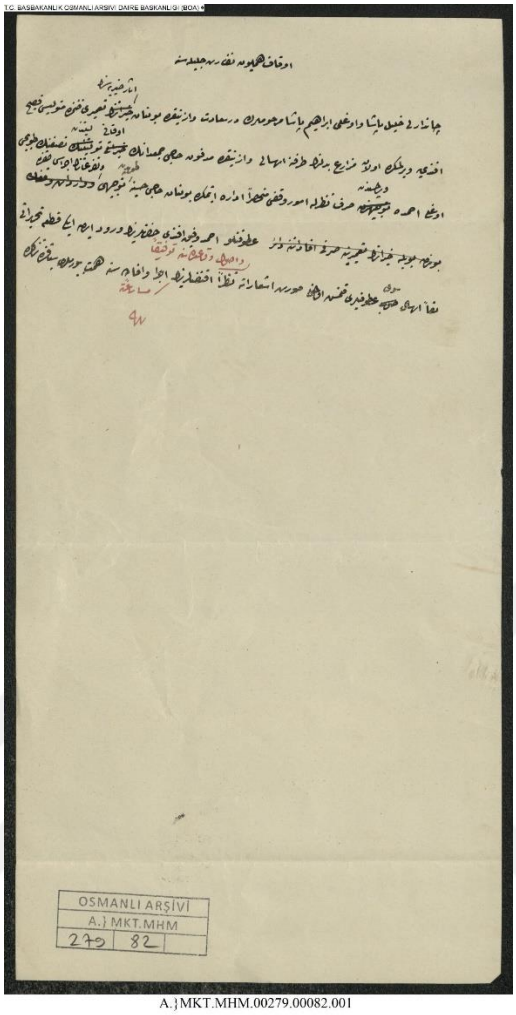
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 71: İznik'teki Halil Paşa İmareti'ne şeyh tayini, 3. Sayfası.

Kurum: C.BLD., Tarih: H. 17.11.1258, Tarih: M. 20.12.1842, Yer Bilgisi: 116-5798.

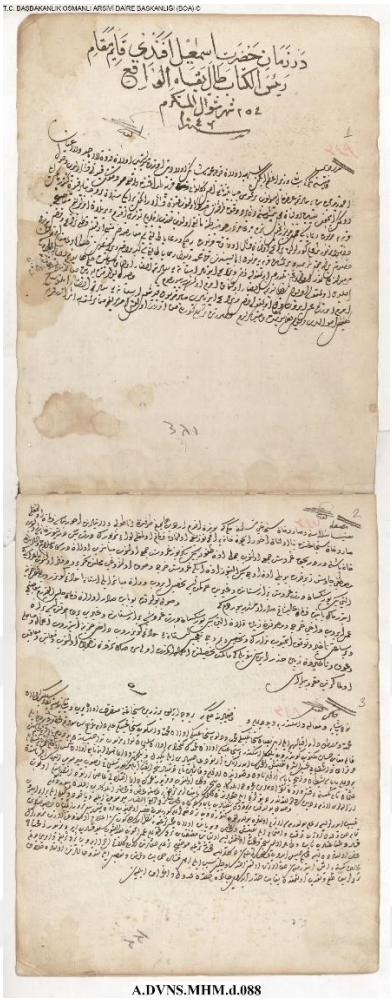
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

A.}MKT.MHM.00279.00082.001

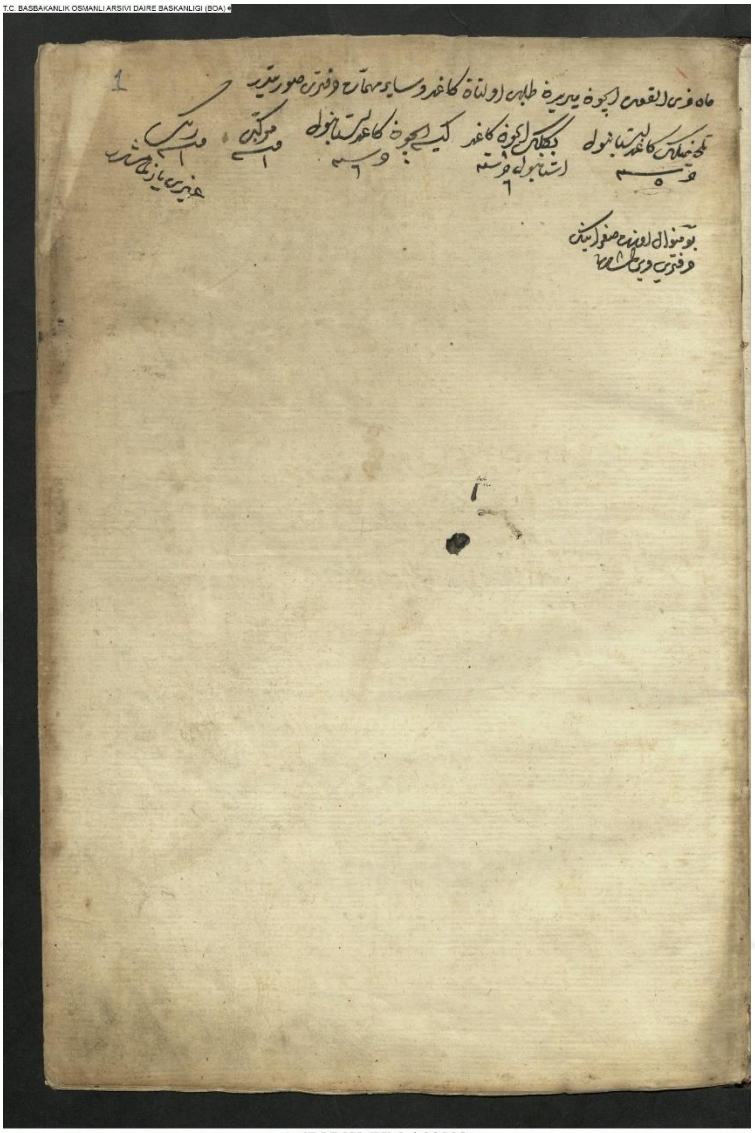
ARŞİV 72: Çandarlı Halil Paşa ve oğlu İbrahim Paşa merhumların Dersaadet ve İznik'te bulunan hayratının tamiri için belirlenmiş olan gelirlerin vakfın idarecisi Hacı Hüseyin'e verilmesi.
Kurum: A.MKT.MHM., Tarih: H. 23.04.1280, Tarih: M. 07.10.1863, Yer Bilgisi: 279-82.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 73: İznik kadısına ve Orhan medresesi müderrisine: Hayreddin Paşa, İbrahim Paşa ve Ali Paşa vakıflarının mütevellisi olan Kocaeli sancakbeyi Süleyman'ın vakıfları kötü idaresi ile ilgili şikâyet.
Kurum: A.DVNSMHM.d., Tarih: H. 01.01.1047, Tarih: M. 26.05.1637, Yer Bilgisi: 88-83.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı,
Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

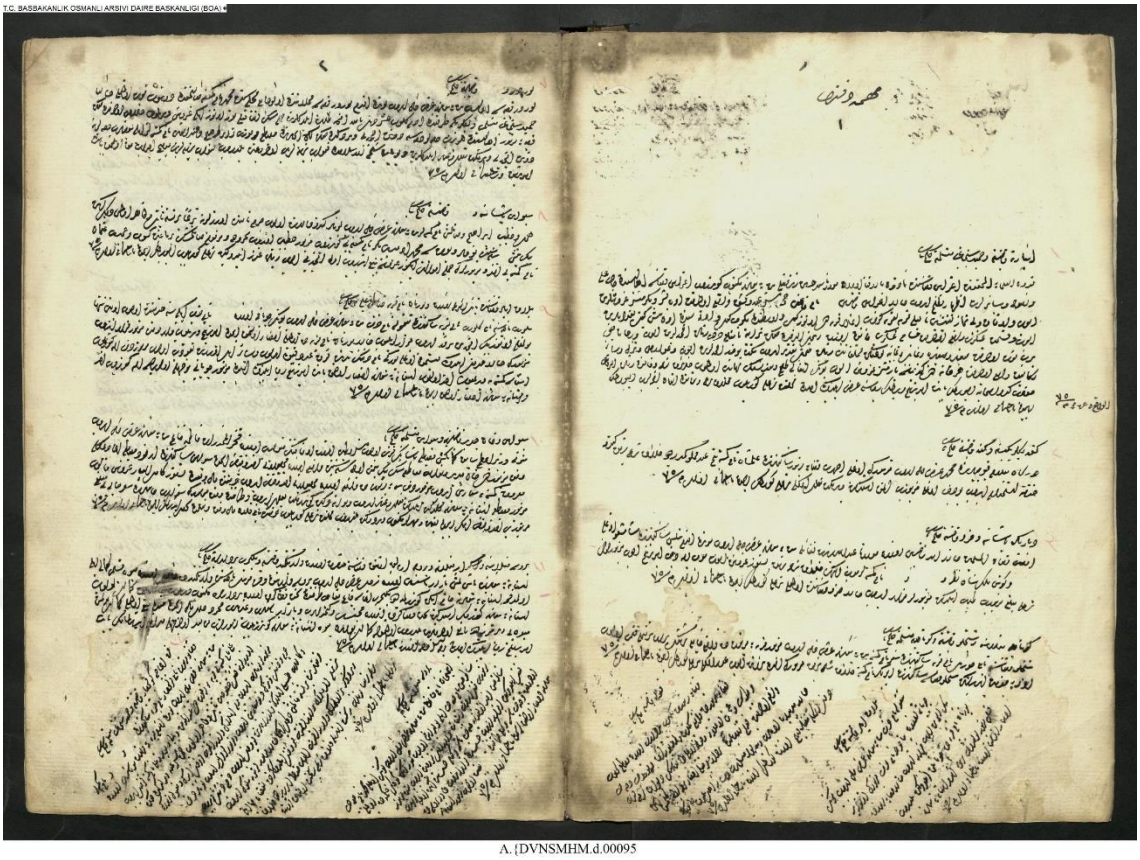

A. {DVNSMHM.d.00093

ARŞİV 74: İznik kadısına İznik'te Hayreddin Paşa oğlu Mehmed Çelebi tarafından yaptırılan mescit ve zaviyenin vakfına ait gelirleri zimmetine geçiren mütevelliden vakıf malının tahsil edilmesi.

Kurum: A. DVNSMHM.d., Tarih: H. 20.05.1070, M. 02.02.1660, Yer Bilgisi: 93-231.

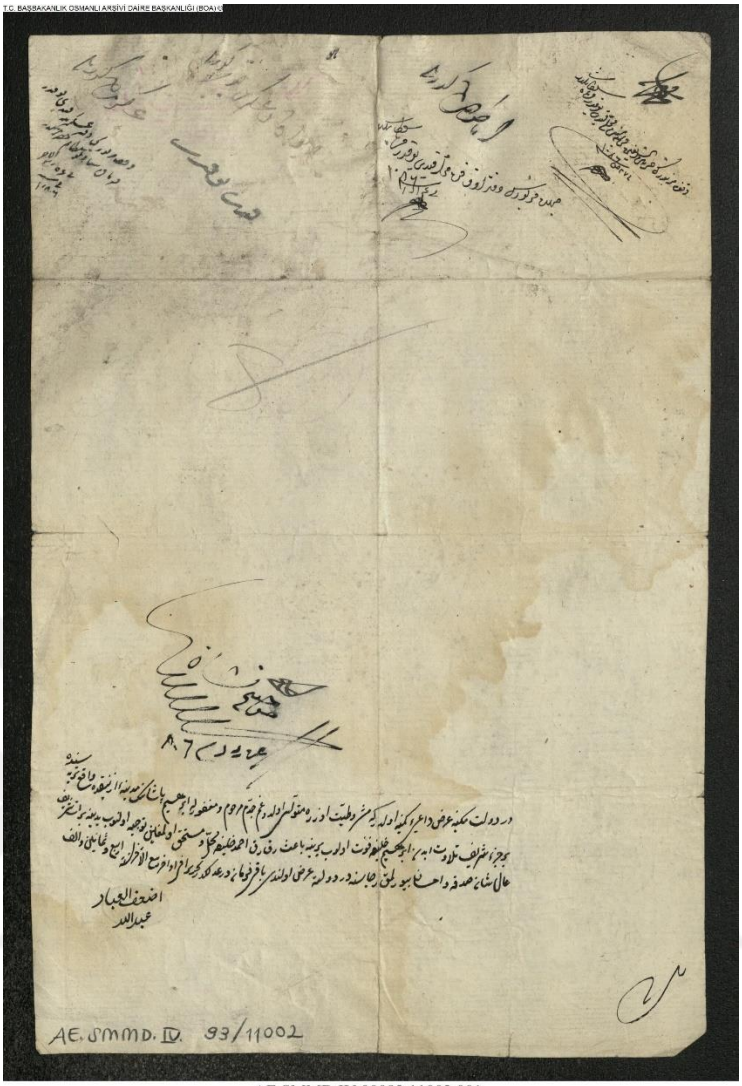
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 75: Lazkiye kadısına: İznik'te Mahmut Çelebi İmareti ve biraderi Mehmed Çelebi Hemşiresi Fatma Hatun vakıflarının gelirlerini tahsil etmek için İbrahim'in görevlendirildiği.

Kurum: A. DVNSMHM.d., Tarih: H. 10.05.1075, Tarih: M. 29.11.1664, Yer Bilgisi: 95-204.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

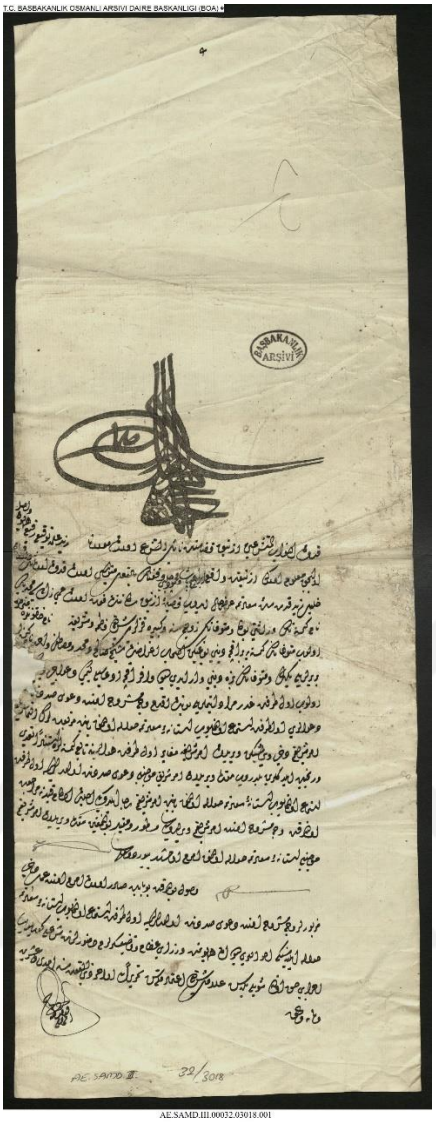

AE.SMMD.IV.00093.11002.001

ARŞİV 76: İznik'teki İbrahim Paşa Türbesi'nde cüzhan olan İbrahim Halife'nin fevtinden Ahmed Halife'ye vazife tevcihi.

Kurum: AE.SMMD.IV., Tarih: H. 01.04.1086, Tarih: M. 25.06.1675, Yer Bilgisi: 93-11002.

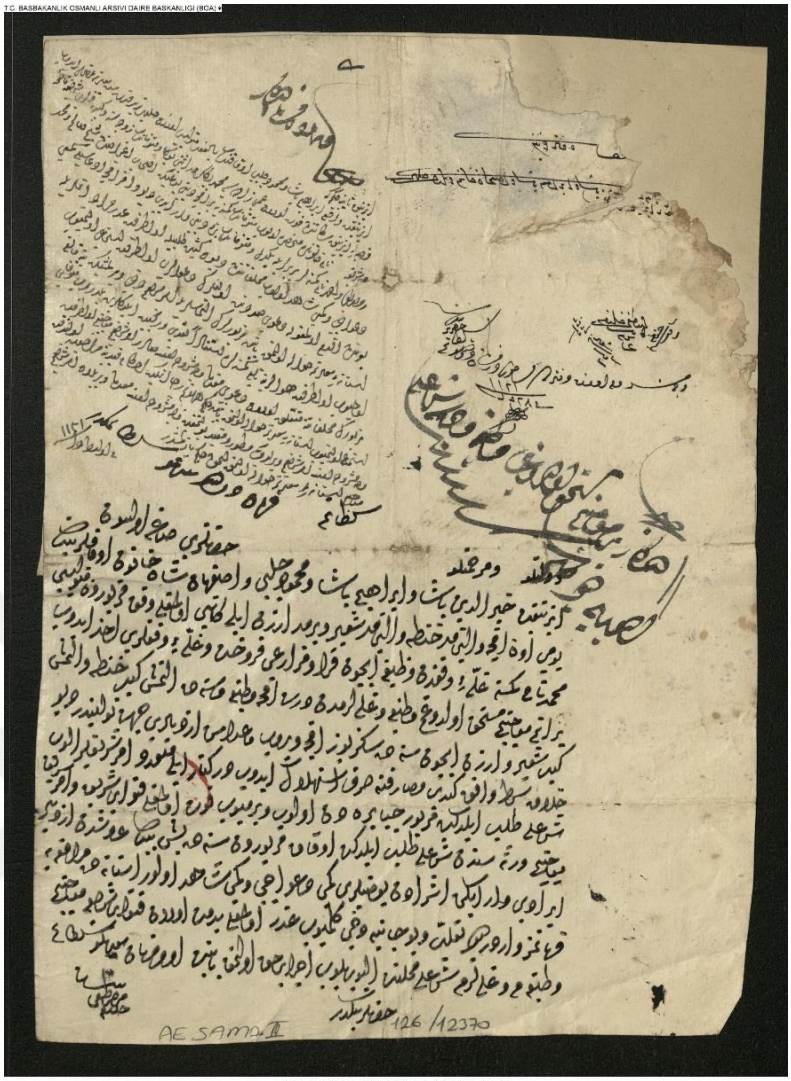
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 77: İznik'te İbrahim Paşa ve Mahmut Çelebi Vakfı'nın mütevellisi Halil'in ammizadesi müteveffa Mehmed Bey'in terekesinden haksız yere alacak dava eden Şeyh Salih, Mehmed, Mustafa ve Ahmed'in muhakemeleri.

Kurum: AE.SAMD.III., Tarih: 29.11.1121, Tarih: M. 30.01.1710, Yer Bilgisi: 32-3018.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

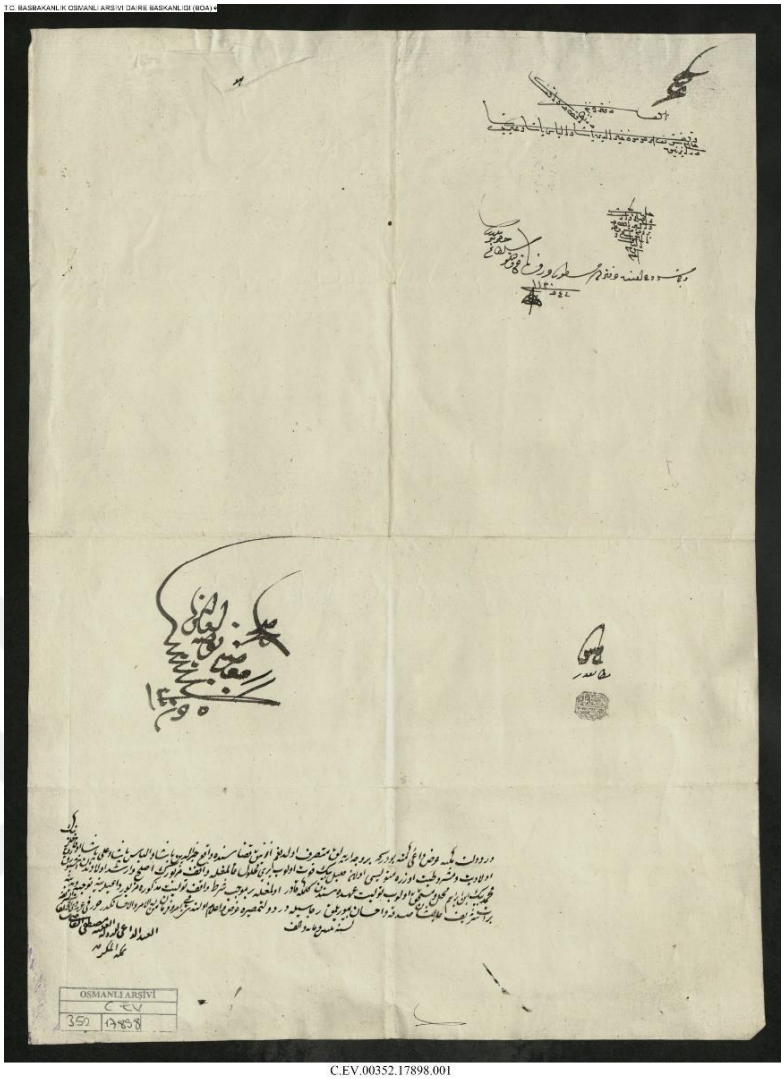

AE.SAMD.III.00126.12370.001

ARŞİV 78: İznik'te Hayreddin Paşa, İbrahim Paşa, Mahmut Çelebi ve İstafan Şah Hatun evkafları kâtibi olan Mustafa'nın müstehak olduğu vazife ve gallesinin bir kısmına el koyan mütevelli Mehmed'in vefatı üzerine kayıtlar çerçevesinde vereselerinden tahsili.

Kurum: AE.SAMD.III., Tarih: 28.11.1121, Tarih: M. 29.01.1710, Yer Bilgisi: 126-12370.

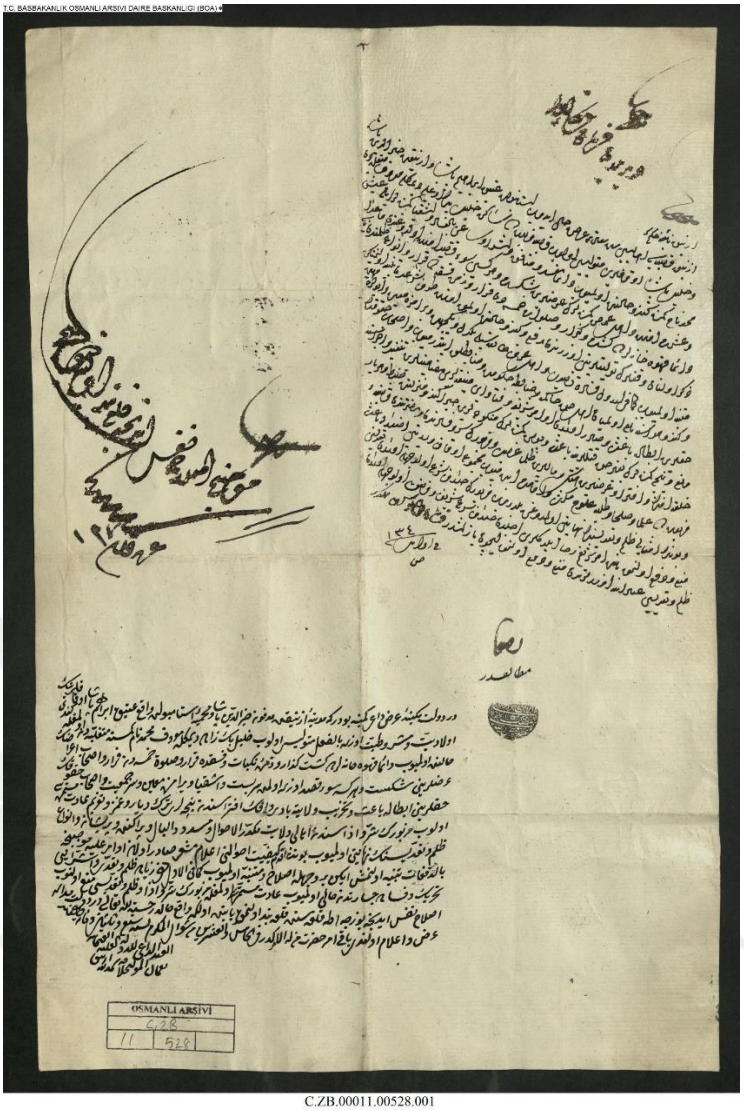
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

C.EV.00352.17898.001

ARŞİV 79: İznik kazasında Hayreddin, İlyas ve Ali Paşa'lar evkafı tevliyetinin tevcihi.
Kurum: C.EV., Tarih: H. 05.12.1130, Tarih: M. 30.10.1718, Yer Bilgisi: 352-17898.

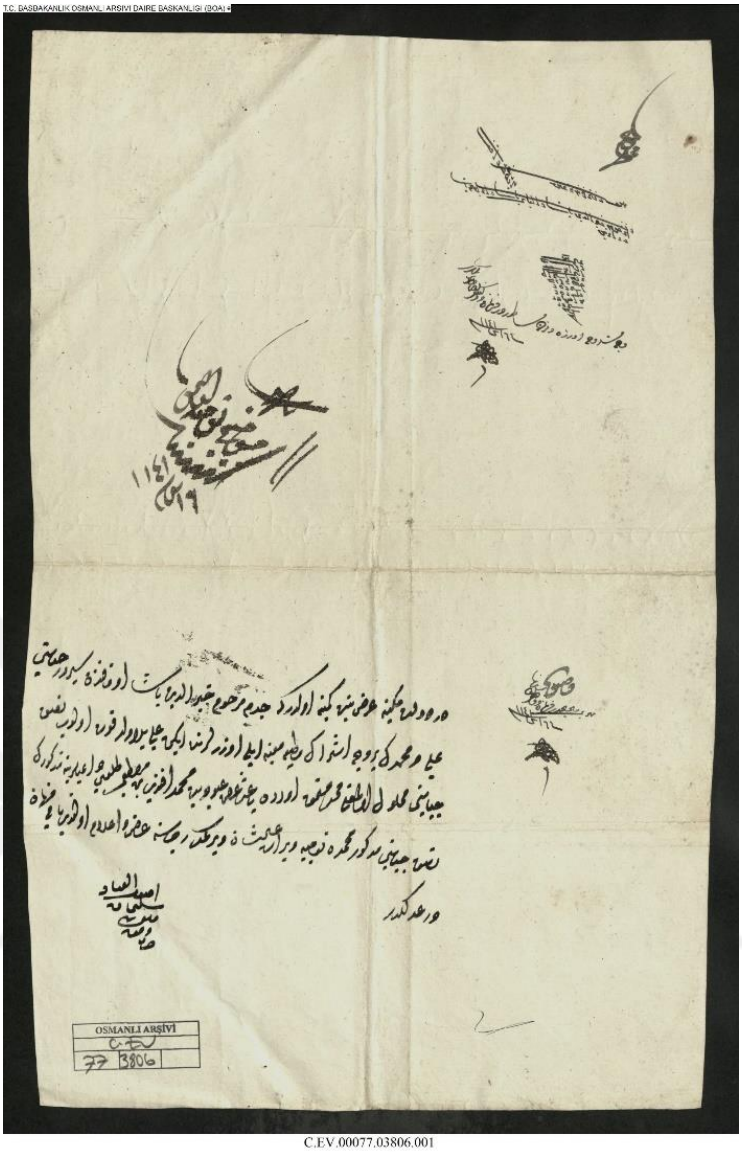
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 80: İstanbul'da İbrahim, İznik'te Hayreddin ve Halil Paşaların evkafı mütevellisi olan efendinin yakışıksız halleri üzerine Bozcaada'ya nefyi.

Kurum: C.ZB., Tarih: H. 25.08.1137, Tarih: M. 09.05.1725, Yer Bilgisi: 11-528.

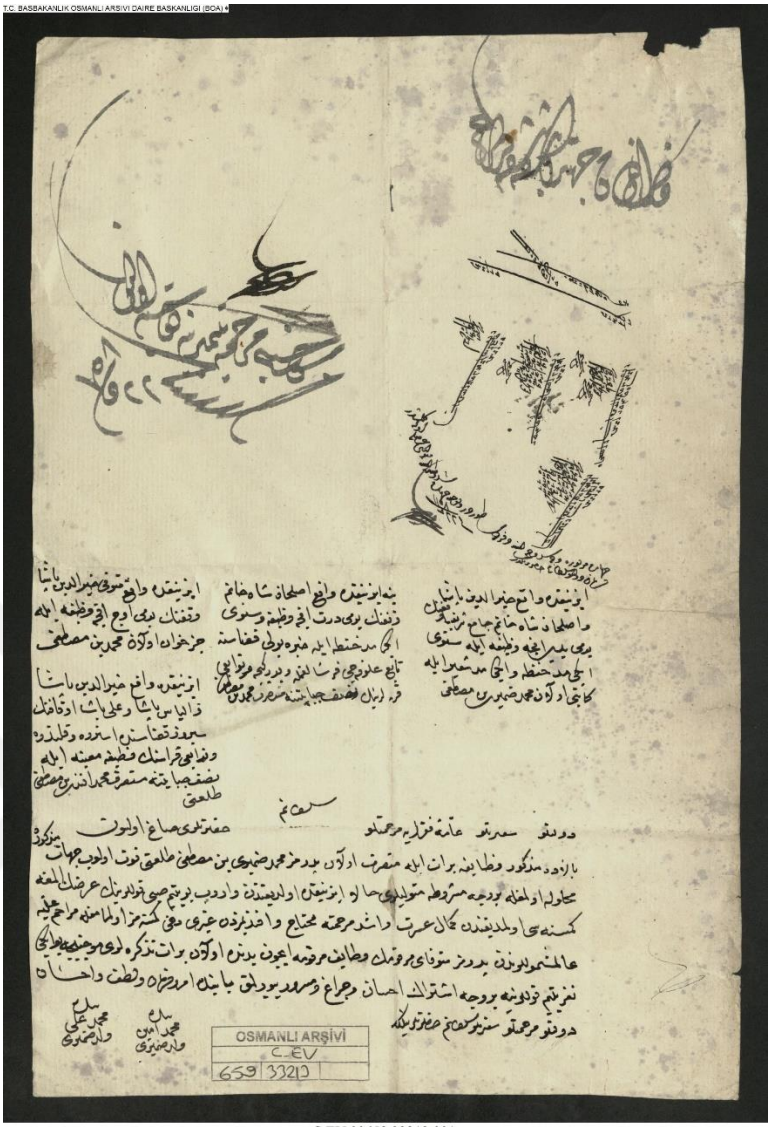
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

C.EV.00077.03806.001

ARŞİV 81: İznik'te Hayreddin Paşa, İlyas Paşa ve İbrahim Paşa Vakfı'nın Siroz Tahsildarlığı.
Kurum: C.EV., Tarih: H. 16.08.1141, Tarih: M. 17.03.1729, Yer Bilgisi: 77-3806.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

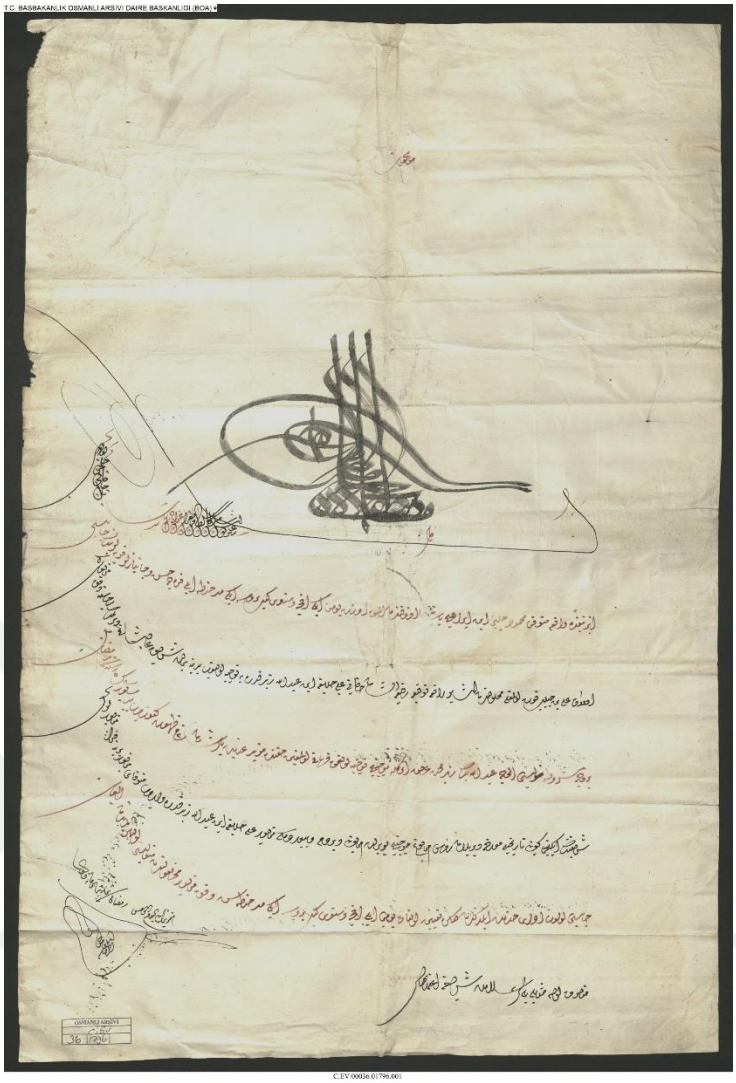

C.EV.00659.33213.001

ARŞİV 82: İznik'te Hayreddin Paşa, Aslıhan Şah'ın, İlyas Paşa Ali Bey evkafından babalarından mahlul uhdelerine tevcihi.

Kurum: C.EV., Tarih: H. 29.12.1158, Tarih: M. 22.01.1746, Yer Bilgisi: 659-33213.

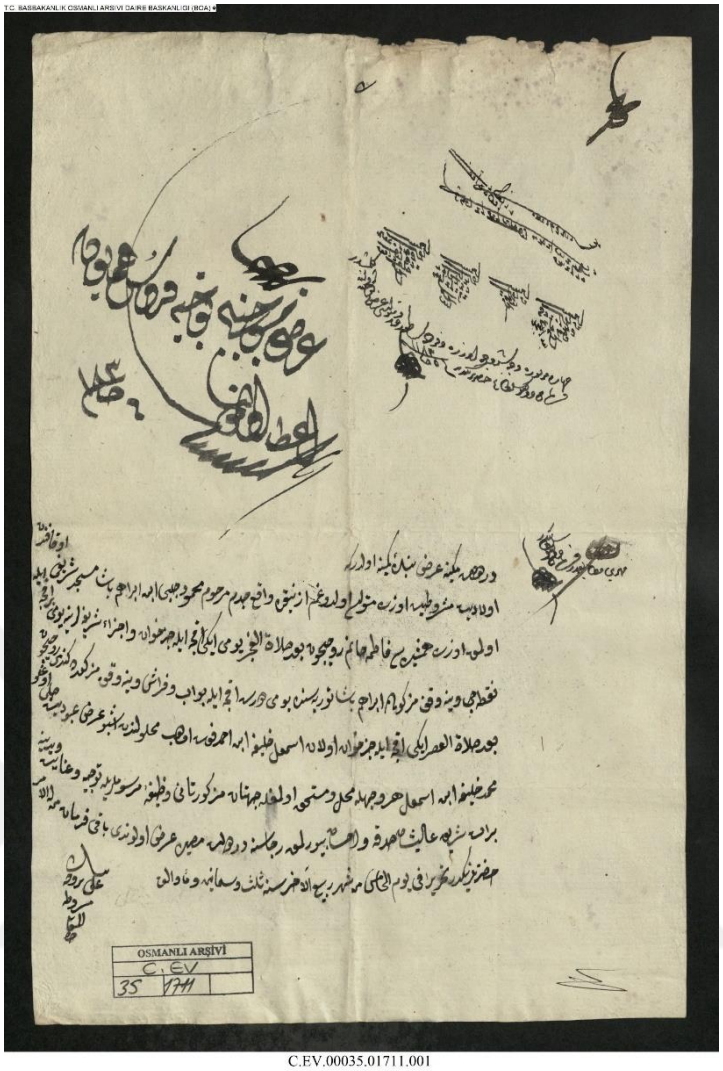
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 83: İznik'te Mahmut Çelebi ibni İbrahim Paşa Evkafından Karaca Hasan ve Canbazlar karyeleri cibayeti.

Kurum: C.EV., Tarih: H. 05.09.1180, Tarih: M. 04.02.1767, Yer Bilgisi: 36-1796.

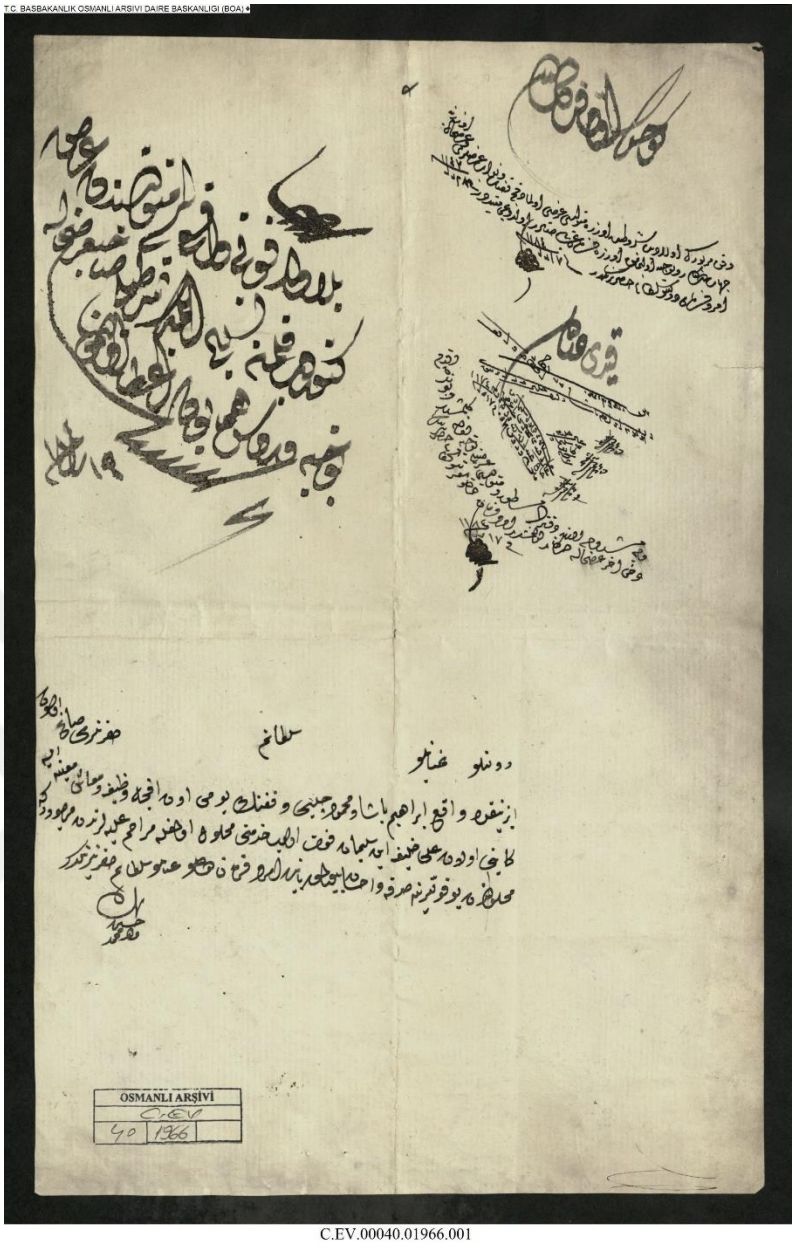
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

C.EV.00035.01711.001

ARŞİV 84: İznik'te İbrahim Paşa oğlu Mahmut Çelebi Mescidi Vakfı'ndan cüzdan ve sairenin tevcihi.
Kurum: C.EV., Tarih: H. 06.05.1183, Tarih: M. 06.09.1769, Yer Bilgisi: 35-1711.

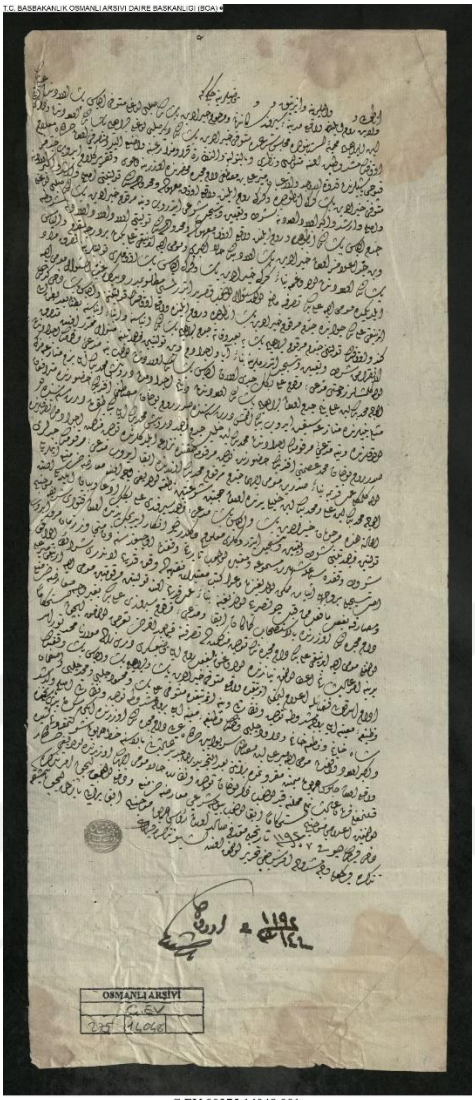
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

C.EV.00040.01966.001

ARŞİV 85: İznik'te İbrahim Paşa ve Mahmut Çelebi Vakfı Kitâbet cihetinin tevcihi.
Kurum: C.EV., Tarih: 19.03.1184, Tarih: M. 13.07.1770, Yer Bilgisi: 40-1966,

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

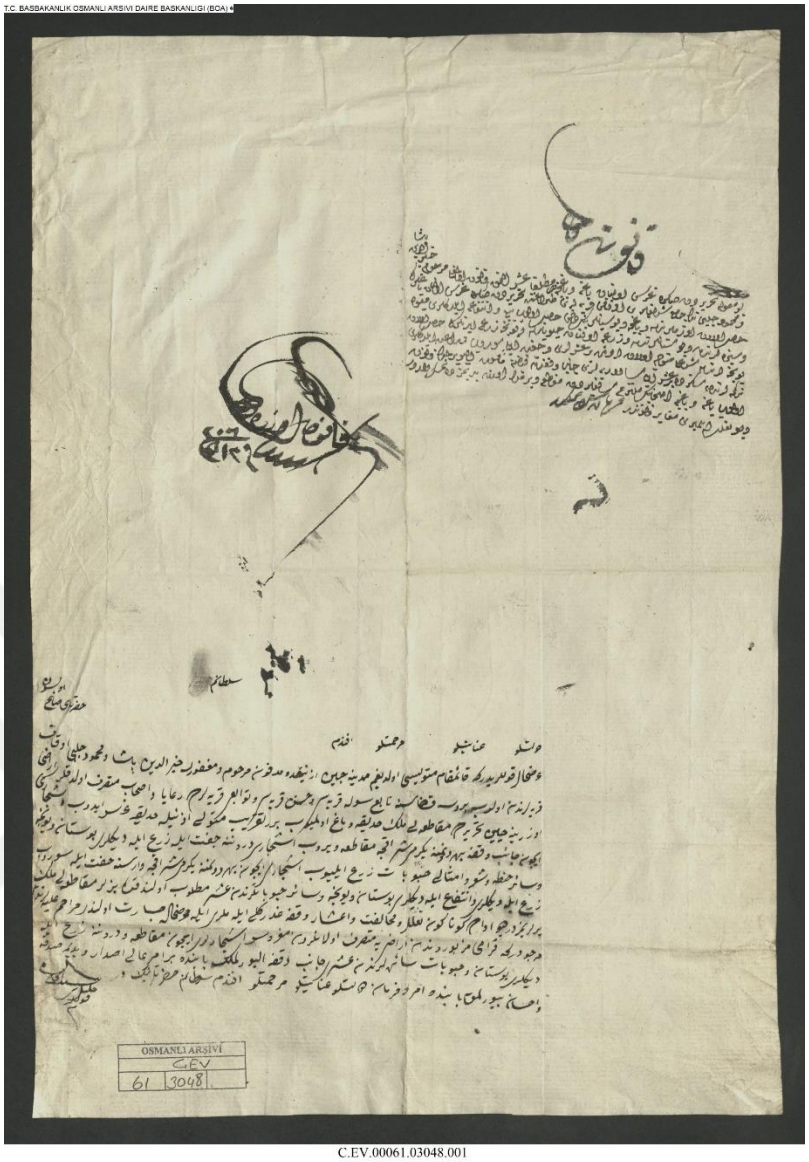

C.EV.00275.14048.001

ARŞİV 86: Rumeli ve Anadolu'daki Çandarlı ailesine mahsus vakıfların İznikli Ali Bey'e tevliyet ve nezaretinin ibkaen tevcihi.

Kurum: C.EV., Tarih: H. 14.11.1192, Tarih: M. 04.12.1778, Yer Bilgisi: 275-14048.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

C.EV.00061.03048.001

ARŞİV 87: İznik'te medfun Hayreddin Paşa ve Mahmut Çelebi Evkafı köyleri ile Bursa kazasında Sole, Hasan ve sair köyler aşarlarını vermekten kaçındıklarından tahsili için Emr-i Ali isdarı.

Kurum: C.EV., Tarih: H. 13.10.1206, Tarih: M. 04.06.1792, Yer Bilgisi: 61-3048.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

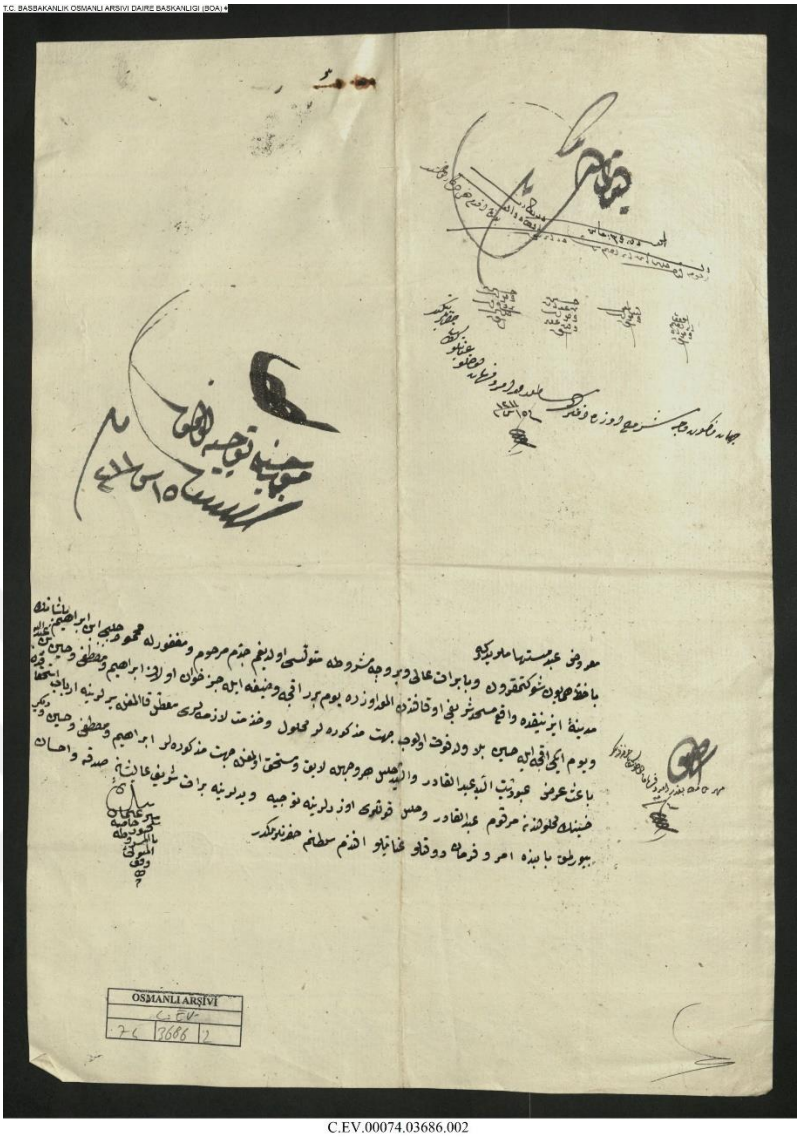

C.EV.00074.03686.001

ARŞİV 88-89: İznik'te Mahmut Çelebi ibni İbrahim Paşa Cami Vakfı'ndan cüzhanlık cihetinin tevcihi, 1. Sayfası.

Kurum: C.EV., Tarih: H. 15.08.1211, Tarih: M. 13.02.1797, Yer Bilgisi: 74.3686.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

C.EV.00074.03686.002

ARŞİV 89: İznik'te Mahmut Çelebi ibni İbrahim Paşa Cami Vakfı'ndan cüzhanlık cihetinin tevcihi, 2. Sayfası.

Kurum: C.EV., Tarih: H. 15.08.1211, Tarih: M. 13.02.1797, Yer Bilgisi: 74.3686.

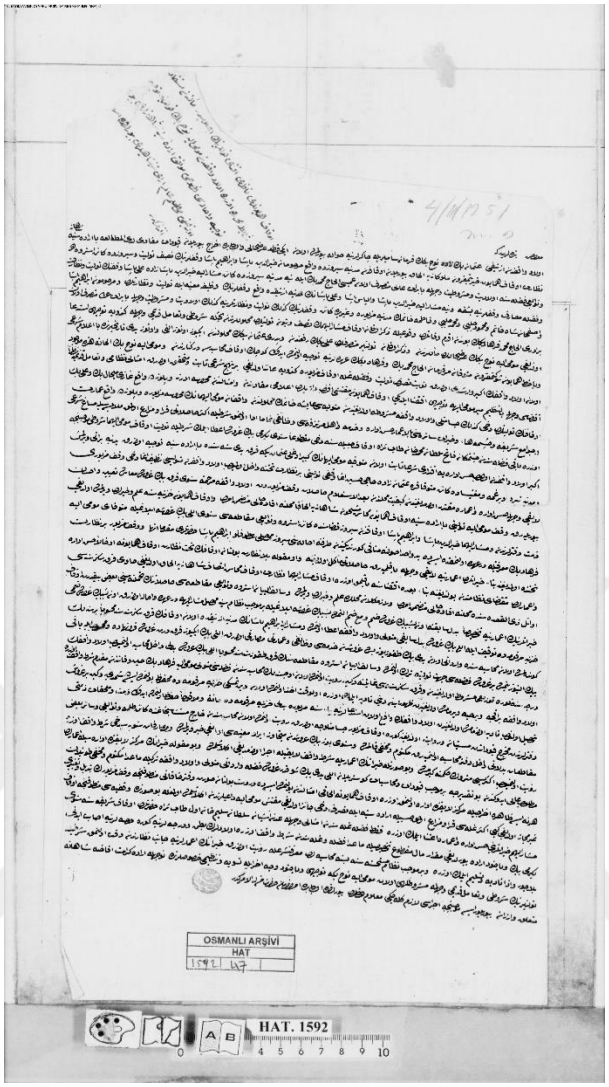
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 90: Bursa ve İznik'te bulunan Hafsa Hatun Vakfı'ndan almak üzere yevmi iki akçe vazife ile cüzhan olan el-Hac Ahmed Muhammed pedereş fevt olub mahlul olan vazifenin merkumun oğlu Mehmed Halife'ye tevcihi.

Kurum: AE.SSLM.III., Tarih: 26.10.1214, Tarih: M. 23.03.1800, Yer Bilgisi: 34-1939.

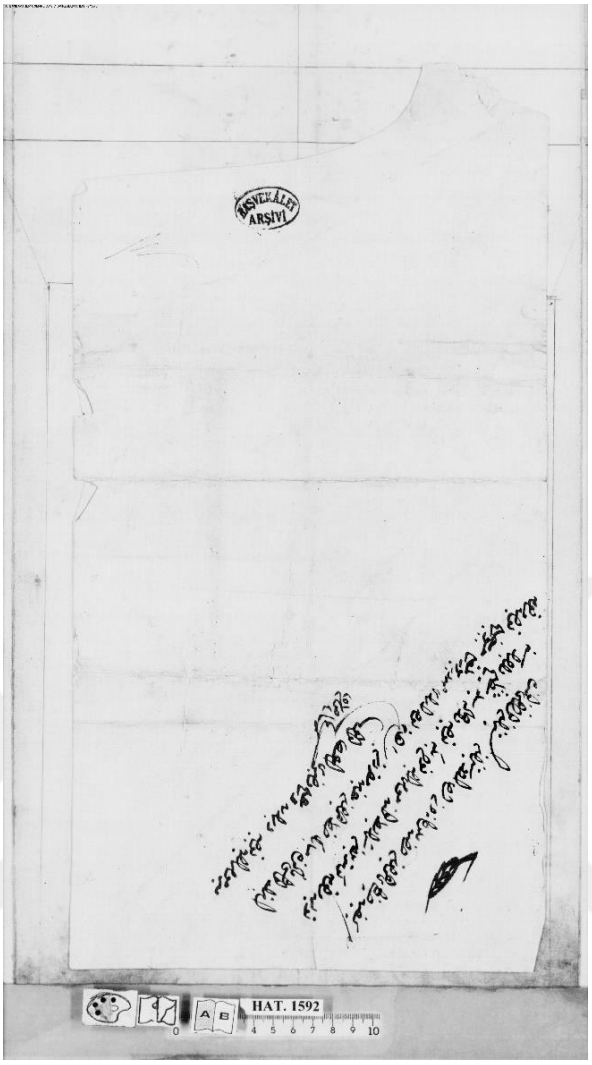
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 91-92: Siroz'da bulunan Hayreddin Paşa ve İbrahim Paşa Evkafı, Hayreddin Paşazade Ali Paşa Evkafı, Hayreddin Paşa, İlyas Paşa ve Ali Paşa'nın İznik'teki evkafının şart-ı vakıf üzere güzel şekilde idare etmek, hak sahiplerine haklarını ödemek, muhasebelerini marifet-i şerle görmek şartıyla Nuh Bey'e tevcihi, 1. Sayfası.

Kurum: HAT., Tarih: H. 04.02.1251, Tarih: M. 01.06.1835, Yer Bilgisi: 1592-47.

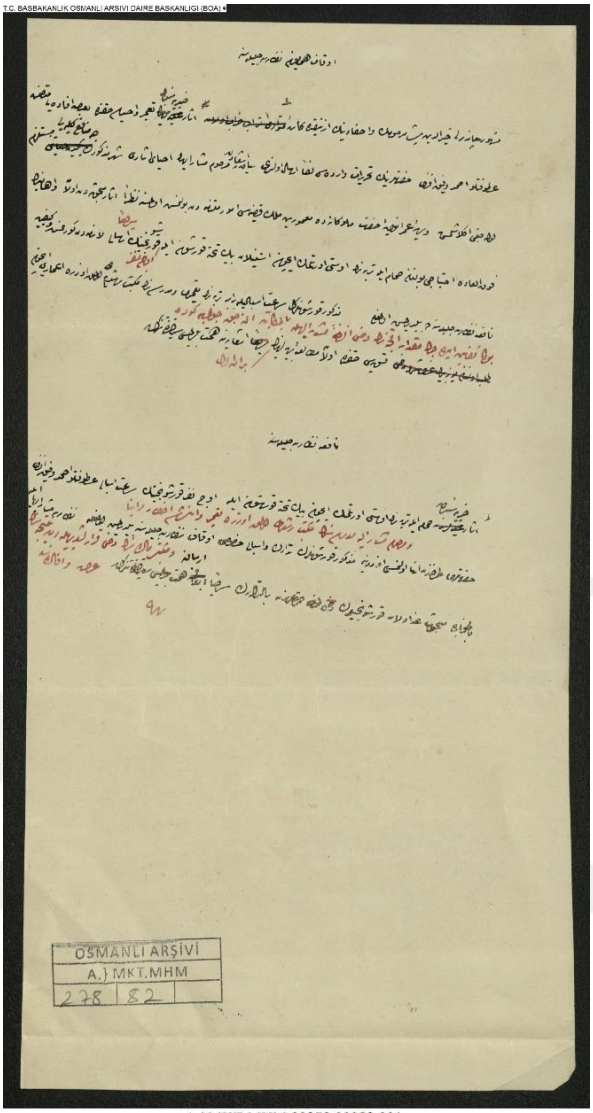
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 92: Siroz'da bulunan Hayreddin Paşa ve İbrahim Paşa Evkafı, Hayreddin Paşazade Ali Paşa Evkafı, Hayreddin Paşa, İlyas Paşa ve Ali Paşa'nın İznik'teki evkafının şart-ı vakıf üzere güzel şekilde idare etmek, hak sahiplerine haklarını ödemek, muhasebelerini marifet-i şerle görmek şartıyla Nuh Bey'e tevcihi, 2. Sayfası.

Kurum: HAT., Tarih: H. 04.02.1251, Tarih: M. 01.06.1835, Yer Bilgisi: 1592-47.

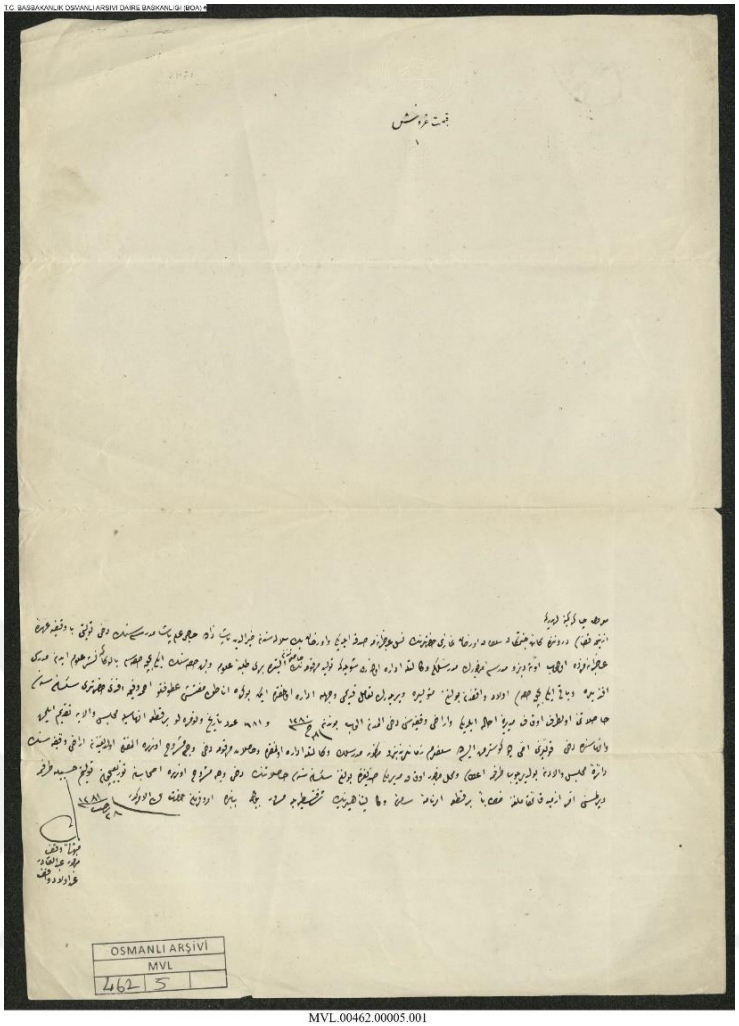
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

A.}MKT.MHM.00278.00082.001

ARŞİV 93: Çandarlı Hayreddin Paşa ve ahfadının İznik'teki hayratının tamir ve yenilenmesi.
Kurum: A.MKT.MHM., Tarih: H. 16.04.1280, Tarih: M. 30.09.1863, Yer Bilgisi: 278-82.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

MVL.00462.00005.001

ARŞİV 94: İznik kazasındaki Sultan Orhan Gazi neslinden Hayreddin Paşazade Hacı Ali Paşa Medresesi'nin tevliyeti hakkında mütevellisi Abdülkadir Ağa'nın arzuhali, 24. İstida.
Kurum: MVL., Tarih: H. 28.07.1281, Tarih: M. 27.12.1864, Yer Bilgisi: 462-5.

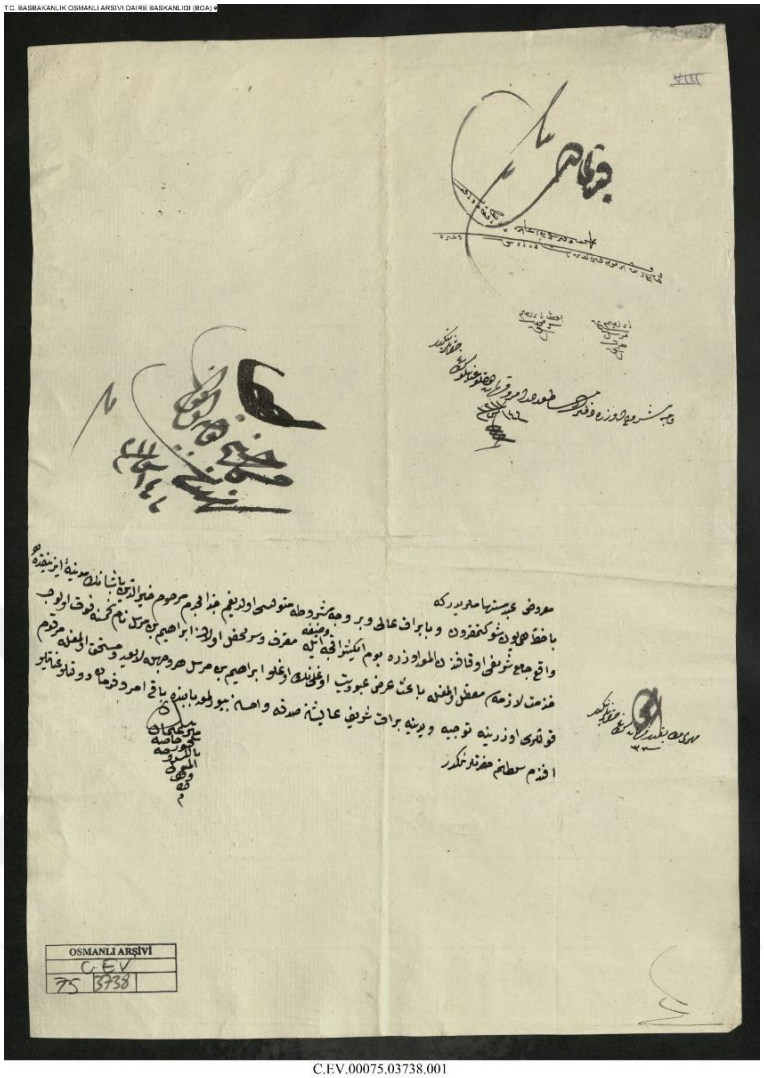
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

C.EV.00062.03088.001

ARŞİV 95: Hayreddin Paşa'nın İznik'teki cami vakfı müezzin ve sairesinin tevcihi.
Kurum: C.EV., Tarih: H. 12.08.1211, Tarih: M. 10.02.1797, Yer Bilgisi: 62.3088.

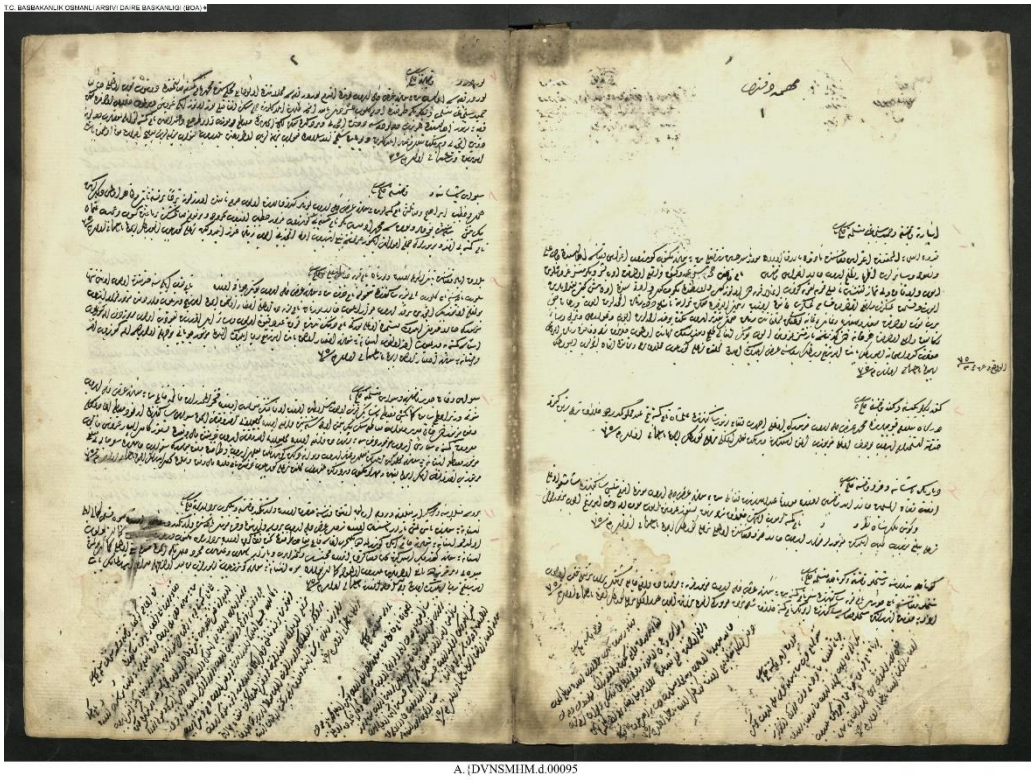
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

C.EV.00075.03738.001

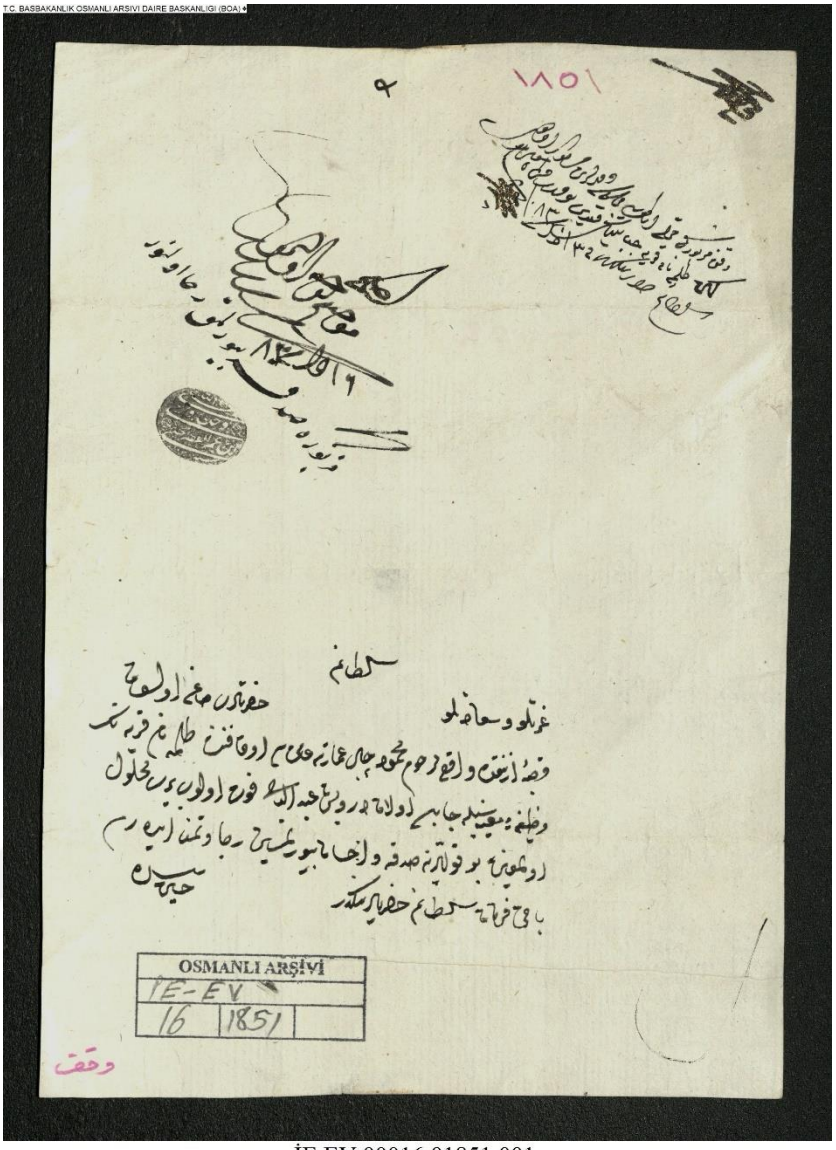
ARŞİV 96: Hayreddin Paşa'nın İznik'teki cami vakfı sermahfel ve muarrif cihetlerinin tevcihi.
Kurum: C.EV., Tarih: H. 14.08.1211, Tarih: M. 12.02.1797, Yer Bilgisi: 75-3738.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 97: Lazkiye kadısına: İznik'te Mahmut Çelebi İmareti ve birader Mehmed Çelebi Hemşiresi Fatma Hatun vakıflarının gelirlerini tahsil etmek için İbrahim'in görevlendirildiği.
Kurum: A.DVNSMHM.d., Tarih: H. 10.05.1075, Tarih: M. 29.11.1664, Yer Bilgisi: 95.204.

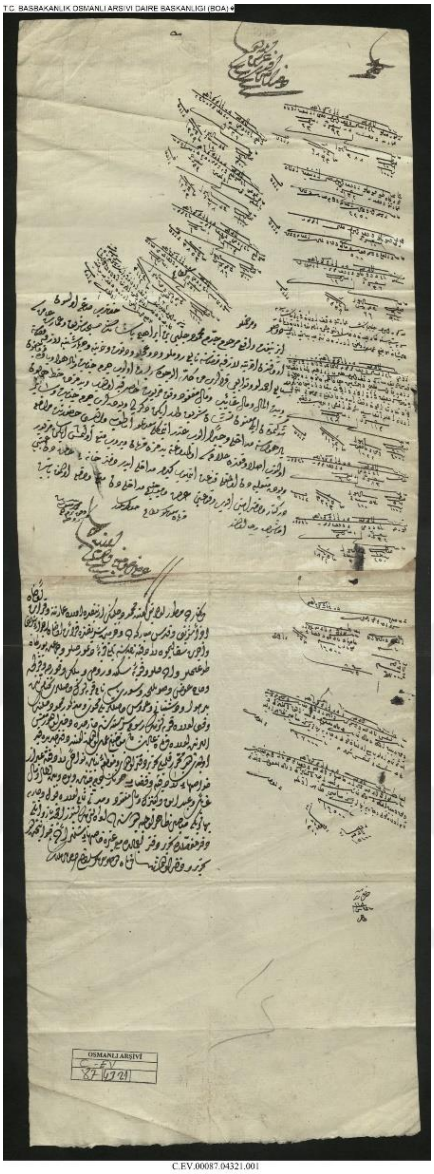
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

İE.EV.00016.01851.001

ARŞİV 98: İznik'te vaki Mahmut Çelebi İmareti evkafından Talha karyesi cabiliğinin uhdesine tevcihi hakkında Hüseyin imzasıyla verilen ve Müftü Yahya Efendi tarafından tahşiye olunan istida.
Kurum: İE.EV., Tarih: H. 16.11.1083, Tarih: M. 05.03.1673, Yer Bilgisi: 16-1851.

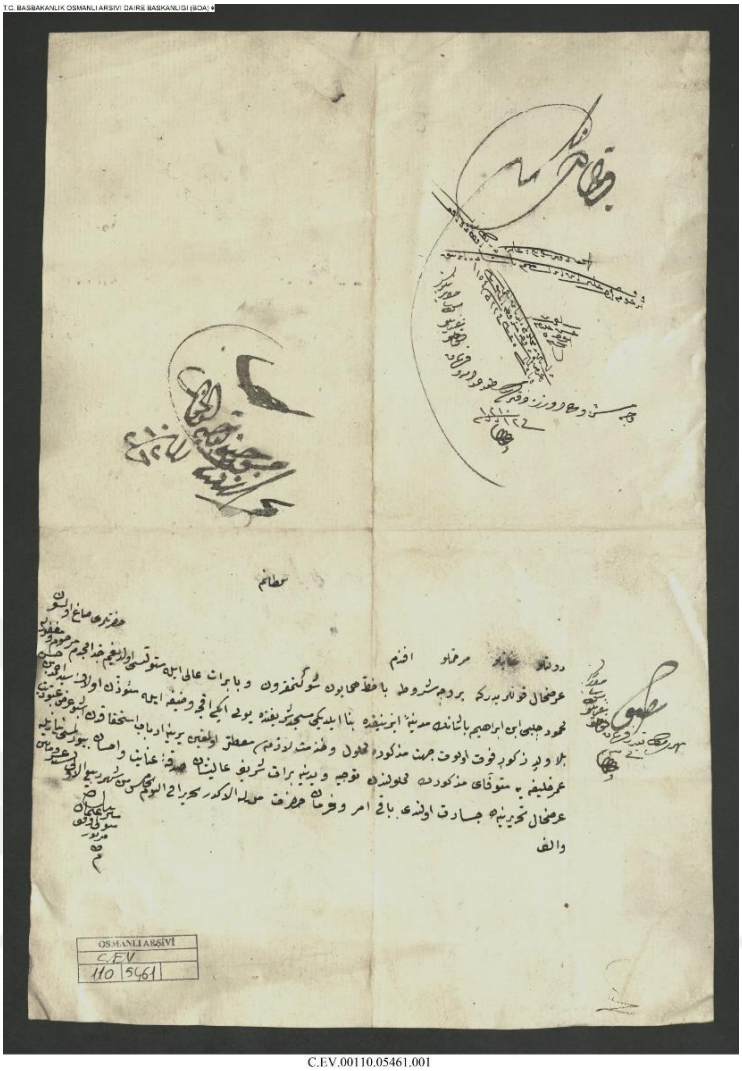
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 99: İbrahim Paşa oğlu Mahmut Çelebi'nin İznik'te cami ve hayrat-ı sairesi evkafının Ezine-i Lazkiye kazasına tabi köyleri rüsumatına vaki olan müdahalenin men'i.

Kurum: C.EV., Tarih: H. 01.08.1118, Tarih: M. 08.11.1706, Yer Bilgisi: 87-4321.

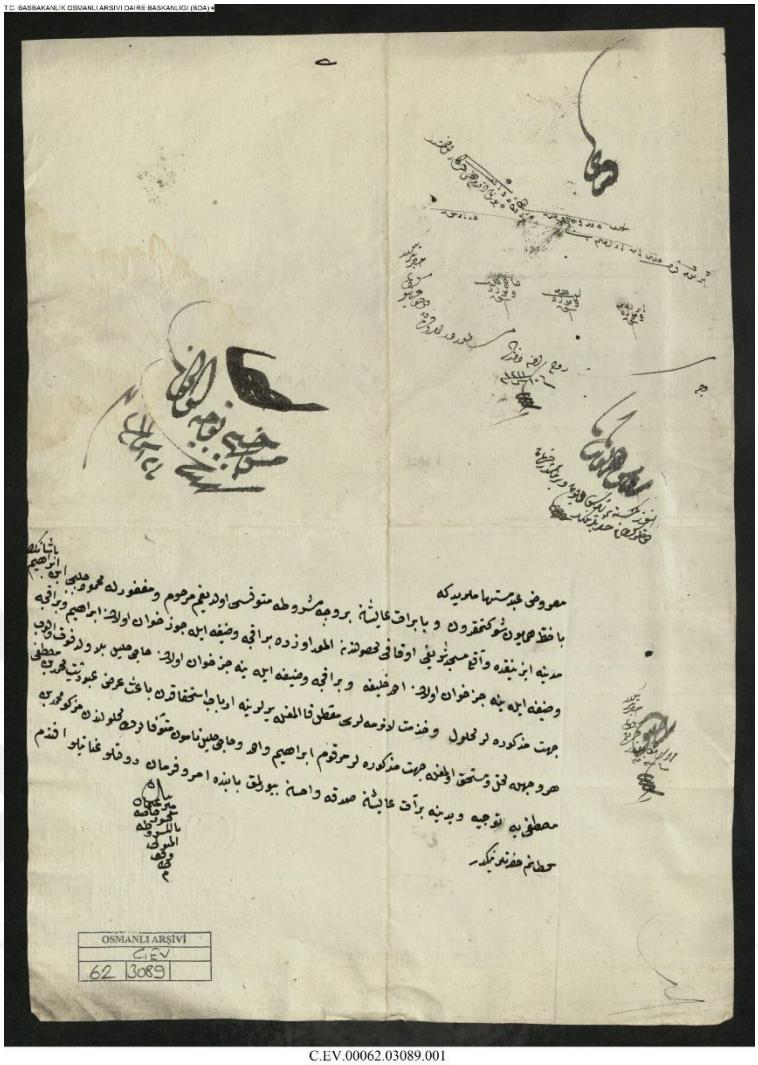
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

C.EV.00110.05461.001

ARŞİV 100: İznik'te kain İbrahim Paşa oğlu Mahmut Çelebi Cami Vakfı müezzin tevcihi.
Kurum: C.EV., Tarih: H. 12.03.1210, Tarih: M. 26.09.1795, Yer Bilgisi: 110-5461.

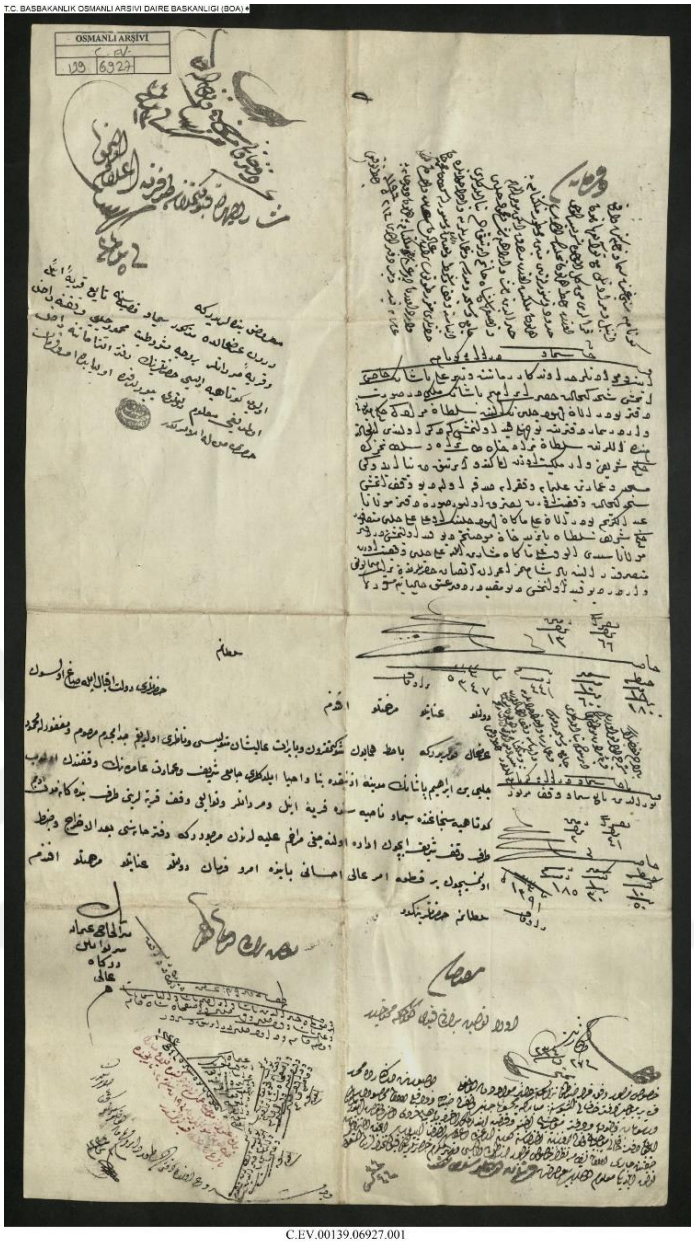
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

C.EV.00062.03089.001

ARŞİV 101: İznik'te Mahmut Çelebi İbni İbrahim Paşa Mescidi Vakfı cüzhan cihetinin tevcihi.
Kurum: C.EV., Tarih: H. 12.08.1211, Tarih: M. 10.02.1797, Yer Bilgisi: 62-3089.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

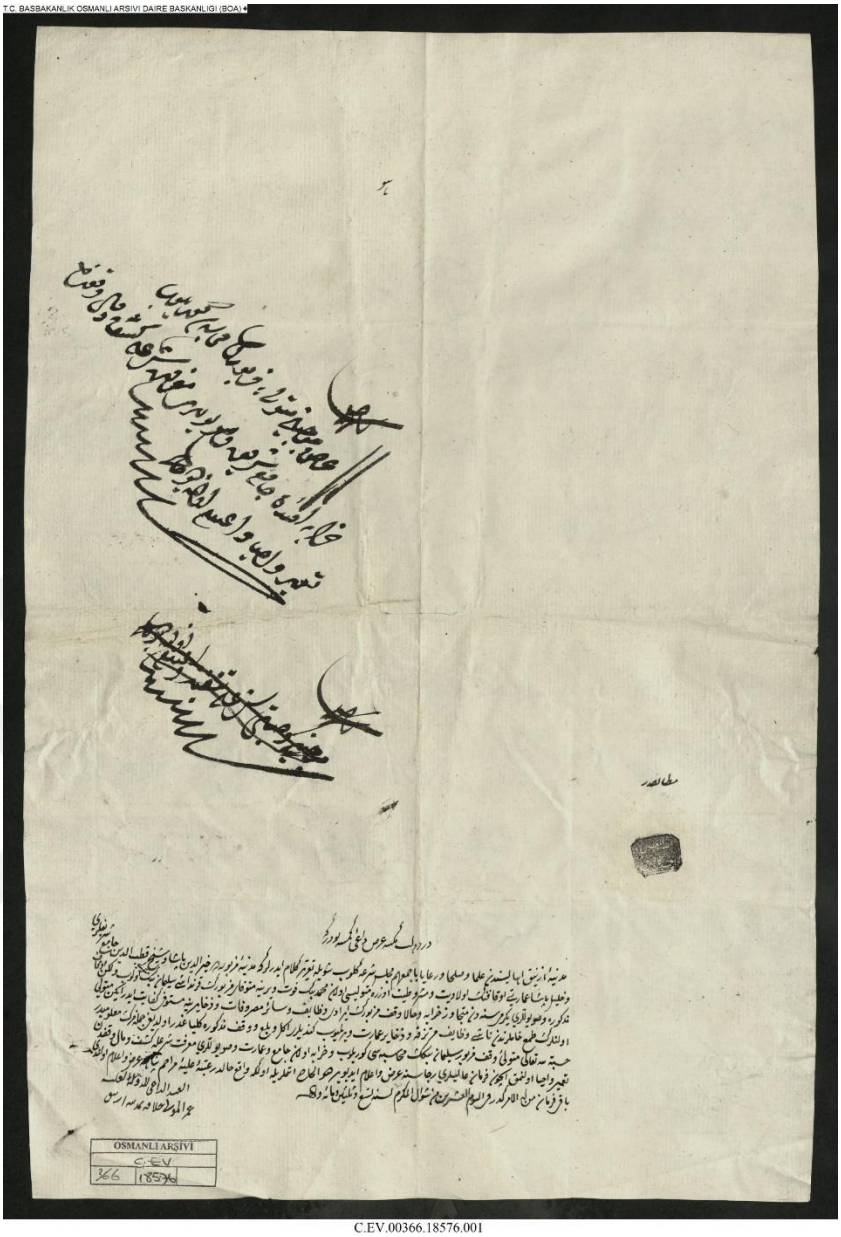

C.EV.00139.06927.001

ARŞİV 102: Çandarlı İbrahim Paşa oğlu Mahmut Çelebi'nin İznik'teki cami ve imaretinin Simav'daki vakıf köprüleri.

Kurum: C.EV., Tarih: 05.08.1234, Tarih: M. 30.05.1819, Yer Bilgisi: 139-6927.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

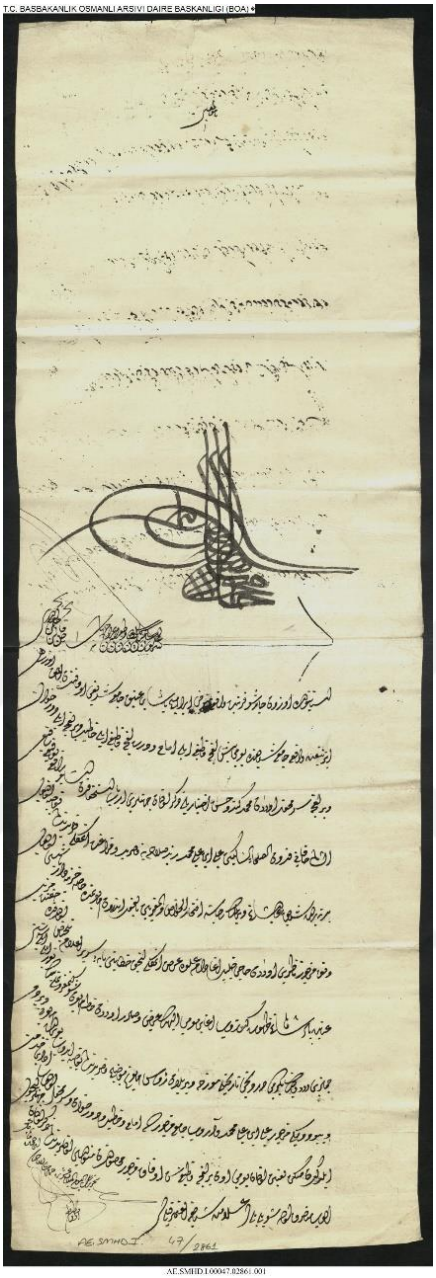

C.EV.00366.18576.001

ARŞİV 103: İznik'te Hayreddin Paşa ve Şeyh Kutbüddin Camileri evkafıyla, Halil Paşa İmareti Vakfı tevliyetinin tevcihi.

Kurum: C.EV., Tarih: H. 29.12.1139, Tarih: M. 17.08.1727, Yer Bilgisi: 366-18576.

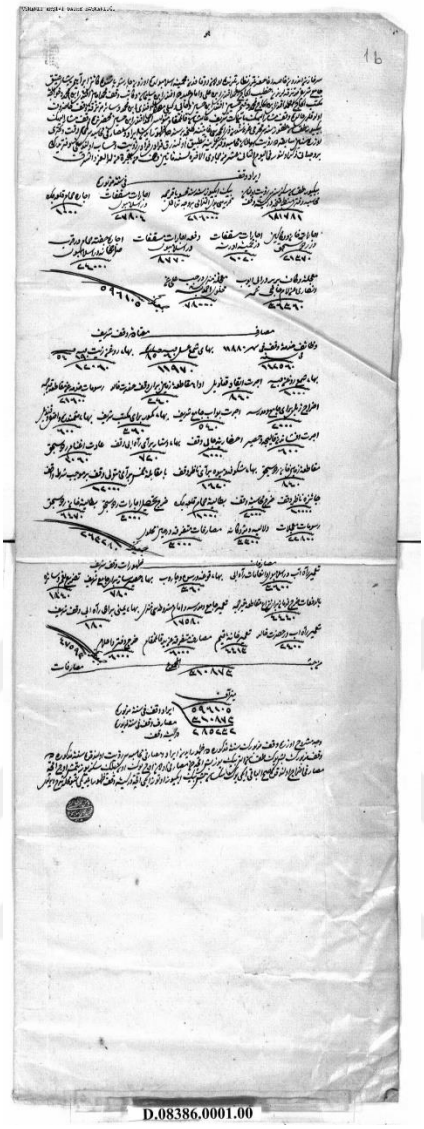
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 104: İstanbul'da Uzunçarşı kurbunda vaki İbrahim Paşa'yı Atik Cami Evkafından almak üzere İznik'teki caminin imamet, hatibet, devirhanlık ve sermahfiliğinin Mehmed'in ferağından Ali İbni Ali Mehmed'e tevcihi.

Kurum: AE.SMHD.I., Tarih: 27.02.1168, Tarih: M. 13.12.1754, Yer Bilgisi: 47-2861.

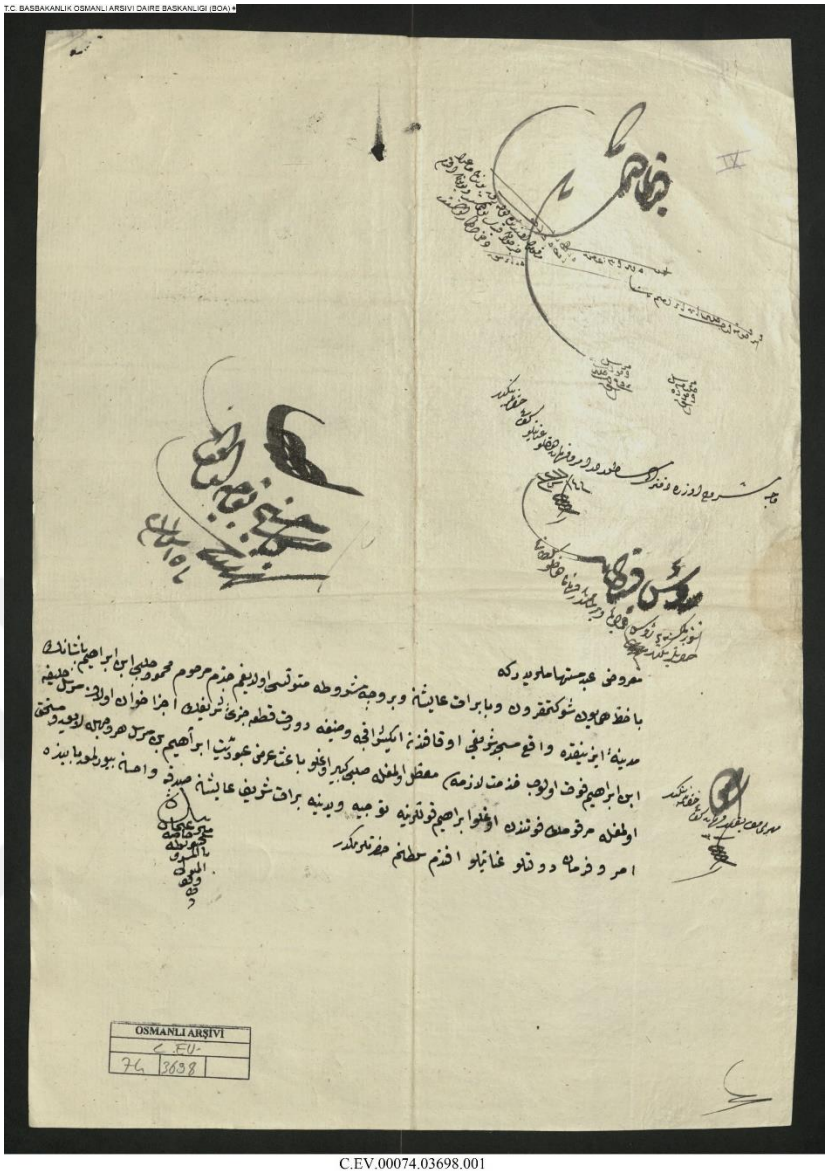
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 105: Abdülhalim el-Haşimi mühriyle muhasebe defteri: İstanbul'da Uzunçarşı başında Çandarlızade Atik İbrahim Paşa Cami Vakfı varidat ve masraflarının, mezkûr vakıf mürtezikasından isimleri yazılı kimselerle, vakfın mütevelli kaymakamı Ahmed Efendi muvacehesinde görülen bir senelik hesaplarını havi (Arşiv, 105).

Kurum: TS.MA.d., Tarih: H. 12.06.1200, Tarih: M. 12.06.1786, Yer Bilgisi: 8386.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

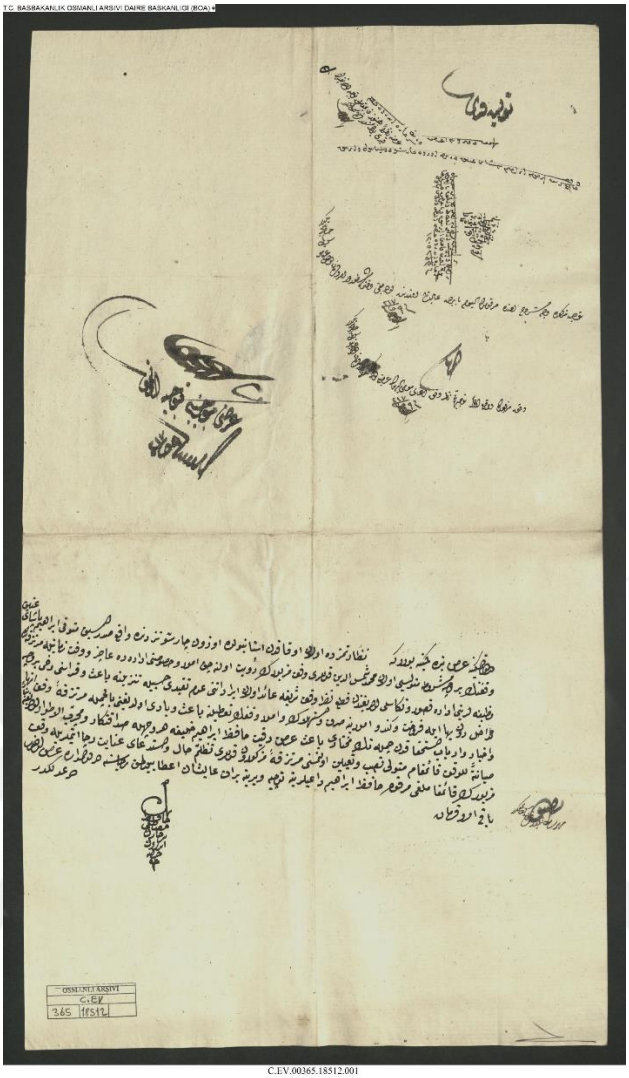

C.EV.00074.03698.001

ARŞİV 106: İznik'te Mahmut Çelebi İbni İbrahim Paşa Cami Vakfı'ndan cüzhanlık cihetinin tevcihi

Kurum: C.EV., Tarih: H. 15.08.1211, Tarih: M. 13.02.1797, Yer Bilgisi: 74-3686.

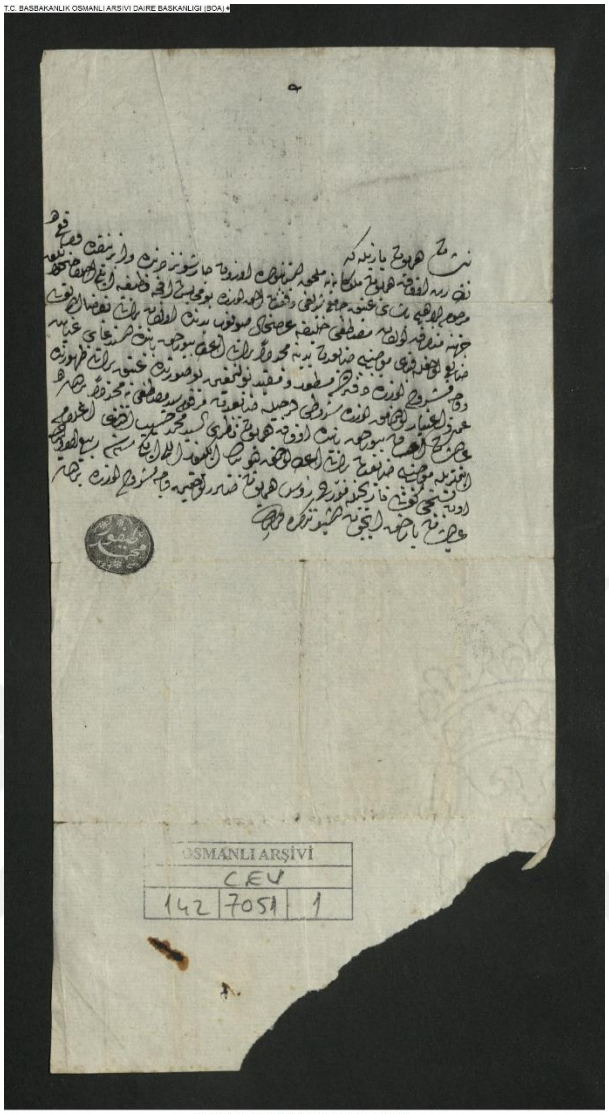
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 107: İstanbul'da cami ve İznik'te hayratı bulunan Atik İbrahim Paşa Vakfı mütevelli kaymakamlığı.

Kurum: C.EV., Tarih: H. 29.05.1217, Tarih: M. 27.09.1802, Yer Bilgisi: 365-18512.

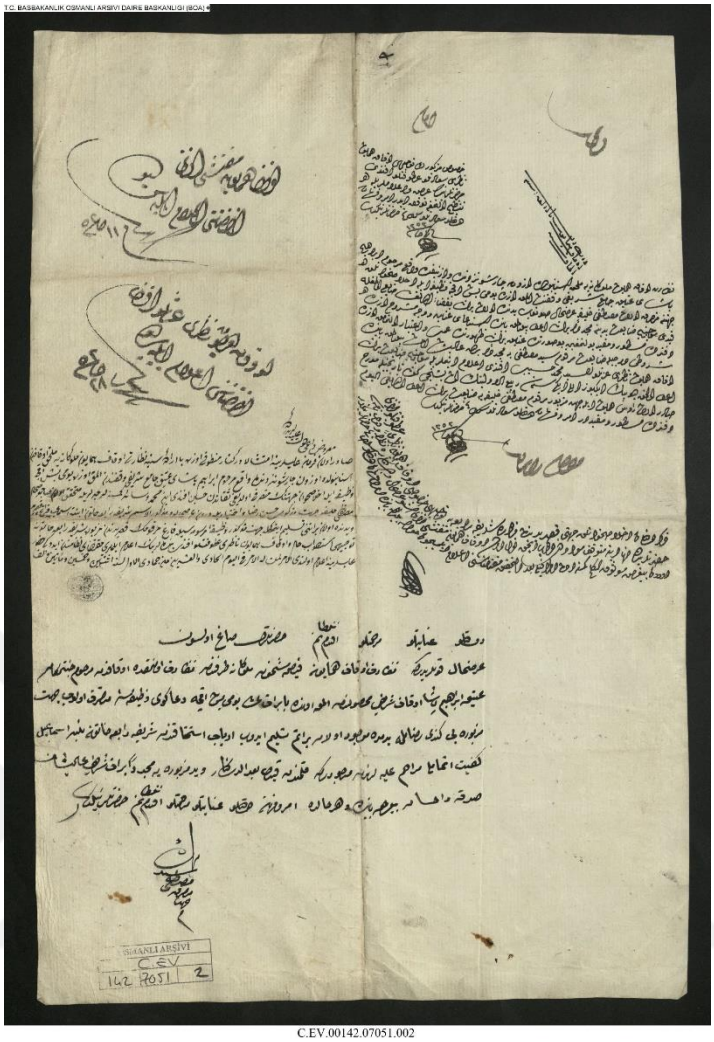
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

C.EV.00142.07051.001

ARŞİV 108-110: İstanbul'da Uzunçarşı'da ve İznik'te İbrahim Paşa'yı Atik Cami-i Şerifi, 1. Sayfası.
Kurum: C.EV., Tarih: H. 28.05.1252, Tarih: M. 10.09.1836, Yer Bilgisi: 142-7051.

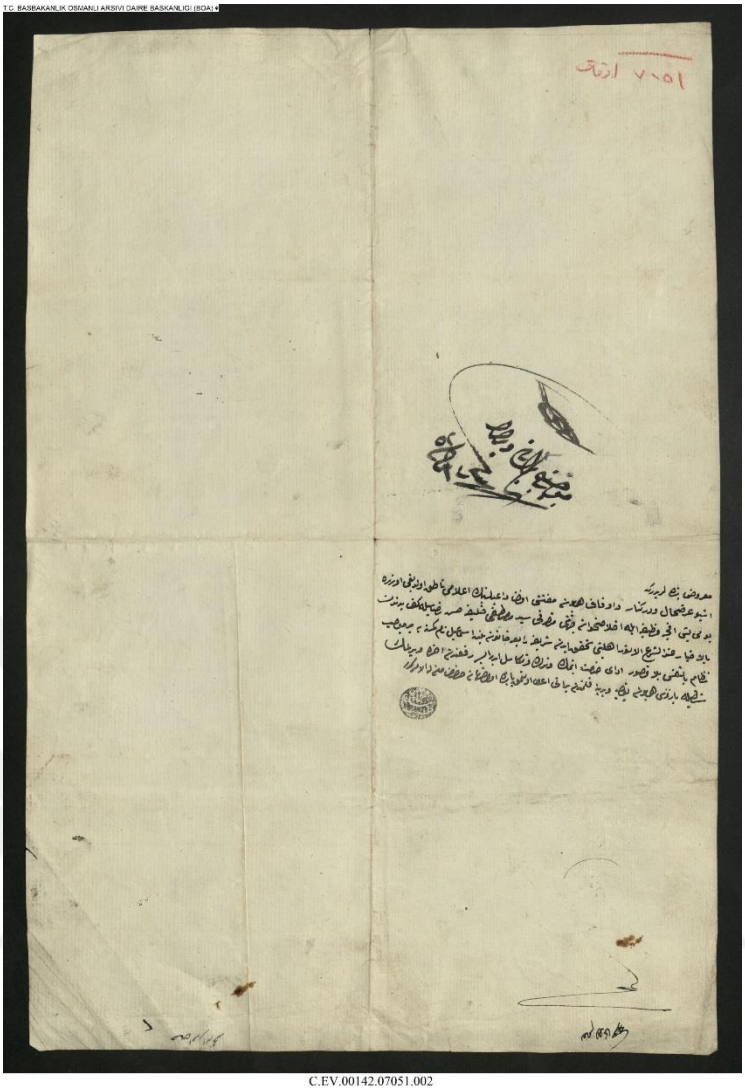
KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı,
Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

C.EV.00142.07051.002

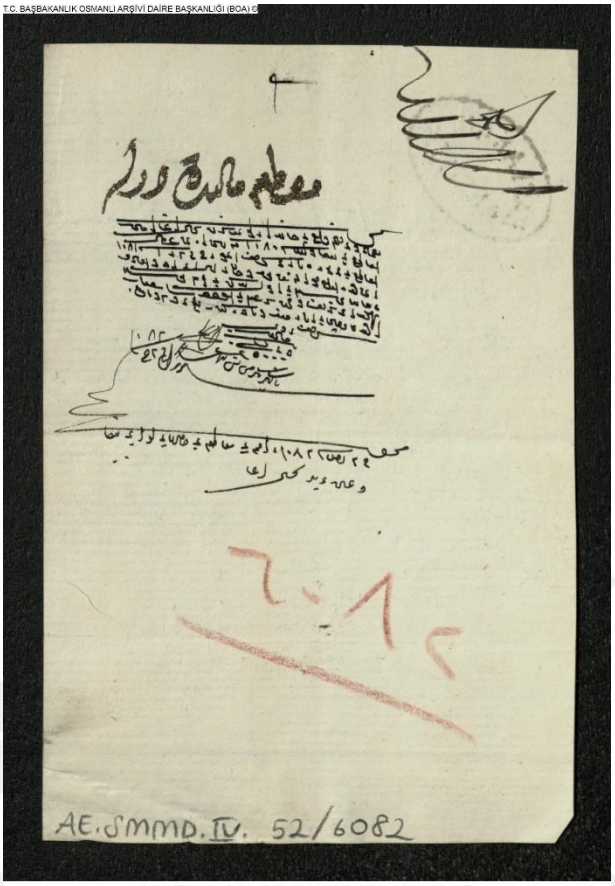
ARŞİV 109: İstanbul'da Uzunçarşı'da ve İznik'te İbrahim Paşa'yı Atik Cami-i Şerifi, 2. Sayfası.
Kurum: C.EV., Tarih: H. 28.05.1252, Tarih: M. 10.09.1836, Yer Bilgisi: 142-7051.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

ARŞİV 110: İstanbul'da Uzunçarşı'da ve İznik'te İbrahim Paşa'yı Atik Cami-i Şerifi, 3. Sayfası.
Kurum: C.EV., Tarih: H. 28.05.1252, Tarih: M. 10.09.1836, Yer Bilgisi: 142-7051.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

AE.SMMD.IV.00052.06082.001

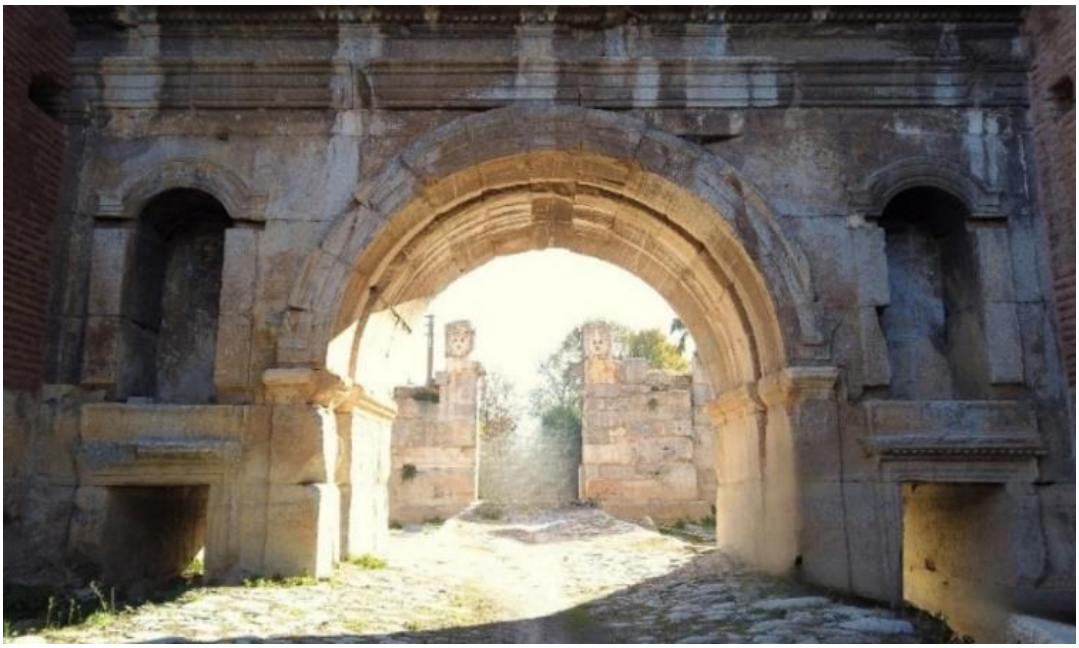
ARŞİV 111: Çandarlı Kalesi'nin termimi masrafının Biga Hasları Mukataasından itası.
Kurum: AE.SMMD.IV., Tarih: H. 26.06.1082, Tarih: M. 30.10.1671, Yer Bilgisi: 52-6082.

KAYNAK: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Belge Tarama Sistemi, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

EK 5: FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: İznik Gölü.

Fotoğraf 2: İstanbul Kapısı.

Fotoğraf 3: Yenişehir Kapısı.

Fotoğraf 4: Lefke Kapısı.

Fotoğraf 5: Göl Kapısı.

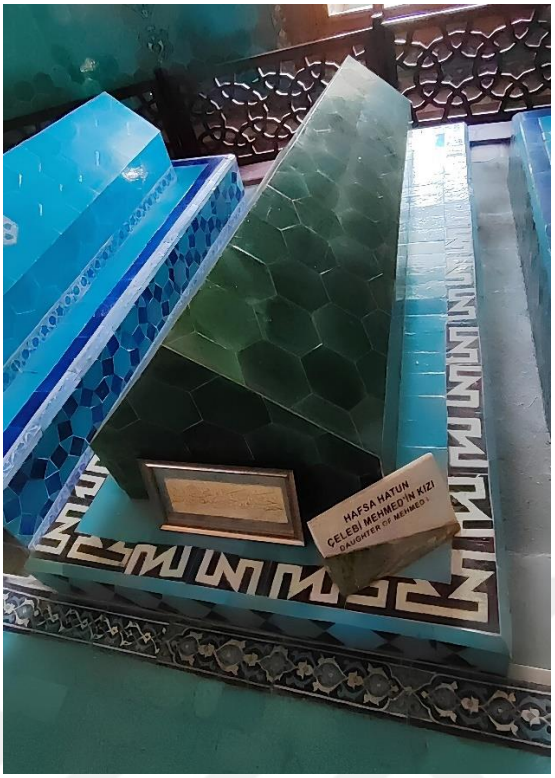
Fotoğraf 6: İznik Roma Tiyatrosu.

Fotoğraf 7: Rumeli Hisarı, Dennis G. Jarvis https://www.flickr.com/photos/archer10/2215822645/, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Fotoğraf 8: Bursa Yeşil Türbe.

Fotoğraf 9: Bursa Yeşil Türbe, Hafsa Hatun'un makam mezarı.

Fotoğraf 10: İznik Yeşil Camii'nin güneydoğusundaki Tarihi Hamam.

Fotoğraf 11: İznik Yeşil Camii'nin güneydoğusundaki Tarihi Hamam.

Fotoğraf 12: İznik Yeşil Camii'nin kuzeybatı cephesi.

Fotoğraf 13: İznik Yeşil Camii'nin batı cephesi.

Fotoğraf 14: İznik Yeşil Camii'nin dış kitâbesi.

Fotoğraf 15: İznik Yeşil Camii'nin dış kitâbesi.

Fotoğraf 16: İznik Yeşil Camii'nin dış kitâbesi detayı.

Fotoğraf 17: İznik Yeşil Camii'nin iç kitâbesi ve harim giriş kapısı.

Fotoğraf 18: İznik Yeşil Camii'nin iç kitâbesi detayı.

Fotoğraf 19: İznik Yeşil Camii'nin son cemaat yeri.

Fotoğraf 20: İznik Yeşil Camii'nin son cemaat yerinin kubbeyle örtülü orta kısmı.

Fotoğraf 21: İznik Yeşil Camii'nin son cemaat yerinin doğu cephesindeki mermer korkuluk şebekeleri.

Fotoğraf 22: İznik Yeşil Camii'nin son cemaat yerinin doğu tarafı.

Fotoğraf 23: İznik Yeşil Camii'nin son cemaat yerinin batı tarafı.

Fotoğraf 24: İznik Yeşil Camii'nin son cemaat yerindeki korint sütun başlığı.

Fotoğraf 25: İznik Yeşil Camii son cemaat yerindeki mermer kabartmalardan biri.

Fotoğraf 26: İznik Yeşil Camii'nin iç portalı.

Fotoğraf 27: İznik Yeşil Camii'nin iç portalının detayı.

Fotoğraf 28: İznik Yeşil Camii'nin son cemaat yerinin pencere detayı.

Fotoğraf 29: İznik Yeşil Camii'nin doğu cephesi.

Fotoğraf 30: İznik Yeşil Camii'nin doğu cephesinin pencere detayı.

Fotoğraf 31: İznik Yeşil Camii'nin güney cephesi.

Fotoğraf 32: İznik Yeşil Camii'nin güney cephesinin pencere detayı.

Fotoğraf 33: İznik Yeşil Yeşil Camii'nin batı cephesi.

Fotoğraf 34: İznik Yeşil Camii'nin batı cephesinin pencere detayı.

Fotoğraf 35: İznik Yeşil Camii'nin batı cephesi.

Fotoğraf 36: İznik Yeşil Camii'nin batı cephesinin pencere detayı.

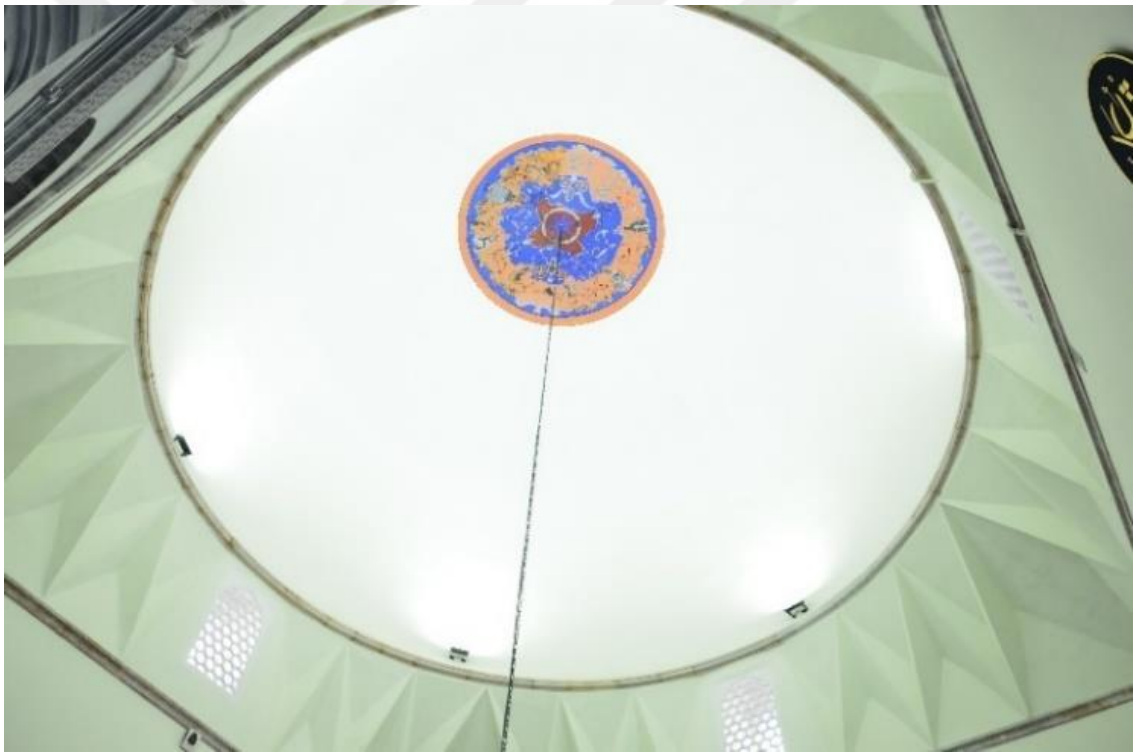
Fotoğraf 37: İznik Yeşil Camii'nin harim mekânı girişi.

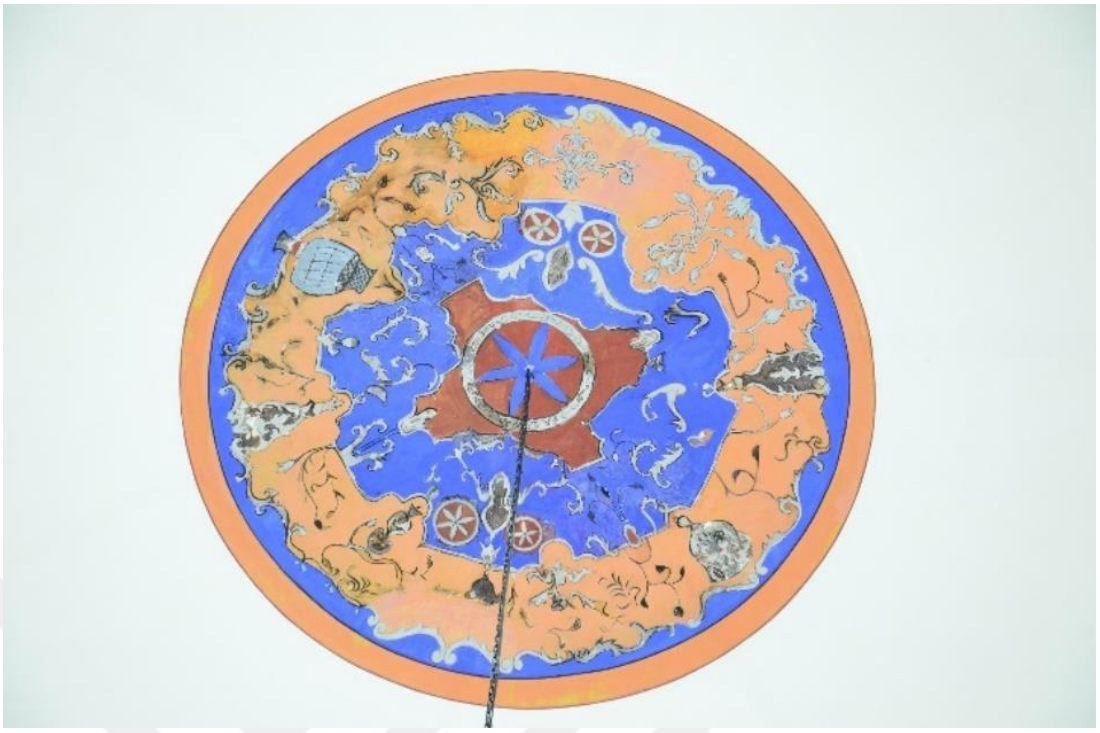
Fotoğraf 38: İznik Yeşil Camii'nin harim mekânına giriş yapılan kubbenin iç kısmı.

Fotoğraf 39: İznik Yeşil Camii'nin harim mekânı.

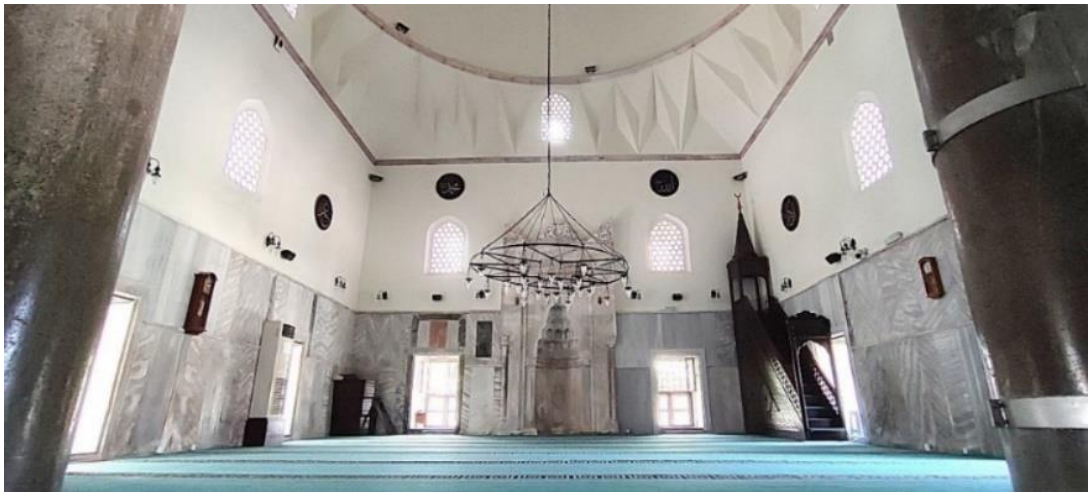
Fotoğraf 40: İznik Yeşil Camii'nin harim mekânını örten kubbesi.

Fotoğraf 41: İznik Yeşil Camii hariminin kubbe içi kalem işi süslemeleri.

Fotoğraf 42: İznik Yeşil Camii'nin kubbe geçişinde kullanılan üçgenler.

Fotoğraf 43: İznik Yeşil Camii'nin harim mekânı.

Fotoğraf 44: İznik Yeşil Camii'nin harim mekânı.

Fotoğraf 45: İznik Yeşil Camii'nin harim mekânı.

Fotoğraf 46: İznik Yeşil Camii'nin mihrabı.

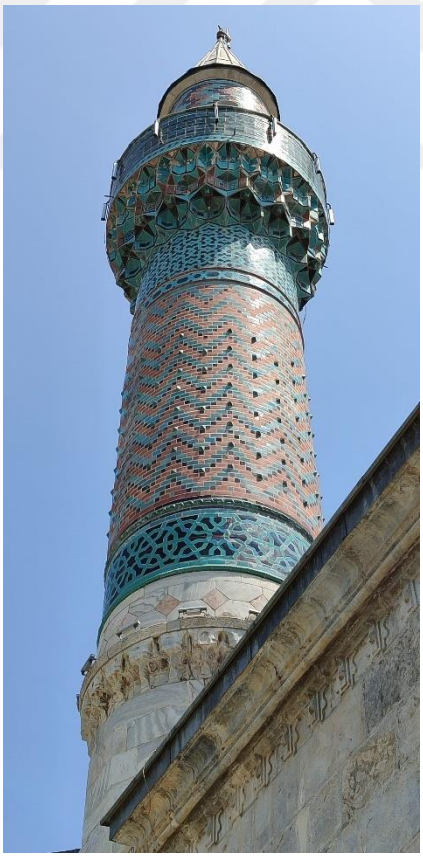
Fotoğraf 47: İznik Yeşil Camii'nin mihrap detayı.

Fotoğraf 48: İznik Yeşil Camii mihrabındaki geometrik ve bitkisel süslemeler.

Fotoğraf 49: İznik Yeşil Camii'nin minaresi.

Fotoğraf 50: İznik Yeşil Camii'nin minaresi.

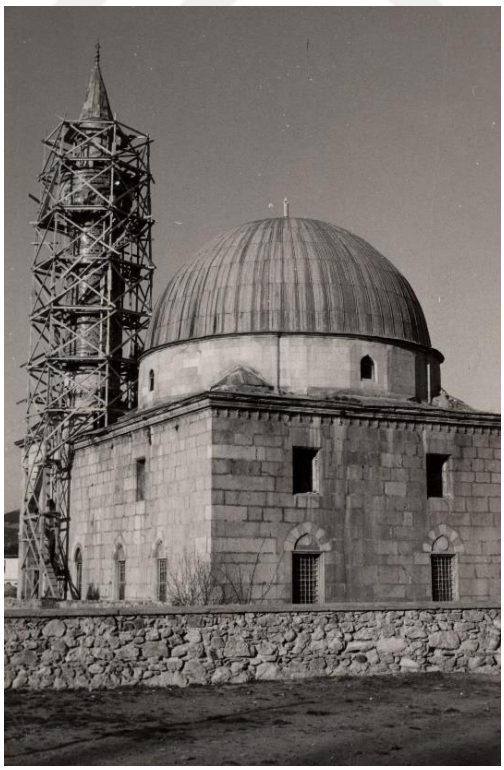
Fotoğraf 51: İznik Yeşil Camii'nin minaresi.

Fotoğraf 52: İznik Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nde (İznik Nilüfer Hatun İmareti) sergilenen İznik Yeşil Camii'nin minaresinin sırlı tuğlaları.

Fotoğraf 53: İznik Yeşil Camii, salt arşiv.

Fotoğraf 54: İznik Yeşil Camii, salt arşiv.

Fotoğraf 55: İznik Yeşil Camii, salt arşiv.

Fotoğraf 56: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi.

Fotoğraf 57: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi.

Fotoğraf 58: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin bulunduğu mezarlıkta Çandarlı sülalesinden defnedilenler.

Fotoğraf 59: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin güneydoğu cephesi.

Fotoğraf 60: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin güney cephesi.

Fotoğraf 61: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin batı cephesi.

Fotoğraf 62: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin doğu bölümü, aydınlık feneri detayı.

Fotoğraf 63: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin doğu bölümü, Çandarlı Hayreddin Paşa'nın (sol) ve Çandarlı Ali Paşa'nın (sağ) sandukaları.

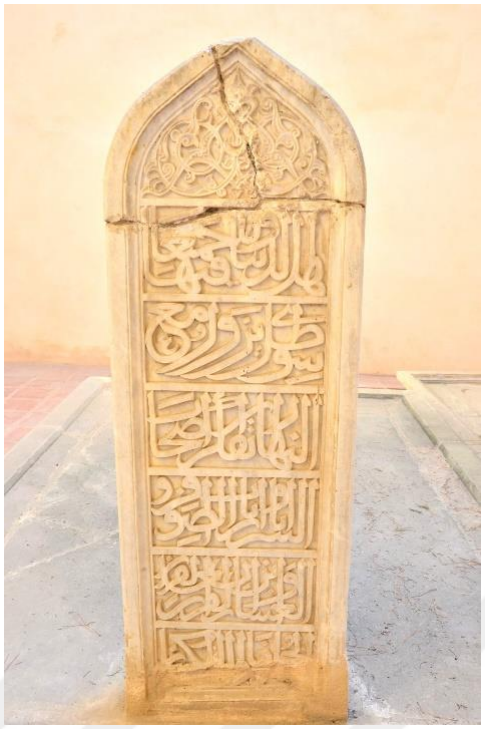
Fotoğraf 64: Çandarlı Hayreddin Paşa'nın (sol) ve Çandarlı Ali Paşa'nın (sağ) sandukaları.

Fotoğraf 65: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin doğu bölümü, kuzey cephesinden görünüm.

Fotoğraf 66: Çandarlı Hayreddin Paşa'nın baş taşının iç yüzü.

Fotoğraf 67: Çandarlı Hayreddin Paşa'nın baş taşının dış yüzü.

Fotoğraf 68: Çandarlı Hayreddin Paşa'nın ayak taşının iç yüzü.

Fotoğraf 69: Çandarlı Hayreddin Paşa'nın ayak taşının dış yüzü.

Fotoğraf 70: Çandarlı Hayreddin Paşa'nın sandukasının kuzey yönü.

Fotoğraf 71: Çandarlı Hayreddin Paşa'nın sandukasının güney yönü.

Fotoğraf 72: Çandarlı Ali Paşa'nın baş taşının iç yüzü.

Fotoğraf 73: Çandarlı Ali Paşa'nın baş taşının dış yüzü.

Fotoğraf 74: Çandarlı Ali Paşa'nın ayak taşının iç yüzü.

Fotoğraf 75: Çandarlı Ali Paşa'nın ayak taşının dış yüzü.

Fotoğraf 76: Çandarlı Ali Paşa'nın sandukasının kuzey yönü.

Fotoğraf 77: Çandarlı Ali Paşa'nın sandukasının güney yönü.

Fotoğraf 78: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin doğu bölümündeki aydınlık feneri.

Fotoğraf 79: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin girişi, güney cephesinden görünüm.

Fotoğraf 80: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin batı bölümü.

Fotoğraf 81: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin batı bölümü.

Fotoğraf 82: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin batı bölümü.

Fotoğraf 83: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin batı bölümü.

Fotoğraf 84: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin batı bölümü.

Fotoğraf 85: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin batı bölümü, Fatma Hatun'un kabri.

Fotoğraf 86: Fatma Hatun'un baş taşının dış yüzü.

Fotoğraf 87: Fatma Hatun'un ayak taşının dış yüzü.

Fotoğraf 88: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin batı bölümü, Davud Çelebi'nin baş taşının iç yüzü.

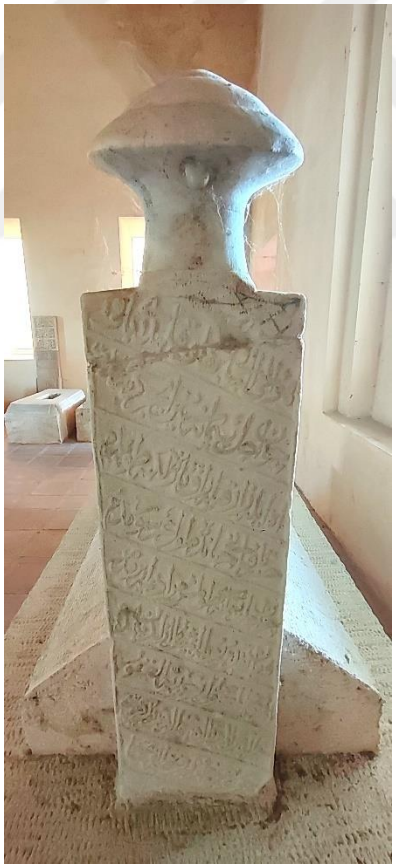
Fotoğraf 89: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi, Davud Çelebi'nin kabrinin baş taşının dış yüzü.

Fotoğraf 90: Davud Çelebi ayak taşının dış yüzü.

Fotoğraf 91: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi batı bölümü, Sitti Hatun'un kabri.

Fotoğraf 92: Sitti Hatun'un baş taşının dış yüzü.

Fotoğraf 93: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi batı bölümü, Osmân Bey'in kabri.

Fotoğraf 94: Osmân Bey'in kabri sanduka detayı.

Fotoğraf 95: Osmân Bey'in baş taşının dış yüzü.

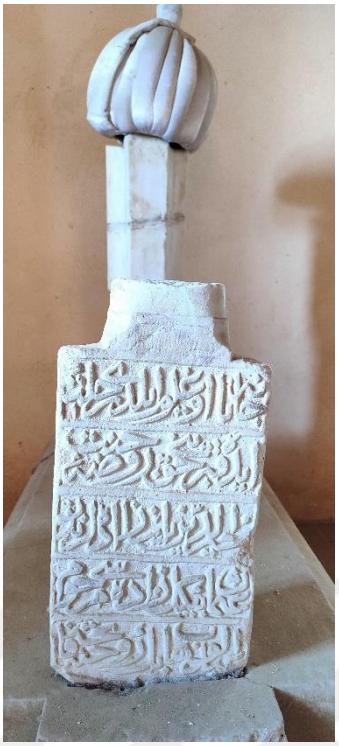
Fotoğraf 96: Osmân Bey'in ayak taşının dış yüzü.

Fotoğraf 97: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi batı bölümü, Abdü'l-Vehhâb'ın kabri.

Fotoğraf 98: Abdü'l-Vehhâb'ın baş taşının dış yüzü.

Fotoğraf 99: Abdü'l-Vehhâb'ın ayak taşının dış yüzü.

Fotoğraf 100: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi batı bölümü, Osmân Bey-zade Ali Bey'in baş taşının dış yüzü.

Fotoğraf 101: Ali Bey'in baş taşının başlık detayı.

Fotoğraf 102: Ali Bey'in ayak taşının dış yüzü.

Fotoğraf 103: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi batı bölümü, Azime Hatun'un baş taşının dış yüzü.

Fotoğraf 104: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi batı bölümündeki bazı kitâbesiz kabirler.

Fotoğraf 105: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi batı bölümündeki bazı kitâbesiz kabirler.

Fotoğraf 106: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi batı bölümündeki bazı kitâbesiz kabirler.

Fotoğraf 107: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi batı bölümündeki bazı kitâbesiz kabirler.

Fotoğraf 108: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi batı bölümü.

Fotoğraf 109: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi batı bölümündeki bazı kitâbesiz kabirler**.**

Fotoğraf 110: Çandarlı Hayreddin Paşa Türbesi'nin batı bölümü kubbe geçişindeki üçgenler.

Fotoğraf 111: İznik İbrahim Paşa İmareti Kitâbesi (İznik Türk ve İslâm Eserleri Müzesi).

Fotoğraf 112: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin iç portalı.

Fotoğraf 113: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin iç portal detayı.

Fotoğraf 114: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin kitâbesi.

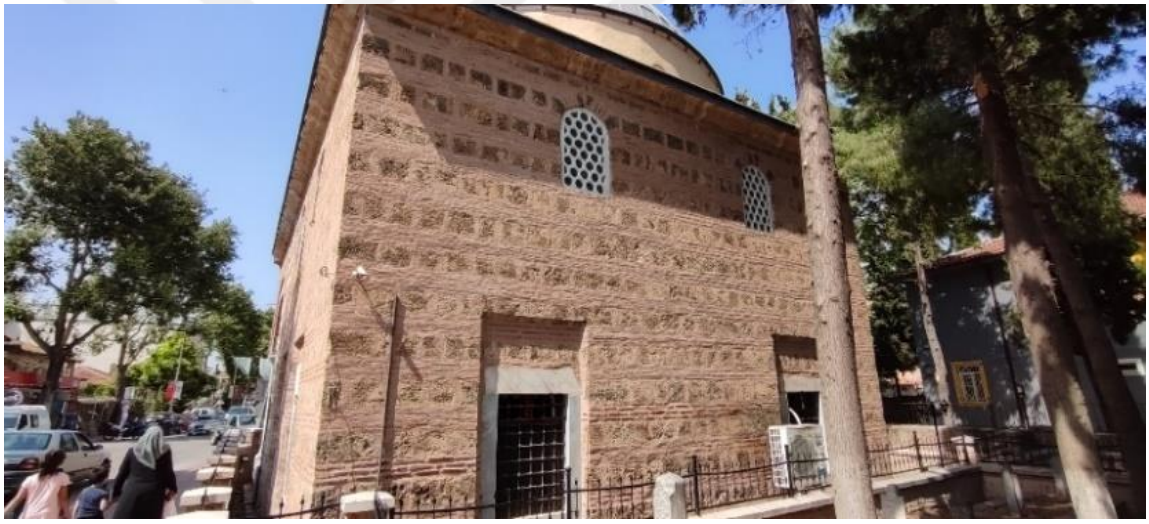
Fotoğraf 115: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin kuzey cephesi.

Fotoğraf 116: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin doğu cephesi.

Fotoğraf 117: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin batı cephesi.

Fotoğraf 118: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin güney cephesi.

Fotoğraf 119: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin minaresi.

Fotoğraf 120: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin girişi kot farkı detayı.

Fotoğraf 121: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin son cemaat yerinin batı tarafı.

Fotoğraf 122: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin son cemaat yerinin mermer korkuluk şebekeleri.

Fotoğraf 123: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin son cemaat yerinin kubbe içi detayı.

Fotoğraf 124: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin son cemaat yerinin kubbe içi detayı.

Fotoğraf 125: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin son cemaat yerindeki ahşap gergiler.

Fotoğraf 126: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin son cemaat yerindeki ahşap gergiler.

Fotoğraf 127: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin son cemaat yerindeki sütun bileziği.

Fotoğraf 128: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin harim mekânı.

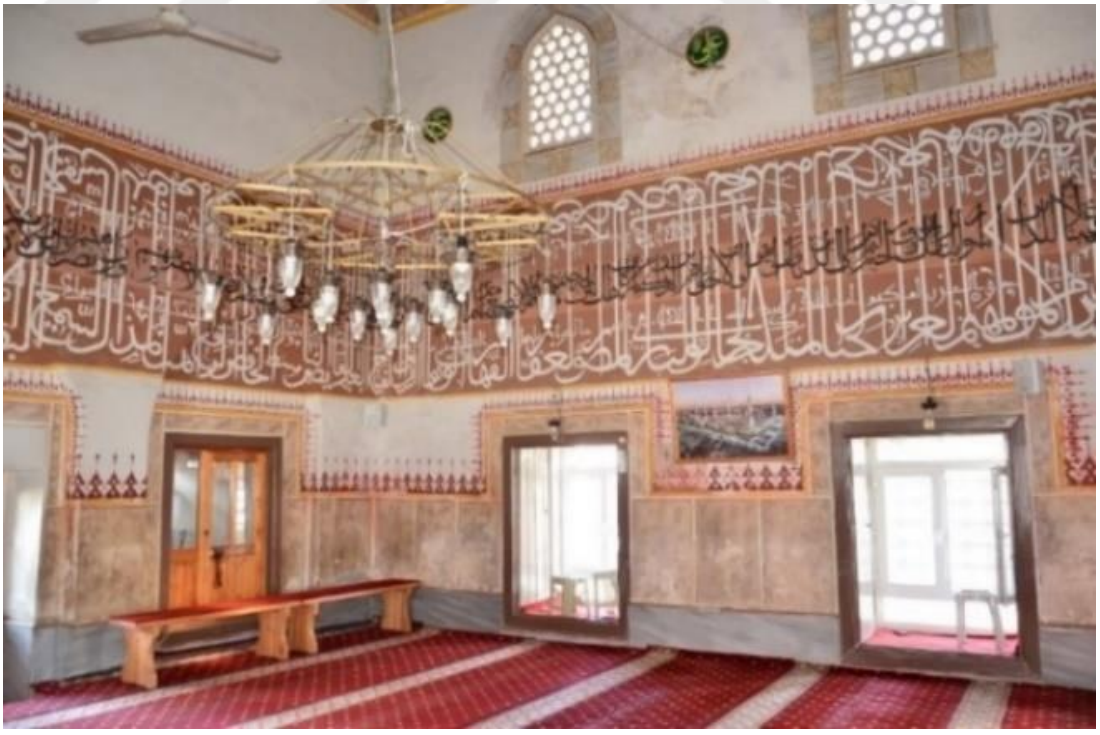
Fotoğraf 129: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin minberi.

Fotoğraf 130: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin harim mekânı yazı kuşağı.

Fotoğraf 131: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin harim mekânı yazı kuşağı.

Fotoğraf 132: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin harim mekânı yazı kuşağı.

Fotoğraf 133: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin kubbe iç yüzündeki edirnekâri süslemeler.

Fotoğraf 134: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin kubbe geçişinde kullanılan üçgenler.

Fotoğraf 135: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin mihrabı.

Fotoğraf 136: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin mihrabının taç bölümü detayı.

Fotoğraf 137: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin haziresi.

Fotoğraf 138: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin Restorasyonu, 2019.

Fotoğraf 139: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin Restorasyonu, 2019.

Fotoğraf 140: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin Restorasyonu, 2019.

Fotoğraf 141: Bursa Vakıf Müzesinde sergilenen Mahmut Çelebi Vakfı'na ait bronz Mevlevi külahları (www.bursahakimiyet.com.tr, Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Fotoğraf 142: Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi'nin güneydoğu cephesi.

Fotoğraf 143: Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi'nin batı cephesi.

Fotoğraf 144: Çandarlı İbrahim Paşa'nın baş taşının iç yüzü.

Fotoğraf 145: Çandarlı İbrahim Paşa'nın baş taşının dış yüzü.

Fotoğraf 146: Çandarlı İbrahim Paşa'nın ayak taşının iç yüzü.

Fotoğraf 147: Çandarlı İbrahim Paşa'nın ayak taşının dış yüzü.

Fotoğraf 148: Çandarlı İbrahim Paşa'nın sandukasının kuzey yönü.

Fotoğraf 149: Çandarlı İbrahim Paşa'nın sandukasının güney yönü.

Fotoğraf 150: Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu Ahmet'in kabri.

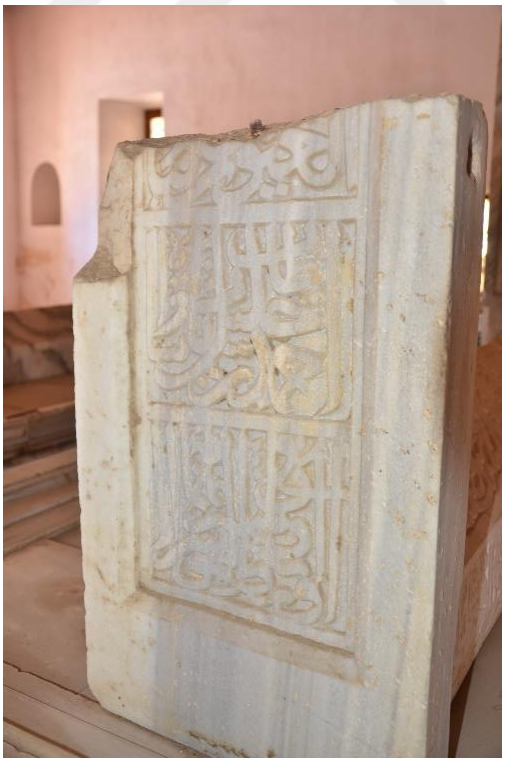
Fotoğraf 151: Ahmet'in baş taşının iç yüzü.

Fotoğraf 152: Ahmet'in baş taşının dış yüzü.

Fotoğraf 153: Ahmet'in ayak taşının iç yüzü.

Fotoğraf 154: Ahmet'in ayak taşının dış yüzü.

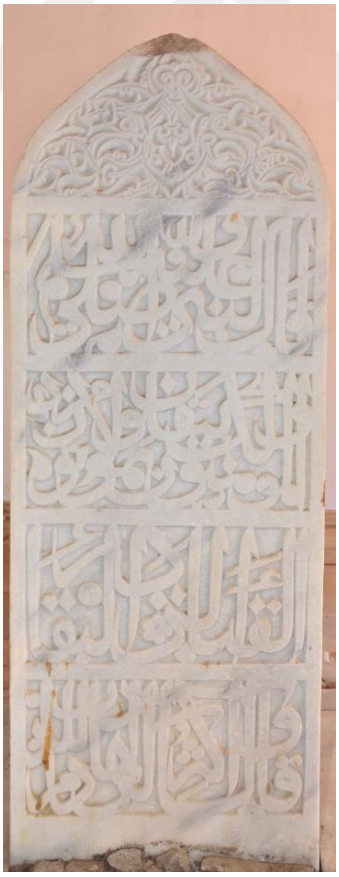
Fotoğraf 155: Ahmet'in sandukasının kuzey yönü.

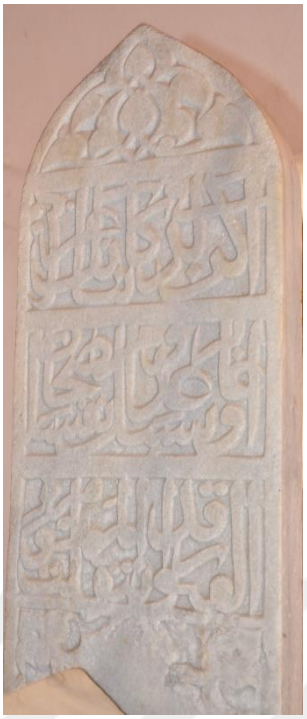
Fotoğraf 156: Ahmet'in sandukasının güney yönü.

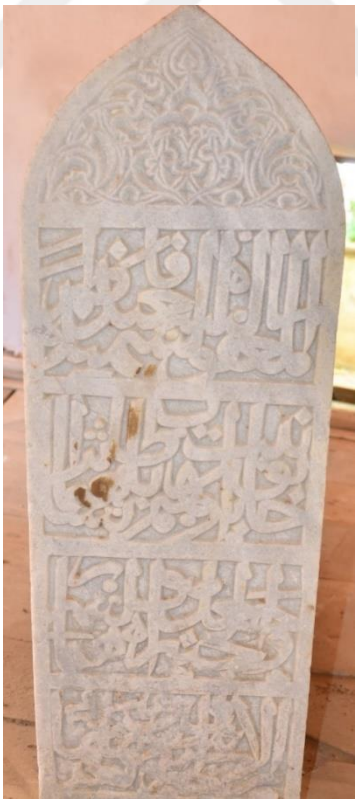
Fotoğraf 157: Fatma Hatun'un baş taşının iç yüzü.

Fotoğraf 158: Fatma Hatun'un baş taşının dış yüzü.

Fotoğraf 159: Fatma Hatun'un ayak taşının iç yüzü.

Fotoğraf 160: Fatma Hatun'un ayak taşının dış yüzü.

Fotoğraf 161: Çandarlı İbrahim Paşa Türbesinde medfun olanlar.

Fotoğraf 162: Saide Hatun'un kabri.

Fotoğraf 163: Saide Hatun'un sandukasının kuzey yönü.

Fotoğraf 164: Saide Hatun'un sandukasının güney yönü.

Fotoğraf 165: Saide Hatun'un ayak taşının dış yüzü.

Fotoğraf 166: Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi'nin güney cephesindeki alan.

Fotoğraf 167: Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi, salt arşiv.

Fotoğraf 168: Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi'nin restorasyon süreci, 2015.

Fotoğraf 169: Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi'nin restorasyon süreci, 2015.

Fotoğraf 170: Çandarlı Halil Paşa Türbesi'nin güney cephesi.

Fotoğraf 171: Çandarlı Halil Paşa Türbesi'nin güneydoğu cepheden görünüm.

Fotoğraf 172: Çandarlı Halil Paşa'nın kabri, güneydoğu cepheden görünüm.

Fotoğraf 173: Çandarlı Halil Paşa'nın baş taşının iç yüzü.

Fotoğraf 174: Çandarlı Halil Paşa'nın baş taşının dış yüzü.

Fotoğraf 175: Çandarlı Halil Paşa'nın sandukasının kuzey yönü.

Fotoğraf 176: Çandarlı Halil Paşa'nın sandukasının güney yönü.

Fotoğraf 177: Çandarlı Halil Paşa'nın ayak taşının dış yüzü.

Fotoğraf 178: Çandarlı Halil Paşa'nın kabri, kuzey cepheden görünüm.

Fotoğraf 179: Yusuf'un baş taşının iç yüzü.

Fotoğraf 180: Yusuf'un ayak taşının iç yüzü.

Fotoğraf 181: Yusuf'un ayak taşının dış yüzü.

Fotoğraf 182: Yusuf'un kabri.

Fotoğraf 183: Süleyman Çelebi'nin baş taşının dış yüzü.

Fotoğraf 184: Süleyman Çelebi'nin ayak taşının dış yüzü.

Fotoğraf 185: II. İbrahim Paşa'nın baş taşının iç yüzü.

Fotoğraf 186: II. İbrahim Paşa'nın ayak taşının iç yüzü.

Fotoğraf 187: II. İbrahim Paşa'nın ayak taşının dış yüzü.

Fotoğraf 188: Çandarlı Halil Paşa Türbesi'ndeki kitâbesi olmayan bazı kabirler.

Fotoğraf 189: Çandarlı Halil Paşa Türbesi'nin kuzeydoğu cephesi.

Fotoğraf 190: Çandarlı Halil Paşa Türbesi (İznik Belediyesi Arşivi, 2012).

Fotoğraf 191: Çandarlı Halil Paşa Türbesi (İznik Belediyesi Arşivi, 2012).

Fotoğraf 192: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin kuzey cephesi.

Fotoğraf 193: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin kuzeydoğu cephesi.

Fotoğraf 194: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin doğu cephesi.

Fotoğraf 195: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin güney cephesi.

Fotoğraf 196: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin batı cephesi.

Fotoğraf 197: İznik Şeyh Kutbüddin Türbesi.

Fotoğraf 198: İznik Şeyh Kutbüddin Türbesi'nin girişi.

Fotoğraf 199: İznik Şeyh Kutbüddin Türbesi'nin iç görünümü.

Fotoğraf 200: İznik Şeyh Kutbüddin Türbesi'nin iç görünümü.

Fotoğraf 201: İznik Şeyh Kutbüddin Türbesi'nin kubbe detayı.

Fotoğraf 202: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin harim mekânı.

Fotoğraf 203: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin harim mekânı.

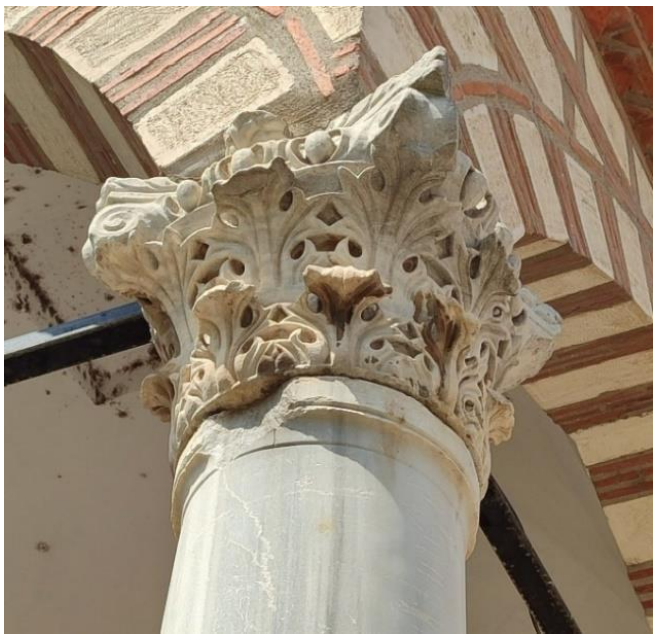
Fotoğraf 204: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin minaresi.

Fotoğraf 205: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin son cemaat yerinin sütun başlığı detayı.

Fotoğraf 206: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin son cemaat yerinin sütun detayı.

Fotoğraf 207: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin son cemaat yerindeki kompozit sütun başlığı.

Fotoğraf 208: İznik Şeyh Kutbüddin Camii minaresinin kaidesindeki İbranice kitâbe.

Fotoğraf 209: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin Yunan İşgali sonrası vaziyeti.

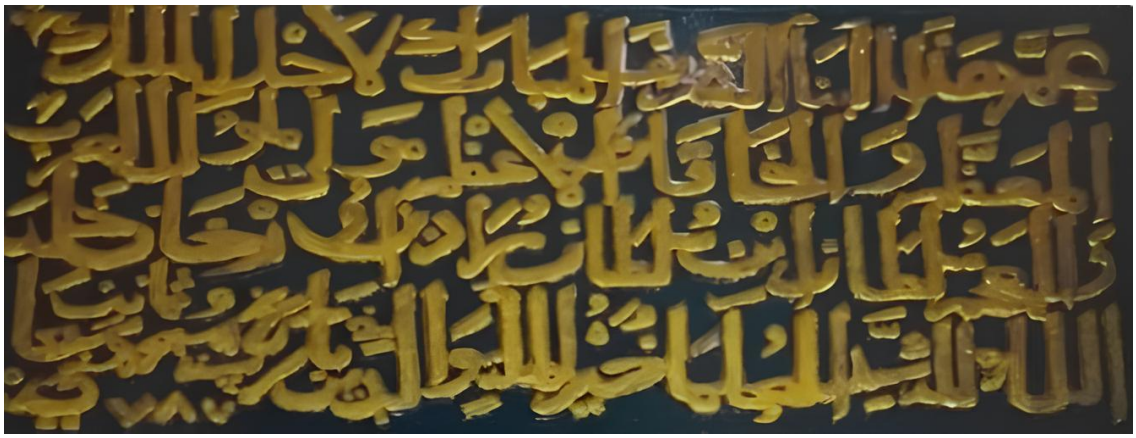
Fotoğraf 210: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin batı cephesi.

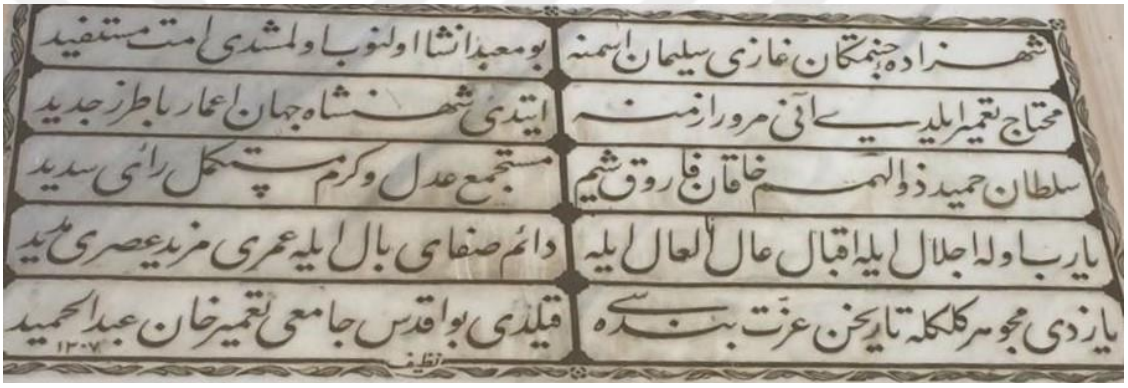
Fotoğraf 211: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin kuzeydoğu cephesi.

Fotoğraf 212: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin minaresi.

Fotoğraf 213: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin kuzey cephedeki kitâbesi.

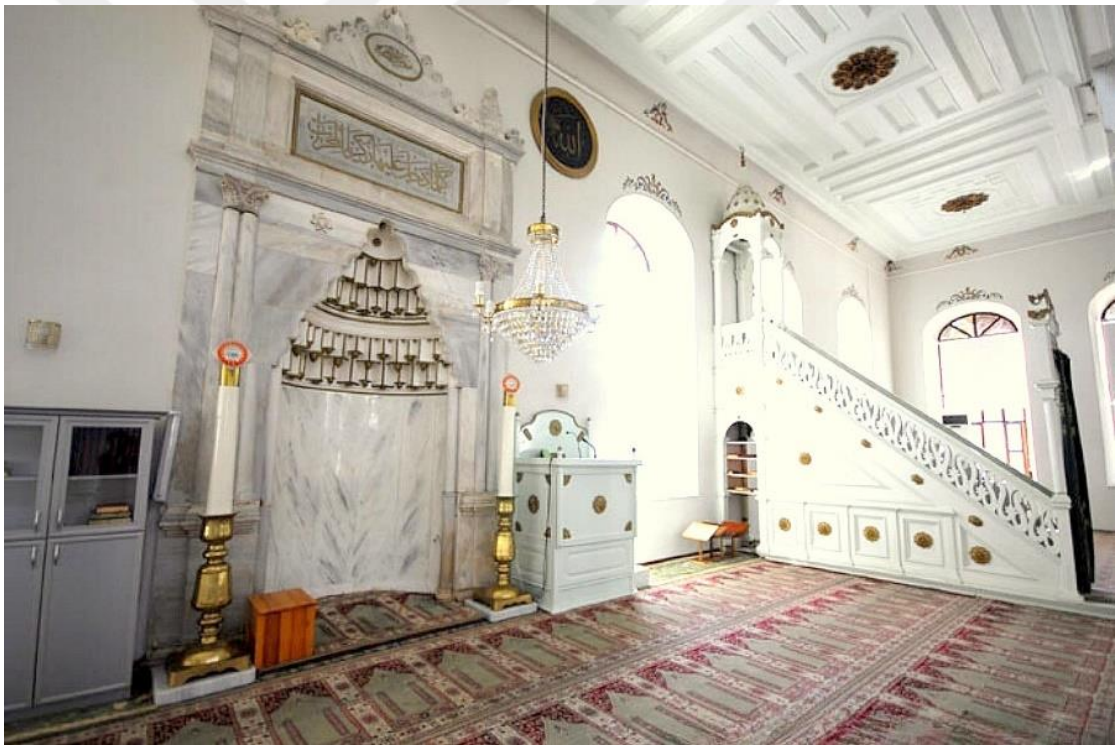
Fotoğraf 214: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin kitâbesi.

Fotoğraf 215: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin çeşmesi.

Fotoğraf 216: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin çeşmesi.

Fotoğraf 217: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin harim mekânı.

Fotoğraf 218: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin harim mekânı.

Fotoğraf 219: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin mihrabı.

Fotoğraf 220: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin harim mekânının tavan süslemesi.

Fotoğraf 221: Gelibolu Gazi Süleyman Paşa Camii'nin minberi.

Fotoğraf 222: Bursa Ali Paşa Camii'nin haziresi.

Fotoğraf 223: Bursa Ali Paşa Camii'nin kuzey cephesi.

Fotoğraf 224: Bursa Ali Paşa Camii'nin minaresi.

Fotoğraf 225: Bursa Ali Paşa Camii'nin iç portalı.

Fotoğraf 226: Bursa Ali Paşa Camii'nin son cemaat yerinin kubbe içi detayı.

Fotoğraf 227: Bursa Ali Paşa Camii'nin son cemaat yerinin kubbe içi detayı.

Fotoğraf 228: Bursa Ali Paşa Camii'nin cemaat yeri.

Fotoğraf 229: Bursa Ali Paşa Camii'nin harim mekânı.

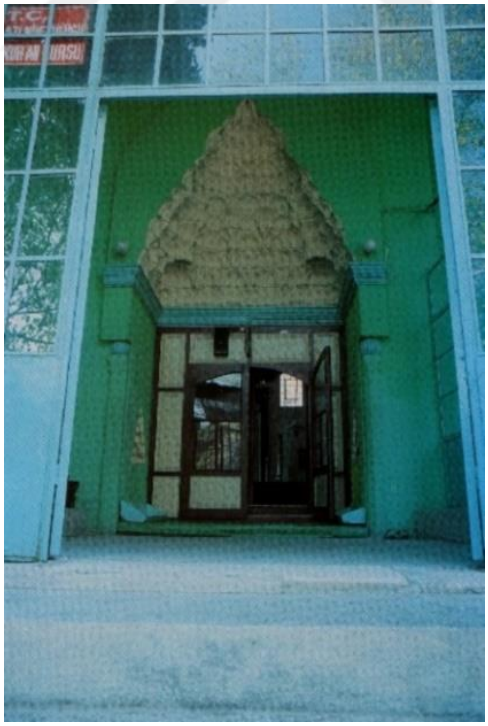
Fotoğraf 230: Bursa Ali Paşa Camii'nin harim mekânı.

Fotoğraf 231: Bursa Ali Paşa Camii'nin harim mekânı kubbe içi detayı.

Fotoğraf 232: Bursa Ali Paşa Camii'nin restorasyon süreci, 1999.

Fotoğraf 233: Bursa Ali Paşa Camii'nin restorasyon süreci, 1999.

Fotoğraf 234: Bursa Ali Paşa Camii'nin restorasyon süreci, 1999.

Fotoğraf 235: Bursa Ali Paşa Camii'nin restorasyon süreci, 1999.

Fotoğraf 236: Bursa Ali Paşa Camii'nin restorasyon süreci, 1999.

Fotoğraf 237: Bursa Ali Paşa Camii'nin restorasyon süreci, 1999.

Fotoğraf 238: Bursa Ali Paşa Camii'nin restorasyon süreci, 1999.

Fotoğraf 239: Bursa Ali Paşa Camii'nin restorasyon süreci, 1999.

Fotoğraf 240: Bursa Ali Paşa Camii'nin restorasyon süreci, 1999.

Fotoğraf 241: Bursa İbrahim Paşa Hamamı.

Fotoğraf 242: Bursa İbrahim Paşa Hamamı.

Fotoğraf 243: Bursa İbrahim Paşa Hamamı.

Fotoğraf 244: Bursa İbrahim Paşa Çeşmesi.

Fotoğraf 245: İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii'nin son cemaat yeri (www.mustafacambaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Fotoğraf 246: İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii'nin cümle kapısı (www.mustafacambaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Fotoğraf 247: İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii'nin kitâbesi (www.mustafacambaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Fotoğraf 248: İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii'nin kuzeybatı cephesi (www.mustafacambaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Fotoğraf 249: İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii'nin avlu girişi (www.mustafacambaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Fotoğraf 250: İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii'nin son cemaat yerinin kuzey girişi (www.mustafacambaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Fotoğraf 251: İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii'nin son cemaat yeri (www.mustafacambaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Fotoğraf 252: İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii'nin harim mekânı (www.mustafacambaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Fotoğraf 253: İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii'nin harim mekânı (www.mustafacambaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Fotoğraf 254: İstanbul Çandarlı İbrahim Paşa Camii'nin haziresi (www.mustafacambaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Fotoğraf 255: Bursa İbrahim Paşa Camii'nin kuzey cephesi.

Fotoğraf 256: Bursa İbrahim Paşa Camii'nin doğu cephesi.

Fotoğraf 257: Bursa İbrahim Paşa Hamamı istikameti.

Fotoğraf 258: Bursa İbrahim Paşa Camii'nin son cemaat yerinin doğu tarafı.

Fotoğraf 259: Bursa İbrahim Paşa Camii'nin son cemaat yerinin batı tarafı.

Fotoğraf 260: Bursa İbrahim Paşa Camii'nin son cemaat yeri.

Fotoğraf 261: Bursa İbrahim Paşa Camii'nin mahfili.

Fotoğraf 262: Bursa İbrahim Paşa Camii'nin harim mekânının girişi.

Fotoğraf 263: Bursa İbrahim Paşa Camii'nin harim mekânı.

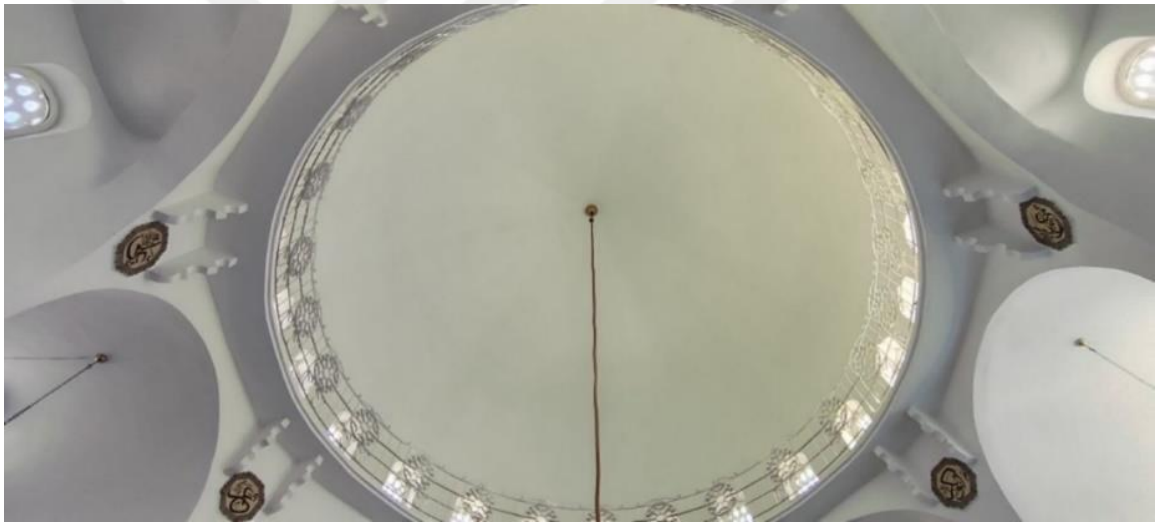
Fotoğraf 264: Bursa İbrahim Paşa Camii'nin mihrabı.

Fotoğraf 265: Bursa Hayreddin Paşa Camii'nin minaresi.

Fotoğraf 266: Bursa Hayreddin Paşa Camii'nin harim mekânı.

Fotoğraf 267: Bursa Hayreddin Paşa Camii'nin harim mekânını örten kubbesi.

Fotoğraf 268: Bursa Hayreddin Paşa Camii'nin mahfili.

Fotoğraf 269: Bursa Hayreddin Paşa Camii'nin son cemaat yeri.

Fotoğraf 270: Çandarlı Kalesi (Google Street View, 2024).

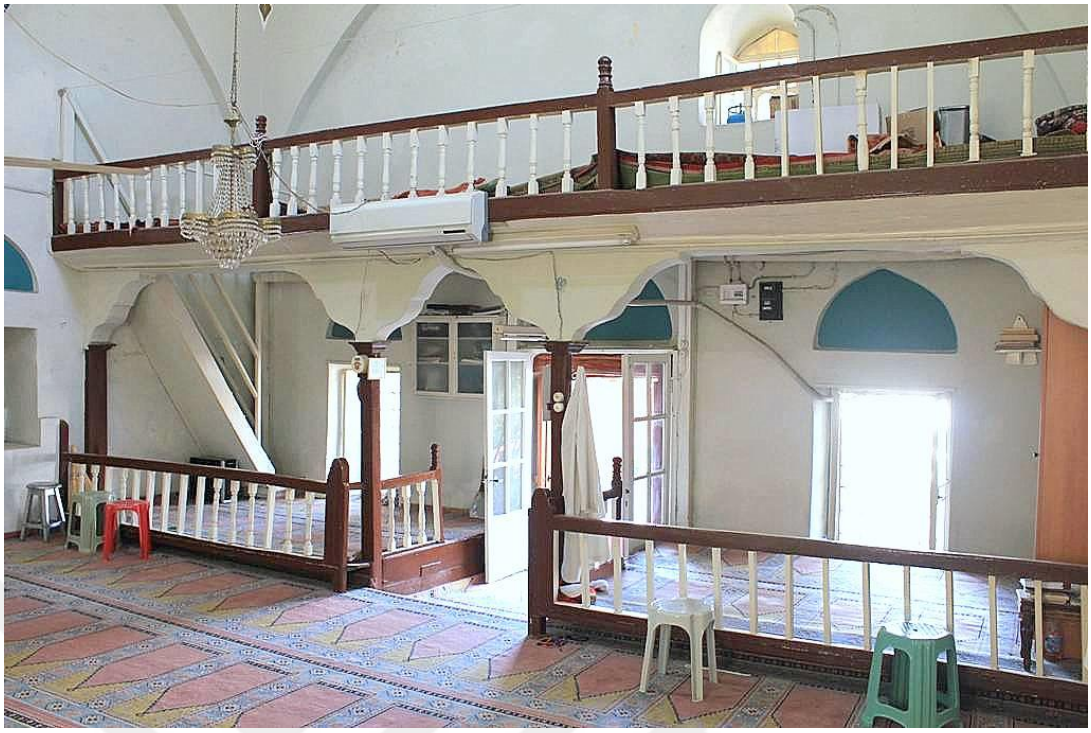
Fotoğraf 271: Tire Kara Hayreddin Paşa Camii'nin kuzeybatı cephesi (www.erolsasmaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Fotoğraf 272: Tire Kara Hayreddin Paşa Camii'nin minaresi (www.erolsasmaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Fotoğraf 273: Tire Kara Hayreddin Paşa Camii'nin harim mekânı (www.erolsasmaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Fotoğraf 274: Tire Kara Hayreddin Paşa Camiinin harim mekânı
(www.erolsasmaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Fotoğraf 275: Tire Kara Hayreddin Paşa Camii'nin kubbe geçişindeki üçgenler
(www.erolsasmaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Fotoğraf 276: Tire Kara Hayreddin Paşa Çeşmesi (www.erolsasmaz.com, Erişim Tarihi: 12.11.2024).